

Федоренко Валентин Григорович, головний редактор, перший віце-президент Спілки будівельників України, завідувач кафедри теоретичної та прикладної економіки ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, почесний доктор Одеської державної академії будівництва та архітектури, професор, заслужений діяч науки і техніки України, академік УАН

Кучеренко Ганна Борисівна, відповідальний секретар

Амоша Олександр Іванович, директор інституту Економіки промисловості НАН України, д-р екон. наук, професор, академік НАН України

Андрощук Геннадій Олександрович, головний консультант Верховної Ради України, к-т екон. наук, доцент

Бакуменко Валерій Данилович, проректор з наукової роботи Академії муніципального управління, д-р наук з державного управління, професор

Бандур Семен Іванович, професор кафедри управління персоналом та економіки праці ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Бондаренко Ольга Олександрівна, професор кафедри фінансів Київського національного університету технологій та дизайну, к.т.н., доцент

Воротін Валерій Євгенович, заступник директора Національного інституту стратегічних досліджень, д-р наук з державного управління, професор

Гайдуцький Андрій Павлович, заступник керівника управління платіжних систем УКР СІВ банку, д-р екон. наук

Гайдуцький Павло Іванович, Радник Президента України, д-р екон. наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Гнебіденко Іван Федорович, професор кафедри економіки і фінансів ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Грищенко Іван Михайлович, ректор Київського національного університету технологій та дизайну, д-р екон. наук, професор, член-кореспондент НАПН України, заслужений працівник освіти України

Гудинський Олексій Дмитрович, завідувач кафедри менеджменту і маркетингу ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Денисенко Микола Павлович, професор кафедри економіки і фінансів ІПК ДСЗУ, академік УТА, д-р екон. наук, професор

Киричук Олександр Васильович, завідувач кафедри психології ІПК ДСЗУ, доктор педагогічних наук, професор

Корецький Микола Христофорович, в. о. ректора, проректор з наукової роботи та міжнародних зв'язків Національного університету водного господарства та природокористування, д-р наук з державного управління, професор, заслужений діяч науки і техніки України

Кривобороденко Геннадій Павлович, завідувач кафедри управління персоналом та економіки праці ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук, професор

Криклій Артур Станіславович, завідувач кафедри фінансів Хмельницького економічного університету, доктор економічних наук, професор, дійсний член АЕН України

Кузьмін Олег Євгенович, директор навчально-наукового інституту економіки і менеджменту Національного університету "Львівська політехніка", д-р екон. наук, професор, заслужений працівник народної освіти України

Кучменко Еліонора Миколаївна, професор кафедри соціології та соціально-гуманітарних дисциплін ІПК ДСЗУ, доктор історичних наук, професор

Мищенко Катерина Семенівна, доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки ІПК ДСЗУ, кандидат наук з державного управління, доцент

Могильний Олексій Миколайович, ректор ІПК ДСЗУ, д-р екон. наук

Момір Джурович, президент Академії наук та мистецтв Чорногорії

Мордвінов Олександр Григорович, завідувач кафедри, Класичний приватний університет (м. Запоріжжя), д-р наук з державного управління, професор

Онищенко Володимир Олександрович, ректор Полтавського національного технічного університету, д-р екон. наук, професор

Патика Наталія Іванівна, проректор з науково-педагогічної роботи ІПК ДСЗУ, к-т екон. наук, доцент

Поважний Олександр Станіславович, ректор Донецького державного університету управління, д-р екон. наук, професор

Радиш Ярослав Федорович, професор кафедри управління охороною здоров'я НАДУ при Президентіві України, д-р наук з державного управління, професор

Розпутенко Іван Васильович, завідувач кафедри економічної політики НАДУ при Президентіві України, д-р наук з державного управління, професор

Саблук Петро Трохимович, Почесний директор ННЦ "Інститут аграрної економіки", д-р екон. наук, професор, академік УАН, заслужений діяч науки і техніки України

Сорока Микола Петрович, д-р наук з державного управління, професор, народний депутат України

Тимошенко Іван Іванович, ректор Європейського університету, професор

Федоренко Станіслав Валентинович, доцент кафедри інформаційних систем і технологій ІПК ДСЗУ, академік академії будівництва України, к.т.н., доцент

Чапка Мирослав, ректор Вищої школи економіки та адміністрації в м. Битом (Польща), д-р екон. наук, професор, академік Академії економічних наук України

Шаров Юрій Павлович, перший заступник директора ДРІДУ НАДУ при Президентіві України, д-р наук з державного управління, професор

Журнал засновано у січні 2003 року.
Виходить щомісяця.

Журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з

ЕКОНОМІКИ

*(постанова президії ВАК України від 27 травня 2009 р. № 1-05/2),
ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
(постанова президії ВАК України від 27 травня 2009 р. № 1-05/2)*

Свідоцтво КВ № 9144,
від 09.09.2004 року

ISSN 2306-6806

Передплатний індекс: 01751

Адреса редакції:

м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29

Поштова адреса:

04112, м. Київ, вул. Дорогожицька,
18, к. 29

Телефон: (044) 223-26-28, 537-14-33

Телефон/факс: (044) 458-10-73

E-mail: economy_2008@ukr.net

economy.in.ua

Засновники:

*Інститут підготовки кадрів
державної служби зайнятості*

України,

*ТОВ "Редакція журналу
"Економіка та держава"*

Видавець:

*ТОВ "Редакція журналу
"Економіка та держава"*

Відділ інформації

Стаднік С. Б.

Відділ реклами

Чурсіна А. М.

Коректор

Строганова Г. М.

Ком'ютерна верстка

Полулященко А. В.

Технічне забезпечення

Дідук Б. Б.

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.

Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.

За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку Вченою Радою ІПКДСЗУ 20.03.14 р.

Підписано до друку 20.03.14 р.

Формат 60x84 1/8, Ум. друк. арк. 28,8.

Наклад — 1000 прим.

Папір крейдований, друк офсетний.

Замовлення № 2003/1.

Віддруковано у ТОВ «ДКС центр»

м. Київ, пров. Куренівський, 17

Тел. (044) 537-14-34

У НОМЕРІ:

Економіка та держава № 3/2014

Економічна
наука

<u>Шалімова Н. С.</u> Суспільний (публічний) інтерес у контексті регулювання обов'язкового аудиту	6
<u>Гальцова О. Л.</u> Сучасний стан експортного потенціалу АПК України	12
<u>Козловський С. В., Кіреєва Е. А.</u> Управління регіональною продовольчою безпекою на основі інноваційного методу моделювання — нечіткої логіки	18
<u>Домаскіна М. А.</u> Визначення вхідних параметрів економіко-математичних моделей сільського господарства	24
<u>Алейнікова О. В.</u> Концепція раціональної поведінки споживача та мотиви іраціональності	27
<u>Двойных К. Е.</u> Актуальные проблемы инвариантности в моделировании мировой экономики	31
<u>Капаруліна І. М.</u> Сутність понять "економіка" та "економічна діяльність": цілісне уявлення про природу економіки	35
<u>Слатвінський М. А.</u> Стан та проблеми залучення іноземних інвестицій на модернізацію економіки України	40
<u>Федоренко В. Г., Пінчук Ю. Б.</u> Інвестиційно-інноваційний процес в Україні	45
<u>Скриньковський Р. М., Семчук Ж. В.</u> Фінансовий стан підприємств: сутність, прийоми та методи проведення аналізу	47
<u>Шпак А. О.</u> Державне регулювання економічного розвитку регіонального туристично-рекреаційного комплексу	50
<u>Будько О. В.</u> Методи оцінки якості облікової інформації	54
<u>Лисюк О. В.</u> Організація наукової діяльності в Україні	58
<u>Новикова І. В.</u> Маркетингове забезпечення діяльності підприємств телекомунікацій	61
<u>Нікитенко Д. В., Мулярчук О. В.</u> Проблеми ефективності та безпеки грошово-кредитної політики в Україні	65
<u>Попадюк О. О.</u> Типологія систем матеріального мотивування працівників на вітчизняних і зарубіжних малих підприємствах	71
<u>Пудичева Г. О.</u> Формування конкурентного середовища в енергетичному господарстві за допомогою кластерного підходу	75
<u>Бібен О. І.</u> Теоретичні основи організації інноваційного процесу в агропромисловому виробництві	80
<u>Бурлака О. М.</u> Теоретико-концептуальні засади ефективного управління аграрними економічними системами	83
<u>Сердюкова О. М.</u> Сутність сільського зеленого туризму	87
<u>Опанасюк Ю. А.</u> Науково-методичні підходи до оцінки еколого-економічного збитку від надзвичайних ситуацій техногенного характеру комбінованим методом	91
<u>Брановицький В. В.</u> Механізм перерозподілу власності як умова сталого розвитку	97
<u>Лебедєва О. А.</u> Особливості соціальної спрямованості економічного розвитку України	101

У НОМЕРІ:

Економіка та держава № 3/2014

Економічна
наука

Чорна Л. О., Українець Н. В.

Залучення молоді до державної служби як шлях до підвищення ефективності державного управління 104

Семенченко Н. В.

Економічна ефективність організаційного розвитку підприємства 108

Державне
управління

Карташов Є. Г.

Аналіз фундаментальних положень державного регулювання стійкості регіональних еколого-економічних систем 113

Узунов В. В.

Чинники державного управління інноваційним розвитком регіональної економічної системи 116

Пагурець Г. І., Чудаєва І. Б., Козловська С. Г.

Як створити ефективну управлінську команду 120

Пунга А. В.

Торгівля жінками як проблема сучасності 125

Глуха В. В.

Вдосконалення економічного механізму державного регулювання депресивних регіонів шляхом впровадження стратегій брендінгу територій... 128

Філіпчук В. О.

Європейська інтеграція як засіб українського державотворення 131

Кіпенко М. Ф.

Критерії оцінювання результатів реформування житлово-комунального господарства України на основі показників та індикаторів звітності 135

Береза О. Д.

Особливості корупційних проявів у постіндустріальному суспільстві 139

Кудлата К. В.

Нормативно-правові та функціональні засади державного управління фізичною культурою і спортом на регіональному рівні 144

Якимчук А. Ю.

Державна політика збереження біорізноманіття як фактор забезпечення життєдіяльності суспільства 149

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ВИМОГИ ДО СТРУКТУРИ ТА ОФОРМЛЕННЯ МАТЕРІАЛУ

- У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (реєстр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»).
- Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад (мовою статті та англійською мовою).
- Назва статті (реєстр – «Как в предложениях») мовою статті та англійською мовою.
- Анотація мовою статті та англійською мовою.
- Ключові слова (5—8 слів) мовою статті та англійською мовою.
- Текст статті.

У статті, згідно постанови Президії Вищої атестаційної комісії України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15 січня 2003 р. № 7-05/1, повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі; список використаних джерел (оформлюється за новими вимогами, які опубліковані у Бюлетні ВАК України, № 3, 2008).

Згідно нових правил, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один на мові оригіналу і окремим блоком той же список літератури (**References**) в романському алфавіті (**harvard reference system**), повторюючи в ньому всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні

- Обсяг рукопису — 15—25 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.
- Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman) у вигляді файлу з розширенням .doc або .rtf для Microsoft Word (версія 97-2003). Файли статті обов'язково повинні бути збережені в форматі .doc або .rtf.
- Ілюстративний матеріал повинен бути поданий чітко і якісно у чорно-білому вигляді. Посилання на ілюстрації в тексті статті обов'язкові. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених в програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).
- Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.

Редакція залишає за собою право на незначне редагування і скорочення, а також літературне виправлення статті (зі збереженням головних висновків та стилю автора). Надані матеріали не повертаються.

CONTENTS:

Ekonomika ta derzhava № 3/2014

Economy

<u>Shalimova N.</u>	
PUBLIC (SOCIAL) INTEREST IN THE CONTEXT OF STATUTORY AUDIT REGULATION	6
<u>Haltsova O.</u>	
THE EXPORT POTENTIAL OF THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX IN UKRAINE: CURRENT STATE	12
<u>Kozlovsky S., Kirieieva E.</u>	
MANAGEMENT OF THE REGIONAL FOOD SECURITY THROUGH THE INNOVATIVE MODELING METHOD — THE FUZZY LOGIC	18
<u>Domaskina M.</u>	
DETERMINATION OF INPUT PARAMETERS OF ECONOMIC AND MATHEMATICAL MODELS OF AGRICULTURE	24
<u>Aleinikova O.</u>	
CONCEPTION OF RATIONAL CONDUCT OF USER AND REASONS OF IRRATIONALITY	27
<u>Dvoynykh K.</u>	
THE INVARIANT ACTUAL PROBLEMS FOR WORLD ECONOMY SIMULATION	31
<u>Kaparulina I.</u>	
THE ESSENCE OF THE CONCEPTS OF "ECONOMY" AND "ECONOMIC ACTIVITY": A HOLISTIC VIEW OF THE NATURE OF THE ECONOMY	35
<u>Slatvinskyi M.</u>	
STATE AND PROBLEMS OF ATTRACTION OF FOREIGN INVESTMENTS INTO THE MODERNIZATION OF UKRAINE'S ECONOMY	40
<u>Fedorenko V., Pinchuk J.</u>	
INVESTMENT AND INNOVATION PROCESS IN UKRAINE	45
<u>Skrynkovskyy R., Semchuk Z.</u>	
THE FINANCIAL CONDITION OF ENTERPRISES: THE NATURE, TECHNIQUES AND METHODS OF ANALYSIS	47
<u>Shpak L.</u>	
STATE REGULATION OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF REGIONAL TOURISM AND RECREATION COMPLEX	50
<u>Budko O.</u>	
METHODS OF ESTIMATION OF ACCOUNTING INFORMATION'S QUALITY	54
<u>Lysyuk O.</u>	
ORGANIZATION OF SCIENTIFIC ACTIVITY IN UKRAINE	58
<u>Novykova I.</u>	
MARKETING SUPPORT FOR TELECOMMUNICATIONS COMPANIES	61
<u>Nikytenko D., Mulyarchuk O.</u>	
THE EFFICIENT AND SAFE PROBLEMS OF MONETARY POLICY IN UKRAINE	65
<u>Popadyuk A.</u>	
TYOLOGY OF FINANCIAL MOTIVATION OF EMPLOYEES IN DOMESTIC AND FOREIGN SMALL BUSINESSES	71
<u>Pudycheva G.</u>	
FORMATION OF THE COMPETITIVE ENVIRONMENT IN THE ENERGY SECTOR THROUGH CLUSTER APPROACH	75
<u>Biben O.</u>	
THE ORETICAL BASIS OF INNOVATION PROCESS IN AGRICULTURAL PRODUCTION	80
<u>Burlaka O.</u>	
THEORETICAL AND CONCEPTUAL ELEMENTS OF GOOD GOVERNANCE AGRARIAN ECONOMIC SYSTEM	83
<u>Serdyukova E.</u>	
THE ESSENCE OF RURAL GREEN TOURISM	87
<u>Opanasiuk Yu.</u>	
SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE EVALUATION OF ECOLOGICAL AND ECONOMIC DAMAGE BY MAN-MADE DISASTERS BY MEANS OF COMBINED METHOD	91
<u>Branovytsky V.</u>	
MECHANISM OF REDISTRIBUTION OWNERSHIP, AS A CONDITION SUSTAINABLE DEVELOPMENT	97
<u>Lebedeva O.</u>	
FEATURES OF SOCIAL ORIENTATION OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE	101

CONTENTS:

Ekonomika ta derzhava № 3/2014

Economy

Chorna L., Ukrainets N.

ATTRACTING YOUNG PEOPLE TO THE PUBLIC SERVICE AS A WAY TO STRENGTHEN GOVERNANCE 104

Semenchenko N.

ECONOMIC EFFICIENCY OF ORGANIZATIONAL DEVELOPMENT OF ENTERPRISE 108

Cartashov E.

ANALYSIS OF FUNDAMENTAL PROVISIONS OF STATE REGULATION OF REGIONAL STABILITY OF ECOLOGICAL AND ECONOMIC SYSTEMS 113

Uzunov V.

FACTORS OF STATE ADMINISTRATION BY INNOVATIVE DEVELOPMENT OF REGIONAL ECONOMIC SYSTEM 116

Padurets H., Chudaeva I., Kozlovska S.

HOW TO CREATE AN EFFECTIVE MANAGERIAL TEAM 120

Punda A.

TRAFFICKING IN WOMEN AS A PROBLEM OF THE PRESENT 125

Glucha V.

PERFECTION OF ECONOMIC MECHANISM OF GOVERNMENT CONTROL OF THE DEPRESSED REGIONS IS BY INTRODUCTION OF STRATEGIES OF BRENDING TERRITORIES 128

Filipchuk V.

EUROPEAN INTEGRATION AS A MEANS OF UKRAINIAN STATE-BUILDING 131

Kipenko M.

CRITERIA FOR EVALUATION OF REFORMING HOUSING AND COMMUNAL OF UKRAINE ON THE BASIS OF REPORTING AND INDICATORS 135

Bereza O.

FEATURES OF CORRUPT ACTS IN POSTINDUSTRIAL SOCIETY 139

Kudlata K.

LEGAL AND FUNCTIONAL BASIS OF THE STATE ADMINISTRATION PHYSICAL CULTURE AND SPORTS AT THE REGIONAL LEVEL 144

Yakymchuk A.

NATIONAL BIODIVERSITY POLICY AS A FACTOR OF THE LIFE OF SOCIETY 149

*Public
administration*

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ВИМОГИ ДО СТРУКТУРИ ТА ОФОРМЛЕННЯ МАТЕРІАЛУ

- У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (реєстр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»).
- Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад (мовою статті та англійською мовою).
- Назва статті (реєстр – «Как в предложениях») мовою статті та англійською мовою.
- Анотація мовою статті та англійською мовою.
- Ключові слова (5—8 слів) мовою статті та англійською мовою.
- Текст статті.

У статті, згідно постанови Президії Вищої атестаційної комісії України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15 січня 2003 р. № 7-05/1, повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі; список використаних джерел (оформлюється за новими вимогами, які опубліковані у Бюлетні ВАК України, № 3, 2008).

Згідно нових правил, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один на мові оригіналу і окремим блоком той же список літератури (**References**) в романському алфавіті (**harvard reference system**), повторюючи в ньому всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні

- Обсяг рукопису — 15—25 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.
- Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman) у вигляді файлу з розширенням .doc або .rtf для Microsoft Word (версія 97-2003). Файли статті обов'язково повинні бути збережені в форматі .doc або .rtf.
- Ілюстративний матеріал повинен бути поданий чітко і якісно у чорно-білому вигляді. Посилання на ілюстрації в тексті статті обов'язкові. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених в програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).
- Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.

Редакція залишає за собою право на незначне редагування і скорочення, а також літературне виправлення статті (зі збереженням головних висновків та стилю автора). Надані матеріали не повертаються.

Н. С. Шалімова,

*д. е. н., доцент, завідувач кафедри аудиту та оподаткування,
Кіровоградський національний технічний університет*

СУСПІЛЬНИЙ (ПУБЛІЧНИЙ) ІНТЕРЕС У КОНТЕКСТІ РЕГУЛЮВАННЯ ОBOB'ЯЗКОВОГО АУДИТУ

N. Shalimova,

*doctor of economic sciences, associate professor, head of department of audit and taxation,
Kirovograd National Technical University*

PUBLIC (SOCIAL) INTEREST IN THE CONTEXT OF STATUTORY AUDIT REGULATION

Обґрунтовано необхідність розгляду обов'язкового аудиту як публічної послуги, що має суспільно-значимий характер та виконує функції зі зменшення або попередження конфлікту публічних (суспільних) інтересів. Запропоновано напрями удосконалення механізму нормативного забезпечення функціонування обов'язкового аудиту як суспільного інституту шляхом законодавчого визначення терміна "суб'єкти публічних (суспільних) інтересів" у контексті аудиторських перевірок.

The necessity of consideration of the statutory audit as a public service that is socially meaningful character and serves as the reduction or prevention of conflict of public (social) interests have been substantiated. The ways of improving the regulatory mechanism of the functioning of the statutory audit as a social institution by legislative definition of "public interest entities" in the context of the audit have been proposed.

*Ключові слова: аудит, обов'язковий аудит, суб'єкти суспільних (публічних) інтересів, законодавче регулювання.
Key words: audit, statutory audit, public interest entities, laws and regulation.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Аудиторська діяльність має важливе значення як для розвитку сучасної економіки зокрема, так і суспільства в цілому. Професія аудитора пов'язана із суспільними зобов'язаннями, які виходять за межі послуг, що надаються конкретному клієнту, тому важливість аудиторської думки для користувачів звітності накладає значну відповідальність на кожного окремого аудитора та аудиторську спільноту в цілому.

Існує ціла низка наукових проблем, які залишаються малодослідженими або взагалі існують поза сферою наукових розробок. Насамперед це стосується обов'язкового аудиту, хоча саме він є первинним в історії становлення аудиту як елементу соціально-економічних відносин у суспільстві та виступає основним елементом забезпечення достовірності у ланцюгу фінансової звітності, яка передбачає значний суспільний інтерес. Із цих позицій перелік теорій аудиту, який наводить С.М. Бичкова [1, с. 45], яскраво ілюструє розширення кола користувачів результатами аудиторської праці. Остання теорія — теорія про роль аудитора як інструмента соціального контролю — підкреслює, що клієнтом аудитора виступають не власники і тим більше не управлінський персонал, а суспільство в цілому, тому важливо не те, що думають особи, які купили акції, а те, що можуть подумати потенційні покупці.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Традиційний підхід до визначення сутності аудиту ґрунтується на тому, що аудит найчастіше розглядають як спеціальний вид підприємницької діяльності, оскільки саме цей аспект наочно проявляється в умовах ринкової економіки. Однак аудит неправомерно обмежувати рамками лише практичної діяльності аудиторів та аудиторських фірм, які надають певні послуги суб'єктам ринкових відносин. Розвиток розуміння цілі та сутності аудиту привів до необхідності розглядати його як комплексну систему, яка, як підкреслює Г.М. Давидов, поєднує в собі такі складові: відокремлений вид підприєм-

ницької діяльності, відокремлена професія, галузь економічної науки [6, с. 50]. О.А. Міронова та М.А. Азарська також вважають, що характеристика аудиту, яка розкриває всю різноманітність його сутності, має включати три елементи (напрями): аудит як галузь наукових та спеціальних знань, аудит як галузь практичної діяльності, аудит як інформаційна система, яку використовують в управлінні [10, с. 12—13]. Таке подання аудиту є досить комплексним, проте не повною мірою розкриває функції саме обов'язкового аудиту та не дозволяє врахувати їх при визначенні ефективного механізму його регулювання. Розуміння того, що результатами обов'язкового аудиту користується не тільки безпосередній клієнт, а й так звані "треті особи", з якими формальний договір відсутній, приводить нас до необхідності усвідомлення суспільно-значимого характеру аудиторської діяльності. Це вимагає, у свою чергу, виконання аналізу сутності суспільних, публічних і державних інтересів та тієї ролі, яку аудит може й має відігравати в механізмі їх забезпечення.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Вибір напряму дослідження зумовлений його актуальністю на даному етапі розвитку аудиту та недостатньою розробленістю вказаних питань як на теоретичному, так і на практичному рівнях у вітчизняній теорії та практиці. Дана цільова спрямованість дослідження визначила необхідність вирішення наступних задач: обґрунтувати специфічні характеристики обов'язкового аудиту та суб'єктів, які підлягають обов'язковому аудиту, з позицій необхідності забезпечення суспільних (публічних) інтересів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Використання категорій "інтерес", "публічно-правовий інтерес", "приватно-правовий" або "цивільно-правовий інтерес", "суспільні блага" як елементів системи соціальних цінностей набуває особливої актуальності на сучасному етапі розвитку цивілізації, коли кожна

цивілізована держава, зараховуючи себе до кола демократичних, заявляє про пріоритет загальнолюдських цінностей, прав і свобод людини відносно інших інтересів, які охороняються правом.

Концепція суспільного блага — одна з найстаріших та найважливіших ідей. Як зазначає В. Остром, суспільні блага — це блага, які не можуть бути легко розфасовані, які не можуть бути продані лише тим особам, які готові за них платити [13, с. 166]. М. Олсон підкреслює, що досягнення певної загальної цілі та задоволення загального інтересу означає, що для певної групи було забезпечено суспільне благо і сам факт, що ціль або наміри є загальними для групи означає, що жоден із її членів не виключений з отримання вигоди або задоволення від досягнення цієї цілі [12, с. 13].

У фаховій літературі під публічним інтересом розуміють життєво необхідне становище великих соціальних груп (включаючи суспільство в цілому), обов'язок щодо реалізації (досягнення, розвитку) якого лежить на державі [16, с. 20]; визнаний державою та забезпечений правом інтерес соціальної спільноти, задоволення якого виступає гарантом її існування й розвитку [15, с. 55]; відображені в праві відгармонізовані, збалансовані у певний спосіб інтереси держави як організації політичної влади, інтереси всього суспільства (спільні інтереси його членів), а також значної його частини/прошарків (територіальних громад, соціальних груп, особливо найуразливіших — споживачів, найманих працівників, дрібних підприємців, залежних підприємств, меншості в товаристві), що захищаються чи можуть захищатися за ініціативою держави в особі її компетентних органів з метою відновлення порушеного правопорядку, попередження кризових явищ та забезпечення оптимальних умов для функціонування державно-організованого суспільства [2].

Отже, публічний інтерес визначається як інтерес, який має суттєве значення для необмеженого кола осіб і може бути реалізований тільки спільно, тому частково це потреби, які об'єктивно не можуть бути задоволені в індивідуальному порядку, а частково — це загальні потреби, більш ефективно задоволення яких відбуватиметься за умови їх спільного, а не індивідуального здійснення. Із визначення, сформульованого Ю.А. Тіхоміровим [15, с. 55], випливає, що держава стає представником публічного інтересу, якщо у своїй діяльності представляє та забезпечує дотримання інтересів усіх своїх громадян (суспільні інтереси), а визнаний державою суспільний інтерес реалізується в нормах права. Захист публічного інтересу, який визнаний державою та забезпечений системою права, виступає умовою й гарантом існування і розвитку соціальної спільноти і має здійснюватися не для захисту самої держави як кінцевої цілі, а задля найефективнішого здійснення прав приватних осіб. Із цих позицій слід підкреслити, що, крім суспільних, до категорії публічних інтересів відносять державні інтереси, які становлять суспільні інтереси, що представляються через діяльність держави. Виділення держави як специфічного носія суспільних інтересів у даному випадку цілком виправдане, оскільки повна відповідність суспільних і державних інтересів — це недосяжна ціль, адже в системі "суспільство — держава" завжди існують непереборні суперечності.

Публічний інтерес лежить в основі публічних, державних та соціальних послуг, які об'єднує зацікавленість суспільства у їх виконанні, суспільний інтерес, соціальна значимість, але відрізняє коло суб'єктів надання (державні характеризуються наявністю лише одного суб'єкта, який їх надає, — державних органів, отже, публічні послуги значно ширші, ніж державні) та сфера застосування (основний критерій відокремлення соціальних послуг) [14, с. 9]. На думку А. Шастітко, блага, доступ, до яких може бути опосередкований формою публічної послуги, виникають як побічний продукт виробництва суспільних благ [18, с. 152].

У Кодексі етики зазначено, що характерною рисою професії аудитора є прийняття на себе відповідальності

діяти в суспільних інтересах, саме тому його відповідальність полягає не тільки у задоволенні потреб окремого клієнта чи роботодавця (п. 100.1) [9, с. 7]. Хоча вибір аудиторської фірми та оплата наданих послуг здійснюється на комерційних засадах у рамках цивільно-правового договору, тобто опосередковуються приватно-правовою формою, за своїми цілями, призначенням та функціями обов'язковий аудит виконується в інтересах певного кола осіб, яке задалегідь не може бути визначене, та держави, тобто, в публічних (суспільних) інтересах. Необхідність визначення природи обов'язкового аудиту як публічної послуги полягає у більш складних чотиристоронніх взаємовідносинах, які виникають при його проведенні і в які втягнуті, по-перше, підприємство, по-друге, суб'єкт аудиторської діяльності, по-третє, реальні акціонери, інвестори, кредиторі, по-четверте, необмежене коло інших осіб, яких фактично можна розглядати як потенційних акціонерів, інвесторів, кредиторів тощо. Такі системні зв'язки зумовлюють наступну особливість обов'язкового аудиту — неможливість і недоцільність обмежити доступ до його результатів значної кількості користувачів, коли окремих носій інтересу як би розчиняється, виступаючи лише в якості представника тієї чи іншої соціальної групи. Виходячи з цього, обов'язковий аудит слід розглядати як публічну послугу, в основу якої покладено публічний (суспільний) інтерес, як суспільно значиму діяльність, яка регламентована законодавством, засіб зменшення або попередження конфлікту інтересів, коли зачіпаються публічні (суспільні) інтереси.

Головна особливість публічних послуг полягає в тому, що завдяки їх суспільній значимості вони все одно мають надаватися і бути однаковими незалежно від місця їх надання за якістю, строком і доступністю, незважаючи на ступінь вигідності для суб'єктів їх надання. Якщо підприємницький інтерес надавати певні послуги відсутній або ті, хто бажає отримати певну послугу, не наділені відповідними механізмами примусу, держава повинна взяти на себе виконання такої послуги чи простимулювати виникнення інтересу. Саме це й відбулося з обов'язковим аудитом: його мета і завдання визначаються, насамперед, необхідністю забезпечення певного рівня інформаційної безпеки суспільства в цілому, тобто необхідністю виконання публічного обов'язку, тому виконання ним цих функцій гарантується державою, адже держава позиціонує себе, а не окремо взятих акціонерів як такого суб'єкта, який зобов'язаний зменшити інформаційний ризик (або посприяти його зменшенню).

Сам процес визнання обов'язкового аудиту як публічної послуги можна подати за такими варіантами:

1. "Класичний" варіант, який підкріплений історією розвитку аудиту в інших країнах протягом XIX—XX ст. Інтереси окремих осіб (реальних акціонерів, інвесторів, власників, кредиторів) щодо зменшення свого інформаційного ризику поступово у зв'язку з розвитком фондового ринку та втягненням необмеженого кола осіб до сфер діяльності окремих установ перетворилися в державні інтереси щодо захисту економічної безпеки суспільства. Група інвесторів різнорідна за своїм складом, вони відрізняються один від одного за багатьма ознаками: соціальним статусом, майновим станом, характером інтересу до підприємства та результатами його діяльності тощо. Кожний інвестор переслідує особисті корисні цілі та об'єктивно не заінтересований у збагаченні інших членів групи, однак це не виключає наявності в інвесторів спільної мети — забезпечення безпеки інвестицій. На фондовому ринку значимою групою є сукупність акціонерних товариств, зацікавлених в отриманні інвестицій, кожне з них переслідує корисні цілі та об'єктивно не заінтересований в отриманні інвестицій іншим підприємством. Але їхня спільна мета — забезпечити економічну безпеку на державному рівні, оскільки наявність системних криз в економіці держави загрожує економічній безпеці усіх підприємств. У цьому разі яскраво простежується об'єднання приватних інтересів та "перетворення" їх у суспільні, дер-

Таблиця 1. Склад суб'єктів суспільних (публічних) інтересів, виділених з урахуванням вимог Законів України "Про аудиторську діяльність" та "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні"

Коло суб'єктів, які підлягають обов'язковому аудиту	Коло суб'єктів, звітність яких підлягає офіційному оприлюдненню
Відкриті акціонерні товариства	Публічні акціонерні товариства
–	Підприємства – емітенти іпотечних облігацій
–	Підприємства – емітенти іпотечних сертифікатів
Підприємства – емітенти облігацій	Підприємства – емітенти облігацій підприємств
–	Підприємства – емітенти сертифікатів фондів операцій з нерухомістю
Професійні учасники ринку цінних паперів	–
–	Професійні учасники фондового ринку
Фінансові установи	–
–	Банки
–	Страховики
–	Інші фінансові установи
Фінансовий стан засновників банків, підприємств з іноземними інвестиціями, відкритих акціонерних товариств (крім фізичних осіб), страхових і холдингових компаній, інститутів спільного інвестування, довірчих товариств та інших фінансових посередників	–
Емітенти цінних паперів та похідних (деривативів), а також при отриманні ліцензії на здійснення професійної діяльності на ринку цінних паперів	–
Інші суб'єкти господарювання, звітність яких відповідно до законодавства України підлягає офіційному оприлюдненню, за винятком установ і організацій, що повністю утримуються за рахунок державного бюджету	–

Джерело: розраховано на основі [7], [8].

жвані. Оскільки держава так і залишила функції з аудиту таких суб'єктів на незалежних аудиторів, виконання обов'язкового аудиту набуло форми публічної послуги. При цьому слід зазначити, що держава, фактично, не визнала надання впевненості щодо стану достовірності фінансової звітності своїм завданням, а залишила за собою завдання забезпечення виконання таких функцій іншими суб'єктами та забезпечення належної якості таких послуг.

2. "Трансформований варіант", прикладом якого є трансформація функцій контрольно-ревізійних та податкових служб для країн посткомандно-адміністративного простору за часів переходу до ринкових відносин. Спочатку держава виконувала функції з перевірки правильності ведення бухгалтерського обліку та складання звітності, але згодом, щодо окремих суб'єктів, делегувала їх виконання спеціально вповноваженим комерційним підприємствам. В якості прикладу можна навести проведення аудиту державних підприємств і підприємств, у статутному капіталі яких певна частка належить державі. Такі функції має виконувати держава і для цього існують спеціальні державні органи (наприклад, Державна фінансова інспекція, Фонд державного майна), але вони делеговані суб'єктам аудиторської діяльності, а за собою держава залишає функції з розробки рекомендацій щодо призначення аудиторів для таких підприємств та установ і порядку виконання таких завдань. У вітчизняній практиці на сьогодні такий варіант розвитку аудиту представлений "запровадженням системи контролю через проведення аудиту податкової звітності аудиторськими фірмами" відповідно до Генеральної угоди про співробітництво та взаємодію між Аудиторською палатою України та Державної податковою службою [4]. За таким сценарієм інститут, який зароджувався як незалежний, починає використовуватися державою, і в існуванні такого механізму зацікавлена, в першу чергу, держава, оскільки він дає змогу реалізувати її інтереси без додаткового навантаження на бюджет, суб'єкти аудиторської діяльності, тому що він уможливає розширення обсягів їх діяльності, а також ті суб'єкти господарювання, які готові та прагнуть підтвердити "свій статус".

3. "Швидкий варіант", яскравий приклад якого наша країна та інші країни, які швидкими темпами впроваджують ринкові відносини. У цьому разі держава не чекає, коли приватні інтереси необмеженого кола осіб, які бажають вкладати кошти в акціонерні товариства або співпрацюва-

ти з банками, кредитним та іншими фінансовими установами, перетворяться в державні, а відразу визнає їх такими, вводячи інститут обов'язкового аудиту.

Отже, становлення інституту обов'язкового аудиту в Україні було обумовлено, насамперед, попитом держави в умовах реформування відносин власності і лише згодом проявилися потреби класичних користувачів результатами аудиту, які зумовили його становлення в світовій економіці.

Зауважимо, що непрямо визнання обов'язкового аудиту "публічною (суспільною) послугою" підтверджується тим, що у законодавстві Європейського Співтовариства для визначення критеріїв обов'язковості проведення аудиту застосовують термін "суб'єкти публічного (суспільного) інтересу" — "public interest entities" [19; 20; 9, с. 39—40], тобто вважається, що ступінь значимості публічних інтересів має визначати тих суб'єктів, які повинні в обов'язковому порядку підлягати щорічному аудиту. В якості критеріїв визначення таких суб'єктів господарювання рекомендовано використовувати, зокрема, такі чинники: вид або характер бізнесу (банки, страхові компанії та пенсійні фонди, кредитні установи, інвестиційні фірми та фонди), обсяг діяльності, чисельність працюючих, корпоративний статус, що передбачає наявність значної кількості акціонерів (лістингові компанії, тобто акціонерні товариства, акції яких зареєстровані та знаходяться в обігу на визначених фондових біржах).

У фаховій літературі пропонуються і інші критерії при визначенні кола суб'єктів, які підлягають обов'язковому аудиту: потреба в розкритті фінансової інформації компаній, діяльність яких торкається інтересів широкого кола осіб; аудит зарубіжних компаній з метою перевірки дотримання національного законодавства, виконання зобов'язань зарубіжними інвесторами, а також з метою захисту їх інтересів; мінімізація ризиків суб'єктів господарювання, які мають досить великі обороти та значні активи; мінімізація ризиків держави при здійсненні державного фінансування; дотримання національного законодавства суб'єктами середнього та малого бізнесу через неможливість охопити їх системою державного контролю; підприємства з часткою власності, що належить державі [3]. Фактично тільки перший випадок характеризує необхідність введення обов'язкового аудиту в "чистому вигляді", всі інші "трансформований варіант" введення обов'язкового аудиту.

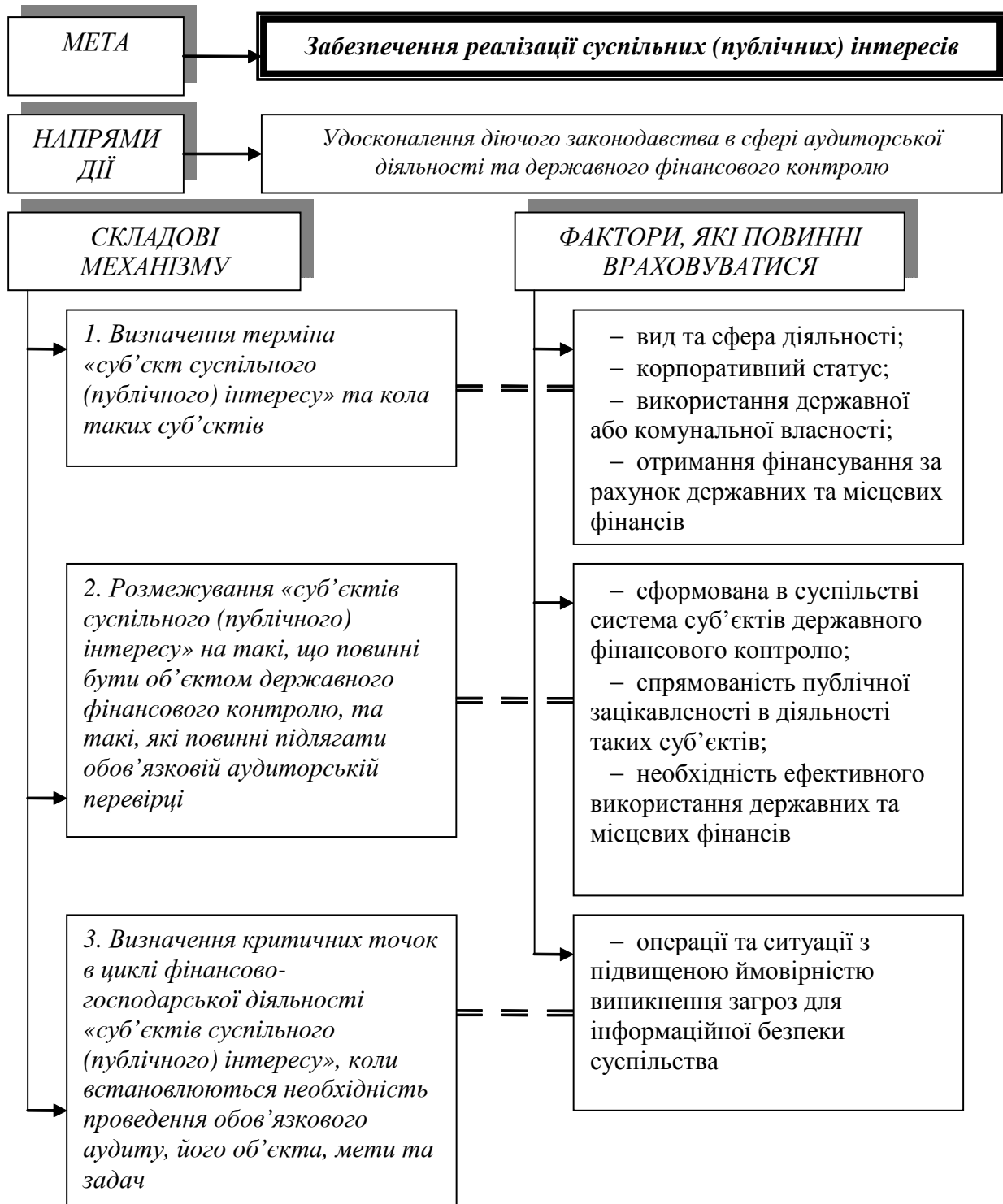

Рис. 1. Механізм визначення кола суб'єктів, які підлягають обов'язковому аудиту

З метою підвищення ролі й значення такого інституту, як обов'язковий аудит, слід визначити коло осіб та випадки, при яких вони підлягатимуть обов'язковому аудиту, тобто ті випадки, коли їх діяльність може прямо торкатися інтересів інших осіб і коли необхідне втручання держави для того, щоб їх захистити. Відправною точкою для визначення об'єктів обов'язкового аудиту має бути такий термін, як "суб'єкти суспільних (публічних) інтересів". У вітчизняній науці та практиці такий термін не використовується, а конкретні суб'єкти, які повинні входити до їх складу, не виділені. Можна з певною мірою умовності стверджувати, що у вітчизняному законодавстві суб'єктами суспільного (публічного) інтересу фактично є ті суб'єкти, які виділені Законом України "Про аудиторську діяльність" [7] (ст. 8 "Обов'язкове проведення аудиту") як

такі, що зобов'язані проходити обов'язкову аудиторську перевірку, і Законом України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" [8] (п. 4 ст. 14 "Подання та оприлюднення фінансової звітності") як такі, що зобов'язані оприлюднювати річну фінансову звітність. Ці критерії свідомо поєднані, адже проведення обов'язкового аудиту певного суб'єкта без факту оприлюднення його звітності та аудиторського звіту, фактично зводить нанівець саму суспільно значиму роль аудиту. Порівняння вимог відповідних законів, наведене в таблиці 1, показує, що повної відповідності між ними не простежується, а це негативно позначається на розумінні необхідності аудиту й розкритті певної інформації.

З метою ефективного регулювання обов'язкового аудиту на законодавчому рівні слід ввести термін

"суб'єкт суспільного (публічного) інтересу", окреслити коло таких суб'єктів, з урахуванням вимог Цивільного кодексу [17], Господарського кодексу [5], Класифікатора видів економічної діяльності [11] та закріпити його у Законах України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" та "Про аудиторську діяльність". Механізм визначення кола суб'єктів, які підлягають обов'язковому аудиту, подано на рисунку 1.

При формулюванні терміну "суб'єкти суспільних (публічних) інтересів" слід враховувати такі чинники: вид та сфера діяльності (їх послугами користується невизначене коло осіб); корпоративний статус (наявність значної кількості акціонерів); використання державної або комунальної власності; отримання фінансування за рахунок державних і місцевих фінансів. Враховуючи міжнародну та вітчизняну практику, його можна сформулювати таким чином: "Суб'єкт публічного (суспільного) інтересу — це суб'єкт, який має важливе суспільне значення завдяки сфері, виду діяльності та формі власності. Суб'єктами суспільного (публічного) інтересу є публічні акціонерні товариства, банки, емітенти облігацій, цінних паперів і похідних (деривативів), професійні учасники фондового ринку та інші суб'єкти, які провадять господарську діяльність у сфері фінансової та страхової діяльності (група 64 "Надання фінансових послуг, крім страхування та пенсійного забезпечення", група 65 "Страхування, перестраховання та недержавне пенсійне забезпечення, крім обов'язкового соціального страхування", група 66 "Страхування, перестраховання та недержавне пенсійне забезпечення, крім обов'язкового соціального страхування" КВЕД ДК 009:2010), суб'єкти господарювання державного сектору економіки, установи й організації, що повністю утримуються за рахунок державного та місцевого бюджетів, підприємства, засновані на державній і комунальній власності, господарські товариства, акції (частки, паї) яких перебувають у державній або комунальній власності, а також інші суб'єкти господарювання, що отримують (отримували в період, який перевіряється) кошти з бюджетів усіх рівнів та державних фондів або використовують (використовували у період, який перевіряється) державне чи комунальне майно".

Наведене визначення стає відправною точкою для виокремлення кола суб'єктів, фінансова звітність яких підлягатиме обов'язковій аудиторській перевірці та офіційному оприлюдненню разом з аудиторським звітом з метою забезпечення інформаційної безпеки суспільства. Такий механізм необхідно передбачити для всіх суб'єктів суспільного (публічного) інтересу за винятком установ і організацій, що повністю утримуються за рахунок державного та місцевого бюджетів, і підприємств, заснованих на державній та комунальній власності. Останні повинні входити до сфери державного фінансового контролю, оскільки давати привід іншим суб'єктам (зокрема, аудиторським фірмам) отримувати за їх рахунок прибуток (плата за такі послуги покриває не тільки фактично понесені витрати) не є доречним з погляду ефективного використання державних і місцевих фінансів. Такі суб'єкти, як господарські товариства, акції (частки, паї) яких перебувають у державній або комунальній власності, а також інші суб'єкти господарювання, що отримують (отримували в період, який перевіряється) кошти з бюджетів усіх рівнів та державних фондів або використовують (використовували у період, який перевіряється) державне чи комунальне майно повинні залишатися в сфері обов'язкового аудиту, якщо вони належать до публічних акціонерних товариств, є емітентами облігацій, цінних паперів та похідних (деривативів), професійні учасники фондового ринку та інші суб'єкти, які провадять господарську діяльність у сфері фінансової та страхової діяльності.

Після визначення кола осіб, які підлягають обов'язковому аудиту, доцільно визначити "критичні точки" в

циклі їх фінансово-господарської діяльності, коли необхідною є така перевірка. Наприклад, для фінансових установ такими "датами" може бути їх створення (в такому разі об'єктом аудиту повинен бути фінансовий стан їх засновників), поточна діяльність (об'єкт річна фінансова звітність) та ліквідація (об'єкт — ліквідаційний баланс).

ВИСНОВКИ

Обов'язковий аудит — це аудиторська перевірка, що здійснюється відносно окремих суб'єктів господарювання, критерії вибору яких та строки проведення аудиту безпосередньо встановлюються державними правовими актами. Забезпечення суспільної контрольованості певної групи суб'єктів, фінансово-господарська діяльність яких виступає об'єктом публічного (суспільного) інтересу, встановлення підвищених гарантій достовірності їх фінансової звітності за допомогою проведення обов'язкового аудиту треба розглядати як важливий чинник дотримання економічної безпеки держави.

Необхідність проведення обов'язкового аудиту виникає в тому разі, якщо держава вважає потрібним захистити інформаційні права та законні інтереси групи в отриманні достовірної інформації про діяльність окремих суб'єктів, тобто бере на себе функцію регулювання процесу виробництва та розподілу інформаційних продуктів, без яких суспільство не може нормально розвиватися. Це створює більш-менш однакові можливості у сфері споживання інформаційних продуктів, адже інтереси суспільства вимагають, щоб значна частина інформації була доступною, тому держава має створити механізм забезпечення доступу до інформації.

Обов'язковий аудит слід розглядати як публічну послугу, в основі якої лежить публічний (суспільний) інтерес, тобто як суспільно значиму діяльність, яка регламентована законодавством, що, в свою чергу, зумовлює необхідність врахування зазначених положень при визначенні основних засад законодавчого регулювання обов'язкового аудиту. Такі принципи повинні включати вдосконалення нормативної основи такого суспільного інституту, як обов'язковий аудит, запровадження чіткого механізму визначення суб'єктів, які підлягатимуть обов'язковому аудиту, який повинен включати такі етапи: визначення терміна "суб'єкт суспільного (публічного) інтересу" та кола таких суб'єктів; їх поділ на таких, що повинні бути об'єктом державного фінансового контролю, та такі, які підлягатимуть обов'язковій аудиторській перевірці; визначення критичних точок у циклі фінансово-господарської діяльності "суб'єктів суспільного (публічного) інтересу", коли встановлюються необхідність проведення обов'язкового аудиту, його об'єкта, мети та задач.

Література:

1. Бычкова С.М. Доказательства в аудите / Светлана Михайловна Бычкова. — М.: Финансы и статистика, 1998. — 150 с.
2. Вінник О.М. Теоретичні аспекти правового забезпечення реалізації публічних і приватних інтересів в господарських товариствах [Електронний ресурс]: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: спец. 12.00.04 — господарське право; господарсько-процесуальне право / О.М. Вінник; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2004. — 32 с. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/ard/2004/04vomigt.zip>
3. Гавриленко А.А. Формирование эффективных рынков национального аудита [Електронний ресурс] / А. А. Гавриленко, Д.А. Гавриленко // Аудит и финансовый анализ. — 2010. — № 4. — Режим доступу: [http://auditfin.com/fin/2010/4/04_02/04_02%20\[2\].pdf](http://auditfin.com/fin/2010/4/04_02/04_02%20[2].pdf)
4. Генеральна Угода про співробітництво та взаємодію між Аудиторською палатою України та Державною податковою службою України від 31 серпня 2011 року

[Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/n0002230-11/print1321-256027970139>

5. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV (із змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15/page>

6. Давидов Г.М. Аудит: теорія і практика: монографія / Григорій Миколайович Давидов. — Кіровоград: ТОВ "Імекс-ЛТД", 2006. — 324 с.

7. Закон України "Про аудиторську діяльність" від 22 квітня 1993 року № 3126-XII (в редакції Закону України від 14 вересня 2006 року № 140-V) (із змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/show/2121-14>

8. Закон України "Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні" від 16 липня 1999 року № 996-IV (із змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=996-14>

9. Кодекс Етики Професійних бухгалтерів 2009. Міжнародна Федерація Бухгалтерів / Перекл. з англ. за ред. С. Я. Зубілевич. — К.: Федерація професійних бухгалтерів і аудиторів України, 2010. — 124 с.

10. Миронова О.А. Аудит: теорія і методологія: учеб. пособие / О.А. Миронова, М.А. Азарская. — 2-е изд., испр. — М.: Омега-Л, 2006. — 176 с.: ил., табл. — (Высшее финансовое образование).

11. Національний класифікатор України. Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010, прийнятий наказом Держспоживстандарту 11 жовтня 2010 року № 457 (із змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.zakon.nau.ua/doc/?code=vb457609-10>

12. Олсон М. Логика коллективных действий. Общественные блага и теория групп. Пер. с англ. / Мансур Олсон. — М.: ФЭИ, 1995. — 174 с.

13. Остром В. Смысл американского федерализма. Что такое самоуправляющееся общество / Винсент Остром. Пер. с англ. / Предисл. А. Оболонского. — М.: "Арена", 1993. — 320 с.

14. Путило Н.В. Система публичных услуг. Социальные услуги / Н.В. Путило // Публичные услуги: правовое регулирование (российский и зарубежный опыт): сборник / под общ. ред. Е.В. Гриценко, Н.А. Швелевой. — М.: Волтерс Клувер, 2007. — С. 8—20.

15. Тихомиров Ю.А. Публичное право. Учебник для юридических фак-в и вузов / Ю.А. Тихомиров. — М.: "Издательство БЕК", 1995. — 496 с.

16. Тотьев К.Ю. Публичный интерес в правовой доктрине и законодательстве / К.Ю. Тотьев. // Государство и право. — 2002. — № 9. — С. 19—25.

17. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page>

18. Шаститко А. Организационные рамки предоставления публичных услуг / А. Шаститко // Вопросы экономики. — 2004. — № 7. — С. 150—155.

19. Commission Recommendation of 16 May 2002 2002/590/EC "Statutory Auditor's Independence in the EU: A Set of Fundamental Principles" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://eur-lex.europa.net/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2002:191:0022:0057:EN:PDF>

20. Directive 2006/43/EC of the European Parliament and of the council of 17 May 2006 on statutory audits of annual accounts and consolidated accounts, amending Council Directives 78/660/EC and 83/349/EEC and repealing Council Directive 84/253/EEC [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:157:0087:0107:EN:PDF>

References:

1. Bychkova, S.M. (1998), *Dokazatel'stva v audite [Proof in the audit]*, Finansy i statistika, Moscow, Russia.

2. Vinnyk, O.M. (2004), "Theoretical aspects of legal support implementation of public and private interests in business partnerships", Ph.D. Thesis, Law, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.

3. Havrylenko, A.A. and Havrylenko, D.A. (2010), "Formation of efficient markets the National Audit", *Audyty y finansovyy analiz*, [Online], vol.4, available at: [http://auditfin.com/fin/2010/4/04_02/04_02%20\[2\].pdf](http://auditfin.com/fin/2010/4/04_02/04_02%20[2].pdf) (Accessed 4 Nov 2013).

4. Audit Chamber, State Tax Service of Ukraine (2011), "General Agreement on cooperation and interaction between the Audit Chamber of Ukraine and the State Tax Service of Ukraine", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/n0002230-11/print13212560-27970139> (Accessed 4 Nov 2013).

5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), *The Commercial Code of Ukraine*, available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (Accessed 4 Nov 2013).

6. Davydov, H.M. (2006), *Audyty: teoriia i praktyka [Auditing: Theory and Practice]*, TOV "Imeks-LTD", Kirovohrad, Ukraine.

7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2006), *Law "On Auditing Activity"*, available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3125-12> (Accessed 4 Nov 2013).

8. The Verkhovna Rada of Ukraine (1999), *Law "On Accounting and Financial Reporting in Ukraine"*, available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (Accessed 4 Nov 2013).

9. Zubilevych, S. Ya. (2010), *Kodeksy Etyky Profesiynnykh bukhhalteriv 2009. Mizhnarodna Federatsiia Bukhhalteriv [Code of Ethics for Professional Accountants 2009. International Federation of Accountants]*, Federatsiia profesiynnykh bukhhalteriv i audytoriv Ukrainy, Kyiv, Ukraine.

10. Myronova, O.A. (2006), *Audyty: teoriya y metodolohiya [Audit: Theory and Methodology]*, Omega-L, Moscow, Russia.

11. Derzhspozhyvstandart (2010), "National Classification of Ukraine. Classification of Economic Activities", available at: <http://www.zakon.nau.ua/doc/?code=vb457-609-10> (Accessed 4 Nov 2013).

12. Olson, M. (1995), *Logika kolektivnykh dejstvij. Obshhestvennye blaga i teoriya grupp [Logic of Collective Action. Public goods and the theory of groups]*, FJel, Moscow, Russia.

13. Ostrom, V. (1993), *Smysl amerikanskogo federalizma. Chto takoe samoupravljajushheesja obshhestvo [The meaning of American federalism. What is a self-governing society]*, Arena, Moscow, Russia.

14. Putilo, N.V. (2007), *Sistema publicnykh uslug. Social'nye uslugi [The system of public services. Social services]*, Volters Kluver, Moscow, Russia.

15. Tihomirov, Ju.A. (1995), *Publichnoe pravo [Public law]*, Izdatel'stvo BEK, Moscow, Russia.

16. Tot'ev, K.Ju. (2002), "Public interests in the legal doctrine and legislations", *Gosudarstvo i pravo*, vol. 9, pp. 19—25.

17. The Verkhovna Rada of Ukraine (2013), *The Civil Code of Ukraine*, available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (Accessed 4 Nov 2013).

18. Shastitko, A. (2004), "Institutional framework of public service delivery", vol. 7, pp. 150—155.

21. EU (2002), "Statutory Auditor's Independence in the EU: A Set of Fundamental Principles", available at: <http://eur-lex.europa.net/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2002:191:0022:0057:EN:PDF> (Accessed 4 Nov 2013).

22. EU (2006), *Directive of the European Parliament and of the council of 17 May 2006 on statutory audits of annual accounts and consolidated accounts*, available at: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:157:0087:0107:EN:PDF> (Accessed 4 Nov 2013).

Стаття надійшла до редакції 29.11.2013 р.

УДК 338.433

О. А. Гальцова,

д. е. н., професор кафедри економічної теорії, національної та прикладної економіки
Класичного приватного університету, м. Запоріжжя

СУЧАСНИЙ СТАН ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ АПК УКРАЇНИ

O. Haltsova,

Doctor of Economics, a professor of the Department of Economic Theory,
National and Applied Economics of Classic Private University (Zaporizhzhia)

THE EXPORT POTENTIAL OF THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX IN UKRAINE: CURRENT STATE

Визначено значення й потенціал агропромислового комплексу для рохвиту національного господарства та загального макроекономічного розвитку країни. Саме сільське господарство та агропродовольчі товари займають вагомe місце у формуванні експорту країни.

Проаналізовано нормативно-правові документи щодо подальшого розвитку агропромислового виробництва. Конкретизовані проблеми, що гальмують розвиток зовнішньоекономічної діяльності агропромислового комплексу країни.

Проаналізовані останні дослідження і публікації провідних вчених-економістів щодо розвитку виробництва агропромислового комплексу, щодо проблем діяльності аграрних підприємств на зовнішніх ринках.

Досліджено сучасний стан розвитку галузей агропромислового комплексу, а саме експортно-імпорту відносно. Наведено аналітика експортного потенціалу галузей рослинництва і тваринництва.

Висвітлені проблеми зовнішньоекономічної діяльності підприємств АПК та запропонований механізм розвитку ЗЕД сектора АПК України.

Зроблено висновки про те, що ефективний розвиток ЗЕД аграрних підприємств, а з ним і здійснення ефективної інтеграції країни у ЄС, залежить від вирішення багатьох проблем. Отже, для того, щоб зовнішня діяльність України піднялась до рівня розвинених держав, їй потрібно докласти чимало зусиль. Тільки тоді Україна зможе зайняти конкурентоспроможне місце на світовому ринку аграрної продукції та міцно закріпити свої позиції. На сучасному етапі також необхідна інтенсифікація ЗЕД України для більш ефективного використання вітчизняного експортного потенціалу. Це можливо за рахунок подальшої лібералізації ринків та збільшення обсягів експорту-імпорту сільськогосподарської продукції. Належне функціонування внутрішнього агропромислового ринку та його інфраструктури, а також фінансового ринку є важливим фактором подальшого розвитку сільського господарства України.

The study is aimed at determining the significance and potential of the agricultural sector for the national economy and macroeconomic development. It is agriculture and agro-food products that to a considerable degree make the national export.

The author analyzes the normative legal documents concerning the further development of agro-industrial production and concretizes the factors hampering the foreign economic activity of the agro-industrial complex.

The article provides a theoretical analysis of the latest studies and publications of leading scientists concerning the production development of the agro-industrial complex and agrarian enterprises at foreign markets; investigates the present state of the branches of the agro-industrial complex, namely the export-import relations; and gives an analytics of the export potential of crop production and animal husbandry.

The researcher illuminates the foreign economic activity of the enterprises of the agro-industrial complex and proposes the mechanisms of the foreign economic activity development of Ukraine's agro-industrial complex.

It is concluded that both effective foreign economic activity of agrarian enterprises and the integration of the state to the EU depends on various issues. Provided Ukraine's foreign economic activity achieves the level of developed countries, the state will be able to take a competitive place at the world market of agricultural products and consolidate its positions. At the present stage Ukraine's foreign economic activity needs to be intensified for a more efficient use of the national export potential by further market liberalization and increase in the export and export of agricultural products. The proper functioning of the domestic agro-industrial market and its infrastructure as well as the financial market is a significant factor of further Ukraine's agriculture development.

Ключові слова: аграрний сектор, агропромисловий комплекс, агропродовольча політика, експортний потенціал, зовнішньоекономічна діяльність.

Key words: agrarian sector, agro-industrial complex, agro-food policy, export potential, foreign economic activity.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Агропромисловий комплекс (АПК) — це сукупність ланок національного господарства (галузей, підгалузей, виробничих підприємств, організацій), діяльність яких

тісно пов'язана з виробництвом, зберіганням, транспортуванням, переробкою та збутом продукції. АПК формується на основі агропромислової інтеграції в умовах високого рівня розвитку продуктивних сил та усупіль-

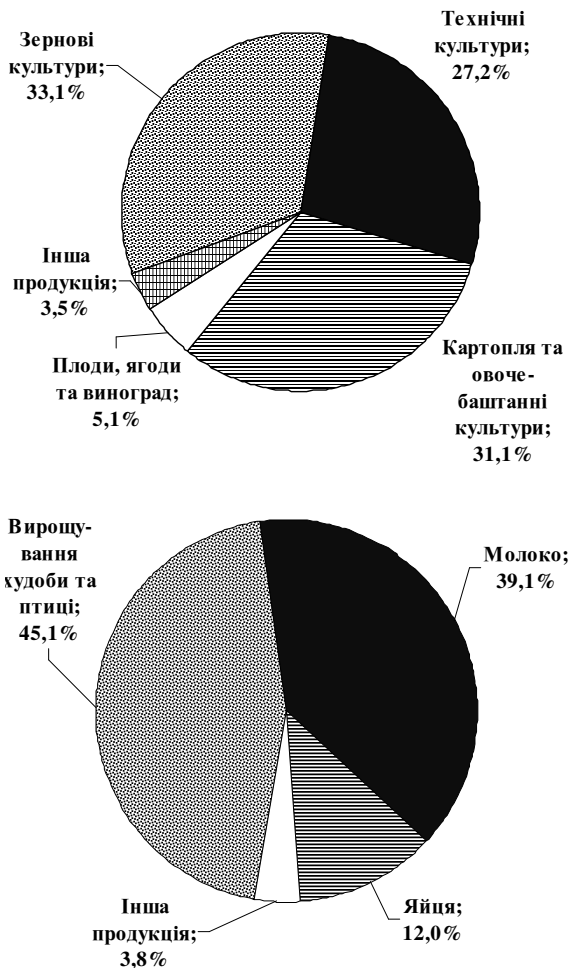

Рис. 1. Структура виробництва продукції рослинництва й тваринництва

нення виробництва. Його складовою частиною є інтеграційний продовольчий комплекс, який включає такі підкомплекси: зернопродуктовий, картоплепродуктовий, цукробуряковий, плодоовочевоконсервний, виноградно-виноробний, м'ясний, молочний, олійно-жировий [1–3].

Сільське господарство — одна з головних галузей матеріального виробництва, що має велике значення для населення та промисловості. Це комплекс взаємопов'язаних галузей, які утворюють збалансовану, інтегровану систему, функціонально-компонентна структура якої підпорядкована стабільному нарощуванню продовольчої продукції землеробства і тваринництва [4].

Сільське господарство є одним із провідних секторів економіки України в якому зайнято близько 23 % робочої сили, сконцентровано біля 25 % виробничих засобів, виробляється понад 14 % річного обсягу товарів і послуг. Агропродовольчі товари традиційно також займають вагоме місце у формуванні експортного потенціалу країни. Тому від здатності аграрного сектора витримувати конкурентний тиск, що є результатом загальної лібералізації світової торгівлі та зобов'язаннями в рамках вступу до Світової організації торгівлі (СОТ), багато в чому залежатиме і загальний макроекономічний розвиток країни.

Аграрний сектор економіки України здатний в широких масштабах здійснювати експорт сільськогосподарської продукції та забезпечити на високому рівні продовольчу безпеку. Отже, сільське господарство України, за загально визнаною оцінкою, має один із найкращих у світі потенціал.

Вже протягом останнього десятиріччя економіка України визначається відкритістю і функціонує відповідно до правил, встановлених СОТ. Залежність ук-

раїнської економіки від зовнішніх факторів суттєво проявилася під час світової фінансової кризи 2008 року. Саме тоді виявився значний ступінь впливу зовнішніх факторів на показники розвитку української економіки [5].

Ефективність функціонування агропромислового виробництва зумовлюється винятковою значущістю та незамінністю виробництва продукції сільського господарства в життєдіяльності людини і суспільства. Крім того, згідно з Законом України "Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року" першочерговою метою державної аграрної політики є гарантування продовольчої безпеки України [6]. В свою чергу, згідно проекту Закону України "Про продовольчу безпеку" від 14.06.2011 р., продовольчою безпекою є соціально-економічне та екологічне становище, за якого всі соціальні і демографічні групи населення стабільно та гарантовано забезпечені безпечним і якісним продовольством у необхідній кількості та асортименті, необхідних і достатніх для фізичного і соціального розвитку особистості, забезпечення здоров'я населення України [7].

За останні роки в Україні суттєво збільшується кількість нормативно-правових актів щодо програм, концепцій, цілей, стратегій розвитку агропромислового виробництва. До основних можна віднести: "Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року" від 19.09.2007 р.; Закон України "Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року" від 18.10.2005 р., також Проект Закону України "Про продовольчу безпеку України" від 14.06.2011 р. [8].

Зважаючи на значний потенціал агропромислового комплексу (АПК) країни, існують і проблеми, що гальмують розвиток зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД), серед яких: конкурентоздатність вітчизняної продукції АПК на міжнародних ринках; захист внутрішнього ринку від недобросовісної конкуренції; нестача довгострокових українських та іноземних інвестицій; відсутність належної ринкової інфраструктури; дієві механізми регулювання структури експорту-імпорту аграрної продукції тощо.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання розвитку виробництва АПК знайшли відображення в наукових працях відомих вітчизняних вчених: В.Г. Андрійчука, О.Д. Гудзинського, М.Я. Дем'яненка, М.І. Кісіля, М.І. Маліка, П.Т. Саблука, О.В. Шкільова та інших. В їх працях обґрунтовуються теоретичні дослідження і практичні розробки щодо форм і методів розвитку і регулювання діяльності підприємств АПК різних форм власності і господарювання.

До висновків про актуальність проблеми діяльності аграрних підприємств на зовнішніх ринках як пріоритету агропродовольчої політики приводить і узагальнення досліджень, зокрема праць Ю.Д. Білика [9], В.І. Бойко [10], П.П. Борщевського, С.М. Кваши [11, 12], І.М. Паски [13] та інших вчених-економістів. Уже впродовж тривалого часу приділяється значна увага дослідженню аспектів ефективності здійснення зовнішньоекономічної діяльності, формуванню та використанню експортного потенціалу у працях Ф. Бутинця, І. Васіної, Ф. Зінов'єва та інших.

Проте недостатньо вивченим залишаються питання щодо розвитку експортного потенціалу АПК в умовах інтеграції України до Європейського Співтовариства (ЄС). Подальшого розвитку заслуговують теоретичні засади і практичні рекомендації розвитку інтеграційних процесів, побудови механізму збалансованого розвитку АПК України.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є аналіз сучасного стану експортно-імпортні відносини галузей АПК, висвітлення проблем зовнішньоекономічної діяльності підприємств АПК та розробка механізму розвитку ЗЕД сектора АПК України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Проведення зовнішньоекономічної діяльності аграрним підприємством вимагає особливої уваги до якості виробленої сільськогосподарської продукції та ефективності її виробництва. Показники зарубіжної продукції є більш привабливими для споживача за економічними та нематеріальними ознаками, що забезпечується сукупністю їх конкурентних переваг. До таких переваг можна віднести ціну продукції, її якість, відомість, надійність підприємства тощо [14].

Сучасний стан та проблеми розвитку експортного потенціалу АПК доводять, що сільське господарство і суміжні з ним галузі виступають активними суб'єктами зовнішньоекономічних зв'язків, але тенденції останніх років не на користь економіки України, незважаючи на тривалу багаторічну історію розвитку і становлення зовнішньоторговельних відносин у цій сфері. Згідно з рейтингом конкурентоспроможності країн світу у 2012 р., Україна посіла 56-те місце із 59, залишивши позаду Хорватію, Грецію та Венесуелу, це на одну позицію вище порівняно з 2011 р.

У січні — липні 2013 р. індекс обсягу сільськогосподарського виробництва порівняно з відповідним періодом 2012 р. становив 114,8%, у т.ч. у сільськогосподарських підприємствах — 123,1%, у господарствах населення — 107,0%.

Останніми роками Україна поступово нарощує експортний потенціал в аграрній галузі. А в 2013 р. за 1 квартал обсяг експорту продукції АПК зріс на 10,7%. Зовнішньоторговельне сальдо позитивне і досягло рівня 10,4 млрд. дол. США. Така тенденція зберігається і надалі (табл. 1 та рис. 2).

Ще більшим досягненням стало те, що значно була розширена географія експорту, наприклад, відкрилися нові ринки таких країн, як Японія, Тайвань, Об'єднані Арабські Емірати і Південно-Африканська Республіка. На даний момент укладено багато форвардних контрактів на поставку зернових, що забезпечено державним фінансуванням.

За січень-липень 2013 р. індекс обсягу виробництва продукції рослинництва порівняно з відповідним періодом 2012 р. становив 125,4%, у т.ч. в аграрних підприємствах — 134,2%, у господарствах населення — 114,5% (табл. 2).

Станом на 1 серпня 2013 р. зернові та зернобобові культури (без кукурудзи) скошено й обмолочено на площі 9,3 млн га, що складає 82% до площ, посіяних під урожай 2013 р.; одержано 28,4 млн т зерна (у початково оприбуткованій вазі), що на 24,5% більше, ніж на 1 серпня 2012 р., у т.ч. сільськогосподарськими підприємствами намолочено 20,9 млн т (на 24,3% більше), господарствами населення — 7,5 млн т (на 25,2% більше). Середня врожайність зернових культур загалом склала 30,6 ц з 1 га обмолоченої площі (на 20,9% більше, ніж торік), у т.ч. в аграрних підприємствах — 32,0 ц з 1 га (на 5,6 ц більше), господарствах населення — 27,0 ц з 1 га (на 4,3 ц більше).

Україна з початку 2013 р. і станом на 13 вересня поставила на зовнішні ринки 4,6 млн тонн зернових культур, що на 10,7% більше, ніж за аналогічний період минулого року. Зокрема, за вказаний період експорт пшениці склав 2,6 млн тонн (у т.ч. 1,8 млн тонн продовольчої), яч-

Таблиця 1. Баланс зовнішньої торгівлі продукцією АПК та харчової промисловості, млрд дол. США

Показники	2008 рік	2009 рік	2010 рік	2011 рік	2012 рік	I півріччя 2013 року
експорт	16,2	24,0	19,3	18,8	26,0	24,1
імпорт	7,5	10,9	9,4	7,8	8,9	11,5
сальдо	+8,7	+13,1	+9,9	+10,1	+17,1	+12,6

меню — 1,5 млн тонн, кукурудзи — 0,6 млн тонн. Крім того, до зазначеної дати експортовано 1,04 млн тонн олійних культур, в т.ч. 1,03 млн тонн ріпаку та 5,3 тис. тонн сої.

У поточному сезоні Україна планує експортувати більше 16,4 млн тонн кукурудзи, що дозволить їй увійти до трійки провідних світових експортерів зернових. При цьому, що валовий збір кукурудзи очікується на рівні 26 млн тонн, що на 24% перевищує минулорічний показник. Аграрії починають використовувати все більше високопродуктивне насіння кукурудзи, яке дає високу врожайність. Наприклад, у порівнянні з минулим роком урожайність кукурудзи зросла у цьому році на 5,5 ц/га. Станом на 11 вересня 2013 р. в Україні зібрано 7,09 тис. тонн зернових. Однак при такому нарощуванні валу необхідно максимально ефективно організувати зберігання і продаж продукції на зовнішні ринки.

Згідно з прогнозними балансами пропозиції та розподілу зернових і зернобобових культур в Україні в 2013 р., складеним аналітиками ІА "АПК-Інформ", експортний потенціал зернового ринку в поточному сезоні становить близько 34,4 млн тонн. Це, в першу чергу, пов'язано із збільшенням валового збору зернових культур, оцінюваного в 57,1 млн тонн. Для трьох основних культур (пшениця, ячмінь, кукурудза), незважаючи на експортний потенціал в 30 млн тонн, реальні обсяги експорту можуть бути трохи нижче і скласти 23,5 млн тонн. Основними причинами неповної реалізації експортного потенціалу українського зернового ринку є несприятлива цінова кон'юнктура і недостатня пропускна здатність інфраструктури. В результаті забезпечувати стабільний експорт зможуть лише великі експортери з розвиненою логістичною системою (рис. 3 та рис. 4).

Темпи експорту основних культур у липні — серпні поточного року лише незначно (+11%) перевищують показники минулого сезону, в той час як валовий збір цих культур збільшився на 26%, а експортний потенціал — на 38%. Крім того, на сьогоднішній день відзначається збільшення запасів зернових в сховищах портових

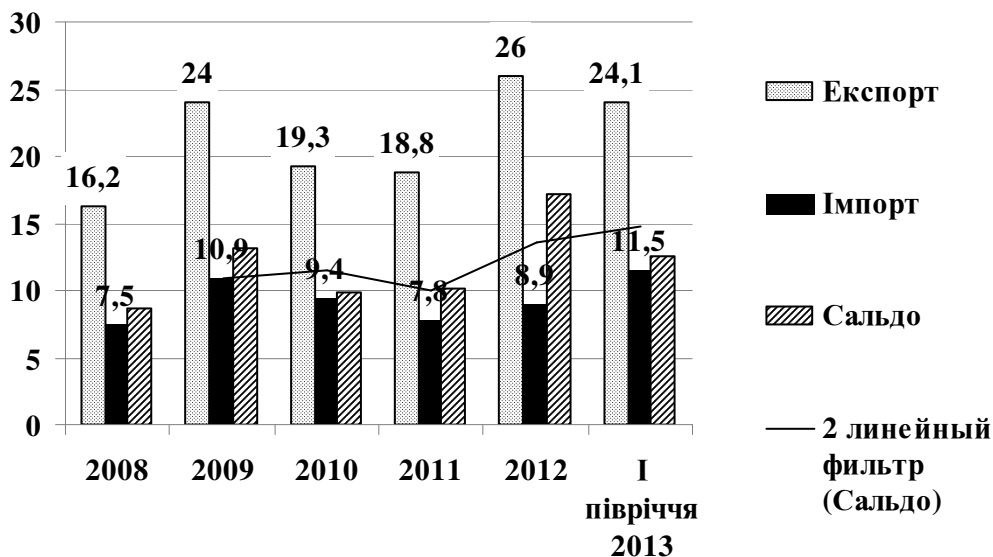

Рис. 2. Баланс зовнішньої торгівлі продукцією АПК та харчової промисловості, млрд дол. США

Таблиця 2. Експорт / імпорт продукції АПК за 2012 рік

Найменування	Експорт, кг	Імпорт, кг
Продукція тваринництва та продукти тваринного походження		
Коні, віслюки, мули та лошаки	19350,0	60010,0
Велика рогата худоба	932011,0	1791626,0
Свині	98050,0	7516206,0
Вівці та кози	4770,0	74605,0
Свійська птиця, тобто кури свійські (Gallus domesticus), качки, гуси, індики та цесарки	4155,0	3882472,9
М'ясо великої рогатої худоби, свіже або охолоджене	8995749,6	96426,5
М'ясо великої рогатої худоби, морожене	7674467,9	3714384,3
Свинина	20209762,1	207721918,9
Баранина або козлятина	1464,9	18634,5
Молоко та вершки, незгущені та без додання	5904241,5	3764140,7
Молоко та вершки, згущені або з доданням цукру	45002830,6	8564333,4
Масло вершкове та інші жири	679523,1	8977709,0
Сири всіх видів	67673887,3	17085080,5
Яйця птиці	29462612,3	3464308,0
Продукція рослинництва та продукти рослинного походження		
Картопля	7175182,6	6266534,0
Помідори	92273135,7	47704757,3
Цибуля ріпчаста, цибуля-шалот, часник, цибуля-порей та інші цибулинні овочі	19216505,0	8252833,4
Капуста головчаста, капуста цвітна, капуста броколі, кольрабі та аналогічні естівні овочі роду Brassica, свіжі або охолоджені:	4670606,7	3879920,9
Морква, ріпа, столові буряки, солодкий корінь, редька, селера коренева та аналогічні естівні коренеплоди	5609279,2	1728706,8
Огірки, корнішони	14329902,0	14339408,0
Овочі (сирі або варені у воді чи на парі), морожені	8982883,0	6081727,6
Виноград	56759,8	63109446,5
Дині, кавуни	15203506,3	360026,9
Яблука, груші та айва	19292995,6	100779504,4
Абрикоси, вишні та черешні, персики (включаючи нектарини), сливи та терен	3724837,1	84415369,1
Пшениця і суміш пшениці та жита (меслин)	8679387658,0	1410747,0
Жито	10487362,0	39169,0
Ячмінь	2582017758,0	25203066,0
Овес	1624501,0	5068610,0
Кукурудза	15630888422,0	49176704,2
Рис	32972555,7	42253277,1
Сорго зернове	125424509,0	997724,0
Гречка, просо та насіння канаркового трави; інші зернові культури	51080036,3	4673303,8
Насіння льону	44955788,0	162317,9
Насіння свиріпи або ріпаку	1297611515,0	2830010,2
Насіння соняшнику	282097254,9	17718922,4
Насіння та плоди інших олійних культур	26809494,4	9272093,7
Насіння, плоди та спори для сівби	15439257,7	3698826,9
Шишки хмелю; лупулін:	124001,0	406615,0
Бруква кормова, буряк кормовий (мангольд), кормові коренеплоди, сіно, люцерна, конюшина, еспарцет, капуста кормова, люпин, вика та аналогічні кормові продукти	16351321,0	30476,0

терміналів, які досягли 1,6 млн тонн тільки пшениці, ячменю і кукурудзи. Таким чином, на терміналах з виходом на ринок зерна кукурудзи нового врожаю може виникнути дефіцит емностей.

Взагалі Україна за 2 останні роки подвоїла експортний потенціал у сільськогосподарській сфері та наростила валове виробництво з 240 до 260 млрд грн.

У сфері виробництва продуктів харчування за минулий 2012 р. Україна почала постачати продуктів харчування сільськогосподарської продукції ще на 5 нових ринків до 5 нових країн.

Слід зазначити, що в даний час Україна вже є стратегічно значущим постачальником зерна для багатьох світових споживачів, а на тлі очікуваного суттєвого зростання обсягів виробництва може значно зміцнити свої позиції. Так, наприклад, українська кукурудза складає більше 67 % зернової, закупуваної країнами ЄС, понад 53% — Єгиптом і більше 44% — Іраном. Таким чином, пріоритетним напрямком розвитку зростаючого українського зернового ринку є подальше збільшення обсягів торгівлі з основними країнами-споживачами, а також розширення географії поставок даної продукції.

Темпи зростання капітальних інвестицій за останні 7 років в сільське господарство України склали 191%. Наприклад, тільки протягом минулого 2012 р. залучення інвестицій у вітчизняний АПК збільшилося на 5,3%. Для цього впродовж останніх років владі вдалося поліпшити інвестиційний клімат в аграрному секторі.

Кожна чверть гривня від експорту 2013 р. надходить саме від продажу за кордон аграрної продукції. У той же час, експортний потенціал українського сільського господарства дуже великий, і залучення інвестицій допоможе максимально його реалізувати.

Мінекономрозвитку розробило дорожню карту для більш повної реалізації Закону про стимулювання інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях з метою створення робочих місць. Уряд визначив пріоритетними галузями, яким потрібна державна підтримка: АПК, ЖКГ, машинобудування, транспортну інфраструктуру та курортно-рекреаційну сферу і туризм. У кожній області були також позначені важливі напрямки для реалізації інвестиційних проектів. Наприклад, в АПК найважливіші завдання — виробництво і зберігання сільгосппродукції, в тому числі дитячого харчування, а також виробництво біопалива, з орієнтацією на імпортозаміщення. І саме під ці напрями інвесторам будуть надаватися пільги, закріплені в чинному законодавстві. Пільги будуть сприяти створенню нових підприємств, робочих місць, залученню інвестицій (як вітчизняних, так і іноземних). І це сприятиме поліпшенню інвестиційного клімату в Україні в цілому.

ВИСНОВКИ

Від успіху зовнішньоторговельної та зовнішньоекономічної діяльності України залежить її подальший економічний і соціальний розвиток як підсистеми світової економіки.

Очевидно, що ефективний розвиток ЗЕД аграрних підприємств, а з ним і здійснення ефективної інтеграції країни у ЄС, залежить від вирішення багатьох проблем. Отже, для того щоб зовнішня діяльність України піднялась до рівня розвинених держав, їй потрібно докласти чимало зусиль. Тільки тоді Україна зможе зайняти конкурентоспроможне місце на світовому ринку аграрної продукції та міцно закріпити свої позиції.

На сучасному етапі також необхідна інтенсифікація ЗЕД України для більш ефективного використання вітчизняного експортного потенціалу. Це можливо за рахунок подальшої лібералізації ринків та збільшення обсягів експорту-імпорту сільськогосподарської продукції. Належне функціонування внутрішнього агропромислового ринку та його інфраструктури, а також фінансового ринку є важливим фактором подальшого розвитку сільського господарства України.

Література:

1. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник (випуск 5) / За ред. П.Т. Саблука та ін. — К.: ІАЕ УААН, 2002. — 647 с.

▨ Продукти рослинного походження

■ Живі тварини та продукти тваринного походження

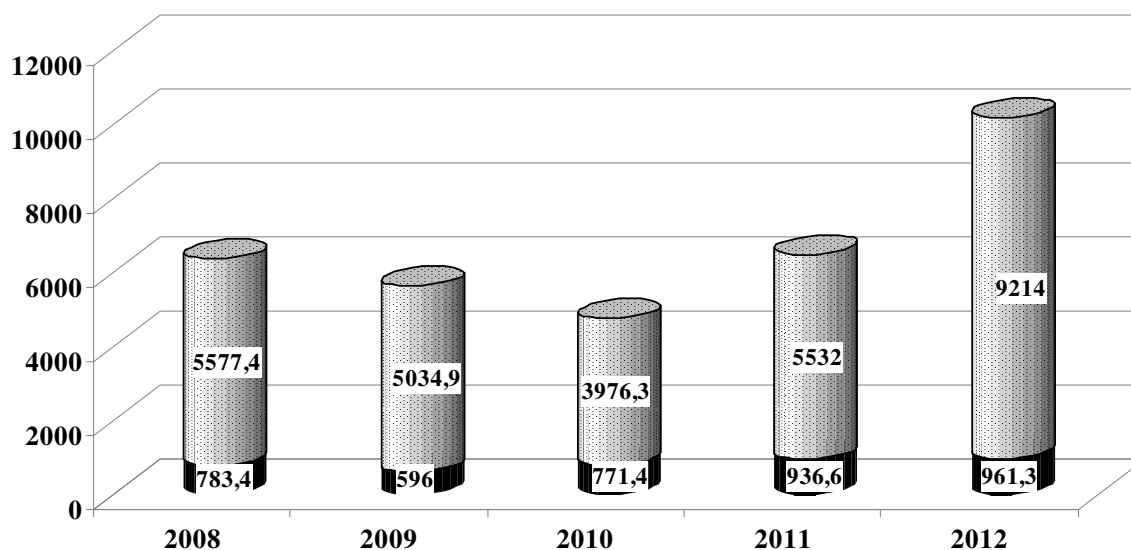

Рис. 3. Динаміка експорту продукції АПК за товарною структурою, млн дол. США

2. Агрпромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник (випуск 6) / За ред. П.Т. Саблука та ін. — К.: ІАЕ УААН, 2003. — 764 с.

3. АПК України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник (випуск № 4) / За ред. П.Т. Саблука та ін. — К.: ІАЕ УААН, 2001.

4. Цьомик Ю.В. Удосконалення державного регулювання експорту та імпорту агропродовольчої продукції в Україні / Ю.В. Цьомик // Економіка АПК. — 2006. — № 6. — С. 105—110.

5. Скрипник А. Основні аспекти і параметри оцінки ймовірності дефолту України в умовах фінансової кризи / А. Скрипник, С. Марченко // Вісник НБУ. — 2009. — № 3. — С. 10—19.

6. Закон України "Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року" від 18.10.2005 №2982-IV [Електронний ресурс] // Законодавство України. — Режим доступу до інформації: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2982-15>

7. Проект Закону "Про продовольчу безпеку України" від 14.06.2011р.; [Електронний ресурс] // Законодавство України. — Режим доступу до інформації: <http://zakon1.rada.gov.ua/>

8. Постанова про затвердження "Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року" від 19.09.2007р. [Електронний ресурс] // Законодавство України. — Режим доступу до інформації: <http://zakon1.rada.gov.ua/>

9. Білик Ю.Д. Державний захист вітчизняного сільськогосподарського товаровиробника та протекціоністська політика в Україні: монографія / Ю.Д. Білик. — К.: Урожай, 2000. — 192 с.

10. Бойко В.І. До проблеми визначення механізму державної підтримки виробників аграрної продукції / В.І. Бойко // Економіка АПК. — 2010. — № 7. — С. 37—39.

11. Кваша С.М. Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності в АПК України / С.М. Кваша // Агроінком. — 2001. — № 7. — С. 53—58.

▨ Продукти рослинного походження

■ Живі тварини та продукти тваринного походження

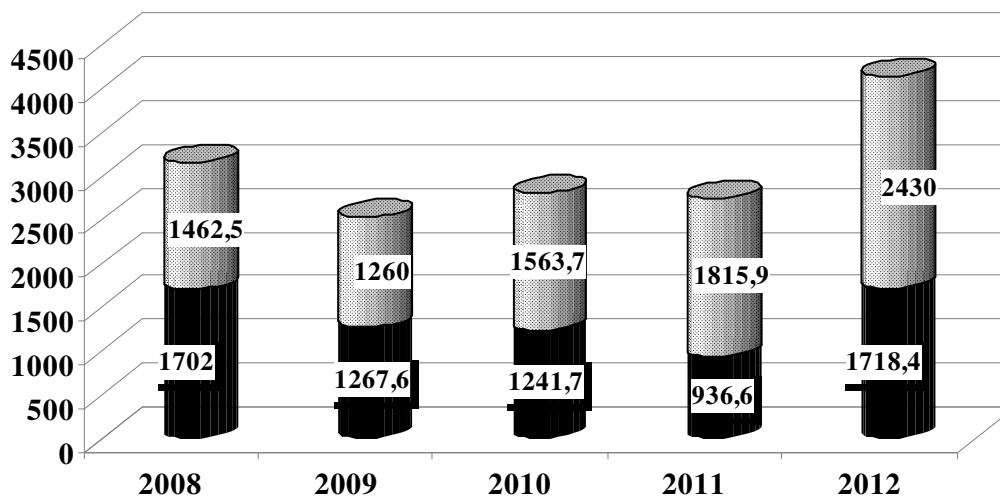

Рис. 4. Динаміка імпорту продукції АПК за товарною структурою, млн дол. США

Рис. 5. Механізм розвитку ЗЕД сектора АПК України

12. Кваша С.М. Трансформаційні перетворення в зовнішньоекономічній діяльності АПК / С.М. Кваша // Вісник аграрної науки. — 2000. — № 8. — С. 71—73.

13. Паска І.М. Організація і економічна ефективність зовнішньоекономічної діяльності підприємств АПК: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.07.02 "Економіка сільського господарства".

14. Губенко В.І. До питання ефективності деяких напрямів зовнішньоекономічної діяльності підприємств АПК / Губенко В.І. // Вісник Білоцерків. держ. аграр. ун-ту: зб. наук. праць. — Вип. 3, ч. 2. — Біла Церква, 1997. — С. 130—134

References:

1. Ukrainian Academy of Agrarian Sciences (2002), "Ahropromyslovyj kompleks Ukrainy: stan, tendentsii ta perspektyvy rozvytku. Informatsijno-analitychnyj zbirnyk. Vypusk 5" [The agro-industrial complex of Ukraine: state, trends and development prospects. An information and analytical collection. Issue 5], IAE UAAN, Kyiv, Ukraine.

2. Ukrainian Academy of Agrarian Sciences (2001), "Ahropromyslovyj kompleks Ukrainy: stan, tendentsii ta perspektyvy rozvytku. Informatsijno-analitychnyj zbirnyk. Vypusk 4" [The agro-industrial complex of Ukraine: state, trends and development prospects. An information and analytical collection. Issue 4], IAE UAAN, Kyiv, Ukraine.

3. Ukrainian Academy of Agrarian Sciences (2003), "Ahropromyslovyj kompleks Ukrainy: stan, tendentsii ta perspektyvy rozvytku. Informatsijno-analitychnyj zbirnyk. Vypusk 6" [The agro-industrial complex of Ukraine: state, trends and development prospects. An information and analytical collection. Issue 6], IAE UAAN, Kyiv, Ukraine.

4. Ts'omyk, Yu. V. (2006), "The development of government control in the export and import of agro-food

production in Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 6, pp. 105—110.

5. Skrypnyk, A. (2009), "The main aspects and parameters of assessing default probability in Ukraine under the financial crisis", *Visnyk NBU*, vol. 3, pp. 10—19.

6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2005), The Law of Ukraine "On the Fundamental Principles of the National Agrarian Policy for the Period until 2015", available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2982-15>

7. The Verkhovna Rada of Ukraine (2011), The Draft Law "On Food Safety of Ukraine", available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/>

8. The Cabinet of Ministers of Ukraine (2007), The Decree "The National Target Programme on the Development of Ukrainian Rural Areas for the Period until 2015", available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/>

9. Bilyk, Yu. D. (2000), *Derzhavnyj zakhyst vitchyznianoho sil's'kohospodars'koho tovarovyrobnyka ta protektsionists'ka polityka v Ukraini* [The state protection of the national agricultural commodity producer and protectionist policy in Ukraine], Urozhaj, Kyiv, Ukraine.

10. Bojko, V. I. (2010), "To defining the mechanism of government support of agricultural commodity producers", *Ekonomika APK*, vol. 7, pp. 37—39.

11. Kvasa, S. M. (2001), "The government control of the foreign economic activity in the agro-industrial complex of Ukraine", *Ahroikom*, vol. 7, pp. 53—58.

12. Kvasa, S. M. (2000), "Transformations in the foreign economic activity of the agro-industrial complex", *Visnyk ahrarnoi nauky*, vol. 8, pp. 71—73.

13. Paska, I. M. (2000), "The organization and economic efficiency of the foreign economic activity of agro-industrial enterprises", Abstract of Ph.D. Thesis, Agricultural Economics, Mykolaiiv, Ukraine.

14. Hubenko, V. I. (1997), "To the efficiency of some directions in the foreign economic activity of agro-industrial enterprises", *Visnyk Bilotserkiv. derzh. ahrar. un-tu: zb.nauk.prats'*, vol. 3, pp. 130—134.

Стаття надійшла до редакції 02.12.2013 р.

С. В. Козловський,

д. е. н., професор кафедри фінансів, Вінницький торгівельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету

Е. А. Кірієва,

асистент кафедри адміністративного менеджменту та державного управління, Вінницький національний аграрний університет

УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНОЮ ПРОДОВОЛЬЧОЮ БЕЗПЕКОЮ НА ОСНОВІ ІННОВАЦІЙНОГО МЕТОДУ МОДЕЛЮВАННЯ — НЕЧІТКОЇ ЛОГІКИ

S. Kozlovsky,

Doctor of Economics, Professor Vinnytsia Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics

E. Kirieieva,

Assistant, Vinnytsia National Agrarian University

MANAGEMENT OF THE REGIONAL FOOD SECURITY THROUGH THE INNOVATIVE MODELING METHOD — THE FUZZY LOGIC

Визначено сутність продовольчої безпеки. Розроблено математичну модель прогнозування регіональної продовольчої безпеки на основі використання теорії нечіткої логіки, що дозволяє визначити її стан з урахуванням внутрішніх, зовнішніх та світових чинників впливу середовища. Описано структуру процесу прийняття рішень на основі системи прийняття та підтримки рішень.

The essence of food security has determined. The mathematical model of predicting regional food security through the use of fuzzy logic to determine its status based on the internal, the external and the global factors affecting the environment has developed. The structure of the decision-making based on the system of decision solutions and support has described.

Ключові слова: регіональна продовольча безпека, моделювання, теорія нечіткої логіки, система прийняття та підтримки рішень.

Key words: regional food security, modeling, the theory of fuzzy logic, the system of decision solutions and support solutions.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Метою продовольчої безпеки є створення умов соціального, фізичного і економічного доступу кожного громадянина до продовольства в даний час і в довгостроковій перспективі [1]. Процес управління регіональною продовольчою безпекою в сучасних умовах господарювання потребує детального дослідження даної проблеми та прогнозування її розвитку в умовах нестійкого функціонування середовища. Серед методологічної бази дослідження для прогнозування регіональної продовольчої безпеки актуально використовувати моделювання. Метод моделювання відіграє одну з ключових ролей у здійсненні системного аналізу будь-якої освітньої системи. Адаже саме за допомогою нього стає можливим стислий виклад необхідної інформації та нівелювання другорядних факторів, притаманних оригіналу. Відповідно, ставиться акцент на характеристиках, що є визначальними у становленні та розвитку досліджуваної системи [2].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вивчення процесів моделювання економічних процесів відображене у працях таких вчених, як Іващук О.Т.,

Харбатович С.В., Сидоренко В.Н. Проблемам регіональної продовольчої безпеки присвячені праці Одінцева М.М., Міляра Л.Ф., Лушпаєва С.О. та інших.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є побудова математичної моделі на основі використання теорії нечіткої логіки. Дана модель дозволяє прогнозувати стан регіональної продовольчої безпеки на перспективу з використанням нечіткої бази знань щодо факторів внутрішнього, зовнішнього та світового середовища.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Математичне моделювання — універсальний та ефективний інструмент пізнання внутрішніх закономірностей, властивих явищам і процесам. Воно дає можливість вивчити кількісні взаємозв'язки, взаємозалежності моделюючої системи та вдосконалити її подальший розвиток і функціонування з допомогою математичної моделі [3, с. 14].

Для прогнозування регіональної продовольчої безпеки використовуємо методіку розроблену Козловським С.В., Козловським В.О [4]. Дана методіка базується на теорії нечіткої логіки.

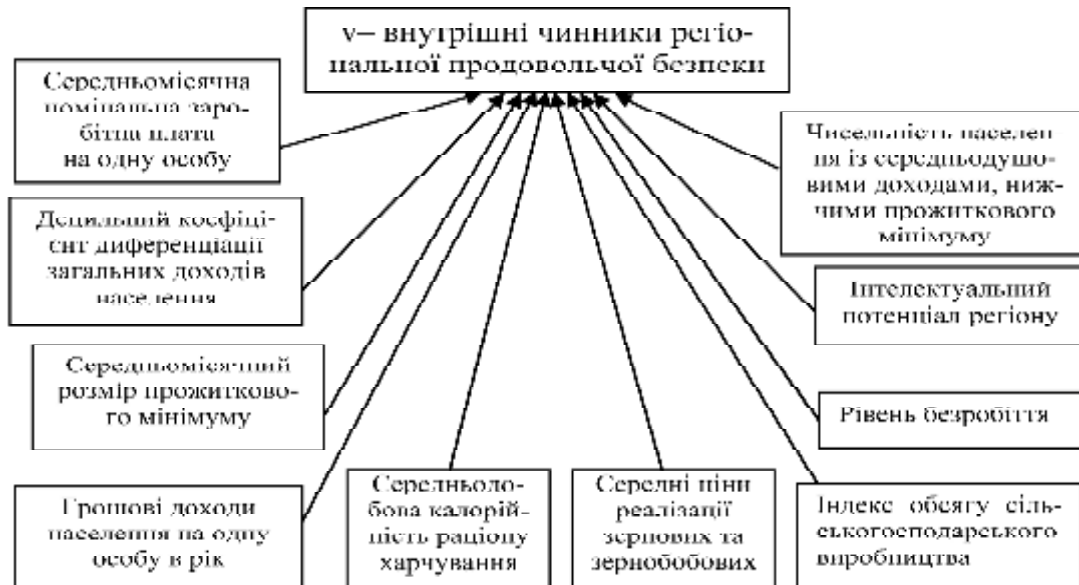

Рис. 1. Класифікація внутрішніх чинників регіональної продовольчої безпеки

У ході дослідження було визначено основні фактори, що впливають на формування достатнього рівня регіональної продовольчої безпеки. Проведемо аналіз даних факторів. Запропоновано розглядати три групи факторів такі, як:

1. Внутрішні чинники регіональної продовольчої безпеки.
2. Зовнішні чинники регіональної продовольчої безпеки;
3. Світові чинники регіональної продовольчої безпеки.

Детальний опис кожної групи факторів представимо надалі. Перша група чинників — внутрішні чинники. Першим фактором даної групи є середньомісячна номінальна заробітна плата. Середньомісячна номінальна заробітна плата відображає суму доходів на одну особу.

Друга група факторів — зовнішні чинники регіональної продовольчої безпеки можливо представити через природно-кліматичні умови регіону, форс-мажорні фактори, імпорт та експорт сільськогосподарської продукції регіону та рівень політичної стабільності в регіоні.

Третя група факторів впливу на регіональну продовольчу безпеку представлена через такі чинники як чисельність населення світу, інноваційні технології, серед яких основне місце посідає розвиток генної інженерії, обсяг споживання та обсяг виробництва зернової продукції у світі та екологічні фактори.

Використання нечіткої логіки ефективне там, де немає можливості чітко формалізувати вхідні змінні (параметри), де переважають висновки (висловлювання) ек-

спертів, зроблені в лінгвістичній (вербальній) формі. Для можливості подання такої інформації у вигляді вхідних змінних (параметрів) моделі визначається частка впевненості в істинності того чи іншого висловлювання [4, с. 55]. Нечіткий висновок може бути поданий лінгвістично (наприклад "більше", "значно більше", "менше" тощо) або графічно у вигляді певної функції у двовимірній системі. Як результат, отриманий висновок не має єдиного значення (чого вимагає традиційна математика), а може відображатися набором значень, кожне з яких має свою частку впевненості. Трактування нечітких висновків здійснюється в кожному конкретному випадку окремо і залежить від сутності цих висновків, а також чинників, які впливають на суть цих висновків [4, с. 55].

Для побудови моделі важливим етапом є побудова "дерева логічного виведення". Дерево відображає взаємозв'язки між вихідним параметром та вхідними змінними. Відобразимо залежність прогнозного показника Y від факторів $\{x_1 \dots x_{20}\}$, що відображені формулами (1) — (3).

Згідно з рисунками лінгвістичні змінні факторів v, z, s визначимо за допомогою таких співвідношень (див. формули):

$$v = f_v(x_1, x_2, x_3, x_4, x_5, x_6, x_7, x_8, x_9, x_{10}) \quad (1),$$

$$z = f_z(x_{11}, x_{12}, x_{13}, x_{14}, x_{15}) \quad (2),$$

$$s = f_s(x_{16}, x_{17}, x_{18}, x_{19}, x_{20}) \quad (3),$$

де $x_1 \dots x_{10}$ — внутрішні чинники регіональної продовольчої безпеки;

$x_{11} \dots x_{15}$ — зовнішні чинники регіональної продовольчої безпеки;

Рис. 2. Класифікація зовнішніх чинників регіональної продовольчої безпеки

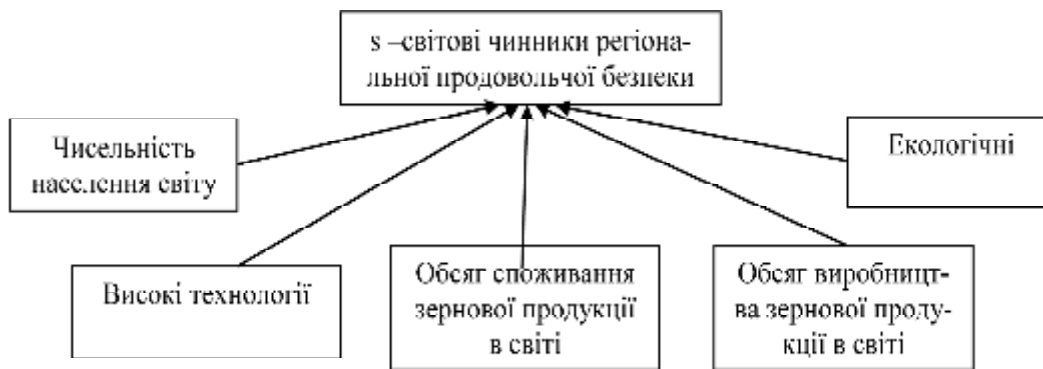

Рис. 3. Класифікація світових чинників регіональної продовольчої безпеки

$x_{16} + x_{20}$ — світові чинники регіональної продовольчої безпеки.

Вихідна змінна, що визначає рівень регіональної продовольчої безпеки Y , визначена у вигляді наступної рівності:

$$Y = f_y(v, z, s) \quad (4)$$

де v, z, s змінні, що описують внутрішні, зовнішні та світові фактори та період прогнозування (1М, 3М, 6М, де М визначає кількість місяців).

Досліджувана модель містить у своєму складі три взаємопов'язані моделі. Перша характеризує залежність внутрішніх чинників регіональної продовольчої безпеки від факторів, що визначають рівень життя населення регіону, рівень доходів населення та достатність калорійності раціону харчування.

Друга модель характеризує залежність зовнішніх чинників від загальної політичної стабільності в країні, природно-кліматичних умов регіону, обсягів експорту та імпорту сільськогосподарської продукції.

Третя модель відображає залежність світових чинників від розвитку високих технологій таких, як генна інженерія, чисельності населення світу, обсягів виробництва та споживання зернових у світі.

Використання у якісних та кількісних вхідних параметрів дозволило побудувати об'єктивну модель. При описі кількісних параметрів використані статистичні дані. Якісні параметри описуються за допомогою експертних оцінок, які відображені у вигляді 100 — бальної шкали.

Відповідно до стану регіональної продовольчої безпеки та основних принципів моделювання можливі зміни регіональної продовольчої безпеки визначимо такими рівнями (за шкалою від 0 до 100):

- Y_1 (85—100) — високий рівень продовольчої безпеки (клас А або 1);
- Y_2 (66—84) — середній рівень продовольчої безпеки (клас В або 2);
- Y_3 (51—65) — достатній рівень продовольчої безпеки (клас С або 3);
- Y_4 (31—50) — нижче достатнього (клас Д або 4);
- Y_5 (0—30) — критичний рівень продовольчої безпеки (клас Е або 5).

Для лінгвістичної оцінки вхідних параметрів $\{x_1 \dots x_{20}\}$ використовуються нечіткі терми, а для оцінки значень лінгвістичних змінних v, z, s будемо використовувати єдину шкалу термів із діапазоном від 0 до 100; де, К — критичний (0—30); Д — достатній (31—50); С — середній

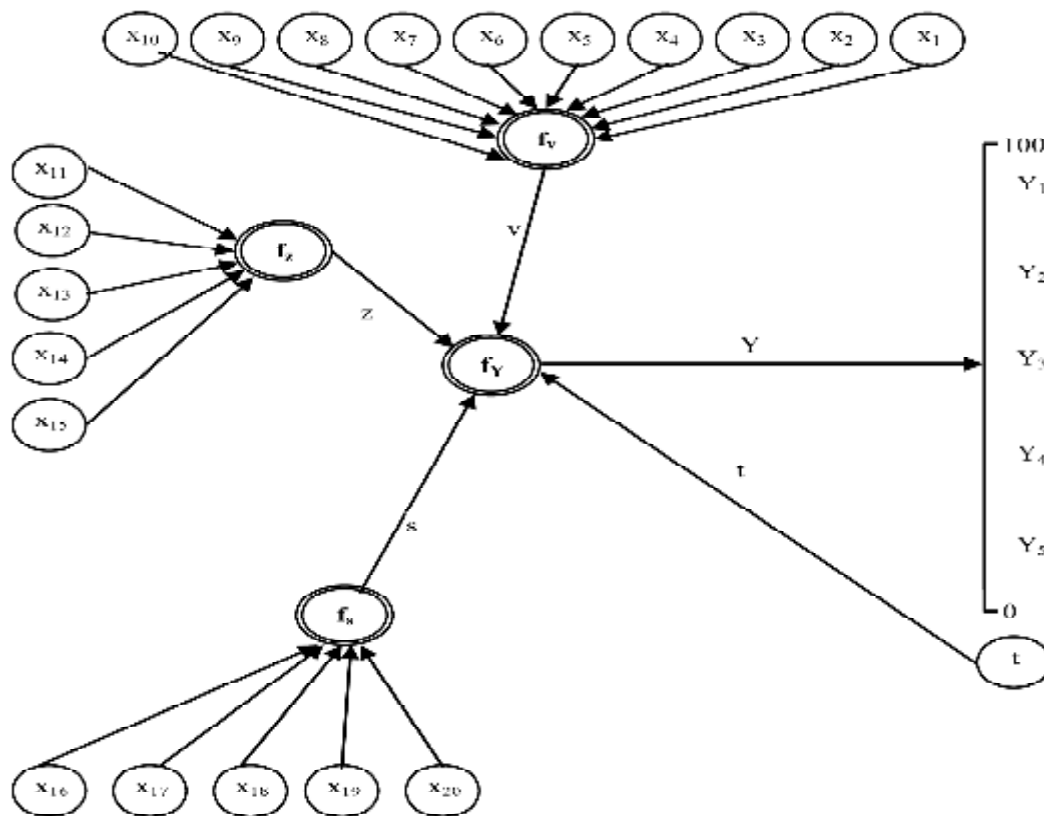

Рис. 4. Дерево логічного виведення прогнозу регіональної продовольчої безпеки Вінницької області

Джерело: розроблено автором за джерелом [4].

Таблиця 1. Ієрархічна база знань для змінної Y

Вхідні параметри				Вихідна змінна	Вага
z	v	s	t	Y	W
K	K	K	1M	Y ₅	1
K	Д	Д	3 М		1
Д	К	С	6 М		1
Д	Д	Д	1M	Y ₄	1
Д	Д	С	3 М		1
С	С	К	6 М		1
С	С	С	1M	Y ₃	1
С	С	BC	3 М		1
BC	С	Д	6 М		1
BC	BC	Д	1M	Y ₂	1
BC	BC	С	3 М		1
BC	BC	BC	6 М		1
BC	BC	В	1M	Y ₁	1
В	В	С	3 М		1
В	В	BC	6 М		1

(51—66); BC — вище середнього (67—85); В — високий (86—100).

Визначення термів відбувається на основі нечіткої множини із відповідною функцією залежності. Надалі складемо ієрархічну базу знань. Наступним кроком моделювання є складання ієрархічної бази знань.

При побудові ієрархічної бази знань використовувалися результати одержані в аналітичному розділі роботи.

Кожне нечітке правило бази знань є висловлюванням типу "ЯКЩО — ТО". Нечіткі правила, що мають однаковий вихідний параметр, об'єднуються між собою в рівняння за допомогою слова "АБО" [4].

Отже, лінгвістичні висловлювання матимуть наступний вигляд:

ЯКЩО [z=K] та [v=K] та [s=K] АБО [z=K] та [v=Δ] та [s=Δ] АБО [z=Δ] та [v=K] та [s=C], ТО Y=Y₅;

ЯКЩО [z=Δ] та [v=Δ] та [s=Δ] АБО [z=Δ] та [v=Δ] та [s=C] АБО [z=C] та [v=C] та [s=K], ТО Y=Y₄;

ЯКЩО [z=C] та [v=C] та [s=C] АБО [z=C] та [v=C] та [s=BC] АБО [z=BC] та [v=C] та [s=Δ], ТО Y=Y₃;

ЯКЩО [z=BC] та [v=BC] та [s=Δ] АБО [z=BC] та [v=BC] та [s=C] АБО [z=BC] та [v=BC] та [s=BC], ТО, Y=Y₂;

ЯКЩО [z=BC] та [v=BC] та [s=B] АБО [z=B] та [v=B] та [s=C] АБО [z=B] та [v=B] та [s=BC], ТО, Y=Y₁.

Наступним кроком, сформуємо нечіткі логічні висловлювання. Для цього необхідно перевести наведені вище висловлювання у нечіткі логічні рівняння. Вони матимуть такий вигляд:

$$\mu_v^{Y_5}(z, v, s, t) = [\mu^K(z) \cdot \mu^K(v) \cdot \mu^K(s) \cdot \mu^{1M}(t)] \vee [\mu^K(z) \cdot \mu^\Delta(v) \cdot \mu^\Delta(s) \cdot \mu^{1M}(t)] \vee [\mu^\Delta(z) \cdot \mu^K(v) \cdot \mu^C(s) \cdot \mu^{6M}(t)] \quad (5)$$

$$\mu_v^{Y_4}(z, v, s, t) = [\mu^\Delta(z) \cdot \mu^\Delta(v) \cdot \mu^\Delta(s) \cdot \mu^{1M}(t)] \vee [\mu^\Delta(z) \cdot \mu^\Delta(v) \cdot \mu^C(s) \cdot \mu^{3M}(t)] \vee [\mu^C(z) \cdot \mu^C(v) \cdot \mu^K(s) \cdot \mu^{6M}(t)] \quad (6)$$

$$\mu_v^{Y_3}(z, v, s, t) = [\mu^C(z) \cdot \mu^C(v) \cdot \mu^C(s) \cdot \mu^{1M}(t)] \vee [\mu^C(z) \cdot \mu^C(v) \cdot \mu^{BC}(s) \cdot \mu^{3M}(t)] \vee [\mu^{BC}(z) \cdot \mu^C(v) \cdot \mu^\Delta(s) \cdot \mu^{6M}(t)] \quad (7)$$

$$\mu_v^{Y_2}(z, v, s, t) = [\mu^{BC}(z) \cdot \mu^{BC}(v) \cdot \mu^\Delta(s) \cdot \mu^{1M}(t)] \vee [\mu^{BC}(z) \cdot \mu^{BC}(v) \cdot \mu^C(s) \cdot \mu^{3M}(t)] \vee [\mu^{BC}(z) \cdot \mu^{BC}(v) \cdot \mu^{BC}(s) \cdot \mu^{6M}(t)] \quad (8)$$

$$\mu_v^{Y_1}(z, v, s, t) = [\mu^{BC}(z) \cdot \mu^{BC}(v) \cdot \mu^B(s) \cdot \mu^{1M}(t)] \vee [\mu^B(z) \cdot \mu^B(v) \cdot \mu^C(s) \cdot \mu^{3M}(t)] \vee [\mu^B(z) \cdot \mu^B(v) \cdot \mu^{BC}(s) \cdot \mu^{6M}(t)] \quad (9)$$

Аналогічно розробимо ієрархічну базу знань для лінгвістичних змінних v, z, s. Останнім етапом процесу моделювання є дефазифікація. Вона являє собою процедуру перетворення нечіткої множини в чітке число. Існує декілька методів дефазифікації, але найбільш зручним для розв'язання економічних задач є метод "центра ваги" [5]. Відповідно до характеристик об'єкта прогнозування та характеру вихідного параметра для розв'язання логічних рівнянь оберемо метод дефазифікації, який має назву "метод центру ваг розширення" [4]. У цьому випадку для визначення "центру ваг" потрібно штучно розширити діапазон вихідного параметра. Центром ваг буде значення абсциси, яке визначає положення "центру ваг", що лежить нижче графіка її функцій належності [4, с. 161].

Розрахунок абсциси центра ваг $Y_{центр} = S(x, Y_s)$ полягає у розрахунку площі, яка окреслена функцією $y=f(x)$ у межах діапазону [A...E] зміни змінної "x", починаючи від точки "x=xA" до точки "x=xE" (10) [4]:

$$x_s = \frac{\int_{x_A}^{x_E} x f(x) dx}{\int_{x_A}^{x_E} f(x) dx} \quad (10)$$

У випадку, коли вихідний параметр (змінна) має "n" термів, розрахунок центра ваг зводиться до розв'язання рівняння (11):

$$x_s = \frac{\sum_{i=1}^n \left[x_E + (i-1) \cdot \frac{x_A - x_E}{n-1} \right] \cdot \mu^{x_i}(x)}{\sum_{i=1}^n \mu^{x_i}(x)} \quad (11)$$

де n — кількість (дискретних значень) термів змінної "x";

$X_E(X_A)$ — нижня (верхня) межа діапазону змінної "x";

$\mu^{x_i}(x)$ — функція належності змінної "x" до нечіткого терма "x_i".

Підставимо терми у вигляді нечітких множин, використовуючи наступну модель функції належності у формулу (12) [4, 141]:

$$\mu^v(x) = \frac{1}{1 + \left[\frac{x-b}{c} \right]^2} \quad (12)$$

де b і c — параметри функції належності;

b — координата максимуму функції;

c — коефіцієнт концентрації розтягування.

Для прикладу, коефіцієнти b і c для змінних (x₁, x₂, x₃, x₄) наведені у таблиці. Параметри функції належності для інших змінних представлено у додатку. Вибір функції належності як моделі пояснюється тим, що такі функції більш зручні для подальшого налагодження моделі.

Функцію належності для параметрів x₁ (середньомісячної номінальної заробітної плати), x₂ (доходи населення на одну особу в рік) покажемо на рисунку 5.

Аналогічно представимо функцію належності для змінної x₂, яка відображає доходи населення на одну особу в рік.

Розроблена модель прогнозування регіональної продовольчої безпеки, дозволяє визначити, рівень продовольчої безпеки регіону. Використовуючи дану модель було визначено рівень продовольчої безпеки Вінницької області (рис. 7).

Створена модель дає змогу прогнозувати стан регіональної продовольчої безпеки н перспективу та створити ефективну систему прийняття та підтримки рішень — СІПР. Основним завданням даної системи є допомога органам державної влади щодо прийняття рішень в для формування достатнього рівня регіональ-

Таблиця 2. Приклад значення коефіцієнтів b і c для термів змінних $x_1, \dots, x_n$

Параметри	Терми	b	c	Параметри	Терми	b	c
x_1	К	850	900	x_2	К	8	12
	Д	1900	2000		Д	18	23
	С	3500	2500		С	32	25
	ВС	6250	1500		ВС	60	20
x_3	В	8500	1100	x_4	В	80	10
	К	400	240		К	900	80
	Д	250	900		Д	700	200
	С	1450	1100		С	350	200
x_5	ВС	3000	700	x_6	ВС	105	150
	В	4000	500		В	10	50

Розроблено автором за результатами досліджень.

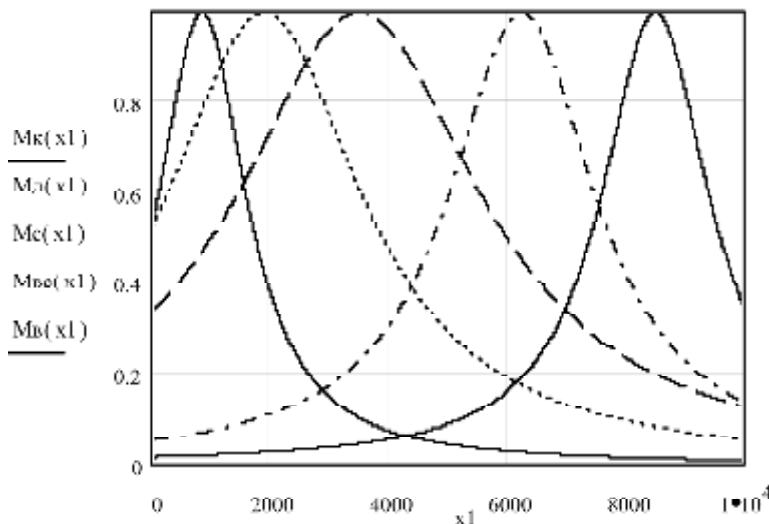

Рис. 5. Функція належності для x_1 (середньомісячна номінальна заробітна плата, грн.)

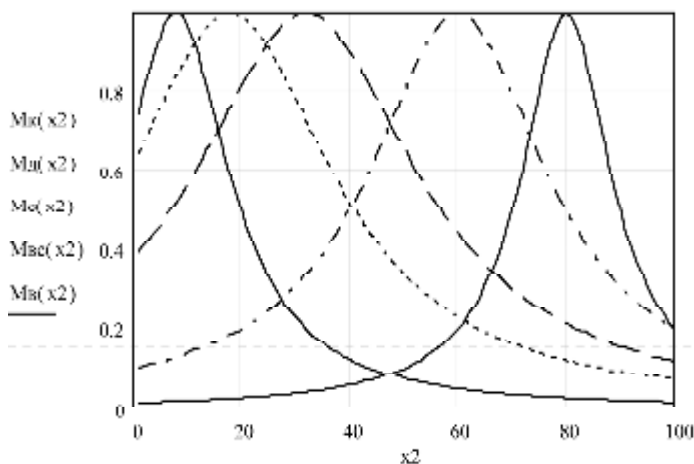
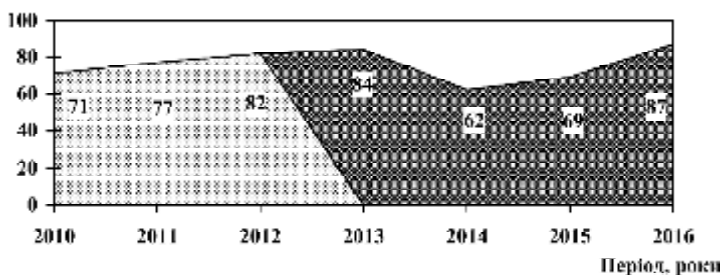

Рис. 6. Функція належності для x_2 (доходи населення на одну особу в рік)

■ Прогнозований рівень регіональної продовольчої безпеки (на основі створеної моделі)
 □ Фактичний рівень регіональної продовольчої безпеки

Рис. 7. Фактичний та прогнозований рівень регіональної продовольчої безпеки Вінницької області

ної продовольчої безпеки. Система прийняття та підтримки рішень включає три головні підсистеми: підсистему інтерфейсу користувача; підсистему керування базою даних і підсистему керування моделлю [4].

Оскільки сучасні умови характеризуються періодичною зміною вхідних параметрів моделі, тому важливою перевагою запропонованої системи прийняття та підтримки рішень є її гнучкість (гнучкість системи прийняття та підтримки рішень — це спроможність системи адаптуватися до змін вхідних параметрів). Гнучкість або адаптивність системи прийняття та підтримки рішень повинна плануватися ще на етапі проектування, а сама побудова системи повинна бути адаптивною, що забезпечує можливість дотримання таких умов [4, с. 74]:

- існуюче програмне забезпечення легко модифікується у випадку зміни умов, оскільки система прийняття та підтримки рішень реалізована в середовищі Mathcad;

- у моделі передбачено можливість додавання нових задач (при повному відновленні параметрів моделі);

- інтерфейс системи прийняття та підтримки рішень легко налагоджується;

- бази даних системи прийняття та підтримки рішень легко поповнюються і модифікуються.

Поряд з цим, ще однією з переваг запропонованої системи прийняття та підтримки рішень є те, що вона передбачає можливість не тільки збирання, збереження, обробки, доступу до інформації, а й візуалізацію як вхідних просторово розташованих даних, так і результатів управління за допомогою використання сучасних геоінформаційних систем [4, с. 74].

Створена модель регіональної продовольчої безпеки дозволяє примати управлінські рішення на основі системи підтримки та прийняття рішень, в основу якої покладена теорія нечіткої логіки. Основними етапами моделювання та створення системи управління та прийняття рішень будуть [4, с. 74]:

- дослідження основних чинників, що впливають на регіональну продовольчу безпеку;
- опис лінгвістичних змінних, що впливають на процес;
- розробка алгоритму оцінки та прогнозування рівня регіональної продовольчої безпеки;
- побудова дерева виведення для узагальнених вихідних показників;
- оцінка якісних (лінгвістичних) вхідних параметрів;
- визначення діапазонів зміни лінгвістичних вхідних параметрів;
- узагальнення моделі;
- накопичення бази знань та її перетворення відповідно до характеристик об'єкта оцінювання (прогнозування);
- формалізація бази знань у вигляді нечітких логічних висловлювань;
- отримання системи нечітких логічних рівнянь;
- вибір методу побудови функцій належності за допомогою багатокритеріального аналізу;
- побудова функцій належності;
- вибір методу дефазифікації вихідної прогнозованої інформації;
- вибір методу налагодження моделі оцінки та прогнозування інвестиційного клімату (пропонується використовувати генетичний алгоритм);
- моделювання прогнозного параметра.

ВИСНОВКИ

Здійснене прогнозування регіональної продовольчої безпеки на основі моделі з використанням теорії нечіткої логіки дозволяє визначити її стан у майбутньому, що в свою чергу є основою для створення стратегії управління регіональною продовольчою безпекою. У процесі управління регіональною продовольчою безпекою використана система прийняття та підтримки управлінських рішень, яка дозволяє адекватно оцінити вихідний стан проблеми та визначити оптимальні напрямки її вирішення. Запропонована модель може бути використана в процесі державного регіонального управління та в діяльності окремих господарських суб'єктів як основа для вироблення стратегії щодо підтримки достатнього рівня продовольчої безпеки.

Практична цінність представленої моделі полягає у тому, що за допомогою прогнозування регіональної продовольчої безпеки з урахуванням чинників внутрішнього, зовнішнього та світового середовища можливо створити необхідні умови в регіоні та державі щодо запобігання продовольчим кризам та забезпечення усіх верств населення достатньою кількістю продуктів харчування необхідної якості.

Література:

1. Одінец М. М. Моделювання факторів формування продовольчої безпеки // Ефективна економіка. — 2010. — № 1 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=113>
2. Харбатович С.В. Теоретичні аспекти моделювання як методу наукового дослідження // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка. Серія: Педагогічні науки. — 2012. — №

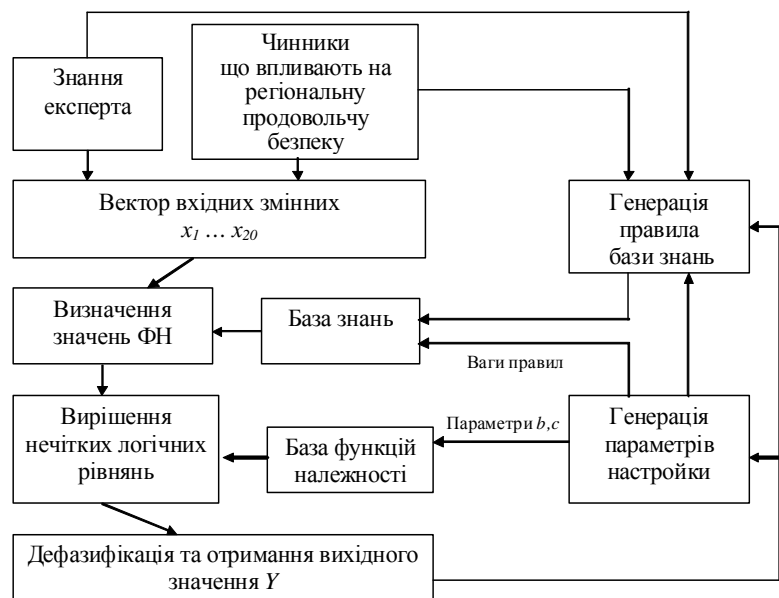

Рис. 8. Процес прийняття рішень щодо управління регіональною продовольчою безпекою допомогою СППР

Джерело: адаптовано автором за джерелом [4].

96 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vchdpu/ped/2012_96/Harbat.pdf

3. Економіко-математичне моделювання: навчальний посібник / За ред. О.Т. Івашука. — Тернопіль: ТНЕУ "Економічна думка", 2008. — 704 с.

4. Козловський С.В. Макроекономічне моделювання та прогнозування валютного курсу в Україні: монографія / С.В. Козловський, В.О. Козловський. — Вінниця: "Книга-Вега" ВАТ "Вінницька обласна друкарня", 2005. — 240 с.

5. Калетнік Г.М. Управління економічними відносинами підприємств молоко продуктового під комплексу аграрної галузі України: монографія / Г.М. Калетнік, С.В. Козловський, Н.М. Тарасюк, В.В. Семененко. — Вінниця: 2013. — 248 с.

References:

1. Odintsov, M. M. (2010), "Modelling factors of food security", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 1, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=113> (Accessed 20 Nov 2013).
2. Kharbatovych, S.V. (2012), "The theoretical aspects of modeling as a method of research" *Visnyk Chernihiv's'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni T.H.Shevchenka. Seria: Pedahohichni nauky*, [Online], vol.96, available at: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vchdpu/ped/2012_96/Harbat.pdf (Accessed 21 Nov 2013).
3. Ivaschuk, O.T. (2008), *Ekonomiko-matematyчне modeliuвання: Navchal'nyj posibnyk* [Economic modeling: Tutorial], Ternopil, Ukraine.
4. Kozlovsky, S.V. and Kozlovsky, V. O. (2005), *Макроекономічне modeliuвання та prohozuвання valiutnoho kursu v Ukraini: monohrafiia* [Macroeconomic modeling and forecasting exchange rate in Ukraine: monograph] "Knyha-Veha" VAT "Vinnyts'ka oblasna drukarnia", Vinnytsia, Ukraine.
5. Kaletnik, H.M., Kozlovsky, S.V., Tarasiuk N.M. and Semenenko, V.V. (2013), *Upravlinnia ekonomichnymy vidnosynamy pidpriemstv moloko produktovoho pid kompleksu ahrarnoi haluzi Ukrainy: Monohrafiia*. [Managing the economic relations of the dairy subcomplex of agrarian sector of Ukraine: Monograph], Vinnytsia, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 28.11.2013 р.

*М. А. Домаскіна,
к. е. н., доцент кафедри економічної кібернетики і математичного моделювання,
Миколаївський національний аграрний університет, м. Миколаїв*

ВИЗНАЧЕННЯ ВХІДНИХ ПАРАМЕТРІВ ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНИХ МОДЕЛЕЙ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

*M. Domaskina,
d. of e., docent of Acting Department of Economic Cybernetics and Mathematical Modelling,
Mykolayiv National Agrarian University, city of Mykolayiv*

DETERMINATION OF INPUT PARAMETERS OF ECONOMIC AND MATHEMATICAL MODELS OF AGRICULTURE

Підтверджено тезу про багатогранність, складність та ієрархічність структури сільського господарства, якому притаманні суттєві особливості. Залежність від біологічних процесів, неспівпадіння робочого періоду та періоду виробництва, відповідно сезонність аграрного виробництва породжують умови ризику та невизначеності для сільського господарства. Особливо гостро це відчувається з розвитком ринкових відносин, які провокують нестабільність соціально-економічної обстановки, невизначеність цінової політики та непередбачуваність обсягів витрат.

Тому у таких складних умовах для розвитку аграрного сектора особливої актуальності набувають методи прийняття адекватних управлінських рішень. Визначення раціонального напрямку розвитку аграрного підприємства можливе завдяки використанню економіко-математичного моделювання, яке в свою чергу повинно ґрунтуватися на системі достовірних прогностичних значень. У статті розглянуто основні методи прогнозування, виділено типи коливань урожайності сільськогосподарських культур, побудовано прогностичні моделі для визначення урожайності основних сільськогосподарських культур для аграрних підприємств Миколаївської області.

The thesis of the diversity, complexity and hierarchical structure of agriculture, which is characterized by significant features, was confirmed. The dependence of biological processes, different working period and the period of production, seasonality of agricultural production create the conditions of risk and uncertainty in agriculture. Particularly acute is felt with the development of market relations that provoke instability in the socio-economic environment, price policy uncertainty and unpredictability of the volume of expenditure.

Therefore, in such difficult conditions for the development of the agricultural sector adequate methods of decision-making are important. Determination of the rational development of agricultural enterprises directly possible through the use of economic-mathematical modeling, which in turn should be based on a system of reliable predictive values. In the article there are: the basic forecasting methods, selected types of oscillations crop yields, built predictive models to determine the yield of major crops for farms Mykolaiv region.

Ключові слова: моделювання, прогнозування, трендові моделі, вхідні параметри, прогнозування урожайності, гармонійні функції, ланцюгові часові ряди, управлінські рішення.

Key words: modeling, forecasting, trend model, the input parameters, harmonic functions, chain time series, forecasting of yields, management decisions.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Сільське господарство було і залишається зоною ризикового виробництва і бізнесу. Адаже на відміну від багатьох інших галузей йому притаманні ряд особливостей, які породжуються непередбачуваністю виробництва. До них можна віднести як суто біологічні процеси: погодні умови, життєві цикли

розвитку рослин та тварин, так і соціальні: міграція трудового населення, відтік молоді у міста, зростання потреби у трудових ресурсах в напружені періоди виробництва. Крім того, в сучасних умовах значний вплив справляють економічні умови: нестабільність економічної ситуації, цінової політики, непередбачуваність обсягів та розмірів витрат.

Стабільність розвитку аграрних підприємств у значній мірі залежить від обсягів виробленої продукції, вирощеного врожаю, розміри якого в свою чергу обумовлюються урожайністю сільськогосподарських культур. Тому в умовах розвитку ринкових відносин виникає необхідність більш точного прогнозування урожайності вирощуваних культур, що дозволить планувати діяльність підприємства і, відповідно стабілізувати його розвиток.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ І ДОСЛІДЖЕНЬ

Питаннями економіко-математичного моделювання сільського господарства займався досить багато сучасних вчених, серед яких А.М. Гатаулін, А.П. Зінченко, В.А. Кардаш, Е.М. Крилатих, М.Ю. Ксенофонов, В.В. Мілосердов, В.С. Немчинов та ін. Деякі вчені поруч із іншими питаннями моделювання приділяють увагу прогнозуванню урожайності сільськогосподарських культур. Проте питання адекватного визначення вхідних параметрів, реальних прогнозних значень урожайності, особливо на середньострокову перспективу в умовах посушливого клімату приділяється недостатньо уваги.

Тому метою нашого дослідження є вивчення основних методів прогнозування, в тому числі урожайності сільськогосподарських культур, зокрема в умовах Півдня України на середньостроковий період з метою удосконалення моделювання економічних процесів сільського господарства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Без достовірного прогнозування динаміки врожайності сільськогосподарських культур планування та прогнозування розвитку аграрного виробництва стають неможливими, оскільки даний показник є основним техніко-економічним показником ефективності сільськогосподарського виробництва.

Урожайність будь-якої культури визначається цілим комплексом різних за походженням факторів. Крім того, даний показник є досить мінливим, особливо це проявляється в посушливих умовах південних регіонів нашої країни.

У сучасних умовах господарювання дедалі важливішим стає прийняття адекватних управлінських рішень. Керівним ланкам аграрних підприємств доводиться обробляти та аналізувати значну кількість інформації, на основі якої приймаються рішення. Це потребує застосування сучасних методів планування і прогнозування з використанням обчислювальної техніки та розробки досконалих економіко-математичних моделей. Значну кількість факторів, що впливають на ефективність аграрного виробництва не завжди можна виміряти кількісно та відповідно формалізувати задачу пошуку оптимуму. Отже, реалістична оцінка вхідних параметрів задачі та побудова адекватної економіко-математичної моделі — основа прийняття виважених обґрунтованих управлінських рішень, від яких залежить розвиток підприємства.

На сьогодні існує значна кількість (понад сто п'ятдесят) прогнозних методів, деякі з яких можуть бути використанні для прогнозування урожайності. Саме різноманіття методів обумовлює необхідність вирішення проблеми отримання достовірних прогнозів та удосконалення і адаптації їх до умов конкретного регіону чи окремого господарства.

Прогноз — це науково обґрунтований опис можливих станів системи у майбутньому, а також альтернативних шляхів та строків досягнення цього стану. Процес розробки прогнозів є прогнозуванням. Прогнозування спрямоване на формування прогнозів розвитку деякого об'єкту на підставі аналізу

тенденцій його розвитку. Прогнозування повинно дати відповідь на такі запитання: чого найбільш вірогідно очікувати у майбутньому та яким чином можна досягти того чи іншого стану.

В залежності від об'єкта прогнозування, прогнози поділяються на науково-технічні, економічні, соціальні, військово-політичні. В свою чергу економічні прогнози можна розділити в залежності від масштабів об'єкта на глобальні, макроекономічні, структурні (міжгалузеві та міжрегіональні), регіональні, галузеві, мікроекономічні тощо. Відповідно до періоду часу, на який робиться прогноз, виділяють оперативні, короткострокові, середньострокові, довгострокові.

За функціональною ознакою виділяють пошуковий та нормативний прогнози. Призначення нормативного прогнозу — вказати можливі шляхи та строки досягнення заданого кінцевого стану об'єкта. Пошуковий прогноз розглядає можливі напрями розвитку об'єкта, не орієнтуючись на поставлену мету.

Вироблення прогнозів потребує застосування різних методів прогнозування, тобто сукупності прийомів мислення, що на підставі аналізу попередніх зв'язків об'єкта, а також змін, що відбулися сьогодні, дають змогу зробити висновки стосовно майбутнього розвитку об'єкта.

Не дивлячись на багато чисельність і різнобарвність методів і прийомів прогнозування, можна виділити декілька найбільш уживаних груп: методи експертних оцінок, методи екстраполяції, моделювання, нормативний та цільові методи.

Методи експертної оцінки (індивідуальної чи групової) ґрунтуються на використанні експертної інформації. За використання екстраполяційних методів фактори, що мають вплив на розвиток системи вважаються незмінними. Вони можуть ґрунтуватися на гіпотезі про сталість абсолютних значень рівнів, приростів, темпів росту, або ж на визначенні певної тенденції.

Особливу групу утворюють методи багатфакторного моделювання — логічного, інформаційного та статистичного. Найбільш розповсюдженими є методи прогнозування, що ґрунтуються на статистичному моделюванні. Методи статистичного прогнозування можуть бути поділені на два класи: прогнозування на підставі одиничних рівнів регресії, що описують взаємозв'язок ознак-факторів і ознак-результатів та прогнозування на підставі системи рівнянь взаємопов'язаних рядів динаміки.

Цей метод є одним із самих складних. За його допомогою можна отримати не тільки оцінки результативної, але й факторних ознак. Тобто аналіз взаємопов'язаних рядів динаміки виражається за допомогою системи рівнянь регресії. В цьому випадку прогноз краще інтерпретується, ніж за використання звичайної екстраполяції.

Комплекс методів прогнозування постійно удосконалюється та поповнюється новими методами. Зокрема сьогодні вчені виділяють наступні класи методів прогнозування: космо-статистичні, гео-статистичні, абстрактно-статистичні та системно-статистичні [1].

Як уже вказувалося, сільське господарство досить складна ієрархічна система, адекватне моделювання якої є надзвичайно важким завданням. Адже поруч із непередбачуваністю природно-кліматичних умов, вносять хаос та ускладнюють формалізацію моделі нестабільні соціально-економічні умови.

Моделювання аграрного виробництва проводиться у різних напрямках, дуже часто воно застосовується для визначення оптимальної структури виробництва. Оскільки галузі сільського господарства тісно пов'язані між собою, то спрямування роз-

витку однієї з них, наприклад, рослинництва, обумовлює розвиток інших. Тому в таких задачах на перший план виступає правильне визначення прогностичного значення урожайності сільськогосподарських культур.

Для величин урожайності сільськогосподарських культур притаманним є прояв коливання. Дослідження сучасних вчених показали, що характерними є наступні види коливань [2]:

— маятникові коливання — це такі коливання, що відбуваються по черзі в ту чи іншу сторону. При цьому спрацьовує закон збереження енергії, коли скажімо високі врожаї спричиняють порушення та погіршення фізико-хімічних властивостей ґрунту;

— циклічні коливання — крива коливань поступово змінюється в одну сторону поступово зростаючи, а потім в іншу, поступово спадаючи протягом одного циклу і знову все повторюється;

— нерегулярні коливання — це такі коливання, коли неможливо визначити чіткий порядок зміни досліджуваного показника.

Завдяки тому, що на урожайність сільськогосподарських культур впливають дуже багато різних факторів, переважаними серед яких є біологічні, фізичні, метеорологічні тощо, які є стохастичними за своєю природою, зрозуміло, що найчастіше зустрічаються випадкові нерегулярні коливання урожайності. Процес прогнозування такого типу коливань є досить складним і вимагає використання таких методів як стохастичне моделювання, імітаційне, прогнозування на основі системи динамічних часових рядів тощо.

Ми провели вивчення динаміки урожайності зернових та технічних культур сукупності аграрних підприємств Миколаївської області. Дослідження області розсіювання урожайності відповідних культур підтвердили гіпотезу про наявність коливань циклічного типу. Для визначення прогностичних значень урожайності зернових і зернобобових та технічних культур було використано екстраполяційні методи та методи побудови трендів.

Моделювання урожайності циклічного типу для зернових культур нами будувалося на основі застосування лінійно-гармонічних функцій. Цю методику можна використовувати не тільки для окремого господарства, а й для району, регіону і т.ін.

Дослідивши зміни урожайності вказаних культур за двадцятирічний період (з 1992 р. по 2012 р.), нами були побудовані трендові лінії для кожної культури. Найбільш адекватно описує коливання косинусоїда. Загальний вигляд побудованих моделей:

$$f(t) = a_0 + \frac{a_1}{t} \cos\left(\frac{\pi}{a_2} t\right)$$

В цій формулі a_0 , a_1 , a_2 — коефіцієнти регресії, t — часовий період. Дотримання умов адекватного опису процесу відбувалося за рахунок мінімізації квадрату відхилень розрахункових даних від фактичних.

Обчислені інтервали надійності показали, що розраховані прогностичні значення потрапляють у даний інтервал, що і підтвердило правильність розрахунків.

Також нами були визначені прогностичні показники урожайності зернових культур для групи господарств області на основі використання часових ланцюгових рядів. Отримані дані дозволили побудувати прогностичні моделі, які показали достатній рівень адекватності фактичним даним [3].

Однак необхідно підкреслити, що за нашими дослідженнями, більш точні прогнози досягаються за побудови гармонійних функцій. Проте такий метод є дещо складнішим порівняно із застосуванням ланцюгових часових рядів.

Таблиця 1. Розрахункові моделі прогнозування урожайності сільськогосподарських культур*

Культури	Модель
Озима пшениця	$y_t = 25,3 + \frac{28}{t} \cos\left(\frac{\pi}{1,1}\right)$
Озимий ячмінь	$y_t = 23,2 + \frac{25}{t} \cos\left(\frac{\pi}{1,3}\right)$
Ярий ячмінь	$y_t = 17,9 + 2 \cos\left(\frac{\pi}{0,8}\right)$
Горіх	$y_t = 19,1 + 3 \cos\left(\frac{\pi}{0,8}\right)$
Соняшник	$y_t = 12,8 + 2 \cos\left(\frac{\pi}{0,7}\right)$

* за власними розрахунками.

ВИСНОВКИ

Побудова економіко-математичних моделей сільського господарства не є данина моді, а сувороб необхідність сьогодення. Прийняття обґрунтованих управлінських рішень неможливе без застосування сучасних методів оптимізації. Правильність отриманих оптимальних рішень багато в чому залежить від вхідних параметрів моделі, одними з яких є урожайності сільськогосподарських культур. Тому визначення прогностичних значень урожайності є одним із основних етапів моделювання. Прогнозування урожайності в свою чергу є достатньо складним процесом, що потребує застосування сучасних методів і прийомів.

Література:

- Загайтов И.Б. Сравнительная эффективность вариантов целевой функции в прогнозах урожайности по технологии "ЗОНТ" / И.Б. Загайтов, Л.Т. Колесникова // Вестник ОрелГАУ. — Орел. — 2008. — №1. — С. 24—27.
- Юзбашев М.М. Методы изучения динамики распределений и зависимостей / М.М. Юзбашев. — М.: Статистика, 1974. — 188 с.
- Домаскіна М.А. Визначення оптимальної структури виробництва аграрних підприємств на основі прогнозування урожайності сільгоспкультур / М.А. Домаскіна // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету. — Мелітополь: ТДАТУ, 2013. — №4 (24). — С. 64—69.

References:

- Zagajtov, I.B. and Kolesnikova, L.T. (2008), "Comparative Effectiveness Of Options in The Objective Function Yields Predictions On Technology "ZONT"", Vestnik OrelGAU, vol. 1, pp. 24—27
- Juzbashev, M.M. (1974), Metody izuchenija dinamiki raspredelenij i zavisimostej [Methods for studying the dynamics and dependencies of distributions], Statistika, Moscow, Russia.
- Domaskina, M.A. (2013), "Determination The Optimal Production Structure Agricultural Enterprises Based On Prediction Of Yield Of Crops", Zbirnyk naukovykh prats' Tavrijs'koho derzhavnoho ahrotekhnolohichnoho universytetu, vol. 4 (24), pp. 64—69.

Стаття надійшла до редакції 12.02.2014 р.

УДК 330.101.541

О. В. Алейнікова,

д. держ. упр., доцент, завідувач кафедри економічної теорії

Національного університету водного господарства та природокористування, м. Рівне

КОНЦЕПЦІЯ РАЦІОНАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ СПОЖИВАЧА ТА МОТИВИ ІРРАЦІОНАЛЬНОСТІ

О. Aleinikova,

Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Manager of Department of Economic theory of the National University of Water Management and Nature Resources Use, c.Rivne

CONCEPTION OF RATIONAL CONDUCT OF USER AND REASONS OF IRRATIONALITY

У статті виявлено передумови домінуючого положення та загальні принципи раціональності в економічній теорії, викладена суть і обмеження формалізації теорії споживчого вибору. Виділено основні компоненти максимізуючої поведінки споживача. Акцентовано увагу на джерелах нерациональності споживача, залежності від фактору часу.

Визначено основні відмінності між конкретними і абстрактними благами, встановлено зв'язок ненасичуваності потреб з абстрактними благами. Розглянуто споживчу поведінку як комплекс дій і реакцій суспільного суб'єкта у сфері споживання, сформульовано припущення економічної складової поведінки споживача, надано рекомендації до розгляду поведінки споживача в контексті соціальних відносин. Стаття націлена на вдосконалення уявлень про поведінку мікроекономічних суб'єктів в економічній теорії.

In the article pre-conditions of dominant position and general principles of rationality are exposed in an economic theory, essence and limitation of formalization of theory of consumer choice is expounded. The basic components of maximum conduct of user are selected. Attention is accented on the sources of irrationality of user, dependence on the factor of time.

The main basic differences between the concrete and abstract blessings, connection of nonsatiation of necessities is set with the abstract blessings. A consumer conduct is considered as to the complex of actions and reactions of public subject in the area of consumption, suppositions of economic component conduct of user are formulated, recommendations are given to consideration of conduct of user in the context of social relations. The article is aimed at perfection of pictures of conduct of microeconomics subjects in an economic theory.

Ключові слова: потреби, корисність, поведінка споживача, попит, споживчий вибір, економічна раціональність, теорія раціонального вибору.

Key words: saturability, utility, consumers conduct, demand, consumer choice, economic rationality, theory of rational choice.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Один із напрямів розвитку сучасної економічної теорії проявляється у проникненні в неї системного і пов'язаного з ним еволюційного методів дослідження. Ключовою характеристикою еволюційного підходу як методу дослідження є, зокрема, необхідність розгляду досліджуваного об'єкта як генераційної системи, тобто системи, яка є популяцією підсистем-генерацій (поколінь). Розвиток такої системи відбувається у вигляді боротьби поколінь за обмежені ресурси для продовження свого існування в межах системи.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Сучасні підходи щодо трактування сутності потреб споживачів та мотивів їх поведінки досить широко висвітлені у працях відомих зарубіжних, а також вітчизняних вчених таких, як Р. Блекуелл, У. Джеймс, Дж. Енджел, А. Маслоу, П. Мініард, К. Келлер, Ф. Котлер, Ж.-Ж. Ламбен, В. Маєвський, В. Майєр, Р. Нельсон, В. Немчинов, І. Подолян, А. Старостіна, С. Струмлінін, Е. Толмен, С. Уінтер, Дж. Уотсон, К. Халл, З. Фрейд,

Д. Чернавський, З. Шершньова, К. Юнг та ін. Їх зусиллями створений міцний теоретико-методологічний фундамент дослідження означеної проблематики, вирішено багато її методичних та прикладних аспектів. Проте різнобічність поглядів щодо означеної дефініції обумовлює потребу її додаткового вивчення.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження споживчої поведінки індивіда, визначення її економічної складової з урахуванням соціальних відносин та соціальних орієнтирів у сфері споживання.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Передумови теорії раціонального вибору виникли ще в середині XVIII — початку XIX ст. у вченнях про моральність шотландської школи моралі, представники якої вперше запропонували індивідуалістичну концепцію раціональної поведінки людей і звернули увагу на її плідність для пояснення інших суспільних явищ. Не хто інший, як майбутній основоположник класичної політич-

ної економії А. Сміт, застосував цю концепцію до ринкових явищ. Інше джерело її походження — ідеї прихильників школи утилітаризму, які відмовилися розглядати поведінку людей на основі різного роду апіорних ідей і упереджених думок. Утилітаристи перестали розглядати дії людей заздалегідь як хороші або погані, поки не будуть відомі їх результати. Представники неокласичної теорії в економіці замінили принцип оцінки поведінки за допомогою балансу задоволень і страждань принципом взаємного обміну товарами, якщо цей обмін відбувається чесно. Тому надалі теорія раціонального вибору почала розроблятися головним чином в економічних дослідженнях і почала розглядатися як чисто економічна теорія. Якщо А. Сміт ще вважав, що добробут суспільства залежить також від законів, що існують, і суспільних інститутів, то його послідовники всю увагу почали приділяти аналізу оптимізації діяльності індивіда, а саме досягненню максимальної вигоди при мінімальних витратах. Після Великої депресії 30-х рр. ХХ ст. економічні теорії піддалися корінній ревізії, але основні принципи, що лежать в основі раціональної моделі вибору, залишилися незмінними [7].

Суттєвий внесок у розвиток еволюційної теорії індивідуальної поведінки був зроблений Р. Нельсоном та С. Уінгером [4]. Серед досліджень у сфері теорії поведінки споживача привертає увагу праця В. Маєвського та Д. Чернавського [9]. І. Подолян вказує на невідповідність між неокласичною та еволюційними моделями індивідуальної поведінки, яка полягає в тому, що (згідно із системно-еволюційним підходом) будь-яка система прагне до рівноваги, проте деякі системи (в тому числі і людина) є принципово нерівноважними і здатні стабільно існувати лише за наявності стаціонарних потоків обміну з середовищем речовиною, енергією та інформацією. Як наслідок, еволюційні моделі передбачають наявність оптимального рівня задоволення потреб будь-якої відкритої нерівноважної системи за одиницю часу, який здатен забезпечити її стабільне існування. Неокласичні моделі, хоча і використовують рівноважний принцип, проте засновані на гіпотезі ненасичуваності потреб. Наслідком використання гіпотези ненасичуваності є модель максимізуючої поведінки споживачів, яка передбачає оптимальне використання отриманого доходу, проте не передбачає оптимального рівня задоволення потреб. З цієї гіпотези випливає і звична для нас крива індивідуального та ринкового попиту [5, с. 22].

Не можна без уваги залишити питання про об'єктивність раціональності в споживчій поведінці. Якщо прихильники класичної економічної теорії вірили в об'єктивний характер раціональності, то їх послідовники — неокласики — допускали можливість суб'єктивної її інтерпретації. Мабуть, одним з перших заговорив про таку інтерпретацію М. Вебер, який вважав її необхідною для розкриття мотивів дійових осіб, хоча він і не відмовлявся від можливості об'єктивного її тлумачення. З іншого боку, В. Парето приймав раціональність як об'єктивний критерій знання і дії, оскільки вона характеризує досягнення мети не тільки з погляду безпосереднього суб'єкта, що діє, але й тих, хто володіє значно обширнішою інформацією. Але безпосередні учасники дії, як правило, не володіють повною інформацією. Такий висновок не можна вважати вірним, оскільки він ґрунтується на зіставленні традиційного уявлення раціональності сучасному її розумінню [7].

Теорія раціонального споживання (основи якої були закладені С. Струмлінім, В. Немчиновим, В. Майером і іншими в рамках розробки "раціонального споживчого бюджету") розглядає можливість визначення цільових орієнтирів споживання. Як такі можуть виступати фізіологічні потреби, функціональні побутові процеси, соціальні вимоги.

Раціональність в економічній теорії реалізується перш за все в моделі "економічної людини". "Економічна людина" змістовно визначається як сукупність відносин взаємообміну людини з природним і соціальним середовищем постільки, поскільки цей обмін забезпечує його засобами для задоволення матеріальних потреб [6]. Про-

те таке розширене трактування не стало домінуючим в економічній науці.

Модель "економічної людини" повинна описати три групи чинників, що представляють цілі людини, засоби для їх досягнення та інформацію о процесах, за допомогою яких засоби ведуть до досягнення цілей (найбільш важливими з таких процесів є виробництво і споживання). "Економічна людина" як споживач в рамках неокласичної економічної теорії розглядається наступним образом.

По-перше, її дії підпорядковані одному очолюючому утилітаристському мотиву — егоїстичному прагненню до власного блага, що виражається в максимізації користності.

По-друге, "економічна людина", яка виступає в ролі споживача, має добре визначені потреби, які фактично не обмежені нічим, окрім наявних ресурсів.

По-третє, споживач демонструє явну стійкість переваг, яка обумовлена раціональністю ухвалюваних ним рішень.

Нарешті, по-четверте, в кожному акті споживчого вибору "економічна людина" демонструє свою автономію — вона ухвалює рішення, незалежні і від потреб інших споживачів, і від свого минулого досвіду. На неї не роблять істотного впливу ні взаємодії з іншими людьми, ні поведінка представників референтних соціальних груп, ні існуючі правила поведінки, ні вироблені звички або культурні цінності. Все це часто залишається за дужками. Такий споживач керується перш за все двома чинниками: зміною цін і зміною власного доходу. Визнається також вплив так званих смаків на формування індивідуальних переваг, але смаки виявляються екзогенною змінною і не отримують свого пояснення в рамках самої економічної теорії [1, с. 51].

Концепція, яка запропонована Д. Чернавським та В. Маєвським, базується на припущенні, що поведінка споживача є раціональною (в розумінні ортодоксальної теорії) до того часу, поки задача вибору є нескладною, невисокої розмірності [9, с. 72—73]. Якщо ж людина стикається з надмірною складністю ситуації вибору, вона намагається обійти її. Для того, щоб обійти проблему складного вибору, люди використовують механізм спрощення ситуації вибору, який описано моделлю ієрархії потреб В. Маєвського та Д. Чернавського, за якою агрегування конкретних потреб в абстрактні узагальнені образи допомагає спростити вибір.

Вчені звертають увагу на те, що споживачі при прийнятті попередніх рішень про споживання оперують не конкретними видами благ і тим більше не конкретними товарами з усієї їх множини, а абстрактними видами споживчих благ, які відповідають набору базових потреб людини [9, с. 74].

Основні відмінності між конкретними і абстрактними благами полягають у тому, що:

— множина конкретних благ надзвичайно велика, і жоден реальний споживач не здатен запам'ятати й оцінити її повністю. Множина абстрактних благ, навпаки, вкрай обмежена, і споживач володіє повною інформацією про неї;

— якщо з часом всередині множини конкретних видів споживчих благ відбуваються незворотні зміни (одні зникають, інші з'являються), то набір абстрактних видів благ можна назвати "вічним";

— щодо один одного ці види благ є множиною різних рівнів: один вид розшифровує інший, який є агрегованим варіантом першого [9, с. 75].

Ненасичуваність потреб пов'язується лише з абстрактними благами, оскільки потреби в конкретних благах визнаються насичуваними. "Феномен ненасичуваності на рівні абстрактних видів благ знаходиться в прямій залежності від зростання різноманітності відповідних конкретних видів товарів і послуг" [9, с. 84]. Тобто, чим більша і чим швидше зростає різноманітність конкретних благ, які здатні задовольнити абстрактну групу потреб, тим менш насиченою є ця група потреб.

Подібна ідея виражена в законі зростання потреб, у формулюванні С. Мочерного: "Закон зростання потреб:

всезагальний економічний закон, який виражає внутрішньо необхідні, сталі і суттєві зв'язки між виробництвом і досягнутим рівнем задоволення потреб (або особистим споживанням), розвиток яких (зв'язків) викликає появу нових потреб та засобів їх задоволення"

Правда, в теорії споживання, в 70-ті рр. Г. Беккером і його послідовниками була зроблена спроба розглянути смаки як незалежну змінну економічного аналізу. Для Г. Беккера, який відстоює позиції неокласики в теорії індивідуальної поведінки, також характерна подібна точка зору на насичуваність потреб. Обґрунтовуючи стабільність індивідуальних переваг, він стверджує, що "стабільність переваг передбачається не щодо ринкових товарів і послуг на зразок апельсинів, автомобілів чи медичного обслуговування, а щодо основоположних об'єктів вибору. Ці глибинні переваги визначаються через ставлення людей до фундаментальних аспектів їхнього життя ..." [5, с. 25]. Очевидно, що незмінність переваг безпосередньо пов'язана з насичуваністю потреб. Ненасичувані потреби автоматично означають незмінність переваг і навпаки. Таким чином, Г. Беккер не заперечує можливості насичення конкретних потреб.

Агрегування конкретних видів благ в абстрактні образи дозволяє стверджувати, що індивідуальний споживчий вибір є ієрархічно організованою процедурою. Таким чином, два образи благ формують специфічну дворівневу систему, де мікрорівнем є конкретні блага, а макрорівнем — абстрактні блага.

Згідно з цією теорією, аналіз смаків і переваг не вважається "забороненою зоною", яку слід віддати на відкуп іншим соціальним наукам. Проте з соціологічної точки зору смаки визначаються тут досить своєрідно — як щось незмінне в часі і що не розрізняється по групах людей. У результаті розбіжності в поведінці людей як і раніше пояснюються відмінностями в цінах і доходах. І навіть звернена безпосередньо до споживача реклама, на думку Г. Беккера, впливає не на зміну смаків, а лише на рівень цін, регулюючи тим самим масштаб попиту на товари.

Неокласики розрізняють поведінку раціональну та ірраціональну. Перше — це максимізуюча поведінка, яка в умовах обмежених ресурсів націлена на пошук оптимального рішення при виборі засобів для реалізації конкретно заданої мети. Раціональність тут заснована на певному відношенні до знання та інформації, якими користується економічний агент для ухвалення рішень про розміщення обмежених ресурсів, а також до мотивації, що обумовлює спосіб і повноту обробки інформації.

Виділяються три основних компоненти раціональної, або максимізуючої поведінки:

- цільова функція (цілеспрямованість діяльності — людина прагне до якнайкращого задоволення своїх потреб, під якими розуміються потреби матеріальні, такі, що задовольняються за рахунок зовнішніх джерел);

- зовнішня інформація, доступна при виборі і ухваленні рішень (усі маржиналісти, окрім К. Менгера, і представники ранньої неокласики вважають її повною і досконалою);

- інтелектуальні можливості людини: пам'ять, в якій зберігається інформація об ієрархії потреб, ступені їх задоволення, і розум, що дозволяє розрахувати результати своїх можливих вчинків, зважити їх важливість і вибрати якнайкращий варіант [1, с. 52].

В економіці загальний метод для ухвалення остаточного рішення (при раціональній поведінці) означає зіставлення витрат і вигод від ухвалення рішення в кожному акті вибору.

Можна виділити загальні принципи раціональної поведінки споживача:

- 1) мотивація вибору веде до формування переваг і цільової функції. Індивід формує параметри бажаного. Питання про першоджерело і зміст цілей не ставиться. Від цілей, як і від переваг, що формуються на їх основі, потрібно, щоб вони були ранжирувані несуперечливо і відрізнялися одна від одної;

- 2) індивід шукає правило вибору, яке гарантує, що з відомих варіантів буде вибраний той, який згідно з думкою людини або очікуваннями в деякій мірі відповідати-

ме його перевагам. У загальному випадку ступінь заявляється як оптимізаційна. В процесі розвитку моделі вимоги до ступеня посилюються до максимізації;

- 3) за допомогою правила встановлюється зв'язок між впорядкованими перевагами, наявними зовнішніми і внутрішніми обмеженнями, з одного боку, і актом вибору або дією, з іншою. Загалом, люди вибирають те, чому вони віддають перевагу. На ринку це виражається в спостережуваній поведінці споживачів, при агрегуванні якої ми спостерігаємо на мікрорівні ринковий попит, на макрорівні — споживчі витрати.

Отже, в неокласичній теорії раціональність представлена у формі максимізуючої поведінки, яка в умовах обмежених ресурсів приймає форму завдання на оптимізацію: вибір засобів для реалізації екзогенно заданої мети [6].

Всякі відхилення від неокласичної концепції поведінки традиційно пояснювалися економістами ірраціональними мотивами і не підлягали поясненню економічною теорією. Під ірраціональною поведінкою споживачів розумілися ситуації, коли "покупки не тільки не плануються, але і відбуваються під впливом раптового хвилинного бажання, капризу і які задовольняють не раціональні цілі, а раптові капризи і бажання".

Вченими виділяється декілька джерел нераціональності споживача. По-перше, це неможливість вироблення єдиного зразка витрачання засобів, оскільки будь-яка норма, навіть вироблена фахівцями, неминуче носитиме довільний характер. Навіть якщо ми виробимо об'єктивний стандарт споживання для кожної групи населення згідно з доходами і величиною сім'ї, ми навряд чи зможемо сказати точно, коли відхилення окремо взятого споживача від норми виправдане його особливими потребами, його особистими бажаннями, а коли таке відхилення свідчить про його нераціональну поведінку.

Другим можливим джерелом нераціональної поведінки споживача може бути випадковий конфлікт між інстинктом і задоволенням. Інстинктивна поведінка не завжди приносить найбільше задоволення, і якщо це так, то для отримання більшого задоволення потрібно йти проти своїх інстинктів, проявляючи самодисципліну і досвідченість в життєвих справах.

Третя причина, чому споживач поводить себе нераціонально, — це те, що придбаний конкретним споживачем товар вимагає навиків, які приходять не просто так. У даному випадку споживання пов'язане із задоволенням і з хворобливістю придбання необхідних навиків. І те і інше потрібно зважити і порівняти один з одним, причому надлишок задоволення проти болю необхідно зважити і порівняти з вартістю; тут послідовність в часі зворотна: біль, пов'язаний з придбанням навиків споживання, передують отриманню задоволення від самого споживання [1, с. 52].

Споживання будь-якого блага вимагає певного часу, тобто відбувається з певною швидкістю. Час, достатній для споживання конкретного блага, залежить від об'єктивних властивостей блага та від суб'єктивної "пропускної здатності" споживача, яку можна визначити як межу споживчих можливостей. При врахуванні здатності перетворювати блага в запаси та здатності передавати їх іншим людям чи використовувати шляхом виробничого споживання "пропускна здатність" індивідуальної системи споживання має бути доповнена "пропускною здатністю" цих додаткових способів споживання.

Крім фізичного обмеження швидкості споживання, існує обмеження у вигляді гостроти бажання. Таким чином, бажання є спонукальним мотивом до споживання, а споживання спрямоване на нейтралізацію бажання і припиняється за відсутності бажання споживати блага.

Якщо людина за одиницю часу має доступ до більшої кількості благ, ніж вона бажає (або може) спожити, то вона не захоче (або не зможе) споживати надлишкові блага у той же спосіб, що й ненадлишкові. Саме в цьому полягає причина і механізм насичуваності потреби [5, с. 26].

"Економічним підходом" є вивчення економічної поведінки, зокрема споживчого, пов'язаного з вигідним для нього регулюванням "рідкісних ресурсів" — будь-яких "благ" (як матеріальних, наприклад власності, грошей,

комфорту, так і соціальних, наприклад придбання пошани, статусу, влади, доброзичливого відношення, знання), а також послуг, інформації, інновацій (зокрема організації управління).

Що стосується раціональності споживчої поведінки, то в її термінах можна чітко визначити далеко не всякі споживчі практики. З їх ряду явно випадають, наприклад, імпульсні покупки (зокрема під впливом "ефекту володіння" річчю, активно використовуваного сучасними ри-тейлорами), а також споживання під впливом пристрастей і звичок, які можуть шкодити здоров'ю людини, але від яких, навіть знаючи про їх згубні наслідки, він не в змозі відмовитися. Але додамо, що само зведення раціональності до утилітаристського мотиву здається непродуктивним.

Така складова економічної людини, як "суверенітет" споживача, також має соціальну спрямованість. Не слід перебільшувати незалежність ухвалюваних споживчих рішень. Часто споживання має сумісний характер, але навіть в індивідуальному споживанні чоловік майже неодмінно співвідносить свої дії з діями представників певних соціальних груп і локальних співтовариств. Більш того, він стає об'єктом пильної уваги і соціального контролю з боку цих груп і співтовариств, які регулюють і масштаб, і форми споживання тих або інших благ. Це серйозним чином впливає на межі і характер споживчого вибору, зокрема спочатку відсікаючи багато варіантів, як свідомо неприйнятні.

Далі, крім групового контролю грають роль і чинники міжособових взаємодій. Сприймаючи витікаючі від ринку цінові сигнали і рекламні слогани, людина не просто "переварює" їх усередині себе. Вони стають об'єктом активного обговорення — з друзями і родичами, з іншими покупцями в чергах. Причому інформація, що поступає по мережах соціальних зв'язків, виявляється не менш важливою, чим формальні ринкові сигнали. Заяви продавців проходять своєрідну "експертизу" в цих міжособових обговореннях, за допомогою яких люди обмінюються досвідом і виробляють соціальні оцінки споживчих благ і їх виробників.

Нарешті, в кожному культурному середовищі існують особливі цінності, що впливають на споживчий вибір, і формуються правила його інституційного оформлення. Вони допомагають визначити одні форми споживання як проходження згубним звичкам і порушення благоприсутності, а інші — як що вимагають усілякого схвалення і заохочення. Причому оцінки в сильному ступені залежать від конкретних історичних і соціальних умов.

У результаті дії соціальних чинників зв'язок купівельного попиту з рівнем доходу часто виявляється нелінійним, а зміна цін пояснює динаміку попиту лише в короткостроковому періоді. Відзначимо, що навіть Р. Беккер, що наполегливо закликає до пошуку всіх відповідей в співвідношенні цін і доходів, приводить свідчення неоднозначності зв'язку між попитом і рівнем ціни. Він помічає, наприклад, що постачальники послуг можуть відмовлятися від підвищення цін на них при істотному перевищенні попиту з боку споживачів над пропозицією цих послуг [1, с. 54]. Останнє може бути пояснене зокрема тим, що функція попиту перестає бути безперервною, коли стикається з уявленням про "справедливу ціну". У такій ситуації навіть при невеликому підвищенні ціни понад певний рівень може відбутися обвал попиту замість його плавного зниження.

ВИСНОВКИ

Дослідження показують, що у багатьох випадках поведінка індивідів в процесі споживання є ціннісно-раціональною або ірраціональною.

Поведінка споживача — це комплекс дій і реакцій соціального суб'єкта у сфері споживання, що включає економічний інтерес і соціальну взаємодію. Споживча поведінка, з одного боку, це складова економічної поведінки в цілому, що є реалізацією основних властивостей, які описує модель "homo economicus". Економічна складова такої поведінки припускає: здійснення вибору найбільш вигідних альтернатив; раціональність суб'єкта,

що діє, наявність в його діях обдумування результатів поведінки з погляду його ефективності; обумовленість економічними мотивами максимізації матеріальної вигоди; інформованість про можливі шляхи задоволення своїх потреб. Але, з іншого боку, поведінку споживачів важливо розглядати в контексті соціальних відносин, що описуються моделлю "homo economicus" основними характеристиками якої є: обумовленість поведінки соціокультурними умовами; неможливість вироблення раціональної схеми поведінки людини: одиничні дії людини можуть відрізнятися спонтанністю і непередбачуваністю.

Соціальні орієнтири споживчої поведінки відображають уявлення людей про своє місце в соціальному просторі і припускають певну систему дій, направлених на підтримку або зміну існуючого положення. Таким чином, вони складають основу "споживчої ідеології" і координують дії у сфері споживання.

Література.

1. Дорохова Ю.В. Исследовательские подходы к потребительскому поведению в системе социально-экономических отношений / Ю.В. Дорохова // Среднерусский вестник общественных наук. — Социология и жизнь, 2010 — № 4. — С. 50—56.
2. Козак А.В. Оцінка потреб споживачів як передумова формування ефективних стратегій позиціонування товарів та послуг / А.В. Козак // Всеукраїнський науково-виробничий журнал: Сталий розвиток економіки. — 2012. — № 3 [13]. — С. 244—247.
3. Маевский В. О реальном поведении реального потребителя / В. Маевский Д. Чернавский // Вопросы экономики — 2007. — № 3. — С. 71—85.
4. Нельсон Р.Р. Эволюционная теория экономических изменений / Р.Р. Нельсон, С.Дж. Уинтер // Пер. с англ. Издательство: Дело — М., 2002. — 536 с.
5. Подольан І.С. Еволюційний підхід у теорії ринкового попиту / І.С. Подольан // Актуальні проблеми економіки: Економічна теорія та історія економічної думки. — 2009. — № 5 (95). — С. 22—31.
6. Рыжкова М. В. Рациональность потребительского поведения в теории и на практике / М. В. Рыжкова // Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал). — 2012. — № 9 (17). — Режим доступа: www.sisp.nkras.ru
7. Рузавин Г.И. Теория рационального выбора и границы ее применения в социально-гуманитарном познании / Г.И. Рузавин // Вопросы философии. — 2003. — № 5. — С. 57—70.

References:

1. Dorokhova, Y. V. (2010), "Research approaches to consumer behavior in system of the social and economic relations", *Srednerusskij vestnik obshhestvennykh nauk*, vol. 4, pp. 50—56.
2. Cossack, L. V. (2012), "Estimation of necessities of users as pre-condition of forming of effective strategies of keeping of commodities and services", *Sustainable development of economy: Vseukrains'kyj naukovo-vyrobnychyj zhurnal*, vol. 3, no. 13, pp. 244—247.
3. Maevsky, V. and Chernavsky, D. (2007), "About real conduct of the real consumer", *Questions of economy*, vol. 3, pp. 71—85.
4. Nelson, R. R. and Winter, S.G. (2002), *Evolutsyonnaia teoriya ekonomicheskikh yzmeneniy* [Evolutionary theory of economic changes], Delo, Moskva, Rossyia.
5. Podolyan, I. S. (2009), "Evolutional approach is in the theory of market demand", *Aktual'ni problemy ekonomiky: Ekonomichna teoriia ta istoriia ekonomichnoi dumky*, vol. 5, no. 95, pp. 22—31.
6. Ryzhkova, M. V. (2012), "Rationality of consumer conduct in a theory and in practice", *Sovremennye yssledovaniya sotsyal'nykh problem*, [Online], vol. 9, no. 17, available at: <http://www.sisp.nkras.ru> (Accessed 17 Oct 2013).
7. Ruzavin, G. I. (2003), "A theory of rational choice and borders of its application is in social-humanitarian cognition", *Voprosy fylosofyy*, vol. 5, pp. 57—70.

Стаття надійшла до редакції 26.11.2013 р.

К. Е. Двойных,

к. э. н., докторант, Одесский национальный университет им. И.И. Мечникова

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИНВАРИАНТНОСТИ В МОДЕЛИРОВАНИИ МИРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

K. Dvoynykh,

PhD (Economics), Doctoral candidate, Odessa national university

THE INVARIANT ACTUAL PROBLEMS FOR WORLD ECONOMY SIMULATION

Статья посвящена проблеме обеспечения адекватности и эффективности экономического моделирования в условиях информационно-технологических бифуркаций современного мира. В этом контексте структурированы системные противоречия между современной экономической теорией и практикой (объективной экономической реальностью). Определена причина этих противоречий — безуспешная борьба с многофакторностью и скоростью изменений экономической действительности. Введено понятие экономической памяти как основного фактора, позволяющего решить задачу эффективного моделирования. Сформулирована цель эффективного моделирования: решить проблему учета экономического влияния латентных факторов. Определены признаки, принципы и функции такого моделирования. Приводится система аргументов в пользу того, что в основе такого предложенного моделирования должен лежать этнический фактор, непосредственно связанный с экономической памятью. Этнический фактор обосновывается как инвариант для экономического моделирования. Аргументируется значение этнических процессов для эффективного моделирования мировой экономики.

The article is devoted to the basic economical problem: how to provide economical simulation adequacy and efficiency under the conditions of modern world information-technological bifurcation. The system contradictions between modern economical theory and practical experience are structuralized in corresponding context. The main reason for these contradictions is unsuccessful struggle against multi-variation and economical reality changes speed. In order to resolve the effective economical simulation problem the economical memory term as a basic corresponding factor is introduced. The effective simulation basic goal is to resolve the latent factors economical influence problem. The principles, features and functions of such simulation are defined. The system of arguments for the benefit that such proposed simulation has to be based on ethnical factor ground (immediately linked to economical memory) is presented. The ethnical factor is rationalized as an invariant for economical simulation. The ethnical processes significance for world economy effective simulation is substantiated.

Ключевые слова: моделирование мировой экономики, экономическая память, "закрывающие" технологии, этнические процессы.

Key words: World Economy simulation, economical memory, "closing" technologies, ethnical processes.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Современное положение дел в мировой экономике можно охарактеризовать двумя принципиальными противоречиями, гарантирующими стратегическую нестабильность. Во-первых, сформировался достаточный уровень развития техники и технологий, открывающий человечеству доступ к неограниченным ресурсам Вселенной. Это является результатом глобального развития рыночных отношений, включая достижения конкурирующих систем экономического управления [1; 2; 3]. С другой стороны, как барьер существует колоссальная коллективная психологическая инерция на уровне стран и народов (этническая психология), отвергающая возможность доступа к этим ресурсам. Это не афишируется в явном виде (прогресс эмоционально поддерживает подавляющее большинство), но практика организации и планирования перспектив экономических систем, основанная на принципах ограничения в пределах Земли, является подтверждением этому [4; 5].

Рынок своим развитием создал условия собственного исчезновения и требуется период для перехода количества хозяйственных практик в новое экономическое качество. Но это не устраняет проблему решения практической задачи — моделирования мировой экономики в таких противоречивых условиях. Ведь переходный период мо-

жет растянуться на продолжительное время, поставив под сомнение способность человечества на практике реализовать достижения эпохи рыночных отношений. Поэтому важно обозначить тот инвариант, который в условиях бифуркации ресурсного перехода должен лежать в основе эффективного моделирования мировой экономики, а также прогнозировать динамику и влияние на человечество нематериальной составляющей экономической деятельности.

АНАЛИЗ ПОСЛЕДНИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

К проблеме определения инвариантов, что могут обеспечить эффективность моделирования экономики как неотъемлемой составляющей Вселенной и окружающей среды, так или иначе, можно отнести работы по методологии трансдисциплинарности. Поиск инвариантов как основы инструментария эффективного моделирования находит свое отображение в работах А.А. Богданова, А. Заде, Е. Ласло, С. Курдюмова, Б. Никулеску, В.И. Вернадского, Н.Н. Моисеева, И. Пригожина и других ученых. Определенным обобщением этого направления исследований стали работы представителей Высшей школы экономики им. Г.В. Плеханова, в частности, М.С. Мокия, где критическое ощущение дефицита в таком инварианте трансформировалось в допущение существования информотипа (инфор-

мационного признака) определенных территорий [6]. Но четко и адекватно инвариант для экономического моделирования так и не был обозначен.

ЦЕЛЬ СТАТЬИ

Исходя из этого, целью данной статьи является определение первого возможного инварианта для обеспечения эффективности экономического моделирования в условиях глобальной бифуркации.

ИЗЛОЖЕНИЕ ОСНОВНОГО МАТЕРИАЛА

Первоначально для удвоения знаний человечеству понадобилось около 1800 лет, следующее удвоение произошло к началу XX века, а третье — около 1950 года. Тридцать лет назад объем необходимой для решения технологических и социально-экономических задач информации удваивался каждые семь лет, а с 1995 года это происходит чаще одного раза в год. Явление получило название "информационного взрыва", означая начало информационной эры. Однако времени для развития в этом формате у человечества уже почти не остается. Интенсивное развитие информационных технологий привело к доминированию информационной сущности человека над биологической. Примерно с 2003—2005 г. такое доминирование превысило критический порог человеческих возможностей адаптации к ограниченным ресурсам [1; 7; 8].

Это дает основания полагать, что современная экономика, основанная на увеличении потребления и максимизации прибыли, из кризиса уже не выйдет, а логичным завершением подобной бифуркации станет обнуление экономической памяти человечества. Этот неологизм означает сочетание подсознательных характеристик человека, определяющее для него пропорцию между затратами труда и компенсацией от внешней среды, что проявляется на коллективном уровне стран и народов [1]. Сегодня такое обнуление наблюдается в виде изменений психики миллиардов людей, социальным проявлением чего является глобальный экономический кризис.

В экономической деятельности любой человек наживается за счет одних людей, но при этом его трудом пользуются другие. Это делает его экономическим "донором" по отношению к одним и "вампирам" по отношению к другим. На больших массах людей это приводит к разнице в уровне жизни и стоимости труда между странами и регионами. Этим обусловлен как неэквивалентный обмен, так и сама экономическая активность. Таким образом, происходящее сегодня обнуление экономической памяти ликвидирует главную причину экономической деятельности. Глобальный экономический кризис является логичным и неизбежным следствием этого процесса. Уже сейчас этот кризис необратимо изменил ноосферу Земли. Фактически, в течение последних 8—10 лет кардинально меняется информационно-психологическая структура экономики, принципы ее функционирования. А известные методы управления и борьбы с кризисами окончательно утрачивают ценность.

Проанализировав работы наиболее известных футурологов, так или иначе касающиеся социально-исторической динамики, можно сделать вывод, что именно проблемы с изменением характеристик коллективной памяти и являются причиной завершения определенных цивилизаций [9; 10]. К этому следует добавить фактическое фиаско большинства экономических школ, для которых экономическая сущность ноосферы осталась непознанной. Общее в них то, что среди изучаемых причин кризиса трансформация экономической памяти отсутствует, хотя прогнозы вне контекста ее динамики давно утратили ценность. Необратимое изменение экономической сущности ноосферы вследствие обнуления памяти означает, что независимо от желаний политической и деловой элиты, миру предстоит переход на совершенно иные принципы экономической жизни. Можно сделать вывод: в сегодняшних условиях экономическая память становится объектом стратегических инвестиций и экономического моделирования.

Осознав, что сегодня экономическая деятельность во многом обусловлена малоизученными факторами совер-

шенно нового типа, можно предвосхитить отход в экономике от стремления к прибыли как таковой. Перефразируя нобелевского лауреата Л.Д. Ландау, сегодня человек это не в состоянии представить, но вполне может понять. Именно на понимании этой реальности и сформируется новая экономическая элита, которая сможет осуществлять экономическую активность в условиях неограниченности ресурсов Вселенной. Сегодня никто не знает, какими будут экономические правила в измененном мире. Однако необходимо быть готовым к тому, что все существовавшие до этого подходы потеряют смысл.

Мировой экономический кризис начала третьего тысячелетия, представляющий собой перманентную невозможность успешной (запланированной) реализации в пространных мирах экономики подавляющего большинства хозяйственных проектов, де-факто стал как окончательным эмпирически зафиксированным свидетельством отрыва экономической практики от науки, так и психологическим закреплением этого. Одновременно, в условиях перехода мировой экономики в состояние продолжительной бифуркации с нечеткими перспективами наблюдается сближение позиций экономистов-практиков и представителей экономической науки. Позиции практиков можно структурировать таким образом:

- экономические теории неспособны объяснять действительность, а соответственно, прогнозировать экономическое будущее, бесконечная констатация чего стала самостоятельной объективной данностью;

- дискуссии между учеными происходят в их собственной виртуальной плоскости, имеющей мало общего с реальностью;

- диалог между учеными-экономистами и практиками все более утрачивает смысл, становясь окончательно бесперспективным;

- вектор экономических исследований должен быть направлен в сторону других областей научного знания.

Определенным обобщением всего этого стала озвученная в конце 2011 года позиция Президента Европейского Центрального банка Жана-Клода Трише. Де-факто, он сформулировал приговор экономическим теориям и призвал на помощь специалистов из других областей знаний, в частности, физики, биологии, инженерии и психологии [11].

Взгляды представителей экономической науки систематизируются так:

- экономическая действительность является слишком многофакторной;

- количество факторов постоянно увеличивается, а поэтому их своевременный учет представляется невозможным;

- скорость изменения экономической реальности существенно опережает темпы их изучения экономической наукой;

- такое "отставание" все более увеличивается;

- отсутствует формирование принципиально новых экономических теорий в течение продолжительного периода времени;

- все приведенное выше является объективным препятствием для эффективного экономического прогнозирования.

Отсюда следует вывод: без применения трансдисциплинарных методов и подходов в качестве технологии выхода в принципиально иные сферы знаний экономическая наука в современном формате бесперспективна. Именно в этом взгляды теоретиков и практиков соприкасаются. Можно утверждать, что эффективное прогнозирование — это уже не столько одна из экономических проблем, сколько глобальная проблема мировой экономики (глобальная цель). А в таком случае, для экономической науки наиболее опасными представляются не определенные тактические ошибки, а отсутствие своевременных постановок принципиальных вопросов там, где это необходимо сделать. Это означает, что выход в иные сферы знаний и/или трансдисциплинарность как определенные инструменты (способы, методы познания), должны быть использованы для решения конкретной проблемы мировой эконо-

мики (не чисто теоретической, но и не исключительно прикладной) [12].

В первую очередь, речь идет о проблеме, решение которой будет объективно содействовать достижению глобальной цели научного охвата мировой экономики — эффективного прогнозирования. На основании синтеза положений известных методологов науки (К. Поппер, И. Лакатос, Т. Кун) становится очевидным: такая проблема должна быть проблемой среднего уровня. То есть, находиться между социально-прагматическими целями (что достигаются комбинациями известных методов) и декларативно-философскими ориентирами (глобальными, которые требуют введения новых парадигм) экономической науки. Здесь целесообразно акцентировать внимание на том, что в экономической науке с методологической точки зрения существует существенный разрыв между конкретными способами (инструментами) и глобальными ориентирами. Другими словами, надлежащим образом не формулируются те проблемы экономики, очевидное разрешение которых однозначно содействовало бы достижению целей, имеющих глобальное значение. Совокупность таких проблем и можно охарактеризовать как разрыв между социально-прагматическими задачами и декларативно-философскими постановками глобальных целей экономической активности (теориями, допускающими новые парадигмы). Этот разрыв увеличивался по мере возникновения новых концепций и накоплением практического опыта, приводя к системному кризису в науке и практической деятельности [6; 12].

Поскольку долгосрочные глобальные ориентиры не являются исключительно социально-прагматическими (кратковременными), то очевидно, что такой разрыв не может быть заполнен исключительно экономическим инструментарием. Таким образом, трансдисциплинарность выглядит стремлением этот разрыв заполнить. Следовательно, экономическая наука в современном виде бессильна перед тем, чего еще не существует, то есть, перед той совокупностью факторов, которые на данный момент неизвестны исследователям и практикам. Тогда проблемой среднего уровня вполне может быть проблема системного учета латентных факторов. Невозможно отрицать, что появление для исследователя новых факторов не означает того, что до этого момента их влияние на экономическую действительность отсутствовало. Просто они постепенно (в определенный момент) становились объектом научного рассмотрения с методологических позиций. Таким образом, можно сформулировать тезис о том, что всегда существует латентная и явная части области факторов. Научная мысль работает только с явной составляющей проблемной области. А на будущее оказывает влияние вся совокупность факторов, где удельный вес латентных факторов неизвестен априори [13]. При таком подходе вполне естественно, что скорость изменений будет опережать скорость изучения действительности. Это означает, что такая задача эффективного прогнозирования в принципе не может быть решена на системном уровне. Соответственно, решив проблему учета латентной составляющей, станет возможным обеспечить эффективность объяснительной и прогнозной функций экономической науки.

Таким образом, остается моделирование мировой экономической активности в качестве составляющей всей предметной области, которая является потенциальным генератором (источником, первопричиной) все новых факторов. Целесообразность в трансдисциплинарности (потребность, влекущая однозначную необходимость) как совместный вывод теоретиков и практиков фактически стал эмпирическим подтверждением такого вывода. То есть, считая объективную экономику как сферу постоянных противоречий между теорией и практикой, необходимо признать, что моделированию мировой экономики должны быть присущи в единой системе характерные признаки и функции. Целью такого моделирования является практическое разрешение всеобщей проблемы учета латентных факторов (задача среднего уровня), что будет содействовать достижению глобальной цели — эффективности

экономического прогнозирования как в рамках рыночной экономики, так и при изменении базовых принципов ведения хозяйства.

По своим признакам такое моделирование должно:

1. Избегать исключительного использования:
  - описательных схем уже произошедших экономических событий (социально-экономической статистики);
  - имитационных и математических методов;
  - экстраполяции.
2. Использовать объективные (естественно-природные) процессы, независимые от рациональной воли человека, включая исследователя.
3. Быть независимым от динамики "объективной" экономической действительности.

Соответственно, функциями такого моделирования являются

1. Изучение режимов функционирования экономических систем в условиях, приближенных к кризисно-бифуркационным;
2. Устранение потребности:
  - в оценке степени отставания экономической теории от практики;
  - в многофакторном экономическом анализе.

Поэтому такое моделирование должно быть

1. Полунатурным, что предусматривает использование инвариантного фактора, независимого от текущих экономических обстоятельств и рациональных комбинаций.
2. "Закрывающей" технологией, широкое внедрение которой устраняет необходимость (по крайней мере, при решении поставленной задачи) в многофакторном экономическом анализе.

Реализовать такое моделирование возможно на основе этнических процессов, которые представляют собой динамику коллективных стереотипов поведения больших массивов людей (суперэтносов, локальных цивилизаций), которым присущи [14; 15]:

1. Разделение между собой по коллективному подсознательному ощущению "свои — чужие".
2. Зафиксированное в истории экономическое противостояние, направленное на:
  - взаимное уничтожение (между суперэтнотами);
  - доминирование на определенной территории (внутри суперэтносов).
3. Соответствие изменения стереотипов поведения 2-му закону термодинамики, что проявляется в диахронической последовательности историко-экономических событий.

В качестве совокупности косвенных (дополнительных) подтверждений можно добавить такую последовательность аргументов:

- не существует человека вне этноса, и каждый человек принадлежит только к одному этносу;
- определенные группы этносов образуют этнокультурные пространства, которые, четко отделяются друг от друга по принципу подсознательного коллективного ощущения "свои — чужие" (их определяют как локальные цивилизации или суперэтноты);
- мировая экономика представляет собой результат взаимодействия большого количества людей, принадлежащих к разным суперэтнотам;
- все без исключения экономические теории со времен А. Смита имели явные или неявные осложнения с этническим фактором, стараясь его проявление или не замечать, или обойти с помощью искусственных приемов (современный так называемый "cross-cultural management") [16];
- в истории между суперэтнотами имели и имеют место наиболее существенные (ощутимые для мировой экономики) экономические противоречия и военные конфликты, а как эмпирическая данность — кризисы мировой экономики в целом;
- практически все экономические теории имеют западноевропейский источник своего происхождения (Северная Америка рассматривается как заокеанское продолжение западноевропейского суперэтноса);

— все великие войны (включая мировые), которые фактически изменяли признанные на момент своего начала экономические парадигмы и инициировали появление новых, начинались с единственной точки в Европе — Балкан, где исторически взаимодействуют минимум четыре суперэтноса;

— история войн, которые начались с Балкан, фактически совпадает с историей экономических теорий (начиная с А. Смита), и это представляется справедливым до сегодняшнего дня (фактор Сербии, Греции, Кипра в контексте экономических и военных проблем США, ЕС и НАТО, а также Турции, Северного Кипра, Албании, Боснии (список продолжает расти) в контексте проблем мировой экономики;

— в течение XX в. постоянно фиксировались потоки энергии между суперэтносами в самых разнообразных формах и форматах [3; 4];

— непосредственно перед возникновением глобальных кризисов окончания XX столетия мировой капитал прагматически интересовался процессом проявления этнических характеристик всех разных этнокультурных пространств (кроме того, где этот капитал имел психологическую основу — США и локальные исключения) [1; 16];

— особенностью такого влияния на этнические процессы была непропорциональность инвестиций, ориентированная на актуализацию новых экономических факторов (70% общего объема) в сравнении с созданием методов разрешения проблем существующих [13];

— такая непропорциональность эмпирически зафиксирована как в периоды экономической стабильности, так и в условиях локальных и глобальных экономических кризисов.

ВЫВОДЫ

В контексте стремления привлечь к решению экономических проблем знания из других сфер, заслуживают внимания такие признаки этнических процессов как потенциальной инвариантной основы моделирования мировой экономики:

— психологический (динамика неосознанных стереотипов коллективного поведения больших массивов людей);

— физический (соответствие 2-му закону термодинамики в социально-экономическом проявлении);

— биологический (участие в конверсии биоценозов, так как этнос есть феноменом биосферы, который работает на геобиохимической энергии живого вещества, что обуславливает коллективное поведение как неотъемлемую составляющую кормящего ландшафта);

— инженерный (возможность формирования "закрывающих" технологий для практического измерения влияния латентных факторов на экономику, в основе чего должен быть заложен синтез технических решений с психологическими подходами).

Таким образом, в условиях многофакторности (бифуркации) мировой экономики этнический феномен объективно выступает инвариантом, на основе которого можно адекватно моделировать экономические процессы.

Литература:

1. Двойных К.Е. Парадигма экономического вампиризма: этническая основа экономики: монография / Двойных К.Е. — Одесса: Юридическая литература, 2007. — 448 с.
2. Паршев А.П. Почему Россия не Америка / Паршев А.П. — М.: Изд-во "Крымский мост-9Д", 2000. — 414 с.
3. Панарин А.С. Искусение глобализмом / Панарин А.С. — М.: ЭКСМО-Пресс, 2002. — 416 с.
4. Меняйлов А.А. Психологический анализ великой борьбы / Меняйлов А.А. — М.: Крафт+, 2004. — 576 с.
5. Паршев А.П. Почему Америка наступает / Паршев А.П. — М.: АСТ-Астрель, 2002. — 370 с.
6. Мокий М.С. Трансдисциплинарная методология в экономических исследованиях: автореф. дисс. на соискание уч. степени д-ра эконом. наук: спец. 08.00.01 "Экономическая теория" / М.С. Мокий; ГОУ ВПО "Российская экономическая академия им. Г.В. Плеханова". — М., 2010. — 50 с.

7. Богоявленская Д.Б. Психология творческих способностей / Богоявленская Д.Б. — М.: Академия, 2001. — 320 с.

8. Смирнов И.В. Психозекология: монография / Смирнов И.В. — М.: Холодильное дело, 2003. — 336 с.

9. Тоффлер Э. Шок будущего: Пер. с англ. / Элвин Тоффлер. — М.: ООО "Издательство АСТ", 2002. — 557 с.

10. Яковец Ю.В. Глобализация и взаимодействие цивилизаций / Яковец Ю.В. — М.: Экономика, 2001. — 346 с.

11. Говард Д. Экономика. Нет такой науки [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://finance.liga.net/economics/2012/8/28/articles/29482.htm#>

12. Кун Т. Структура научных революций: Пер. с англ. / Сост. В.Ю. Кузнецов / Томас Кун. — М.: Изд-во "АСТ", 2003. — 605 с.

13. Двойных К.Е. Маркетинг міжнародного гуманітарного інвестування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: спец. 08.06.03 "Маркетинг" / К.Е. Двойних; Українська академія зовнішньої торгівлі. — К., 1996. — 24 с.

14. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли / Гумилев Л.Н. — СПб.: Азбука-классика, 2002. — 608 с.

15. Платонов Ю.П. Народы мира в зеркале геополитики (структура, динамика, поведение) / Платонов Ю.П. — СПб.: СПбГУ, 2000. — 432 с.

16. Ядгаров Я.С. История экономических учений: уч. для вузов. — 4-е изд., перераб. и доп. / Ядгаров Я.С. — М.: Инфра-М, 2009. — 480 с.

References:

1. Dvoynikh, K.E. (2007), Paradigma ekonomicheskogo vampirizma [The paradigm of economical vampirism], Law literature, Odessa, Ukraine.
2. Parshev, A.P. (2000), Pochemu Rossiya ne Amerika [Why Russia is not US], Krymskiy Most 9-D, Forum, Moscow, Russia.
3. Panarin, A.S. (2002), Iskushenie globalizmom [Globalism temptation], EKSMO-Press, Moscow, Russia.
4. Menyailov, A.A. (2004), Psihoanaliz velikoy borby [The Great battle psychoanalysis], Kraft+, Moscow, Russia.
5. Parshev, A.P. (2002), Pochemu Amerika nastupaet [Why US advances], AST-Astrel, Moscow, Russia.
6. Mokiy, M.S. (2010), "The trans-discipline methodology for economical research", Doct Thesis, Economical Theory, National Research University "Higher School of Economics", Moscow, Russia.
7. Bogoyavlenskaya, D.B. (2001), Psihologiya tvorcheskih sposobnostei [The creative abilities psychology], Akademia, Moscow, Russia.
8. Smirnov, I.V. (2003), Psichoekologiya [The psychoecology], Kholodilnoe delo, Moscow, Russia.
9. Toffler, E. (2002), Shok budustchego [Future shock], Publishing house AST, Moscow, Russia.
10. Yakovets, Y.V. (2001), Globalizatsiya i vzaimodeystvie tsivilizatsiy [Globalization and civilization interrelation], Ekonomika, Moscow, Russia.
11. Finance.liga.net (2012), "The Economics. This science does not exist", available at <http://finance.liga.net/economics/2012/8/28/articles/29482.htm#> (Accessed 5 May 2013).
12. Kuhn, T. (2003), Struktura nauchnyh revolutsiy [The structure of scientific revolutions], Publishing house "AST", Moscow, Russia.
13. Dvoynikh, K.E. (1996), "The international humanitarian investments marketing", PhD Thesis (Economics), Marketing, Ukrainian Academy of Foreign Trade, Kiev, Ukraine.
14. Gumilev, L.N. (2002), Etnogenes I Biosfera Zemli [Ethnogenes and biosphere of the Earth], Azbuka-klassika, S.-Petersburg, Russia.
15. Platonov, Y.P. (2000), Narody mira v zerkale geopolitiki (struktura, dinamika, povedenie) [World nations within geopolitics mirror (structure, dynamics, behavior)], SpbGU, S.-H.-Petersburg, Russia.
16. Yadgarov, Y.S. (2009), Istoriya ekonomicheskikh ucheniy [The history of economical knowledge], 4th ed, Infra-M, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 10.12.2013 р.

*І. М. Капаруліна,
к. е. н., доцент, докторант кафедри фінансів, обліку та аудиту,
Національний авіаційний університет*

СУТНІСТЬ ПОНЯТЬ "ЕКОНОМІКА" ТА "ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ": ЦІЛІСНЕ УЯВЛЕННЯ ПРО ПРИРОДУ ЕКОНОМІКИ

*I. Kaparulina,
PhD in Economics, Associate Professor, Doctoral Student, National Aviation University, Kiev, Ukraine*

THE ESSENCE OF THE CONCEPTS OF "ECONOMY" AND "ECONOMIC ACTIVITY":
A HOLISTIC VIEW OF THE NATURE OF THE ECONOMY

Робота присвячена формуванню цілісного уявлення про природу економічної діяльності. Методологічна база роботи сформована положеннями поле-об'єктного підходу. В роботі проведено аналіз трактування понять "економіка" й "економічна діяльність" та співвіднесення понять "економічна діяльність" й "господарська діяльність". На основі аналізу взаємозв'язку усіх сфер суспільного життя за принципом їх взаємодоповнюваності обгрунтовано зміст і виокремлено місце економіки в структурі суспільного життя. Результати дослідження реалізовані у вигляді концептів "економіка" та "економічна діяльність".

The paper is devoted to the formation of holistic view of the nature of economic activity. Provisions of field-object approach constitute methodological foundation of the paper. Analysis of interpretation of concepts of "economy" and "economic activity" is carried out. Content and role of the economy in the structure of social spheres on the basis of the analysis of the relationship in all spheres of social life because of their complementarities are justified. Results of the study are implemented as concepts of "economy" and "economic activity".

*Ключові слова: економічна діяльність, технологічна сфера суспільної діяльності, виробництво, споживчий продукт, суспільні потреби
Key word: economic activity, technological spheres of social activity, production, consumer product, social needs*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Природний процес розвитку економіки як науки та сфери суспільної діяльності відображається у розширенні та розвитку відповідного термінологічного апарату. Однак наявний у сучасній економічній науці плюралізм в інтерпретації термінів спричиняє суттєві ускладнення під час порівняння та узгодження різних теоретичних конструкцій та відповідно потребує критичного переосмислення. Зазначене відноситься не тільки до нових понять, але й до усталеного термінологічного апарату, зокрема до таких понять, як "економіка" та "економічна діяльність". Статус зазначених понять в економічній термінології актуалізує задачу обгрунтування чітких дефініцій, які б жорстко обмежували понятійну сферу та забезпечували б ізоляцію від буденних сенсів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

На підставі аналізу трактування в економічних інформаційних джерелах понять "економічна діяльність" та "економіка" [1—9], насамперед, необхідно зазначити такі ключові моменти:

1) у світовій економічній науці в авторських трактовках поняття "економіка" наявні значні розбіж-

ності, що відповідним чином позначається на розумінні поняття "економічна діяльність";

2) в економічній науці на пострадянському просторі існує практика вживання двох термінів "економіка" і "господарство" як певної сфери людської діяльності на відміну від зарубіжної практики існування лише поняття "економіка" ("economy").

Така ситуація породжує варіювання меж економіки як сфери суспільного життя та економічної діяльності як суспільного процесу, що відповідним чином позначається на визначенні складу економічних об'єктів.

Крім цього важливо відмітити переважне застосування такої практики обгрунтування сутності понять "економіка" і "економічна діяльність", як:

— порівняння наявних в економічній науці варіацій визначення зазначених понять на відповідність їх певним ознакам сучасної економічної дійсності [1, 3—6];

— звертання до відповідних законодавчих норм [2];

— порівняння зі спорідненими концептами: "комерційна діяльність", "підприємницька діяльність" [2];

— звертання до походження поняття [3].

Таблиця 1. Порівняння ключових аспектів визначення господарської діяльності

Законодавче джерело	Зміст діяльності	Джерело активності
Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність»	Суспільна діяльність з виробництва та обміну продукції	Індивід і організація
Податковий Кодекс України	Діяльність з метою регулярного отримання доходу	Індивіди
Господарський Кодекс України	Суспільна діяльність з виробництва продукції	Юридично зареєстровані організації і індивіди, що мають статус підприємців (ст. 55 Господарського Кодексу)

Зазначені методи не забезпечують формування цілісного уявлення про економіку та економічну діяльність, оскільки сутність будь-якого явища може бути розкрита лише через його взаємозв'язки з іншими явищами реальності, в сукупності з якими воно утворює певну цілісність.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета роботи — формування цілісного уявлення про природу економічної діяльності та обґрунтування сутності понять "економічна діяльність" і "економіка". Методологічна база роботи сформована положеннями поле-об'єктного підходу із використанням таких методологічних принципів, як принцип автономності, принцип повноти та принцип цілеспрямованості [10].

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Сучасний термін "економіка" походить від грецького слова "οικονομία", що означає правила ведення домашнього господарства. В інтерпретації К. Поланьї [3, с. 33] економіка — інституалізований процес, за допомогою якого забезпечується матеріальне існування. А. Смітом [5] уперше був явно відображений сучасний контекст вживання поняття "економіка" (але без формулювання відповідного терміну), при цьому головним предметом дослідження була організація праці в мануфактурі. Сутність економіки у вигляді визначення була чітко зазначена вже в праці А. Маршалла [4, с. 56]: індивідуальна і суспільна діяльність, пов'язана зі створенням і використанням матеріального добробуту. Класичним же трактуванням поняття економіка сьогодні вважається визначення А. Робінсона [1, с. 18]: людська діяльність із задоволення потреб в умовах альтернативного використання обмежених ресурсів. У сучасних економічних працях економіка як сфера діяльності, як правило, розглядається в розрізі однієї, декількох чи усіх чотирьох функцій: виробництво, обмін, розподіл та споживання товарів і послуг:

1) економічна діяльність — це суспільна діяльність з виробництва, розподілу, обміну та споживання продукції [2, 7, 11]. Економічна діяльність — це "процес виробництва продукції (товарів і послуг), який здійснюється з використанням певних ресурсів: сировини, матеріалів, устаткування, робочої сили, технологічних процесів тощо. Економічна діяльність характеризується витратами на виробництво, процесом виробництва та випуском продукції" [7];

2) економічна діяльність — це форма участі індивіда у суспільному виробництві [12, с. 16; 13, с. 419]. Наприклад: економічна діяльність — форма свідомої та цілеспрямованої трудової діяльності людей, у процесі якої вони здебільшого вступають в активні зв'язки з природою та економічні зв'язки й відносини між собою для створення економічних благ у різних сферах суспільного відтворення (безпосередньому виробництві, обміні, розподілі, споживанні), а також формують свою особистість" [13, с. 419];

3) економічна діяльність — це і індивідуальна, і організована колективна діяльність у сфері виробництва товарів і послуг. "Економічна діяльність — це сукупність дій на різних рівнях господарювання, в результаті яких люди задовольняють свої потреби

шляхом виробництва й обміну благами й послугами" [14].

Можна зазначити, що існують розбіжності відносно як сутності економічної діяльності, так і форми реалізації цієї діяльності (індивідуальна, колективна чи сукупність обох форм). Загалом в історичній ретроспективі [15] відбувається розширення предмету економічної науки та його абстрактизації. Тому на сьогодні, окрім розглянутих розбіжностей щодо визначення економіки, існує тенденція розгляду економіки як узагальненої сфери людської діяльності.

Практика вживання в економічній науці на пост-радянському просторі понять "економіка" і "господарство" утворює проблему співвіднесення цих термінів і тих, що від них походять. Так, одні економісти ототожнюють економічну та господарську діяльність [16—17], інші — вважають їх спорідненими, але різними поняттями [2, 18]. Така термінологічна непорядкованість позначається на вітчизняному законодавстві. Оскільки у вітчизняній науці за законодавчі норми часто використовуються в якості орієнтиру розгляду термінологічного апарату, проаналізуємо вживання терміну "господарська діяльність" в українському законодавстві.

Можна виділити три основних визначення "господарська діяльність" в українському законодавстві:

— "господарська діяльність — будь-яка діяльність, у тому числі підприємницька, пов'язана з виробництвом і обміном матеріальних та нематеріальних благ, що виступають у формі товару" (Закон України "Про зовнішньоекономічну діяльність") [19];

— "господарська діяльність — діяльність особи, що пов'язана з виробництвом (виготовленням) та/або реалізацією товарів, виконання робіт, наданням послуг, спрямована на отримання доходу і проводиться такою особою самостійно та/або через свої відокремлені підрозділи, а також через будь-яку іншу особу, що діє на користь першої особи, зокрема за договорами комісії, дорученням та агентськими договорами" (Податковий кодекс України) [20];

— господарська діяльність — це "діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність" (Господарський Кодекс України) [21].

Аналіз практики вживання терміну "господарська діяльність" у вітчизняній нормативно-правовій сфері (табл. 1) довів: зміст господарської діяльності за одними джерелами близький до змісту економічної діяльності (пп. 1, 3), за іншими — пов'язаний із самозабезпеченням людини (п. 2).

Крім зазначених способів здійснення будь-якої діяльності для задоволення сторонніх потреб є юридичною підставою для прирівнювання такої діяльності до економічної (Національний класифікатор України [7], Загальноросійський класифікатор видів економічної діяльності [8], Європейська стандартна класифікація видів економічної діяльності [9]).

Неоднозначність в економічному термінологічному апараті, що пов'язана із застосуванням понять "економічна діяльність" та "господарська діяль-

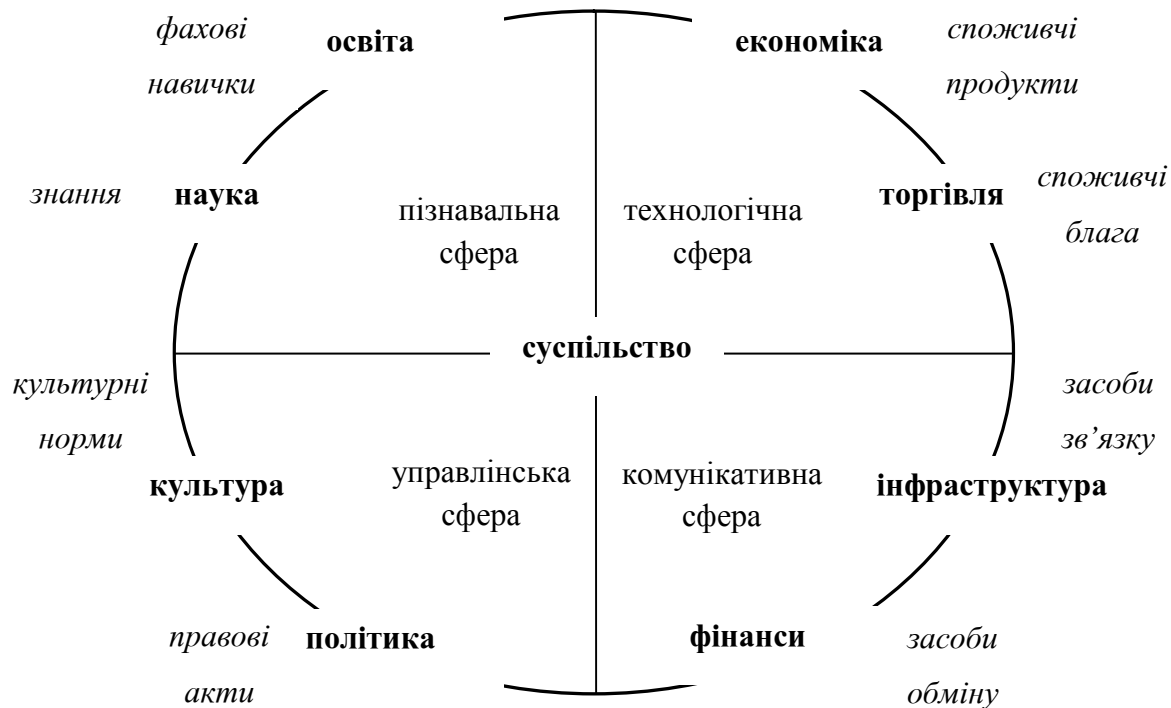

Рис. 1. Економіка у складі суспільних сфер життя

ність", та варіативність у трактуванні поняття "економічна діяльність" має наступні наслідки:

— плутанина у вживанні економічної термінології (наприклад, "суб'єкт господарської діяльності, який провадить господарську діяльність у декількох видах економічної діяльності..." [22, ст. 8, п. 5], вживання як синонімів термінів "економічний суб'єкт" і "суб'єкт господарювання" за умови, що існує "економічний аналіз господарської діяльності", одночасне існування в науці "економічного потенціалу господарського комплексу" і "господарського потенціалу економічної системи" тощо);

— невідповідність змісту економіки та характеристики структури економіки, коли аналіз структури національної економіки здійснюється в розрізі визначення складу і співвідношення секторів економіки з ігноруванням домогосподарств [23, с. 2—3];

— зведення усіх видів суспільної діяльності до економічної/господарської: культурна діяльність (театр), фінансова діяльність (банк), освітня діяльність (університет), політична діяльність (громадська організація) і т.д. розглядаються як економічні види діяльності [7—9]. Натомість наявність, наприклад, організаційної культури, менеджменту та наукових досліджень на заводі не дає підстави вважати його культурним, управлінським чи науковим об'єктом.

Наведені зауваження свідчать, що у сучасній економічній науці спостерігається неврахування першочерговості (призначення об'єкта) і другорядності різних видів діяльності, що здійснює об'єкт, що розповсюджується на економічну практику. Такий підхід приводить до нівелювання інших сфер суспільної діяльності, окрім економічної.

Отже, при обґрунтуванні понять "економіка" і "економічна діяльність" варто враховувати два аспекти:

— згідно з тлумачним значенням поняття "господарство" у слов'янських мовах і поняття "економіка" у романських мовах їх варто вживати як синоніми. Однак якщо враховувати наявну на практиці специфіку вживання поняття "господарська діяльність", що полягає в акцентуванні уваги на виконанні будь-

якої діяльності для стороннього призначення з метою отримання прибутку, та на побутовому рівні — використання майна для виконання будь-якої роботи з метою самозабезпечення — виникає підґрунтя для існування двох різних понять — "економічна діяльність" та "господарська діяльність";

— розвиток економіки як сфери суспільної діяльності пов'язаний з появою та розвитком мануфактур, що розпочався у 16—17 ст. Тому потрібно розрізняти два процеси: розвиток суспільства в цілому та розвиток економіки, що є лише частиною суспільного процесу [24—25];

— поняття "економіка" і "економічна діяльність" співвідносяться поміж собою як явище та процес (статика й динаміка);

— чітке окреслення контексту вживання терміну "економіка" може бути здійснено лише через визначення її місця серед інших сфер суспільної діяльності.

Хоча поняття "сфера суспільного життя" є ustalеним у філософії та соціології, питання виділення сфер суспільного життя також залишається дискусійним. Найбільш поширеною точкою зору можна вважати розподіл суспільного життя на матеріальне, соціальне, політичне та духовне [26, с. 8—20; 27, с. 106]. Однак поняття "духовна сфера" та "матеріальна сфера" є парними категоріями й охоплюють за змістом усі види суспільної діяльності, що існують. Відповідно виділення соціальної і політичної сфер за таких умов є логічно необґрунтованим.

Ми вважаємо, що аргументоване виділення згаданих сфер можливе лише шляхом побудови цілісного погляду на структуру суспільства, в основі якого мають лежати наступні твердження:

— суспільна діяльність — це холистична єдність різних сфер, що означає їх повну взаємодоповнюваність і рівноцінність (на відміну від рушійного чинника — матеріальної сфери (за К. Марксом) чи духовної сфери (за П. Сорокініним і т.д.);

— кожна сфера суспільної діяльності — це відносно відокремлена та самостійна область суспільних дій, спрямована на задоволення певної потреби людей.

У відповідності до наведених вимог сучасне світове суспільство можна уявити як інтегроване органічне ціле, що складається з чотирьох сфер: технологічної, комунікативної, управлінської та пізнавальної (рис. 1).

Технологічна сфера — сфера суспільного життя, що спрямована на задоволення матеріальних потреб суспільства шляхом перетворення природних ресурсів у споживче благо. Включає дві галузі:

— економіка — галузь технологічної сфери, призначена для трансформації природних ресурсів у споживчий продукт (продукт — споживчий продукт);

— торгівля — галузь технологічної сфери, призначена для трансформації споживчого продукту у споживчу цінність (продукт — споживче благо).

Комунікативна сфера — сфера суспільного життя, що спрямована на взаємодію та інтеграцію різних сфер людської діяльності з метою самозабезпечення. Складається з двох галузей:

— інфраструктура — галузь комунікативної сфери, пов'язана із забезпечення взаємодії (продукт — засоби зв'язку);

— фінанси — галузь комунікативної сфери, пов'язана з формуванням універсального споживчого фонду на основі балансу доходів і витрат (продукт — засоби обміну — загальний еквівалент).

Управлінська сфера — сфера суспільного життя, що спрямована на упорядкування та координацію діяльності людей. Включає дві галузі:

— політика — галузь управлінської сфери, що здійснює розробку та прийняття управлінських рішень, які у вигляді правових актів (продукт — управлінські рішення) упорядковують суспільне життя (визначення місця кожного індивіда та організації як набору прав і відповідальності);

— культура — галузь управлінської сфери, що здійснює прищеплення та передачу у часі суспільних норм, що координують поведінку людей (продукт — моральні норми та цінності).

Пізнавальна сфера — сфера суспільного життя, що спрямована на формування узагальнених орієнтирів функціонування та розвитку суспільства та визначення способів їх реалізації. Складається з двох галузей:

— наука — галузь пізнавальної сфери пов'язана з формуванням загального абстрактного уявлення людини про світ і своє місце у ньому як загального цільового орієнтиру (продукт — знання);

— освіта — галузь пізнавальної сфери, пов'язана з формуванням конкретних навичок для здійснення різноманітної людської діяльності (продукт — фахові навички).

Усі мікроорганізації (заводи, банки, університети, страхові компанії і т.д.) беруть участь у створенні суспільного продукту для задоволення суспільних потреб, але при цьому виконуючи різну роль.

Таким чином, визначення змісту та ролі економіки серед інших суспільних сфер дозволяє обґрунтувати сутність понять "економіка" і "економічна діяльність":

— економіка — сукупність взаємопов'язаних об'єктів реальності, призначених для трансформації природних ресурсів у споживчий продукт;

— економічна діяльність — це діяльність, пов'язана з виробництвом споживчих продуктів для задоволення суспільних потреб.

ВИСНОВКИ

У межах задачі критичного переосмислення термінологічного апарату економічної науки виступає нагальною потреба в обґрунтуванні сутності понять "економіка" та "економічна діяльність". Наявна варіативність тлумачення зазначених понять та розбі-

жності поглядів економістів на співвідношення понять "економічна діяльність" та "господарська діяльність" утворюють плутанину не лише у вживанні зазначеної термінології, але й у формулюванні похідної від них термінології, виникає розрив між практикою та теорією. Методи, що застосовуються при обґрунтуванні відповідних концептів, не дозволяють визначити сутність явища, що досліджується, оскільки не охоплюють усі взаємозв'язки економіки з іншими сферами суспільного життя, в сукупності з якими утворюється певна цілісність — суспільство. Аналіз взаємозв'язку усіх сфер суспільного життя за принципом їх взаємодоповнюваності дозволив виокремити зміст і місце економіки як суспільної сфери, що стало підставою для обґрунтування нами дефініції "економіка" та "економічна діяльність". Результати цього дослідження утворюють передумови для обґрунтування меж економіки як науки та різновиду сфери життя, що передбачає обґрунтування таких дефініцій, як "економічний об'єкт", "картина економічної реальності" тощо, визначення різновидів економічних об'єктів та їхніх взаємозв'язків поміж собою та з іншими об'єктами реальності.

Література:

1. Роббинс Л. Предмет экономической науки [Текст] / Л. Роббинс // Thesis. — 1993. — Вып.1 — С.10—23
2. Валиева Э. И. Соотношение понятий предпринимательская деятельность и экономической деятельности [Текст] / Э.И. Валиева, У.Ф. Ибрагимов / Молодой ученый. — 2013. — №6. — С. 285—287.
3. Полань К. Аристотель открывает экономику [Текст] / К. Полань // Истоки: Экономика в контексте истории и культуры / Под ред. Я.И. Кузьмина. — М.: Издат. дом ГУ ВШЭ, 2004. — С. 9—51.
4. Маршалл А. Принципы политической экономии. Т.1. [Текст] / А. Маршалл. — М.: Прогресс, 1983. — 416 с.
5. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. — М.: Эксмо, 2007. — 960 с.
6. Backhouse R.E. Defining Economics: The Long Road to Acceptance of the Robbins Definition [Text] / R.E. Backhouse, S.G. Medema // *Economica*. — 2009. — Vol.76. — Issue Supplement 1., pp. 805—820.
7. Наказ Державного комітету статистики України "Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2005" [Текст] // Українська інвестиційна газета. — 2006. — №30. — С. 16.
8. Общероссийский классификатор видов экономической деятельности [Электронный ресурс] // Ваш код ОКВЭД. — Режим доступа: <http://xn---7sbajkuandce5bb0ajav6a5p.xn--plai/>
9. International Standard Industrial Classification of All Economic Activities (ISIC) [Text] // Statistical Paper. — Series M. — N.4. — Rev. 4. — New York, 2008. — 292 p.
10. Капаруліна І.М. Теорія еволюції економіки: "поле-об'єктний" підхід [Текст] / І.М. Капаруліна / Менеджмент, маркетинг та інтелектуальний капітал в глобальному економічному просторі: кол. моногр. / Під ред. П.Г. Перерви, О.І. Савченко, В.А. Товажнянського. — Х.: Віровець А.П. "Апостроф", 2012. — С. 42—57.
11. Предпринимательское право: учебник / Под ред. Е.П. Губина, П.Г. Лахно. — М.: Юристъ, 2008. — 416 с.
12. Предпринимательское (хозяйственное) право: учебник. В 2 т. Т. 1 [Текст] / Отв. ред. О.М. Олейник. — М.: Юристъ, 1999. — 727 с.
13. Економічна енциклопедія. Т1 [Текст]. — К.: Академія, 2000. — 864 с.
14. Экономический словарь [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://abc.informbureau.com/html/yeiiiixaneass_aassoaeuiinou.html

15. Щеголевский В.А. Предмет и метод экономической науки в ретроспективе [Текст] / Валенти Александрович Щеголевский. Дис. ... канд. экон. наук: 08.00.02, Москва, 1998. — 123 с.

16. Липов В.В. Развитие экономической теории как эволюция понимания ценностной составляющей хозяйственной деятельности человека / От Сциллы к Харибде. Актуальный опыт России. Т. 2 [Текст] / В.В. Липов. — М. — Волгоград: Изд-во Волгоградского ГУ, 2002. — С. 113—126.

17. Ясин Е.Г. Хозяйственные системы и радикальная реформа [Текст] / Е.Г. Ясин. — М.: Экономика, 1989. — 318 с.

18. Булгаков С.Н. Сочинения. В 2 т. Т. 1. Философия хозяйства. Трагедия философии [Текст] / С.Н. Булгаков. — М.: Наука, 1993. — 603 с.

19. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 № 959-ХІІ [Текст] // Відомості Верховної Ради Української РСР. — 1991. — № 29. — Ст. 377.

20. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI [Текст] // Відомості Верховної Ради України. — 2011. — № 13—17. — Ст. 112.

21. Господарський Кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV [Текст] // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 18-22. — Ст. 144.

22. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне спеціальне страхування" від 2.12.2010 № 2755-VI: Закон України [Текст] // Відомості Верховної Ради України. — 2011. — № 2—3. — Ст. 11.

23. Griffiths A. Applied economics. 12th ed / A. Griffiths, S. Wall. — Harlow: Prentice Hall, 2011. — 728 p.

24. Kaparulina I. Holistic picture of socio-economic development: endogenous and exogenous nature of cycling [Text] / I. Kaparulina // Research of Applied Economic. — 2013. — No 3. — Vol. 5. — P. 17—36.

25. Kaparulina I. Evolution of an enterprise: historical analysis of the behavior pattern [Text] // Global Business and Economic Research Journal. In press

26. Матеріалістическа діалектика: в 5 т. Т.4. Діалектика общественного развития [Текст] / Под ред. Ф.В. Константинова, В.Г. Марахова. — М.: Мысль, 1984. — 320 с.

27. Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности [Текст] / А.Г. Здравомыслов. — М.: Политиздат, 1986. — 223 с.

References:

1. Robbins, L. (1993), "The subject of economic science", Thesis, Vol.1, pp.10—23.

2. Valieva, E.I. and Ibragimov, U.F. (2013), "Relations between the concepts entrepreneurship and economic activity", Molodoj uchenyj, №6, pp. 285—287.

3. Polan'i, K. (2004), "Aristotle opens economy", Istoki: jekonomika v kontekste istorii i kul'tury [Origins: The Economy in the context of history and culture], GU VSHE, Moscow, Russia.

4. Marshall, A. (1983), Printsipy politicheskoy ekonomii [Principles of Political Economy], Progress, Moscow, Russia.

5. Smith, A. (2007), Issledovanie o prirode i prichinah bogatstva narodov [An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations], Eksmo, Moscow, Russia.

6. Backhouse, R.E. and Medema, S.G. (2009), "Defining Economics: The Long Road to Acceptance of the Robbins Definition", Economica, vol. 76, Issue Supplement s1, pp. 805—820.

7. State Committee of Statistics of Ukraine (2006), National Classification of Ukraine "Classification of

Economic Activities DK 009:2005", Ukrains'ka investytsijna hazeta, №30, pp.16.

8. National Classification of Economic Activities (2013), "Your OKVED code", available at: <http://xn---7sbajkuandce5bb0ajav6a5p.xn--plai/> (Accessed 13 October 2013)

9. International Standard Industrial Classification of All Economic Activities (2008). Statistical Paper, Series M, N. 4, Rev. 4, New York.

10. Kaparulina, I.M. (2012), "The theory of the evolution of the economy: "field-object" approach", Menedzhment, marketynh ta intelektual'nyj kapital v hlobal'nomu ekonomichnomu prostori [Management, marketing and intellectual capital in the global economic environment], "Apostrof", Kharkiv, Ukraine.

11. Gubin, E.P. Lahno, P.G. (2008), Predprinimatel'skoe pravo [Business Law], Jurist, Moscow, Russia.

12. Olejnik, O.M. (1999), Predprinimatel'skoe (hozjajstvennoe) pravo [Entrepreneur (Business) Law], vol. 1, Jurist, Moscow, Russia.

13. Akademiia (2000), Ekonomichna entsyklopediia [Economic Encyclopedia], vol.1, Akademiia, Kiev, Ukraine.

14. Informbureau (2013) "Dictionary of Economics", Jekonomicheskij slovar', [online], available at: http://abc.informbureau.com/html/yeiiiixaneass_aassoaeuiinou.html (Accessed 17 October 2013).

15. Schegolevskij, V.A. (1998), "Subject and method of economic science in retrospect", Ph.D. Thesis, History of Economic Thought, Moscow, Russia

16. Lipov, V.V. (2002), Development of economic theory as the evolution of understanding the value component of human activities, Ot Scilly k Haribde. Aktual'nyj opyt Rossii [Scylla to Charybdis from. Actual experience of Russia], vol.2, Publishing House of the Volgograd State, Moscow-Volgograd, Russia.

17. Jasin, E.G. (1989), Hozjajstvennye sistemy i radikal'naja reforma [Economic systems and radical reform], Jekonomika, Moscow, Russia.

18. Bulgakov, S.N. (1993), Filosofija hozjajstva. Tragedija filosofii [Philosophy economy. Tragedy philosophy], Nauka, Moscow, Russia.

19. The Verkhovna Rada of USSR (1991), The Law of Ukraine "On the foreign trade law of Ukraine", Bulletin of the Supreme Soviet of the Ukrainian RSR, vol. 29, p. 377.

20. The Verkhovna Rada of Ukraine (2011), The Law of Ukraine "Tax Code of Ukraine", Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, vol.13—17, p. 112.

21. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine "The Commercial Code of Ukraine", Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, vol.18—22, p.144.

22. The Verkhovna Rada of Ukraine (2011), The Law of Ukraine "On the collection and accounting of a single fee for obligatory state insurance special", Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, vol. 2—3, p.11.

23. Griffiths, A. and Wall, S. (2011), Applied economics, 12th ed., Harlow, Prentice Hall.

24. Kaparulina, I. (2013), "Holistic picture of socio-economic development: endogenous and exogenous nature of cycling", Research of Applied Economic, No 3, Vol.5, pp. 17—36.

25. Kaparulina, I. "Evolution of an enterprise: historical analysis of the behavior pattern", Global Business and Economic Research Journal, in press.

26. Konstantinov, F.V. and Marahov, V.G. (1984), Materialisticheskaja dialektika [Materialist dialectics], vol. 4. Dialektika obschestvennogo razvitija, Mysl', Moscow, Russia.

27. Zdravomyslov, A.G. (1986), Potrebnosti. Interezy. Cennosti. [Needs. Interests. Values], Politizdat, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 12.12.2013 р.

М. А. Слатвінський,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економічної теорії і права,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

СТАН ТА ПРОБЛЕМИ ЗАЛУЧЕННЯ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ НА МОДЕРНІЗАЦІЮ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

М. Slatvinskyi,
Ph.D. in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Dept. of Economic Theory and Law,
Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychyna

STATE AND PROBLEMS OF ATTRACTION OF FOREIGN INVESTMENTS INTO THE MODERNIZATION OF UKRAINE'S ECONOMY

У статті охарактеризовано сутність модернізації та встановлено її взаємозв'язок із необхідністю проведення інноваційних та структурних перетворень в економіці та їх інвестиційним забезпеченням. Проаналізовано стан та динаміку інвестиційної діяльності в Україні, що призвело до висновків про необхідність активізації залучення інвестицій, зокрема іноземних, на модернізацію національної економіки. Автором виділено цілий ряд внутрішніх чинників, пов'язаних, основним чином, з інвестиційним кліматом, що перешкоджають зростанню обсягів іноземних інвестицій в економіку України. Визначено основні підходи до стимулювання залучення іноземних інвестицій, що дозволило виділити шляхи його забезпечення в контексті модернізації економіки України. Обґрунтовано необхідність створення механізму залучення іноземних інвестицій на модернізацію національної економіки та встановлено пріоритетні напрями його розробки.

In the article, the author characterizes essence of modernization and its interrelation with need of carrying out innovative and structural transformations in economy and their investment providing. He analyses a state and dynamics of investment activity in Ukraine that led to conclusions about need of intensification of attracting investments, including foreign, into modernization of national economy. The author allocates a number of the domestic factors connected, mainly, with investment climate, interfering growth of foreign investments into Ukraine's economy. The main approaches to stimulation foreign investments is defined that allowed allocating ways of its providing in a context of modernization of Ukraine's economy. Need of creation of the mechanism of stimulation foreign investments into modernization of national economy is proved and the priority directions of its development is established.

Ключові слова: модернізація, інноваційний розвиток, структурні перетворення, інвестиційна діяльність, іноземні інвестиції.

Key words: modernization, innovative development, structural transformations, investment activity, foreign investments.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Україна так і не скоротила економічне відставання від промислово розвинених країн, не зважаючи на позитивну динаміку ВВП в 2000—2008 рр., в підсумку розташувалась серед другорядних країн. Економіці нашої держави залишилися характерними процеси деіндустріалізації, збереження технологічного відставання, високого ступеня зносу матеріально-технічних засобів. Зокрема протягом останнього десятиліття ступінь зносу основних фондів постійно зростає, досягнувши в 2012 р. 64,7% за незаних обсягів інвестицій в основний капітал, а в 2009—2011 рр. і їх стрімкому падінні.

Означена ситуація сформована структурними диспропорціями в економіці, прорахунками економічної політики, високим рівнем монополізації ринків та невирішеності проблеми створення сприятливого інвестиційного клімату, і, як наслідок, недостатнього рівня інвестицій в економіку.

Вирішення існуючої економічної ситуації потребує проведення модернізації економіки, що має супроводжуватись

зростанням ВВП, пов'язаним із збільшенням величини валового накопичення капіталу. Однак, зважаючи на низькі обсяги власних фінансових ресурсів, першочергова необхідність постає в стимулюванні залучення інвестицій за меж країни для проведення модернізації.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Значний внесок в розвиток інвестиційної теорії та дослідження проблем залучення іноземних інвестицій в економіку України мають Л. Борщ, В. Будкін, В. Геєць, Б. Губський, Я. Жаліло, В. Геєць, Ю. Гончаров, М. Денисенко, А. Музиченко, А. Пересада, С. Покропивний, В. Федоренко, Д. Черваньов та ін. Питання модернізації економіки України за сучасних економічних умов розглядаються вітчизняними науковцями — В. Геєцем, А. Горкіною, А. Гриценко, А. Федуловою та ін. Однак відкритим залишається питання вироблення наукових підходів до залучення іноземних інвестицій з огляду на необхідність модернізації економіки України.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

За обмеженості власних фінансових ресурсів країни, що супроводжується негативною динамікою інвестицій в основний капітал, проведення модернізації економіки країни потребує пошуку шляхів до стимулювання участі іноземних інвесторів в ній, що і зумовило актуальність дослідження. Основною метою статті є визначення чинників, що впливають на обсяги іноземного інвестування, та вироблення шляхів залучення іноземних інвестицій в модернізацію економіки України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Українська економіка, незважаючи на той поступ, якого було досягнуто, має ще пройти значний шлях у своєму розвитку, щоб досягнути сучасного рівня промислового розвитку країн.

Згідно з глобальним індексом конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму 2013—2014 рр. наша країна погіршила свій показник, перемістившись за рік з 73 на 84 місце серед 148 країн [11]. Україну відносять до країн, які мають розвинену промисловість та підвищений рівень продуктивності праці, однак конкурують за рахунок ефективного використання низькотехнологічних засобів виробництва. Маючи значний науковий потенціал, кваліфікованих науковців та інженерів, Україна за індексом інноваційності економіки посідає лише 93 місце (в попередньому році — 71 місце) [11], оскільки її економіка має низький рівень насиченості новими технологіями та вкрай незадовільне фінансування інноваційної сфери.

Сьогодні в Україні домінує третій технологічний уклад (чорна металургія, металообробка, легка, деревообробна промисловість тощо), характерний для періоду 1880—1930 рр. За випуском продукції: третій технологічний уклад займає близько 58%, четвертий — 38%, п'ятий — 4% [8]. Починаючи з 2000 р. частка підприємств, що займаються інноваційною діяльністю, не перевищувала 18% (в 2012 р. вона становила 17,8%, включаючи маркетингові та організаційні інновації), тоді як в Німеччині — 79,9%, Люксембурзі — 64,7%, Бельгії — 58,1%, Португалії — 57,8%, Ірландії — 56,5%.

Наявна ситуація вимагає модернізації економіки України, як наслідок, отримання доходів від сучасних виробництв і забезпечення більш стійкого її розвитку.

Модернізація економіки — це процес перетворення соціально-економічної системи відповідно до сучасних вимог на основі технічного та технологічного оновлення промисловості, широкого використання науки як фактора економічного розвитку.

Необхідними елементами модернізації мають виступати створення умов для інноваційного розвитку, нагромадження людського капіталу та підготовка кадрів вищої кваліфікації, адже "саме в людині криються безмежні потенційні можливості суспільства і саме на її розвиток повинні спрямовуватися консолідовані зусилля держави та суспільства в цілому" [8]. Необхідним також є створення і розвиток ринкових механізмів та інфраструктури, що зроблять економічно вигідним розвиток науки та інноваційної діяльності.

Модернізація економіки є досить складною проблемою, містить велику кількість структурних елементів та знаходиться під впливом багатьох чинників. Крім розвитку інноваційної діяльності, вона передбачає також зміцнення фінансового сектору, удосконалення фіскальної політики, реформування окремих галузей економіки, покращення ділового клімату, клімату для іноземних інвестицій, посилення конкуренції на ринках, розвиток малого та середнього підприємництва, підвищення ефективності державного управління тощо. Відповідно здійснення модернізації вимагає одночасного проведення структурних та інституціональних реформ, зміни основ макроекономічної політики держави.

Модернізація економіки, насамперед, потребує зміни структури використання ВВП, зокрема збільшення рівня нагромадження основного капіталу. Зазначене вимагає налагодження інвестиційного процесу, сприяння залученню іноземних інвестицій, збільшення ємності внутрішнього ринку та розвитку експорту, особливо переробної промисловості та наукомісткого виробництва. Значною проблемою залишається прийняття відповідних політичних рішень, джерела фінансових ресурсів, тобто стимулювання участі іноземних інвесторів, виходу на фінансові ринки, та їх відповідне використання.

Таким чином, модернізація економіки вимагає мобілізації значного інвестиційного ресурсу, який в нашій країні є обмеженим.

Ситуація з інвестиційною діяльністю в Україні після кризового 2008 року суттєво погіршилася, однак протягом 2010—2012 рр. відзначалося відновлення інвестиційної активності. Темп приросту капітальних інвестицій в 2011 році в порівнянні з 2010 роком становив 37,5%, а в 2012 році 13%, що відповідало динаміці економічного зростання. За перше півріччя 2013 р., поруч із спадом інвестиційної активності порівняно з аналогічним періодом 2012 р., відбувалося падіння ВВП та індексу промислового виробництва, при цьому й далі погіршуються передумови для їх подальшого розвитку.

Динаміка інвестицій в основні фонди в 2008—2012 роках була негативною, за виключенням 2011 і 2012 років, коли відзначався їх приріст (рис. 1). Інвестиції в промисловість мали частку 38%, тоді як в сільське господарство частка інвестицій становила взагалі 6%. При цьому основним джерелом інвестування залишались власні джерела суб'єктів господарювання (63,3% в 2012 р.) на фоні падіння кредитування з 20,7% у 2009 році до 14,1% у 2012 році. Іноземних інвесторів більше цікавить інвестування у фінансову сферу: частка іноземних інвестицій в основні фонди в 2012 році становила лише 1,4%. Ступінь зносу основних фондів в середньому за всіма видами економічної діяльності є високим і в 2012 році становив 64,7%. При цьому майже повна зношеність спостерігалась в енергетиці і на транспорті, відповідно 80% і 84,3%.

На основі наведених вище даних можна стверджувати про негативну ситуацію в інвестиційній сфері та недостатній рівень інвестування в економіку України. Падіння споживчого попиту, концентрація капіталу у фінансовій сфері, негативна ситуація в будівництві, макроекономічні ризики тощо не сприяють розвитку активізації інвестиційної діяльності й тим паче модернізації економіки. Вирішення питання залучення інвестиційних ресурсів у модернізацію економіки за вище наведеної ситуації може вирішуватись за рахунок залучення іноземних інвестицій.

Обсяги прямих іноземних інвестицій (ПІІ) в економіку України після спаду в 2009 р. характеризувалися низькими темпами відновлення протягом 2010—2011 рр., після чого спостерігається їх черговий спад: в 2012 р. в Україну надійшло прямих іноземних інвестицій на суму \$4,6 млрд, що менше, ніж у попередньому році — \$5,5 млрд (рис. 2). За січень — серпень 2013 року обсяг ПІІ зменшився на 41,4% до \$2,513 млрд проти \$4,283 млрд за відповідний період минулого року.

Загалом же залучення Україною іноземних інвестиційних ресурсів знаходиться на дуже низькому рівні, зокрема в структурі інвестицій в економіку України частка іноземних інвестицій в 2012 р. становила 1,7%.

Спостерігається також нераціональна структура ПІІ, вони спрямовуються у вже розвинені сфері економічної діяльності. На промислових підприємствах зосереджено 30,8% загального обсягу прямих інвестицій в Україну, зокрема основними реципієнтами є підприємства переробної, добувної промисловості, з постачання електроенергії та газу, металургійне та хімічне виробництво. У фінансових установах зосереджено 29,1% прямих інвестицій. При чому окреслюється тенденція до зростання ПІІ у фінансовий сектор, операції з нерухомим майном та транспорт, за зменшення їх у промисловості (рис. 3). Частка іноземних інвестицій в основні фонди в 2012 році становила лише 1,4%.

Таким чином, обсяги залучення в економіку України ПІІ залишаються низькими, а їх основними реципієнтами є низькотехнологічні, енергоємні сфери виробництва та послуг та сфери, не пов'язані з виробництвом, за відповідної відсутності інтересу до високотехнологічних галузей промисловості.

Зазначена критична ситуація стану економіки України та її інвестування підтверджує необхідність стимулювання залучення інвестицій в модернізацію економіки.

До внутрішніх проблем із залучення інвестицій додаються пов'язані із економічною ситуацією в світі. Зокрема глобальні ПІІ в 2012 році скоротилися на 18% порівняно з попереднім роком до \$ 1350 млрд. Економічна нестійкість і політична невизначеність в ряді найбільших економік призвели до обережності серед інвесторів. Невизначеними в перспективі залишаються перспективи зростання обсягів ПІІ на 2014—2015 рр., оскільки існують значні ризики, пов'язані з структурними диспропорціями в світовій фінансовій системі, можливостями погіршення світового макросередовища [12].

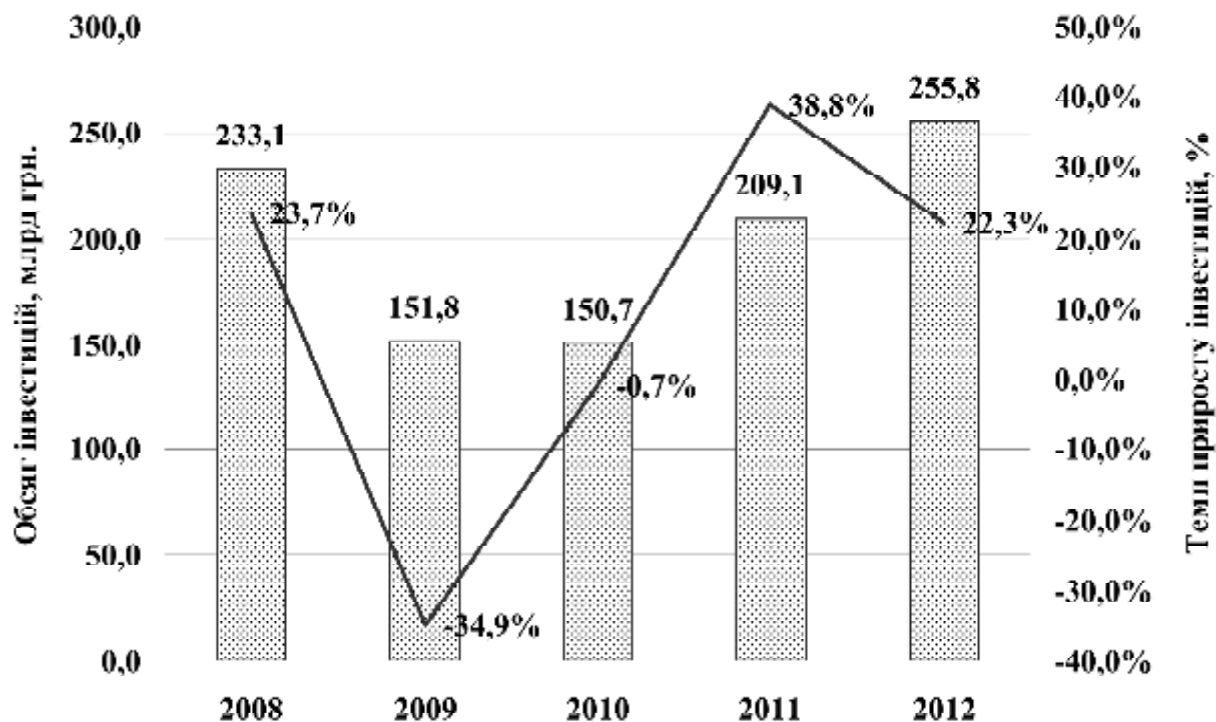

Рис. 1. Обсяг залучених інвестицій в основні фонди за 2008–2012 рр.

Джерело: розроблено автором на основі даних Державної служби статистики України.

Виділяють цілий ряд внутрішніх чинників, пов'язаних, основним чином, з інвестиційним кліматом, що перешкоджають зростанню обсягів іноземних інвестицій в економіку України [1; 2; 5; 6; 9]:

- нестабільність правового середовища та правові обмеження для ПІІ;
- макроекономічна нестабільність та непередбачуваність державної політики;
- недосконалість судової системи та перепони адміністративно-правового характеру;
- невирішеність земельного питання;
- нерозвиненість галузевої та інституціональної інфраструктури;
- складні митні процедури та система валютного регулювання та ін.

Додаткового підтвердження названі перепони знаходять у звіті "Ведення бізнесу — 2014", згідного з яким Україна

зайняла 112 місце в рейтингу, хоч і піднявшись на 28 позицій, однак поступаючись Російській Федерації (92 місце), яка з сусідніх країн має найнижче місце. Зокрема в даному звіті відзначається, що інвестори зіштовхуються з високими витратами на підключення до мережі електропостачання, захист інвесторів, сплату податків, ведення міжнародної торгівлі та на вирішення проблем неплатоспроможності. Крім того, виникають складнощі із забезпеченням виконання контракту через суд та виконання формальностей при митному оформленні товарів [10].

З метою подолання вказаних вище перепон в залученні ПІІ, в науковій літературі пропонуються такі заходи [1; 2; 4–7; 9]:

- вироблення стратегії і заходів, спрямованих на залучення ПІІ, що забезпечать структурну перебудову економіки, стабільність та передбачуваність макроекономічної політики, стабільні темпи зростання суспільного виробництва;

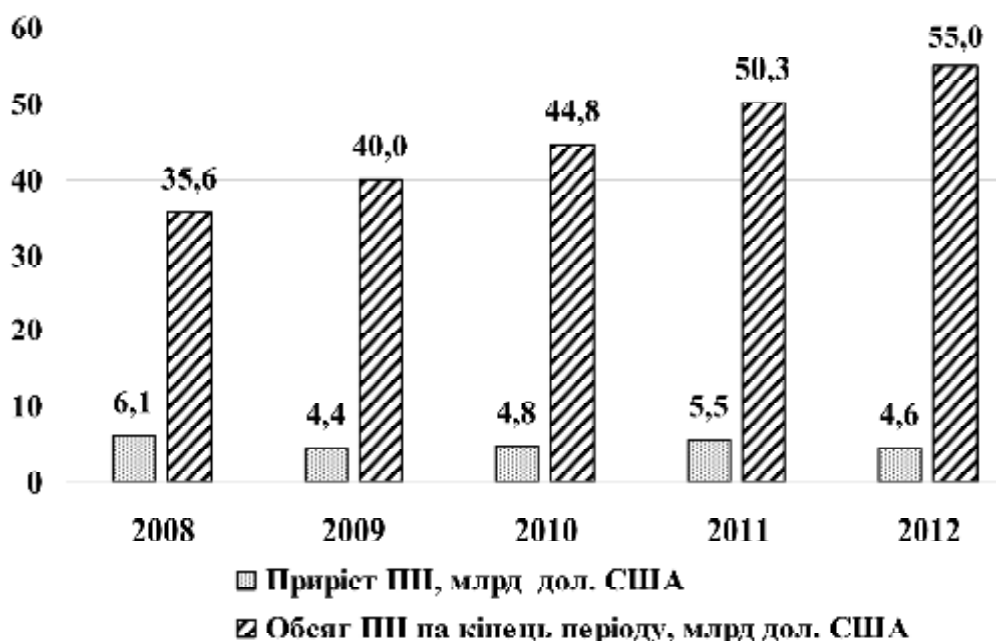

Рис. 2. Обсяги прямих іноземних інвестицій від початку інвестування в економіку України

Джерело: [3].

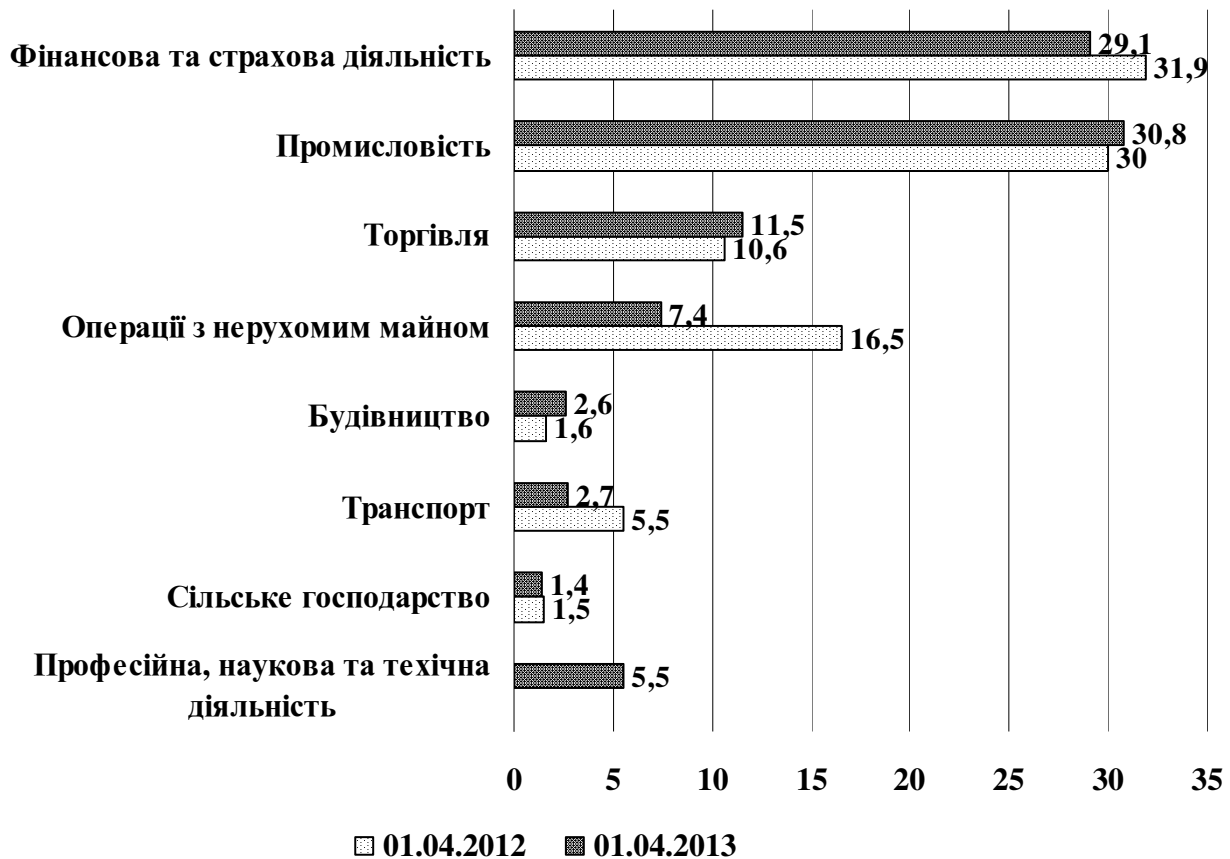

Рис. 3. Розподіл прямих іноземних інвестицій за основними видами економічної діяльності (у % до загального обсягу інвестування)

Джерело: [3].

- подальше удосконалення податкової політики;
- законодавче визначення прав на землю;
- формування позитивного іміджу країни, надання безпосереднього сприяння іноземним інвесторам;
- створення належного інформаційного забезпечення інвестиційної діяльності в Україні;
- лібералізація підприємницької діяльності, розширення внутрішніх ринків;
- розвиток фінансових інструментів;
- вдосконалення нормативно-правової бази в сфері інвестицій;
- відновлення практики СЕЗ і ТПР, визначення пріоритетних сфер інвестування та розроблення відповідних програмних документів.

Отже, як пропонується, стимулювання іноземного інвестування в економіку України має відбуватись в напрямі пільгової підтримки іноземних інвесторів, підвищення захисту інвестицій, формування системи інформаційного та організаційного забезпечення, і, насамперед, проведення послідовних реформ і забезпечення прозорості економічної політики в державі.

Заходи з боку уряду, що сприятимуть покращенню інвестиційного іміджу України та збільшенню обсягів залучення іноземних інвестицій та капітальних інвестицій в її економіку, постійно здійснюються. Так, створене правове поле для інвестування та розвитку державно-приватного партнерства надало іноземним інвесторам рівні умови з вітчизняними, закріплено гарантії іноземним інвесторам. Для підвищення захисту іноземних інвестицій Законом України від 16.03.2000 № 1547 ратифікована Вашингтонська Конвенція 1965 року про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами, утворено Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами України з метою створення належного інформаційного забезпечення та організаційної підтримки інвестиційної діяльності в Україні, для створення законодавчих умов проведена значна робота, прийняття Митного кодексу як очікується зменшить витрати на оформлення товарів, внесені стимулюючі зміни до податкового законодавства [3]. З метою

подальшого вдосконалення механізму державної підтримки інвестиційної діяльності у пріоритетних галузях економіки розробляються й інші заходи, на законодавчому та програмному рівні.

Для інвестора дієвим стимулом виступає отримуваний ним прибуток, супутні ризики, обсяг ринку в перспективі розвитку економіки держави, що приймає інвестиції, чому виступає підтвердженням структура інвестицій в економіку України, коли вони спрямовуються в найбільш розвинені регіони та перспективні в плані отримання прибутку галузі та в яких сформовані конкурентні умови. Однак, як можна побачити на основі статистичної інформації, весь комплекс застосованих державою заходів був не дієвим, адже іноземний капітал дуже слабо був представленим в інвестиціях в основний капітал, упровадженні нових технологій, модернізації економіки.

В означеному напрямі мають бути вироблені заходи як загального характеру, спрямовані на залучення іноземних інвестицій в економіку країни, так і заходи, що стимулюватимуть вкладати іноземних інвесторів в оновлення виробництва в Україні.

Загальними пріоритетами, з огляду на існуючу ситуацію в інвестиційній сфері, мають бути наступні. Перш за все, варто зазначити про необхідність стабілізації економіки, адже економічний ризик для іноземних інвесторів є більш вагомим, ніж політичний. Однак проблема вирішення макроекономічної кризи в Україні в найближчій перспективі не може бути розв'язана без структурної перебудови, що є характерною рисою інвестиційного клімату України. Очікування нових інвестицій може бути виправдане, якщо створити рівні умови для всіх учасників ринку, удосконалити судову систему та утвердити можливість використання міжнародного арбітражу, прозорі умови оподаткування та митного оформлення вантажів.

Особливого розгляду потребує питання сприяння інтеграції економіки України до глобальних ринків, адже для іноземних інвесторів важливим є доступ до ринків інших країн, що безпосередньо впливатиме на отримуваний ними прибуток. У даному аспекті правове поле є більше заборонливим, ніж в країнах — основних реципієнтах іноземних інве-

стицій. У нас є додаткові резерви для зняття обмежувальних заходів, які поширені в фінансовому та страховому секторах. Інтегрованість в світові економіку потребує підвищення конвертованості національної грошової одиниці, доступу до світових ринків капіталу, що проявляється наприклад в емісії цінних паперів закордоном, що призводить до подорожчання капіталу.

Крім того, готовність іноземних компаній збільшувати обсяги інвестицій залежить від вирішення питання купівлі іноземними підприємствами земельних ділянок несільськогосподарського призначення, адже без права землі неможливими є масштабні та довгострокові інвестиції, якими є інвестиції в проекти модернізації виробництва.

Проведення модернізації економіки України за дефіциту внутрішніх державних та приватних інвестиційних ресурсів та наявності ризиків погіршення інвестиційної діяльності потребує розробки механізму, який сприятиме залученню іноземних інвестицій, що забезпечать необхідне фінансування модернізації промислового виробництва, запровадження нових технологій, підвищення ефективності функціонування економіки, який також забезпечить іноземним інвесторам прийнятну норму прибутку та рівень ризику.

Основними пріоритетами при розробці такого механізму мають стати такі заходи: розробка та реалізація галузевих програм за пріоритетними напрямками; залучення іноземних інвесторів до ресурсного забезпечення проектів, що реалізуються в межах даних програм на засадах ДПП, з розширенням його правового забезпечення та ролі в управлінні приватних інвесторів, розробки відповідно до цього організаційних форм інтеграції фінансового і промислового капіталу. Реалізація механізму буде можлива за умови інфраструктурного та інформаційного забезпечення іноземних інвесторів до модернізаційних проектів. Інформаційне забезпечення має реалізовуватись на основі розширення представництв Держінвестпроекту за кордоном з метою інформування потенційних інвесторів про розроблювані проекти. Розвиток інфраструктури є можливим при передбаченні компенсаторів іноземним інвесторам.

Стимулювання ПІІ в модернізацію економіки можливе на основі лізингу, що враховуватиме можливість пільгового ввезення високотехнологічного обладнання та створення умов для виходу на світові ринки із метою залучення фінансових ресурсів на модернізацію промисловості.

ВИСНОВКИ

Отже, для стимулювання залучення іноземних інвестицій в модернізацію економіки України, першочергово необхідно зробити вибір: обрати шлях на технологічне оновлення промисловості та оздоровлення економіки, на інноваційний розвиток економіки чи утримання примарного суспільного добробуту за рахунок розширення експортних можливостей існуючих низькотехнологічних виробництв та експорту сировини та напівфабрикатів. За курсу на модернізацію мають вирішуватись питання забезпечення прогнозованості розвитку економіки, її послідовного реформування, удосконалення правового режиму іноземних інвестицій в частині розширення доступу на світові ринки фінансового капіталу, спрощення валютного регулювання, сприяння виведенню діяльності українських підприємств відповідно до стандартів в економічно розвинених країнах. Подальші розвідки мають проводитись в напрямі вироблення відповідного механізму, який сприятиме залученню іноземних інвестицій, що забезпечать необхідне фінансування модернізації промислового виробництва.

Література:

1. Гавришків І. Р. Сучасні проблеми залучення іноземних інвестицій в Україну / І. Р. Гавришків // Сталий розвиток економіки. — 2013. — № 1. — С. 221—224.
2. Зайрна Н. М. Стан та проблеми іноземного інвестування в Україні / Н. М. Зайрна, М. М. Чиковська // Науковий вісник НАТУ України. — 2010. — Вип. 20.10. — С. 162—165.
3. Інвестиційний клімат в Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.me.gov.ua/file/link/212362/file/Invest_klimat_13_06_2013.doc
4. Левицький Р.І. Комплексний механізм залучення іноземних інвестицій [Електронний ресурс] / Р.І. Левиць-

кий // Державне управління: удосконалення та розвиток. — 2009. — № 1. — Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=12>

5. Макуха С.М. Інноваційність іноземних інвестицій — чинник модернізації перехідної економіки / С.М. Макуха // Вісник Національної юридичної академії імені Я. Мудрого. — 2011. — № 2 (5). — С. 30—40.
6. Сааджан В. А. Іноземні інвестиції: аналіз та вплив на економічний розвиток України / В. А. Сааджан, Т.О. Скорик // Економіка: реалії часу. — 2012. — № 3—4 (4—5). — С. 129—135.
7. Светлов Б.Т. Механізм стимулювання прямого іноземного інвестування в умовах модернізації економіки України / Б.Т. Светлов, Н.І. Обушна // Актуальні проблеми міжнародних відносин. — 2012. — Вип. 105. — Ч. 2. — С. 122—128.
8. Трофимчук О.А. Модернізація — шлях формування ефективної економіки України [Електронний ресурс] / О.А. Трофимчук // Ефективна економіка. — 2013. — № 3. — Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1886>
9. Шапошнікова О.М. Проблеми залучення іноземних інвестицій в економіку України / О.М. Шапошнікова // Науковий вісник НАТУ України. — 2013. — Вип. 23.4 — С. 296—301.
10. Ease of Doing Business in Ukraine [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine>
11. The Global Competitiveness Report 2013-2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2013-14.pdf
12. World Investment Report 2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2013_en.pdf

References:

1. Havryshkiv, I. R. (2013), "Modern problems of attraction of foreign investments into Ukraine", Sustainable development of economy, vol. 1, pp. 221—224.
2. Zaiarna, N. M. and Chykovska, M. M. (2010), "State and problems of foreign investment in Ukraine", Naukovyi visnyk NLTU Ukraine, vol. 20.10, pp. 162—165.
3. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2013), "Investment Climate of Ukraine", available at: www.me.gov.ua/file/link/212362/file/Invest_klimat_13_06_2013.doc (Accessed 19 November 2013).
4. Levyts'kyj, R. J. (2009), "Complex mechanism of attracting of foreign investments", Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok, [Online], vol. 1, available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=12> (Accessed 3 November 2013).
5. Makukha, S. M. (2011), "Innovativeness of foreign investments — a factor of modernization of transitional economy", Visnyk Natsional'noi iurydychnoi akademii imeni Ya. Mudroho, vol. 2, pp. 30—40.
6. Saadzhan, V. A. and Skoryk T. O. (2012), "Foreign investments: analysis and impact on economic development of Ukraine", Economics: time realities, vol. 3—4, pp. 129—135.
7. Svetlov B. T. and Obushna N. I. (2012), "Mechanism of stimulation of foreign direct investment in the conditions of modernization of Ukraine's economy", Aktual'ni problemy mizhnarodnykh vidnosyn, vol. 105, pp. 129—135.
8. Trofymchuk, O. A. (2013), "Modernization — an effective way of Ukrainian economy's development", Efektyvna ekonomika, [Online], vol. 3, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1886> (Accessed 3 November 2013).
9. Shaposhnikova, O. M. (2013), "Problems of attraction of foreign investments into Ukraine's economy", Naukovyi visnyk NLTU Ukraine, vol. 23.4, pp. 296—301.
10. Official site of the Doing Business Project (2013), "Ease of Doing Business in Ukraine", available at: <http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine> (Accessed 15 December 2013).
11. Official site of World Economic Forum (2013), "The Global Competitiveness Report 2013—2014", available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2013-4.pdf (Accessed 25 October 2013).
12. Official site of UNCTAD (2013), "World Investment Report 2013", available at: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2013_en.pdf (Accessed 19 November 2013).

Стаття надійшла до редакції 22.12.2013 р.

УДК 330.322

*В. Г. Федоренко,**д. е. н., професор, Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України**Ю. Б. Пінчук,**к. е. н., доцент***ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ***V. Fedorenko,**Doctor of Economics, Professor**J. Pinchuk,**PhD Associate Professor***INVESTMENT AND INNOVATION PROCESS IN UKRAINE**

У статті поставлені питання про важливість інвестиційно-інноваційного процесу, показано, що розвиток цього процесу значно впливає на підвищення ефективності економіки України. Розкрито сутність діяльності науково-практичних конференцій, які мали прямий вплив на кредитування інноваційної діяльності, а також підвищення ефективності інвестиційних процесів. Відмічено, що потрібно удосконалити законодавчу базу, знизити податковий тиск, а також підняти державну дисципліну. Все це дасть змогу значного підвищення інвестиційно-інноваційних процесів.

Ключові слова: інноваційна діяльність, інвестиційна діяльність, економічний розвиток.
Key words: innovation, investment, economic development.

Вихід економіки України з кризового стану можливо тільки за умов стабільного розвитку. Вирішальне значення в цьому процесі мають науково обгрунтована інвестиційно-інноваційна політика держави і сприятливий інвестиційний клімат.

Ефективність реформування економіки, якісне об'новлення товарообігу і досягнення конкурентоздатності продукції та товарів визначаються обсягами капіталовкладень і технологією їх вкладення. Досвід показує, що без достатніх інвестицій об'новити виробництво неможливо.

Аналіз динаміки інвестицій в основний капітал України свідчить, що починаючи з 1995 р. обсяг інвестицій має тенденції зниження. Зниження інвестиційної активності спостерігається у всіх джерелах інвестування. Причина спаду інвестиційної діяльності господарюючих суб'єктів є зниження прибутковості, відсутність росту виробництва та довгострокових банківських кредитів.

У 1991—2012 роках проводилась низка конференцій з вирішення стратегічного питання держави — визначення шляху переходу економіки України на інвестиційно-інноваційну модель розвитку. Зазначено, що розвиток вітчизняного науково-технічного потенціалу, створення належних умов для генерації наукових знань, новітніх технологій та їх упровадження в усі сфери суспільного життя, є визначальними чинниками прогресу України, перспектив її входження до кола розвинутих країн світу, що відповідає найвищим національним інтересам. З метою прискорення розвитку інноваційної галузі було наголошено на необхідності вдосконалення її нормативно-законодавчої бази на фінансово-кредитного механізму.

У розвиток цього питання ми випустили ряд підручників і монографій по вирішенню інвестиційно-інноваційних проблем, а також удосконалення міжнародних відносин в цій справі. Декілька років

тому з метою удосконалення управління інвестиційно-інноваційними моделями організований Всеукраїнський Союз сприяння інтеграцій та інвестицій в економіку України, який веде роботу по координації з державними, науковими, а також учбовими докладами по цьому питанню, також в обов'язки цього союзу входить координування з підготовки кадрів по інвестиційно-інноваційним напрямкам. Головною метою є також проведення науково-практичних конференцій по вирішенню як інвестиційних так і інноваційних проблем.

Зокрема в Інституті підготовки кадрів державної служби зайнятості України відбулася третя Міжнародна науково-практична конференція "Інвестиційно-інноваційні моделі трансформації перехідних суспільств", організаторами якої виступили Міністерство економіки з питань європейської інтеграції і інвестицій в економіку України, Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості України, Інститут транспортно-енергетичних систем України, "Економічна школа академіка В. Г. Федоренка". Конференція зібрала більше 100 провідних вітчизняних і закордонних вчених.

Головною метою конференції було висвітлення питань інвестиційного забезпечення інноваційного розвитку економіки України на шляху переходу до ринкової системи господарювання. Учасники конференції в своїх доповідях відзначили характерні риси сучасного етапу розвитку НТП — скорочення тривалості інвестиційного та інноваційного періодів. Зважаючи на світові тенденції, обгрунтували необхідність підвищення науково-технічного рівня виробництва, відродження ринку фінансових інвестицій і капіталів, поліпшення функціонування банківської системи, розвитку акціонерного капіталу. Не обійшли увагою і питання освіти та організації робочих місць, теоретично-філософські пробле-

ми економіки та зайнятості населення України, управлінські моделі реалізації інвестиційних програм у капітальному будівництві.

Розглядалося також питання інноваційно-інвестиційної стратегії України та організаційно-управлінської моделі реалізації інвестиційних програм напрямів будівництва.

За результатами роботи конференції було прийнято резолюцію, в якій викладено рекомендації щодо вдосконалення системи управління та реалізації державної політики в інвестиційно-інноваційній сфері.

На основі аналізу досвіду закордонних країн і досвіду втілення нововведень в промисловості України нам вдалося створити слідуєчу концепцію розвитку інвестиційно-інноваційних процесів в Україні:

По-перше найбільш пріоритетними напрямками державної підтримки в сфері наукового розвитку повинна стати фундаментальна наука. Аналогічні підходи відображені і в документах, прийнятих на всесвітній конференції "Наука для XXI сторіччя: нові обов'язки" (Будапешт, 1999 р.).

По-друге реалізація державних цільових програм, окремих науково-технічних і дослідно-конструкторських робіт, відповідних пріоритетним задачам розвитку науки і техніки. Побудова системи регулювання науково-технічного розвитку за допомогою комплексу економічних заходів без прямого втручання держави в господарську і наукову діяльність підприємницьких структур. Затвердження нормативної законодавчої бази для льготного кредитування інноваційної діяльності підприємств і спеціальні податкові льюти. Вирішення питань, пов'язаних з законодавчою і інституціонально-нормативною базою в сфері охорони промислової власності.

В Україні необхідно проводити технологічну політику, засновану на ідеології не технічного лідерства, а технологічних зацікавлень і структурних змін в тих галузях, де є необхідні для цього можливості. Така мо-

дернізація технологічної бази виробництва можлива при трансферті технологій.

Особливу увагу в Україні треба приділити освіті, тому що без значного підвищення інтелекту нації неможливо досягти науково-технічного прогресу. На жаль, с кожним роком в Україні це відношення погіршується. Створення нових вертикально-інтегрованих підприємств (корпорацій) з організованою структурою, який ефективно виконує прискорений обмін науково-технічної інформації між сектором виробництва знань і сектором їх вживання.

Для активізації інвестиційної діяльності необхідно перш за все удосконалити законодавчу базу, звернувши особливу увагу на зниження податкового тиску, а також значно підняти державну дисципліну.

Література:

1. Федоренко В.Г. Інвестування / Федоренко В.Г. — Алерта, К.: 2006 р.
2. Федоренко В.Г. Інвестиційний менеджмент, третє видання. — МАУП, К.: 2006.
3. Федоренко В.Г. "Інвестознавство" третє видання / Федоренко В.Г. — МАУП, К.: 2004.
4. Федоренко В.Г. "Страховий і інвестиційний менеджмент" / Федоренко В.Г. — К.: МАУП, 2002.

References:

1. Fedorenko, V.H. (2006), Investuvannia [Investment], Alerta, Kyiv, Ukraine.
2. Fedorenko, V.H. (2006), Investytsijnyj menedzhment [Investment management], 3rd ed, MAUP, Kyiv, Ukraine.
3. Fedorenko, V.H. (2004), Investoznavstvo [Investor-knowledge], 3rd ed, MAUP, Kyiv, Ukraine.
4. Fedorenko, V.H. (2002), Strakhovij i investytsijnyj menedzhment [Insurance and investment management], MAUP, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2014 р.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ВИМОГИ ДО СТРУКТУРИ ТА ОФОРМЛЕННЯ МАТЕРІАЛУ

- У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (реєстр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»).
- Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад (мовою статті та англійською мовою).
- Назва статті (реєстр – «Как в предложениях») мовою статті та англійською мовою.
- Анотація мовою статті та англійською мовою.
- Ключові слова (5—8 слів) мовою статті та англійською мовою.
- Текст статті.

У статті, згідно постанови Президії Вищої атестаційної комісії України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15 січня 2003 р. № 7-05/1, повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі; список використаних джерел (оформлюється за новими вимогами, які опубліковані у Бюлетні ВАК України, № 3, 2008).

Згідно нових правил, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один на мові оригіналу і окремим блоком той же список літератури (**References**) в романському алфавіті (**harvard reference system**), повторюючи в ньому всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні

- Обсяг рукопису — 15—25 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.
- Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman) у вигляді файлу з розширенням .doc або .rtf для Microsoft Word (версія 97-2003). Файли статті обов'язково повинні бути збережені в форматі .doc або .rtf.
- Ілюстративний матеріал повинен бути поданий чітко і якісно у чорно-білому вигляді. Посилання на ілюстрації в тексті статті обов'язкові. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених в програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).
- Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.

Редакція залишає за собою право на незначне редагування і скорочення, а також літературне виправлення статті (зі збереженням головних висновків та стилю автора). Надані матеріали не повертаються.

УДК 336.6

Р. М. Скриньковський,
викладач кафедри демографії, трудових відносин і соціальної політики,
ПВНЗ "Львівський університет бізнесу та права"
Ж. В. Семчук,
к. е. н., доцент кафедри фінансів та кредиту,
ПВНЗ "Львівський університет бізнесу та права"

ФІНАНСОВИЙ СТАН ПІДПРИЄМСТВ: СУТНІСТЬ, ПРИЙОМИ ТА МЕТОДИ ПРОВЕДЕННЯ АНАЛІЗУ

R. Skrynkovskyi,
lecture of demography, labor relations and social policy department, Lviv University of Business and Law, Lviv
Z. Semchuk,
Ph.D in Economics, associate Professor of Department of finances and credit, Lviv University of Business and Law, Lviv

THE FINANCIAL CONDITION OF ENTERPRISES: THE NATURE, TECHNIQUES AND METHODS OF ANALYSIS

У статті розкрито сутність фінансового стану підприємства. Наведено ключові характеристики (параметри, індикатори), що визначають фінансовий стан підприємства. Представлено прийоми та методи, що використовуються при проведенні аналізу фінансового стану підприємства.

The article represented the essence of the financial condition of the company. Presents the key characteristics (parameters, indicators) that determine the financial condition of the company. Shows the techniques and methods used in the analysis of the financial condition of the company.

Ключові слова: фінансовий стан, підприємство, фінансові індикатори, аналіз, прийоми, методи, наука.
Key words: financial condition, enterprise, financial indicators, analysis, techniques, methods, science.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ефективність функціонування підприємств зазвичай оцінюється за допомогою фінансових індикаторів. У таких умовах виникає необхідність у дослідженні та вивченні ключових прийомів та методів, що використовуються при проведенні аналізу фінансового стану підприємства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Сьогодні над проблемами оцінювання фінансового стану підприємств працюють такі науковці, як Н. Білецька, Л. Василенко, Г. Вознюк, О. Гетьман, А. Гут, А. Загородній, О. Мельник, О. Оксеєнко, Г. Партин, П. Попович, Т. Процюк, В. Шаповал, О. Шпак, А. Янковська та ін. [1—10]. У працях зазначених авторів розкрито різноманітні аспекти діагностики фінансового стану підприємств (поняття, складові, особливості та ін.), проте мало уваги відводиться прийомам та методам, що використовуються при проведенні аналізу фінансового стану підприємства.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

На основі аналізування економічних джерел та практики з поданої проблематики в Україні:

- 1) розкрити сутність фінансового стану підприємства;
- 2) навести прийоми проведення аналізу фінансового стану підприємства;
- 3) представити методи, що використовуються при проведенні аналізу фінансового стану підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Фінансова політика (ФП) підприємства — це форма реалізації фінансової ідеології та стратегії суб'єкта господарювання (підприємства, фірми) у розрізі окремих аспектів його фінансової діяльності [1, с. 438]. Результатом формування і реалізації ФП будь-якого суб'єкта підприємства має бути його:

- 1) стабільний фінансовий стан;
  - 2) здатність розвитку у перспективі (майбутньому).
- Фінансовий стан (ФС) суб'єкта господарювання (підприємства) — це:
- 1) стан економічного суб'єкта (підприємства), що характеризується наявністю в нього фінансових ресурсів, забезпеченістю коштами, необхідними для господарської діяльності, підтримання нормального режиму праці та життя, здійснення грошових розрахунків з іншими економічними суб'єктами (А. Загородній, Г. Вознюк) [1, с. 546];
  - 2) результат взаємодії всіх елементів системи фінансових відносин підприємства; він визначається сукупністю виробничо-господарських факторів і характеризується системою показників, які відображають наявність, розміщення та використання фінансових ресурсів (О. Гетьман, В. Шаповал) [2, с. 191];
  - 3) частина загального аналізу господарської діяльності підприємства — спосіб оцінки і основа для прогнозування ФС підприємства на базі бухгалтерської, статистичної звітності та оперативних даних (Л. Василенко, А. Гут, О. Оксеєнко) [3, с. 249].

Таблиця 1. Прийоми проведення аналізу фінансового стану підприємства

Прийоми	Змістові наповнення
1. Горизонтальний (тимчасовий) аналіз	Визначення абсолютних та відносних змін (позицій) величин різних статей балансу за певний період
2. Вертикальний (структурний) аналіз	Визначення структури активів та пасивів з виявленням впливу різних факторів на результат в цілому на певну дату (обчислення питомої ваги окремих статей у підсумку балансу)
3. Трендовий аналіз	Порівняння величин балансових статей за кілька окремих періодів для визначення тенденцій, що переважають у динаміці показників
4. Аналіз відносних показників (коефіцієнтний)	Розрахунок відношень між окремими позиціями звіту або позиціями різних форм звітності, визначення взаємозв'язків між фінансово-економічними показниками
5. Порівняльний аналіз	Внутрішньогосподарський аналіз зведених показників звітності за окремими показниками самого підприємства та його дочірніх підприємств (філій), а також міжгосподарський аналіз показників даної компанії порівняно з показниками конкурентів або із середньогалузевими та середніми показниками
6. Чинниковий (факторний) аналіз	Визначення впливу окремих факторів на результативний показник детермінованих (розділених у часі) або стохастичних (що не мають певного порядку) прийомів дослідження. При цьому факторний аналіз може бути прямим (коли результативний показник розділяють на окремі складові) та зворотнім (коли його окремі елементи з'єднують у загальний результативний показник)

Джерело: на підставі [3, с. 255 — 256; 9; 10, с. 239 — 240].

4) комплексне поняття, яке є результатом виробничо-господарської та фінансової діяльності підприємства і характеризується системою показників, які відображають наявність, розміщення та використання фінансових ресурсів (Р. Скриньковський).

Бухгалтерський баланс — це [1, с. 41 — 42]: 1) основна форма бухгалтерської звітності підприємства, що показує в грошовій формі його активи, зобов'язання і власний капітал; 2) один з елементів методу бухгалтерського обліку.

Звіт про фінансові результати — звіт підприємства, що містить відомості про фінансові результати (прибутки, збитки) від усіх видів виробничо-господарських операцій, а також про використання прибутку, платежі до бюджету та інші відомості [1, с. 214].

Поряд з тим, в результаті аналізування інформації у джерелах [1—6; 7, с. 30—31] та практики функціонування підприємств, однозначно необхідно погодитись з позиціями науковців А. Загороднього, Г. Вознюка [1, с. 546], О. Мельник [4, с. 155], А. Василенка та ін. [3, с. 248—249], що ФС підприємства:

а) оцінюється і визначається за допомогою системи показників, що відображають наявність, розміщення та використання фінансових ресурсів;

б) залежить від результатів його виробничої, комерційної та фінансової діяльності [5];

в) визначають такі 4-и ключові характеристики (індикатори або параметри ФС суб'єкта господарювання) [1—6; 7, с. 30—31]:

- рентабельність;
- ліквідність;
- фінансова незалежність;
- ділова активність.

З огляду на вищезазначене, фінансовий аналіз (ФА) — це спосіб оцінювання ФС та результатів діяльності підприємства на підставі його фінансової звітності [8, с. 63]. Метою оцінювання ФС підприємства є пошук резервів підвищення рентабельності виробництва і зміцнення комерційного розрахунку як основи стабільної роботи підприємства і виконання ним зобов'язань перед бюджетом та діловими партнерами [9].

ФС підприємства потрібно систематично та комплексно оцінювати з використанням різних методів, прийомів та методик аналізу. Це дозволить підприємству:

1) виявити слабкі сторони у його фінансовій діяльності;

2) визначити способи ефективнішого використання фінансових ресурсів та їх раціонального розміщення на шляху підвищення і зміцнення його фінансової стабільності [9].

Неефективність використання фінансових ресурсів призводить до низької платоспроможності підприємства і, як наслідок — до невиконання плану прибутку,

зниження рентабельності підприємства, до загрози економічних санкцій тощо. Аналіз ФС підприємства (згідно розподілу системи бухгалтерського обліку: ФА — зовнішній та внутрішній; управлінський аналіз) є необхідним етапом для розробки планів та прогнозів фінансового оздоровлення підприємств [9].

Основними завданнями аналізу ФС є [3, с. 250; 9]:

1) визначення майнового стану підприємства та ефективності його використання;

2) дослідження фінансової стійкості підприємства;

3) оцінка динаміки стану ліквідності та платоспроможності, аналіз ділової активності та прибутковості підприємства;

4) визначення ефективності використання підприємством фінансових ресурсів.

Традиційна практика аналізу ФС підприємства сьогодні опрацювала безліч прийомів та методів його здійснення. Основні (базові) прийоми проведення аналізу ФС підприємства представлено у табл. 1.

Предметом ФА підприємства є його фінансові ресурси, їх формування та використання. Для досягнення основної мети аналізу ФС підприємства (об'єктивної його оцінки та виявлення на цій основі потенційних можливостей підвищення ефективності формування та використання фінансових ресурсів) можуть застосовуватися різні методи аналізу (це комплекс науково-методичних інструментів та принципів дослідження ФС підприємства) (табл. 2) [8, с. 63; 9].

ВИСНОВКИ З ДАНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК ДОСЛІДЖУВАНОЇ ТЕМИ

Таким чином, враховуючи інформацію, наведеної зокрема у працях [5; 6; 9], можна зробити важливий висновок: у ході аналізу ФС підприємства можуть використовуватися різноманітні прийоми, методи та моделі аналізу (табл. 1—2). Їхня кількість та широта застосування залежать від конкретних цілей аналізу та визначаються його завданнями в кожному конкретному випадку.

Пошук ефективних механізмів управлінням розвитку та функціонування конкурентоспроможних підприємств зумовлює потребу в формуванні та проведенні об'єктивного аналізу ФС підприємства, побудованого на конструктивній методиці з врахуванням усіх особливостей його діяльності.

Література:

1. Загородній А.Г. Фінансово-економічний словник / А.Г. Загородній, Г.А. Вознюк. — Львів: Вид. Нац. ун-ту "Львівська політехніка", 2005. — 714 с.
2. Гетьман О.О. Економічна діагностика: [навч. посібн. для студ. ВНЗ] / О.О. Гетьман, В.М. Шаповал. — Центр навч. літ., 2007. — 307 с.

Таблиця 2. Методи фінансового аналізу діяльності підприємства (за ознаками)

Групи методів	Методи
Ознака 1: за ступенем формації	
1.1. Неформалізовані методи аналізу (опис аналітичних процедур на логічному рівні, а не на жорстких аналітичних взаємозв'язках та залежностях)	Експертних оцінок та сценаріїв, морфологічні, психологічні, порівняльні, побудови системи аналітичних таблиць, побудови системи показників
1.2. Формалізовані методи аналізу (жорстко формалізовані аналітичні залежності)	Ланцюгових підстановок, арифметичних різниць, виокремлення ізольованого впливу факторів, відсоткових чисел, логарифмічний, диференційний, інтегральний
Ознака 2: залежно від інструментарію, що застосовується в аналізі	
2.1. Економічні методи	Балансовий, дисконтування, метод простих та складних відсотків
2.2. Статистичні методи	Методи ланцюгових підстановок, групування, середніх та відносних величин, індексний, графічний, елементарні методи обробки рядів динаміки
2.3. Математико-статистичні методи	Дисперсійний аналіз, кореляційний аналіз, факторний аналіз, метод головних компонентів
Ознака 3: залежно від типу моделей, що застосовуються в процесі аналізу фінансового стану	
3.1. <i>Дескриптивні моделі:</i> 1) ґрунтуються на використанні інформації бухгалтерської звітності; 2) передбачають для оцінки фінансового стану: а) побудову системи звітних балансів; б) подання фінансової звітності у різних аналітичних розрізах; в) проведення вертикального (аналіз статей балансу у вигляді відносних величин) та горизонтального аналізу звітності (визначення динаміки балансних статей); г) систему аналітичних коефіцієнтів; д) аналітичні записки до звітності	
3.2. <i>Предикативні моделі</i> – моделі передбачувального, прогнозованого характеру: застосовуються для прогнозування доходів та прибутків підприємства, його майбутнього фінансового стану (розрахунки точки критичного обсягу продажу, побудова прогнозних фінансових звітів, моделі динамічного аналізу (жорстко детерміновані факторні та регресивні моделі)	
3.3. <i>Нормативні моделі</i> – моделі, які дають можливість порівняння фактичних результатів діяльності підприємства із нормативними (розрахованими на підставі нормативу, із законодавчо встановленими даними галузі економіки)	

Джерело: на підставі [3, с. 256 — 258; 8, с. 63; 9].

3. Василенко Л.П. Фінанси підприємства у схемах і таблицях: [навч. посіб.] / Л.П. Василенко, Л.В. Гут, О.П. Оксеєнко. — К.: Дакор, 2006. — 344 с.

4. Мельник О.Г. Системи діагностики діяльності машинобудівних підприємств: полікритеріальна концепція та інструментарій: [моногр.] / О.Г. Мельник. — Львів: Вид. Львівської політехніки, 2010. — 344 с.

5. Семчук Ж.В. Індикатори діагностики фінансового стану підприємств // Ж.В. Семчук // Ефективна економіка. — 2013. — № 9 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua>

6. Скриньковський Р.М. Оцінювання фінансового стану: інформаційна основа, показники та потенційно можливі проблеми / Р.М. Скриньковський, Є.О. Зубченко, В.І. Пацкаль // Mater. IX mezin. vedecko — prak. konf. ["Veda a vznik — 2012/2013"], (Ceska republika, Praha, 27.12.2012 r. — 05.01.2013 r.). — Dil 12. Ekon. vedy: Praha. PH "Education and Science" s.r.o., 2012/2013. — St. 27 — 30.

7. Скриньковський Р.М. Інвестиційна привабливість підприємства на мікрорівні у схемах та таблицях / Р.М. Скриньковський, Т.Б. Процюк; Наукова школа менеджменту Української академії наук. — Хмельницький: Видавець ФО-П Стасюк А.С., 2013. — 48 с.

8. Фінанси підприємств: [навч.-метод. посібн. для самост. вивч. дисц. для студ. напряму підгот. 0501 "Економіка і підприємництво" за спец. "Фінанси", "Банківська справа", "Облік і аудит" / Г.О. Партин, Н.П. Білецька, М.Р. Тимошук, О.С. Гирик. — Львів: ЛБІ НБУ, 2005. — 111 с.

9. Скриньковський Р.М. Аналіз фінансового стану підприємства: прийоми та методи / Р.М. Скриньковський, С.М. Лавінський, Я.С. Брич // Mater. IX Miedzyn. nauk.-prakt. konf. ["Kluczowe aspekty naukowej dzialalnosci — 2013"], (Polska, Przemysl, 07 — 15.01.2013 r.). — Vol. 5. Ekon. nauki: Przemysl. Nauka i studia, 2013. — Str. 5—8.

10. Попович П.Я. Економічний аналіз діяльності суб'єктів господарювання: [підруч.] / П.Я. Попович. — Тернопіль: Екон. думка, 2004. — 416 с.

References:

1. Zahorodnij, A.H. (2005), *Finansovo-ekonomichnyj slovnyk [Finance and economics dictionary]*, Vyd. Nats. un-tu "L'viv's'ka politekhnik", Lviv, Ukraine

2. Het'man, O.O. (2006), *Ekonomichna diahnostyka [Economic diagnosis]*, Tsentri navch. lit., Kyiv, Ukraine.

3. Vasylenko, L.P. (2006), *Finansy pidpryemstva u skhemakh i tablytsiakh [Finance companies in charts and tables]*, Dakor, Kyiv, Ukraine.

4. Mel'nyk, O.H. (2010), *Systemy diahnostyky diial'nosti mashynobudivnykh pidpryemstv: polikryterial'na kontseptsii ta instrumentarij [Diagnostics systems engineering of activity companies: polikriterial concept and tools]*, Vyd. L'viv's'koi politekhniky, Lviv, Ukraine.

5. Cemchuk, Zh.V. (2013), "Diagnostic indicators of the financial situation of enterprises", *Efektivna ekonomika*, [Online], vol. 9, available at: <http://www.economy.nauka.com.ua> (Accessed 20 November 2013).

6. Skryn'kovsk'ij, R.M. (2013), *Otsiniuvannia finansovoho stanu: informatsijna osnova, pokaznyky ta potentsijno mozhlyvi problemy [Evaluation of financial position: knowledge base, values and the potential problems]*, PH "Education and Science", Praha, Czech Republic.

7. Skryn'kovsk'ij R.M. (2013), *Investytsijna pryvablivyst' pidpryemstva na mikrorivni u skhemakh ta tablytsiakh [Investment attractiveness of the company on a micro-level schemes and tables]*, Naukova shkola menedzhmentu Ukrain's'koi akademii nauk, Khmelnytsky, Ukraine.

8. Partyn, H.O. (2005), *Finansy pidpryemstv [Finance of Enterprises]*, LBI NBU, Lviv, Ukraine.

9. Skryn'kovsk'ij, R.M. Lavins'kyj, S.M. and Brych, Ya.S. (2013), "Analysis of the financial condition of the company: methods and techniques", *Kluczowe aspekty naukowej dzialalnosci*, vol. 5, pp. 5—8.

10. Popovych, P.Ya. (2004), *Ekonomichnyj analiz diial'nosti sub'iektiv hospodariuvannia [The economic analysis of of business entities]*, Ekon. dumka, Ternopil, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 21.11.2013 р.

Л. О. Шпак,
к. е. н., доцент кафедри бухгалтерського обліку, АМУ

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОГО ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО КОМПЛЕКСУ

L. Shpak,
PhD, Associate Professor of Accounting, Academy of Municipal Management

STATE REGULATION OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF REGIONAL TOURISM AND RECREATION COMPLEX

У статті розкрито економічні методи державного регулювання регіонального туристично-рекреаційного комплексу в умовах ринкового реформування. Проаналізовано досвід розвинених країн та багаторічний досвід радикальних реформ у різних країнах світу. Запропоновано методи державного регулювання економічного розвитку регіональних туристично-рекреаційних комплексів.

In the article the economic methods of state regulation of regional tourism and recreation complex in conditions of market reform. The experience of the developed countries and experience radical reforms in various countries. The methods of state regulation of economic development of regional tourism and recreational facilities.

Ключові слова: регіональний туристично-рекреаційний комплекс, державне регулювання, економічний розвиток, туристичні ресурси, інвестиційний потенціал.

Key words: regional recreational complexes, government regulation, economic development, tourism resources, investment potential.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Забезпечення ефективної регіональної економічної політики в контексті економічного регулювання розвитку туристично-рекреаційного комплексу викликає необхідність удосконалення управління регіональним туристично-рекреаційним комплексом в сучасних умовах. До числа найбільш важливих напрямів належать: удосконалення нормативно-правової форми державного регулювання регіональним туристично-рекреаційним комплексом; адміністративно-правове регулювання у рекреаційно-туристичній сфері, яке має створювати реальні можливості для розвитку пріоритетних видів туризму, а також розвитку обслуговуючих об'єктів інфраструктури РТК на основі раціонального використання рекреаційно-туристичних ресурсів; удосконалення податкової політики у сфері рекреаційно-туристичної діяльності тощо.

МЕТА СТАТТІ

Мета цієї статті — створення реальних можливостей для розвитку пріоритетних видів туризму, а також розвитку обслуговуючих об'єктів інфраструктури РТК на основі раціонального використання туристично-рекреаційних ресурсів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Серед економічних методів державного регулювання регіонального туристично-рекреаційного комплексу в умовах ринкового реформування істотне значення на національному і на регіональному рівнях набуває податкова політика як дієвий інструмент, адже, з одного боку, вона стимулює отримання додаткових бюджетних доходів від господарюючих суб'єктів, що займаються туристичною діяльністю, а з іншого боку, є основою фінансового забезпечення гарантій держави в реалізації права на відпочинок громадянам, які потребують в соціальної підтримки.

Досвід розвинених країн і багаторічний досвід радикальних реформ у різних країнах показують, що розвиток соціально-економічних процесів без розуміння

кінцевих цілей трансформаційних змін і шляхів їх досягнення загрожує серйозними провалами. Тому на зміну директивному плануванню з обов'язковими адресними завданнями господарюючим суб'єктам рекреаційно-туристичної сфери повинна прийти практика індикативного планування, складовими частинами якого є розробка стратегічної концепції, економічне програмування та економічний прогнозування розвитку туризму на національному, регіональному та муніципальному рівнях. Через те, що у процесі проведення реформ 90-х рр. ХХ ст. пов'язаних з реорганізацією інститутів управління і формуванням правового простору господарської діяльності у рекреаційно-туристичній сфері в умовах переходу до ринку, не було побудовано ефективної системи державного регулювання регіональних туристично-рекреаційних комплексів, реалізація програмних заходів по основних стратегічних напрямках державної політики не втратить своєї актуальності в середньо- і довгостроковій перспективах планів розвитку туристично-рекреаційних комплексів України [4].

Беручи до уваги важливість економічного механізму функціонування туристично-рекреаційного комплексу у формуванні умов для розвитку індустрії туризму та рекреації шляхом залучення та освоєння інвестицій, нами відзначається доцільність застосування таких методів і механізмів:

— застосування конкурсного підходу при відборі інвестиційних та бізнес-проектів для реалізації в туристично-рекреаційному комплексі;

— договірний характер інвестиційних вкладень в об'єкти туристично-рекреаційного комплексу;

— використання можливостей бюджетної системи для підтримки проектів, що реалізуються туристично-рекреаційному комплексі;

— застосування спрощеного механізму при виділенні земельних ділянок, на яких планується реалізація інвестиційних проектів і створення пільгових умов землекористування; інвестиційне адміністрування проектів у туристично-рекреаційному комплексі;

— застосування пільгового механізму оподаткування для економічних формувань туристично-рекреаційного комплексу;

— використання системи екологічного спостереження за господарською діяльністю зайнятих у туристично-рекреаційному комплексі економічних формувань і організацій.

Вклад туристично-рекреаційного комплексу в соціально-економічний і культурний розвиток регіону, а також реалізація існуючих та потенційних можливостей багата в чому визначається державною політикою щодо туризму.

Сфера туризму і рекреації, охоплюючи кілька напрямів участі у суспільному відтворчальному процесі, характеризується наявністю ряду специфічних рис, які обумовлюють особливий підхід до управлінської діяльності в ній, який включає в себе заходи впливу на економічні, політичні, соціальні, екологічні та інші процеси, що відбуваються в рамках керованого об'єкта та його взаємозв'язків. Через те, що в сучасних умовах економічні процеси піддаються змішаному впливу, з одного боку, ринкового саморегулювання, з іншого — державного регулювання, тобто управління на макро рівні має отримувати переважуючий вплив з боку держави. Зокрема саме воно служить важливою складовою економічного механізму взаємодії суб'єктів регіонально-ринкового господарства, регулювання всередині регіонального ринку і міжрегіональних економічних зв'язків [2].

Частина функцій регіональної економічної політики в контексті економічного регулювання розвитку туристично-рекреаційного комплексу державою делегуються регіональним органам влади, які не тільки реалізують у рамках регіону економічні та правові методи державного впливу на економіку, а й вирішують свої локальні завдання. При цьому, однією з центральних є проблема безконфліктного розвитку триєдиного початку — національного, регіонального та місцевого.

Успішний досвід розвитку рекреаційно-туристичної галузі в країнах Західної Європи та США свідчить, що внесок галузі у ВВП багатово в чому визначається політикою держави, спрямованою на створення сприятливих умов для розвитку регіонального туристично-рекреаційного комплексу. Незважаючи на те, що головним регулятором темпів і напрямів розвитку в рекреаційно-туристичній сфері, як і в більшості інших секторів економіки, виступають ринкові відносини, державі, що розглядає розвиток туризму як одне з пріоритетних завдань, не обійтися без державного реагування та підтримки його розвитку. З законодавства випливає, що держава впливає на рекреаційно-туристичну сферу за допомогою державного регулювання. У зв'язку з цим вдосконалення державного регулювання в Україні в цілому і в її регіонах слід вважати найважливішим завданням, вирішення якого дозволить забезпечити сталий розвиток регіонального туристично-рекреаційного комплексу та досягнення заданих показників. Основними напрямками державного регулювання, на наш погляд, є розвиток теорії державного регулювання стосовно сфері туризму та рекреації та розробка методичних положень і рекомендацій, що забезпечують досягнення цілей державного регулювання. Під державним регулюванням розвитку регіонального рекреаційно-туристичного комплексу розуміється діяльність органів державної влади щодо забезпечення сприятливих умов для розвитку туризму та визначення пріоритетних напрямів, а також ініціювання та розробка концепцій і програм розвитку туризму, їх правового, інформаційного, фінансового та кадрового забезпечення. Цілями державного регулювання регіонального туристично-рекреаційного комплексу має бути:

— забезпечення права громадян на відпочинок, свободу пересування та інших прав при здійсненні подорожей;

— охорона навколишнього середовища;

— створення умов для діяльності, спрямованої на виховання, освіту та оздоровлення туристів;

— розвиток туристичної індустрії, що забезпечує потреби громадян при здійсненні подорожей, створення нових робочих місць, збільшення доходів держави і громадян України, розвиток міжнародних контактів, збереження об'єктів туристичного показу, раціональне використання природної та культурної спадщини.

Важливу роль при реалізації цілей державного регулювання розвитку регіонального туристично-рекреаційного комплексу відіграє застосовувана модель організаційної побудови [1]. Так у деяких країнах з розвинутою ринковою економікою відсутній орган, який здійснює державне регулювання у даній галузі, і суб'єктам надається право самим здійснювати оперативне регулювання: (наприклад, в США в 1997 р. була скасована державна адміністрація, яка займалася питаннями розвитку туристичної галузі). Врегулювання проблем, що виникають в ході взаємодії рекреаційно-туристичних організацій між собою і організаціями інших галузей, здійснюється загальними цивільно-правовими методами на основі принципів ринкового "саморегулювання". Державні органи можуть втрутитися тільки в разі виявлення серйозних протиріч.

У країнах, де присутня державне регулювання ринку рекреаційно-туристичних послуг, реалізуються дві моделі: або створені спеціальні органи державної влади, або ж регулювання здійснюється багатофункціональними органами. Перша модель реалізується в країнах, де на частку туризму припадає основна частка валютних надходжень і передбачає масштабну участь держави в розвитку туризму. У країнах, що реалізують другу модель (в основному європейські країни) питаннями розвитку рекреаційно-туристичної галузі відає яке-небудь багатогалузеве міністерство, найчастіше економічного профілю, яке в основному займається вирішенням загальних питань державного регулювання.

У державному регулюванні туризму виділяють два рівні: національний і регіональний. І на першому, і на другому рівні використовуються різні форми і методи регулювання. При цьому деякі форми і методи притаманні тільки одному рівню, що зумовлюється поділом повноважень в даній сфері між федеральним центром і регіонами.

З метою удосконалення процесу регулювання розвитком регіонального туристично-рекреаційного комплексу на рівні політики регіону, доцільно, на наш погляд, головним чином спиратися на економічні методи, а методи прямого адміністративного впливу застосовувати тільки у виняткових випадках. Оскільки регулювання є однією з функцій управління, то воно здійснюється органами виконавчої влади у сфері туризму. Суб'єкти держави самі встановлюють органи, відповідають за рекреаційно-туристичну сферу і їх структуру. У будь-якому випадку структура органу виконавчої влади регіону в сфері туризму повинна оптимально відповідати обсягу і характеру вирішуваних цим органом завдань. На рисунку 1 представлена схема реалізації регіональної політики щодо розвитку рекреаційно-туристичного комплексу.

В умовах ринкових відносин, економічної та екологічної нестабільності, що піддають деформації ринок послуг, необхідним є прийняття якісних, управлінських рішень на всіх рівнях державної влади. В зв'язку з цим виникає необхідність вдосконалення управлінської діяльності на основі застосування різних технологій: моніторинг, прогнозування, планування, моделювання, просування і маркетинг. Моніторинг в рекреаційно-туристичній сфері, що є однією з основних у системі функцій менеджменту, являє собою процеси систематичного або безперервного спостереження, збору та обробки інформації про параметри розвитку рекреаційно-туристичного комплексу регіону. Необхідність проведення заходів

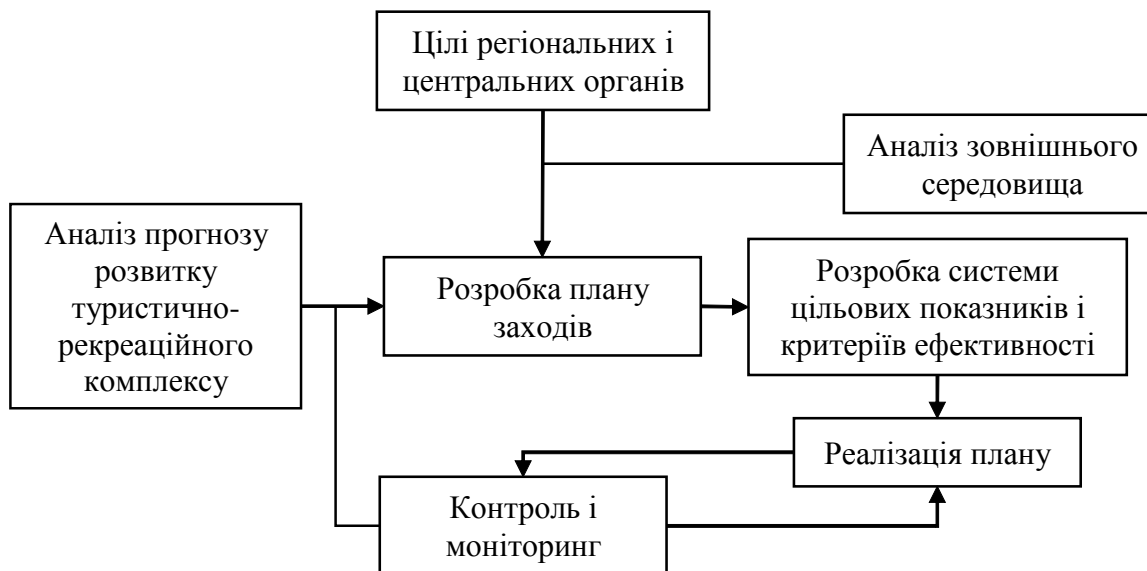

Рис. 1. Схема реалізації регіональної політики щодо розвитку туристично-рекреаційного комплексу

з моніторингу стану рекреаційно-туристичної сфери пов'язана з високою залежністю даної галузі від політичної, економічної, екологічної обстановки в сфері туризму та рекреації, зміна умов в яких призводить до необхідності прийняття оперативних управлінських рішень.

Разом з тим, для підвищення ефективності заходів державного регулювання макроекономічних процесів в туристичних регіонах, потрібне застосування системного підходу до питань визначення стратегії розвитку та вироблення заходів впливу держави. У цих умовах загальновизнаним і дієвим методом підтримки є розробка та реалізація національних і регіональних цільових програм, покликаних забезпечити розвиток тих чи інших галузей економіки, що мають стратегічне значення для регіонів і країни в цілому. Також програмування доцільно доповнити прогнозуванням і моделюванням. В кожному конкретному випадку прогнозування повинно включати в себе певні квантитативні цільові установки на перспективу, і серед них пріоритетне місце необхідно відвести кількісними показниками туристичного потоку та ємності і показниками завантаженості курортів і комплексу в цілому, а також наявним природними лікувальними і туристичним ресурсам. У прогнозі необхідно також відобразити і можливу динаміку відтворення ресурсів, і процес регулювання їх споживання з точки зору оптимізації відповідних міжгалузевих і внутрішньогалузевих пропорцій. Розробка прогнозу повинна здійснюватися при використанні, по-перше, генетичного методу прогнозування, що спирається на дослідження ситуації, що склалася, та існуючих тенденцій і, по-друге, нормативно-цільового методу, який передбачає отримання планованого результату при орієнтації на оптимальні нормативи використання природних ресурсів, включаючи екологічні [3].

Методи підтримки рекреаційно-туристичного комплексу з боку держави на рівні регіональної політики можуть носити як прямий, так і опосередкований характер. Пряма підтримка може виражатися, наприклад, у вигляді державного кредиту туристичній організації, а підготовка кадрів для таких організацій є опосередкованою формою підтримки. Підвищення ефективності державного регулювання регіонального туристично-рекреаційного комплексу передбачає, на наш погляд, діяльність по ряду напрямів:

- вдосконалення нормативно-правової бази у сфері регулювання діяльності організацій рекреаційно-туристичного комплексу та їх організаційно-правового захисту;

- посилення екологічного контролю з боку державних природоохоронних органів з метою запобігання порушень природного балансу в зонах відпочинку туристів і на всій території регіону;

- вдосконалення статистичної та інформаційної бази туристичної діяльності, необхідної для проведення аналізу, розробки, реалізації та контролю за виробленням науково обґрунтованих заходів держави в різних сферах функціонування рекреаційно-туристичної галузі країни та її регіонів;

- проведення заходів по залученню суб'єктів підприємницького сектора в регіональний рекреаційно-туристичний комплекс;

- рекламно-інформаційна підтримка рекреаційно-туристичного сектору регіону як всередині країни, так і за її межами за рахунок залучення відомих фахівців з маркетингу і реклами, інформаційних, комунікаційних технологій;

- модернізація матеріально-технічної бази та інфраструктури, що супроводжується посиленням ролі та відповідальності туристичної адміністрації в управлінні державною власністю.

Велика кількість учасників ринку туристичних послуг та різноманітність і специфічність рекреаційно-туристичних продуктів надають заходам з реклами та їх просуванню особливе значення. Реклама в туризмі є дієвим засобом розповсюдження інформації про регіональний туристичному продукті, і служить ефективним інструментом створення іміджу привабливого для цілей туризму та рекреації регіону. Говорячи про інші напрями інформаційного забезпечення регіонального регулювання туристичної галузі, необхідно підкреслити важливу роль статистичної інформації при аналізі та виявленні соціально-економічного значення, тенденцій, факторів розвитку туризму. Сучасний стан офіційної статистики не дозволяє отримати достовірні і повні відомості про стан справ у пов'язаних зі створенням туристичного продукту галузях (матеріально-технічної бази, чисельності зайнятих, фінансових показниках діяльності, каналах фінансування тощо).

Для цілей вдосконалення статистичного обліку та аналізу в рекреаційно-туристичній сфері, можна запропонувати ряд напрямів діяльності, які, на наш погляд, мають сприяти поліпшенню якості інформаційного забезпечення державних органів, які здійснюють функції регулювання туристичної індустрії на регіональному рівні, представників рекреаційно-туристичної галузі і дослідників, що займаються вивченням даної галузі: відстеження в безперервному режимі обсягів і динаміки основних туристичних потоків за видами туризму і рекреаційно-туристичним зонам регіону з метою отримання фактичних, а не оціночних значень показників; виділення в особливу категорію статистичного аналізу об'єктів регіональної туристичної індустрії; моніторинг

динаміки цін на послуги рекреаційно-туристичних організацій у різних сегментах регіонального ринку рекреаційно-туристичних послуг; оцінка ступеня впливу рекреаційно-туристичного комплексу на основні соціально-економічні показники розвитку регіону. Важливою складовою державного регулювання регіонального туристично-рекреаційного комплексу повинна стати також регіональна політика держави, спрямована на підтримку підприємницького сектора в рекреаційному і туристичному бізнесі. В даний час подібна підтримка підприємництва (в тому числі і малого) в рекреаційно-туристичній сфері в регіональній практиці фактично відсутня або незначна, на відміну від світового досвіду. Незважаючи на існуючі відомі, декларовані різними законодавчими та нормативно-правовими актами, податкові, фінансові, адміністративні та інші методи державної підтримки підприємницького сектора, рівень реалізації цих методів і інструментів державної підтримки незначний. Крім того, популярні в даний час методи підтримки підприємництва в регіоні не містять достатньо інструментарію, який б враховував специфіку рекреаційно-туристичної сфери, що перешкоджає повноцінному та ефективному використанню рекреаційно-туристичного потенціалу регіону, не сприяє і не стимулює приплив додаткових інвестиційних ресурсів в цей сектор економіки. У зв'язку з цим, необхідно підкреслити економічну зацікавленість учасників рекреаційно-туристичного бізнесу в реалізації заходів з розвитку туризму та рекреації, що може бути досягнуто із застосуванням таких форм державної підтримки на регіональному рівні: створення в рекреаційно-туристичних районах і центрах регіону сприятливих умов з різним набором наданих пільг; забезпечення легкого доступу до фінансових ресурсів на умовах пільгового кредитування, у тому числі і з наданням державних гарантій; стимулювання створення нових і збереження існуючих робочих місць. Іншим важливим напрямом державного регулювання рекреаційно-туристичної сфери в регіоні виступає створення застосування законодавчої бази, здатної забезпечити умови для розвитку та функціонування регіонального туристично-рекреаційного комплексу. У зв'язку зі специфічністю рекреаційно-туристичної сфери, наявністю складних багатогалузевих структурних зв'язків, необхідним є використання комплексного, різнобічного підходу до питань правового регулювання. Однак крім прийняття норм спеціального законодавства для створення ефективною правовою системою у сфері туризму та рекреації необхідно також стимулювати розвиток і інших напрямів правового забезпечення (транспортного, торговельного, податкового, інвестиційного, тощо) спрямованих на стимулювання туристичної діяльності та забезпечення узгодженості всіх норм права, що регулюють відносини в рекреаційно-туристичній сфері. Робота в даному напрямі повинна проводитися не тільки на загальнонаціональному, але і на регіональному рівні в рамках наявних повноважень регіональних органів влади. Важливим у цій роботі є забезпечення відповідності регіональних правових норм положенням державного та міжнародного права, невідповідність у яких може стати серйозною перешкодою в розвитку туризму і рекреації та залученню інвестицій в галузь.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Важливою складовою державного регулювання регіонального туристично-рекреаційного комплексу має стати політика, спрямована на стимулювання розвитку, інфраструктури в регіоні і вдосконалення матеріально-технічної бази у даній сфері, проблеми у розвитку яких чинять негативний вплив на потенціал рекреаційно-туристичного сектора. Значна невідповідність матеріальної бази потенціалу природних туристичних ресурсів регіону і туристичним стандартам, що використовують-

ся у світовій практиці, є серйозною перешкодою для зростання туристичних потоків у регіон. У зв'язку з цим, на наш погляд, необхідним є уведення в дію нових рекреаційно-туристичних об'єктів і реконструкція існуючих. Головним чином це стосується поновлення і розширення готельної бази, здатної забезпечити високий, відповідний світовим стандартам рівень сервісу. Створення високого рівня транспортної інфраструктури в регіоні, що відповідає сучасним міжнародним вимогам з якості перевезень і рівню, безпеки, відноситься до основних завдань регіональної політики підтримки розвитку рекреаційно-туристичної сфери. Для цих цілей необхідно забезпечити якісну і вартісну прийнятність туристичних транспортних послуг. Це може бути забезпечено як шляхом державного нормативного та тарифного регулювання, так і за допомогою системи договорів між рекреаційно-туристичними формуваннями регіону та державними і приватними транспортними компаніями. Реконструкція та модернізація технічної бази є важливою умовою створення в регіоні конкурентоспроможних рекреаційно-туристичних центрів.

Література:

1. Андреева Г.П. Світоглядна функція туризму / Г.П. Андреева // Лівобережна Україна у всеукраїнському філософсько-культурному вимірі: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернігів, 21—22 вересня 2007 р.) — Чернігів: ЧДІЕУ, 2007. — С. 5—6.
2. Андреева Г.П. Туристичний кластер — шлях підвищення конкурентоспроможності підприємств туристично-рекреаційної сфери регіону / Г.П. Андреева // Управленческие аспекты повышения национальной конкурентоспособности: Материалы международной научно-практической конференции 4—7 октября 2007 г. — Симферополь: издательский центр Крымского института бизнеса, 2007. — С. 97—98.
3. Гулич О.І. Екологічно збалансований розвиток курортно-оздоровчих територій як екосоціосистем рекреаційного типу: аспекти моделювання / О.І. Гулич // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Регіональні суспільні системи: зб. наук. праць. — Львів, 2004. — Вип. 4 (XLVIII). — С. 351—360.
4. Козловський Є.В. Іноземний досвід регулювання міжнародного туризму та його використання в Україні [електронний ресурс] / Є.В. Козловський // Державне управління: теорія та практика. — 2005. — № 1. — Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DUTP/2005-1/txts/KOZLOVSKIY.htm>

References:

1. Andriieva, H. P. (2007), "Function of worldview Tourism", *Livoberezhna Ukraina u vseukrains'komu filosofs'ko-kul'turnomu vymiri: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (m. Chernihiv, 21—22 veresnia 2007 r.), pp. 5—6.
2. Andriieva, H. P. (2007), "Tourist Cluster — way to increase the competitiveness of tourism and recreation area", *Upravlencheskye aspekty povysheniya natsyonal'noj konkurentosposobnosti: Materyaly mezhdunarodnoj nauchno-praktycheskoj konferentsyy* 4—7 oktiabria 2007 r., pp. 97—98.
3. Hulych, O. I. (2004), "Environmentally sustainable development of resort and recreational areas as ekosotsiosystem recreational type: aspects of modeling", *Sotsial'no-ekonomichni doslidzhennia v perekhidnyj period. Rehional'ni suspil'ni systemy: zb. nauk. prats'*, vol. 4 (XLVIII), pp. 351—360.
4. Kozlovsky, E.V. (2005), "Foreign experience in regulating international tourism and its use in Ukraine", *Public Administration: Theory and Practice*, [Online], vol.1, available at: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DUTP/2005-1/txts/KOZLOVSKIY.htm>, (Accessed 2 Sep 2013).

Стаття надійшла до редакції 06.12.2013 р.

О. В. Будько,
к. е. н., доцент, зав. кафедри обліку і аудиту,
Дніпродзержинський державний технічний університет

МЕТОДИ ОЦІНКИ ЯКОСТІ ОБЛІКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

O. Budko,
Ph.D., associate Professor, Head of accounting and audit department,
Dneprodzerzhinsk State technical university

METHODS OF ESTIMATION OF ACCOUNTING INFORMATION'S QUALITY

У статті досліджуються якісні характеристики фінансової звітності та визначаються методи оцінки якості облікової інформації. Проаналізовано якісні характеристики фінансової звітності згідно з вітчизняним законодавством і міжнародною практикою. Визначено систему показників оцінки якості облікової інформації. Запропоновано як метод оцінки якості облікової інформації та фінансової звітності використання експертного методу.

Quality descriptions of the financial reporting are investigated and the methods of estimation of accounting information's quality are determined in the article. Quality descriptions of the financial reporting in accordance with a home legislation and international practice are analysed. The system of indexes of estimation of accounting information's quality is determined. The use of expert method is offered as a method estimation of accounting information's quality and financial reporting.

Ключові слова: якісні характеристики, облікова інформація, фінансова звітність, достовірність, корисність, експертний метод.

Key words: quality descriptions, accounting information, financial reporting, authenticity, utility, expert method.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ефективне управління підприємством повинно базуватися на достовірній і прозорій системі інформаційного забезпечення. Формування інформації, яка буде базою для прийняття управлінських рішень ґрунтується на її належних якісних характеристиках. За цих умов визначення якості інформації та її оцінки набуває особливого значення.

Проблемам формування облікової інформації присвятили свої роботи такі вітчизняні і зарубіжні вчені, як Ф.Ф. Бутинець, М.В. Ван Бреда, В.В. Євдокимов, А.М. Кузьмінський, Є.С. Соколова, Е.С. Хендріксен та інші [1—6]. Слід відзначити, що вченими приділяється увага визначенню властивостей інформації, що входять до складу її якості [3, с. 22], вимог, яким повинна відповідати інформація [1, с. 94], формуванню якісних характеристик економічної інформації [2, с. 89—99], розробці методологічного забезпечення та інструментарію

комплексної оцінки якості облікової інформації [5, с. 3—51]. В той же час питання теорії і методології оцінки якості облікової інформації повністю не вирішені та потребують подальшого дослідження.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження якісних характеристик фінансової звітності та визначення методів оцінки якості облікової інформації.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Аналіз визначень дозволив сформулювати поняття якості облікової інформації як сукупності властивостей інформації, які враховують ступінь придатності, можливість і ефективність використання конкретної інформації споживачами з метою розвитку підприємства при оптимальних витратах на формування такої інформації.

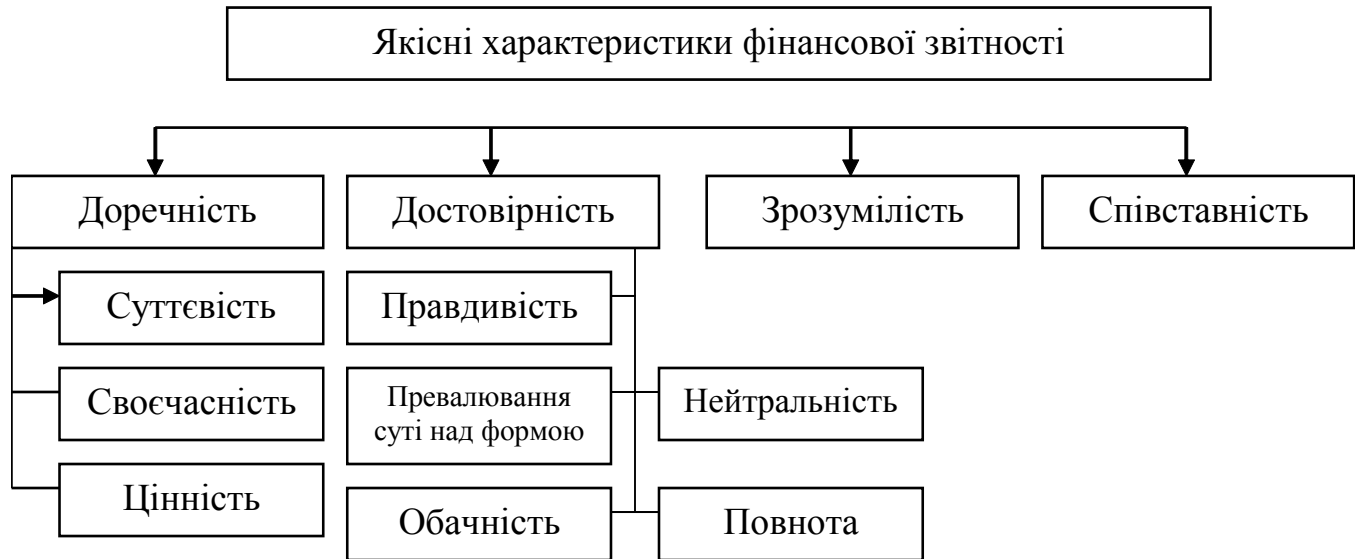

Рис. 1. Якісні характеристики фінансової звітності

Якість облікової інформації розкривається через сукупність властивостей або характеристик, які відображають ступінь придатності такої інформації для використання користувачами.

Згідно з Національним положенням (стандартом) бухгалтерського обліку (НП(С)БО) 1 "Загальні вимоги до фінансової звітності" інформація, яка надається у фінансовій звітності, повинна бути дохідлива і зрозуміла її користувачам за умови, що вони мають достатні знання та зацікавлені у сприйнятті цієї інформації [7, с.15].

Фінансова звітність повинна містити лише доречну інформацію, яка впливає на прийняття рішень користувачами, дає змогу вчасно оцінити минулі, теперішні та майбутні події, підтвердити та скоригувати їхні оцінки, зроблені у минулому.

Фінансова звітність повинна бути достовірною. Інформація, наведена у фінансовій звітності, є достовірною, якщо вона не містить помилок і перекручень, які здатні вплинути на рішення користувачів звітності.

Фінансова звітність повинна надавати можливість користувачам порівнювати:

- фінансові звіти підприємства за різні періоди;
- фінансові звіти різних підприємств.

Згідно з міжнародними стандартами щоб облікова інформація та фінансова звітність були корисними, вони повинні відповідати таким якісним характеристикам: доречність (суттєвість, своєчасність, цінність); достовірність (правдивість, переважання суті над формою, обачність, нейтральність, повнота); зрозумілість; співставність (рис. 1) [8].

Вимога корисності інформації полягає у можливості її використання для прийняття обґрунтованих економічних рішень. Ступінь корисності інформації визначається через відповідність її нижченаведеним характеристикам.

Доречність інформації означає її здатність впливати на рішення користувачів. При цьому доречною інформацією вважається, якщо вона є своєчасною, суттєвою та цінною для користувачів.

Своєчасність інформації визначається у її здатності формування та отримання без затримок. Надмірне протрочення подання інформації може привести до втрати її доречності. Щоб забезпечити своєчасність інформації, часто буває необхідним подання її до того, як будуть відомі всі аспекти господарської діяльності на шкоду її надійності. Очікування того моменту, коли стають відомі всі аспекти гос-

подарської операції, може забезпечити високу надійність інформації, але зробити її малокорисною зацікавленим користувачам.

Суттєвою є та інформація, відсутність якої може вплинути на кінцеві рішення користувачів. Суттєвість означає, що необхідно знехтувати незначними моментами, але в той же час відобразити у фінансовій звітності всі суттєві обставини. При цьому розподіл операцій на суттєві та несуттєві є суб'єктивним, а отже є предметом професійного судження бухгалтера.

Цінність інформації обумовлена можливістю її використання для оцінки результатів діяльності підприємства.

Достовірність інформації визначається відсутністю суттєвих помилок. Для цього інформація повинна бути правдивою. Правдиве подання інформації в бухгалтерській звітності засноване на чесності її укладачів та уявленні про те, що вона відображає саме ті операції, факти чи події, які вона повинна відображати, або, як обґрунтовано очікують користувачі, вона повинна надавати саме цю інформацію [9].

Переважання суті над формою передбачає відображення інформації з точки зору економічної суті операції, а не її юридичної форми. Порушення вимоги пріоритету суті над формою призводить до викривлення інформації про активи і зобов'язання підприємства у фінансовій звітності.

При формуванні інформації в бухгалтерському обліку слід дотримуватися обачності в судженнях і оцінках, які мають місце в умовах невизначеності, так щоб активи і доходи не були завищені, а витрати і зобов'язання не були занижені. Згідно з міжнародними стандартами обачність віднесено до якісних характеристик інформації. Проте у вітчизняному обліку ця вимога розглядається як принцип бухгалтерського обліку.

Нейтральність інформації передбачає, що вона не містить упереджених оцінок, тобто є об'єктивною по відношенню до різних груп користувачів і не націлена на раніше заданий результат.

Повнота інформації означає, що вона містить мінімальний, але достатній для прийняття правильного рішення набір показників. Згідно з цією якісною характеристикою, звітна інформація повинна включати дані, які необхідні для істинного відображення операцій. Отже, щоб бути надійною, облікова інформація повинна бути повною з урахуванням суттєвості та витрат на неї.

Якісна характеристика зрозумілості означає, що інформація повинна бути однозначною, чіткою і не містити надлишкової деталізації. Зрозумілість передбачає певний ступінь знань у користувачів фінансової звітності.

Співставність забезпечує можливість користувачам порівнювати інформацію про підприємство в часі та з інформацією інших підприємств. Тому вимір та відображення всіх господарських операцій повинно відбуватися послідовно і відповідати обліковій політиці. Відмінності будуть полягати в обраній обліковій політиці. Для забезпечення співставності необхідно знати облікову політику, її зміни та наслідки цих змін. Це дозволить прослідкувати тенденції щодо фінансового стану та фінансових результатів. Вимір і відображення фінансових результатів від аналогічних операцій та інших подій повинні здійснюватися за методологією, єдиною для всього підприємства і протягом його функціонування, так само як і для різних компаній.

Ці якісні характеристики визначають корисність облікової інформації для користувачів. При цьому завданням бухгалтера є таке їх сполучення, щоб вигоди від інформації переважали витрати на її отримання.

Проте, щоб забезпечити якість облікової інформації та її зростання слід використовувати кількісну і якісну її оцінку. За цих умов оцінка якості облікової інформації розглядається як процес встановлення досягнення системою облікових показників заданого рівня критеріїв.

Використовуючи якісні характеристики облікової інформації, користувач визначає її якість ступенем достовірності (надійності), доречності, зрозумілості, співставності. Кількісний вимір якості облікової інформації слід здійснювати через коефіцієнти [6].

Коефіцієнт доречності (E) буде характеризувати ступінь впливу облікової інформації на управлінські рішення користувачів такої інформації. Якщо всі показники, наведені у фінансовій звітності, можуть бути використані користувачем, то базовим показником доречності буде значення e_0 . Порівнявши фактичне значення показника доречності e_1 з базовим, користувач отримає коефіцієнт доречності (1):

$$E = \frac{e_1}{e_0} \quad (1).$$

Коефіцієнт достовірності (R) буде характеризувати відсутність або наявність суттєвих помилок і викривлень. При цьому, щоб визначити, що показник є достовірним, слід впевнитися, що він розрахований (визначений) у відповідності з нормативно-правовою базою; був здійснений незалежний контроль; якщо в роботі використано роботу експерта, то він є незалежним тощо.

За цих умов буде отримано кількість показників у фінансовій звітності, які не мають жодних помилок і викривлень (r_0). Порівняння фактичного показника r_1 з базовим дасть можливість визначити коефіцієнт достовірності (2):

$$R = \frac{r_1}{r_2} \quad (2).$$

Коефіцієнт зрозумілості (U) забезпечить оцінку можливості користувача самостійно розібратися в розрахунку певного показника. При цьому значення показника u_0 буде означати, що кожний показник звітності відповідає визначеній якісній характеристиці зрозумілості. Порівняння фактичного показника u_1 з базовим дозволить визначити коефіцієнт зрозумілості (3):

$$U = \frac{u_1}{u_0} \quad (3).$$

Коефіцієнт співставності (C) характеризує єдність методології розрахунку показників звітності і попередніх періодів. Базове значення c_0 означає, що всі показники фінансової звітності є співставні. Порівняння фактичного значення показників c_1 , розрахованих з дотриманням умови співставності з базовим, визначає коефіцієнт співставності (4):

$$C = \frac{c_1}{c_0} \quad (4).$$

Слід також мати на увазі, що фінансова звітність складається із звітів, які будуть мати власні значення розглянутих коефіцієнтів. Щоб визначити єдині коефіцієнти, слід використати середньозважену величину коефіцієнтів (5—8):

$$\bar{E} = \sum_{i=1}^n \frac{e_{1i}}{e_{0i}} \quad (5),$$

$$\bar{R} = \sum_{i=1}^n \frac{r_{1i}}{r_{0i}} \quad (6),$$

$$\bar{U} = \sum_{i=1}^n \frac{u_{1i}}{u_{0i}} \quad (7),$$

$$\bar{C} = \sum_{i=1}^n \frac{c_{1i}}{c_{0i}} \quad (8),$$

З точки зору впливу і значення для користувача, кожному показнику слід присвоїти коефіцієнт значимості (вагомості). Тоді, загальна формула визначення ступеня якості облікової інформації буде такою (9):

$$Q = a\bar{E} + a_2\bar{R} + a_3\bar{U} + a_4\bar{C} \quad (9),$$

де a — коефіцієнт вагомості показників.

Використання цієї методики передбачає необхідність здійснення великої кількості розрахунків. Тому за певних обставин вигоди від отриманих результатів в порівнянні з витратами на виконання таких розрахунків можуть бути значно меншими, що є недоліком у впровадженні цієї методики в практичну діяльність.

У вітчизняних умовах ведення обліку і складання звітності доцільним буде застосування експертного методу, який використовує окремі елементи методу коефіцієнтів. Експертні оцінки — це думки, судження висококваліфікованих спеціалістів у вигляді оцінок об'єкта в кількісній або якісній формі. Перевагами експертного методу є швидкість отримання результатів і можливість їх оцінки без кількісних показників.

При використанні експертного методу для оцінки якості облікової інформації є виділення окремих елементів якості. Від правильності і доцільності їх виокремлення буде в подальшому залежати об'єктивність оцінки якості облікової інформації.

Надійність облікової інформації гарантована відповідністю нормативно-правовій базі, рівнем кваліфікації бухгалтерського персоналу, рівнем організації облікової роботи, рівнем сучасних інформаційних технологій та наявністю і рівнем системи внутрішнього контролю.

Результати оцінки якості облікової інформації ґрунтуються на використанні лінійної функції, яка залежить від факторних показників, які утворюють результативний показник. Результативним показником при цьому виступає якість облікової інформації, факторні показники — елементи контролю якості, які були визначені вище (10).

$$Q = L + S + O + P + C \quad (10),$$

де L — відповідність нормативно-правовій базі;
 S — рівень кваліфікації бухгалтерського персоналу;

О — рівень організації облікової роботи;
Р — рівень програмного забезпечення;
С — рівень системи внутрішнього контролю

При використанні експертного методу часто використовують десятибальну шкалу порядку. При цьому рівень якості оцінюють як мінімальний (відсутній) (0—2 бали), малий (2—4 бали), середній (4—6 балів), вище середнього (6—8 балів), високий (8—10 балів)

Оскільки кожний елемент у визначенні якості може мати різний вплив, то слід встановити вагу або коефіцієнт значимості елемента (а). Якщо ми вважаємо, що найбільший вплив на якість облікової інформації будуть мати такі елементи як рівень кваліфікації бухгалтерських кадрів і рівень організації облікової роботи, то цим показникам ми присвоїмо коефіцієнт 0,25. Трохи менший, але значний коефіцієнт (0,2) слід присвоїти рівню системи внутрішнього контролю, оскільки від правильно організованої системи внутрішнього контролю залежить оперативне виявлення порушень і помилок. Відповідність нормативно-правовій базі облікової інформації та застосування програмного забезпечення залежить від рівня і компетенції бухгалтера та організації його роботи. Тому цим факторам можна присвоїти вагові коефіцієнти 0,15. Враховуючи вагові коефіцієнти, рівень якості облікової інформації буде визначатися так (11):

$$Q = 0,15L + 0,25S + 0,25O + 0,15P + 0,2C \quad (11).$$

Якщо експертних оцінок за кожним фактором декілька, то береться середнє значення показника ($\bar{L}, \bar{S}, \bar{O}, \bar{P}, \bar{C}$).

У той же час слід виділити недоліки експертного методу, до яких слід віднести суб'єктивізм, можливі погрішності експертизи та суттєві витрати на залучення експертів.

ВИСНОВКИ

Суттєвим проблемним питанням у визначенні якості облікової інформації є необхідність чіткої ідентифікації якісних характеристик облікової інформації. Відсутність чітко розроблених методик оцінки якості облікової інформації має вплив на якість управлінських рішень користувачів. За цих умов користувач не в змозі об'єктивно оцінити ступінь корисності інформації.

Якісна облікова інформація та фінансова звітність забезпечить повноту інформації, виконання вимоги нейтральності, за якої інформація буде неупередженою, обґрунтовану оцінку елементів фінансової звітності для прийняття стратегічних рішень, наявність інформації про конкурентну позицію підприємства, якість продукції, яка впливає на фінансовий стан підприємства тощо.

Отже, застосування якісних характеристик, а також кількісних і якісних методів оцінки якості облікової інформації надає можливість отримати якісну інформацію для складання фінансової звітності, яка забезпечує об'єктивну оцінку фінансового стану підприємства та результатів його діяльності.

Література:

1. Бутинець Ф.Ф. Інформаційні системи бухгалтерського обліку: підручник для студентів вищих навчальних закладів спеціальності 7.050106 "Облік і аудит" / Ф.Ф. Бутинець, С.В. Івахненко, Т.В. Давидюк, Т.В. Шахрайчук. За ред. проф. Ф.Ф. Бутиця, 2-е вид., перероб і доп. — Житомир: ПП "Рута", 2002. — 544 с.
2. Хендриксен Э.С. Теория бухгалтерского учета / Э.С. Хендриксен, М.Ф. Ван Бреда; Пер. с англ. / Под ред. проф. Я.В. Соколова. — М.: Финансы и статистика, 2000. — 576 с.

3. Євдокимов В.В. Адаптивна модель інтегрованої системи бухгалтерського обліку: [монографія] / В.В. Євдокимов. — Житомир: ЖДТУ, 2010. — 516 с.

4. Кузьминский А.Н. Учетная и аналитическая информация в объединении / А.Н. Кузьминский. — Киев, изд. объединение "Вища школа", головное изд-во, 1979. — 96 с.

5. Соколова Е.С. Методология оценки качества учетной информации: автореф. дис. на соискание уч. степени докт. экон. наук: спец. 08.00.12 "Бухгалтерский учет, статистика" / Е.С. Соколова. — Москва. — 2011. — 51 с.

6. Соколова Е.С. Теоретические основы методики формирования системы показателей для оценки качества бухгалтерской (финансовой) информации [Электронный ресурс] / Е.С. Соколова // Известия Тульского университета. — 2009. — № 2. — Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/>

7. НП(С)БО 1 "Загальні вимоги до фінансової звітності", затв. наказом МФУ від 07.02.13 р. №73 // Все про бухгалтерський облік. — 2013. — № 55. — С.12—16.

8. Ковалев В.В. Принципы подготовки финансовой отчетности по МСФО [Электронный ресурс] / В.В. Ковалев. — Режим доступа: <http://www.ipnou.ru/article.php?idarticle=003800>

9. Міжнародні принципи підготовки та складання фінансової звітності [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dsbrickworks.com/mzhnarodnij-oblk-ta-audit/185>

References:

1. Butinez, F.F. Ivakhnenko, S.V. Davidiyuk, T.V. and Shakhraichuk, T.V. (2002), Informatsiini systemy bukhhalterskoho obliku [Informational systems of accountancy], 2nd ed, PP Ruta, Zhytomyr, Ukraine
2. Hendriksen, E.S. and Van Breda, M.F. (2000), Teoriya bukhhalterskogo ucheta [The theory of accountancy], Finansy i statistika, Moscow, Russia.
3. Yevdokimov V.V. (2010) Adaptivna model integrovanoi systemy bukhhalterskoho obliku [Adaptive model of integrated system of accountancy], ZhDTU, Zhytomyr, Ukraine.
4. Kuzminskiy, A.N. (1979), Uchetnaja i analiticheskaja informacija v obyedinenii [Accountancy and analytical information in combining], Vyshcha shkola, Kyiv, Ukraine.
5. Sokolova, E.S. (2011), "Methodology of estimation of the accounting information's quality", Ph.D. Thesis, Accounting and statistics, Moscow state university of statistics, economy and informatics, Moscow, Russia.
6. Sokolova, E.S. (2009), "Theoretical basis of methods of forming the system of indicators for estimation and quality of accounting information", Izvestija Tul'skogo universiteta, [Online], vol.2, available at: <http://cyberleninka.ru/article/> (Accessed 10 September 2013).
7. National principle (standart) of accountancy (2013), "General requirements to financial reporting", Everything about accounting, vol. 55, pp. 12—16.
8. Web-site of institute of problems of enterprise (2008), "The principles of preparation of financial reporting" // [Online], available at: <http://www.ipnou.ru/article.php?idarticle=003800> (Accessed 15 October 2013).
9. Financial portal (2010), "International principles of preparation and working out of financial report", available at: <http://www.dsbrickworks.com/mzhnarodnij-oblk-ta-audit/185-mzhnarodn-princzipi-pdgotovki-ta-skladannya-fnansovo-zvtnost-.html> (Accessed 1 November 2013).

Стаття надійшла до редакції 16.12.2013 р.

О. В. Лисюк,
к. е. н., в. о. доцента кафедри статистики та аналізу,
Львівський національний аграрний університет

ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

O. Lysyuk,
Ph.D. in Economics, docent of department of statistics and analysis, Lviv National Agrarian University

ORGANIZATION OF SCIENTIFIC ACTIVITY IN UKRAINE

Необхідність забезпечення розвитку українського суспільства ставить перед наукою завдання постійного удосконалення методології наукових досліджень з метою отримання нових знань та їх практичного застосування у найрізноманітніших сферах життя людини. Наука — це сфера безперервної творчості, основним мотивом якої виступає прагнення людини до нового. Творячи науку, людина розширює межі пізнаного, проникає в глибини матеріального і духовного світу, забезпечуючи тим самим свій власний розвиток. На відміну від матеріального продукту, який внаслідок споживання знищується, науковий доробок постійно поповнюється внаслідок збереження старих та створення нових знань. У статті розглянуто низку питань щодо сучасного стану організації наукової діяльності у нашій країні та шляхів її якісного оновлення.

Science is an area of continuous work, the main motive which performs human desire for the new. Doing science, the man pushed the boundaries of the known, into the depth of the material and the spiritual world, thereby ensuring their own development. Unlike tangible products, which are destroyed as a result of consumption, scientific heritage is constantly updated as a result of the preservation of old and new knowledge. The further development of Ukrainian society requires improving the methodology of scientific research and obtaining new knowledge for implementation them into practical human activity. The article regards the issues relating to the organization of scientific activities in Ukraine and the ways to upgrade their quality.

Ключові слова: наука, наукова діяльність, наукове знання, науково-технічна продукція, інтелектуальний потенціал, понятійний апарат.

Key words: science, scientific research, scientific knowledge, scientific and technical products, intellectual potential, conceptual apparatus.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Рівень розвитку економіки країни значною мірою залежить від стану його наукового забезпечення. Здобутки науки далеко не повною мірою використовуються у різних галузях виробництва. Тому на сьогоднішній день постає проблема якісного підвищення рівня організації наукової діяльності та впровадження результатів досліджень у сфері народного господарства нашої держави [5].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Серед сучасних наукових дослідників проблем організації наукової діяльності в Україні належить виділити А. Доброхота, А. Єрину, А. Конверського, П. Краюка, Б. Маліцького, Б. Криштофорову, І. Єгорова, В. Лубського, О. Поповича та інших.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Поступальний розвиток у сфері організації наукової діяльності в Україні можливий лише при постійному опрацюванні актуальних питань теорії і методології та розробці механізмів практичного втілення у життя результатів досліджень.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Видатний вчений, філософ та мислитель, автор теорії ноосфери В.І. Вернадський у своїй праці "Наукова думка як планетне явище" стверджував, що на сучасному етапі ми переживаємо період виключного прояву живої речовини — виникнення та розвиток наукової думки як чинника суттєвого впливу на процес еволюції біосфери [4].

Наука — це складова частина культури суспільства, спосіб формування у свідомості людини уявлень про все те, що нас оточує. Таким чином, наука впливає на світогляд людини через наукову картину світу, в якій у концентрованому вигляді виражені загальні принципи побудови світу реального.

У широкому розумінні слова наука — це особлива сфера людської діяльності, функцією якої є побудова і систематизація знань про дійсність, що дають змогу описувати, пояснювати та прогнозувати найрізноманітніші її фрагменти. Сутність науки полягає у тому, що вона є відображенням буття. Тому все, що гідне існування, гідне також пізнання; найнижчі і мерзенні речі можуть з таким же правом бути предметом науки, як найдорогоцінніші й найвеличніші, бо низьке і вульгарне існує так само, як і величне.

На сьогоднішній день ми з впевненістю можемо стверджувати, що наука, яка вже давно стала продуктивною силою, відіграє важливу роль у найрізноманітніших галузях і сферах життя людей, а рівень її розвитку є показником економічного, соціального і культурного розвитку суспільства.

Наука як результат розвитку суспільства вже давно стала продуктивною силою і відіграє надзвичайно важливу роль у житті людини. Сьогодні можна зустріти велику кількість глумачень поняття "наука", втім загальноновизнаним є той факт, що вона виступає у трьох основних проявах — це:

- 1) вид людської діяльності;
- 2) система або сукупність дисциплінарних знань;
- 3) соціальний інститут.

Розглядаючи особливості наукової діяльності, необхідно розрізнити індивідуальну наукову діяльність (процес наукової роботи окремого дослідника) і колективну наукову діяльність (діяльність співтовариства вчених, що працюють в певній галузі науки, або робота наукового колективу дослідної установи).

Індивідуальну наукову діяльність можна охарактеризувати такими особливостями:

1) науковий працівник повинен чітко обмежувати рамки своєї діяльності і визначити цілі своєї наукової роботи. У науці, так само як і в будь-якій іншій галузі професійної діяльності, відбувається природний поділ праці. Науковий працівник не може займатися "наукою взагалі", а повинен виокремити певний напрям роботи, поставити конкретну мету. Необхідно зазначити, що особливість будь-якої наукової роботи полягає в тому, що на шляху дослідника постійно "трапляються" різні явища і факти, які хочеться вивчити докладніше. Однією з головних якостей наукового працівника є здатність зосередитися лише на тій проблемі, якою він займається;

2) перш ніж приступити до наукової роботи з будь-якої проблеми, необхідно вивчити в науковій літературі, що було зроблено в цій галузі попередниками;

3) науковий працівник повинен освоїти наукову термінологію і чітко вибудувати свій понятійний апарат. Перевагою вченого є те, що він пише і говорить про найскладніші речі простою мовою.

Дослідник повинен провести чітку грань між буденною і науковою мовою. Відмінність полягає в тому, що до розмовної мови не пред'являється особливих вимог до точності використовуваної термінології.

Однак, як тільки ми починаємо говорити про ці ж поняття науковою мовою, то відразу виникають питання: "А в якому сенсі використовується певне поняття?"

У будь-якій науці має місце існування різних наукових шкіл. Кожна наукова школа вибудовує свій власний понятійний апарат. Тому, якщо дослідник-початківець візьме термін у трактуванні однієї наукової школи, а інший в трактуванні іншої школи, то

матиме місце різнобій у застосуванні понять і ніякої нової системи наукового знання дослідник не створить;

4) результат будь-якої наукової роботи чи дослідження повинен бути обов'язково оформлений і опублікований у вигляді наукового звіту, наукової доповіді, реферату, статті, книги і т.д. Ця вимога обумовлюється двома обставинами.

По-перше, тільки в письмовому вигляді можна викласти свої ідеї і результати на суворо науковій мові. В усному мовленні цього майже ніколи не вдається. Причому написання будь-якої наукової роботи, навіть найменшої статті, для дослідника-початківеця представляє велику складність, оскільки те, що легко проговорюється в публічних виступах або ж подумки промовляється "про себе", виявляється таким, що не підлягає опублікуванню. Тут маємо ту ж різницю, що й між повсякденною і науковою мовами. В усному мовленні ми самі та наші слухачі не помічають логічних огріхів. Тоді як письмовий текст вимагає суворого логічного викладу, а це зробити набагато важче.

По-друге, мета будь-якої наукової роботи — отримати і довести до людей нове наукове знання. Якщо це "нове наукове знання" залишається лише у голові дослідника, про нього ніхто не зможе прочитати, то це знання, по суті справи, пропаде.

Особливості колективної наукової діяльності:

1. Оскільки будь-яка наукова робота є творчим процесом, то дуже важливо, щоб цей процес не був "зарегламентованим". Природно, що наукова робота дослідницького колективу може і повинна плануватися. Але при цьому кожен дослідник, якщо він досить грамотний, має право на свою точку зору. Будь-які спроби диктату, нав'язування всім загальної єдиної точки зору ніколи не призводили до позитивного результату.

Існування в одній і тій же галузі науки різних наукових шкіл обумовлено і об'єктивною необхідністю існування різних точок зору. А практика потім підтверджує або спростовує різні теорії.

2. Будь-які наукові дослідження можуть проводитися лише в певному співтоваристві вчених. Це зумовлено тією обставиною, що досліднику, навіть найбільш кваліфікованому, завжди необхідно обговорювати з колегами свої ідеї, отримані факти, теоретичні побудови.

Однією з умов наукового спілкування для будь-якого дослідника є його безпосереднє й опосередковане спілкування з колегами, які працюють в конкретній галузі науки — через спеціально організовані наукові і науково-практичні конференції, семінари, симпозіуми і через наукову літературу — статті в друкованих та електронних журналах, збірниках, книгах і т.д. І в тому і в іншому випадку дослідник, з одного боку, виступає сам або публікує свої результати, з іншого боку — слухає і читає те, чим займаються інші дослідники.

3. Впровадження результатів дослідження — це найважливіший момент наукової діяльності.

Механізм їх впровадження є таким: результати окремих досліджень публікуються в тезах, статтях, потім вони узагальнюються в книгах, брошурах, монографіях як суто наукових публікаціях, а потім у ще більш узагальненому, скороченому і систематизованому вигляді потрапляють у вузівські підручники.

І вже найбільш фундаментальні результати потрапляють до шкільних підручників.

Крім того, далеко не всі дослідження можуть бути впроваджені. Найчастіше дослідження проводяться для збагачення самої науки, арсеналу її фактів, розвитку теорії. Лише після накопичення певної "критичної маси" фактів, концепцій, відбувається впровадження досягнень науки в практику.

Визначення правових, організаційних та фінансових засад функціонування і розвитку науково-технічної сфери, створення умов для наукової і науково-технічної діяльності, забезпечення потреб суспільства і держави у технологічному розвитку здійснюється відповідно до положень Конституції України щодо сприяння з боку держави у розвитку вітчизняної науки, норм Закону України "Про наукову і науково-технічну діяльність" та інших нормативно-правових актів.

Основним засобом реалізації пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки шляхом концентрації науково-технічного потенціалу держави для розв'язання найважливіших природничих, технічних і гуманітарних проблем є Державні цільові наукові та науково-технічні програми.

Державні цільові наукові та науково-технічні програми з пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки формуються центральним органом виконавчої влади у сфері наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності на основі цільових проектів, відібраних на конкурсних засадах.

Державне замовлення на науково-технічну продукцію щорічно формується центральним органом виконавчої влади у сфері наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності та центральним органом виконавчої влади з питань економічної політики на основі переліку найважливіших розробок, спрямованих на створення новітніх технологій та продукції, і затверджується Кабінетом Міністрів України відповідно до законодавства України.

Одним з головних нормативних документів, що регулює систему взаємовідносин у науковій сфері, є вже згаданий вище Закон "Про наукову і науково-технічну діяльність", положення якого, зокрема, визначають: правовий статус суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності, матеріальних та моральних стимулів забезпечення престижності та зумовленої суспільними потребами пріоритетності цієї сфери людської діяльності, залучення до неї інтелектуального потенціалу нації; економічні, соціальні та правові гарантії наукової і науково-технічної діяльності, свободу наукової творчості; основні цілі, напрями та принципи державної політики у сфері наукової і науково-технічної діяльності; повноваження органів державної влади щодо здійснення державного регулювання наукової і науково-технічної діяльності.

Основним суб'єктом наукової і науково-технічної діяльності є вчений, який має право:

— обирати форми, напрями і засоби наукової і науково-технічної діяльності відповідно до своїх інтересів, творчих можливостей та загальнолюдських цінностей;

— об'єднуватися з іншими вченими в постійні або тимчасові наукові колективи для проведення спільної наукової і науково-технічної діяльності;

— брати участь у конкурсах на виконання наукових досліджень, які фінансуються за рахунок коштів Державного бюджету України та інших джерел відповідно до законодавства України;

— здобувати визнання авторства на наукові і науково-технічні результати своєї діяльності;

— публікувати результати своїх досліджень або оприлюднювати їх іншим способом, у порядку, встановленому законодавством України;

— брати участь у конкурсах на заміщення вакантних посад наукових і науково-педагогічних працівників;

— отримувати, передавати та поширювати наукову інформацію;

— здобувати державне і громадське визнання через присудження наукових ступенів, вчених звань, премій, почесних звань за внесок у розвиток науки, технологій, впровадження наукових, науково-технічних результатів

у виробництво та за підготовку наукових кадрів.

Вчений при здійсненні наукової, науково-технічної та науково-педагогічної діяльності зобов'язаний:

— не завдавати шкоди здоров'ю людини, її життю та довкіллю;

— додержуватися етичних норм наукового співтовариства, поважати право на інтелектуальну власність.

Вчені мають право на здобуття наукового ступеня кандидата і доктора наук та присвоєння вчених звань старшого наукового співробітника, доцента і професора.

Вищою науковою організацією України, яка організує і здійснює фундаментальні та прикладні дослідження з найважливіших проблем природничих, технічних і гуманітарних наук, а також координує здійснення фундаментальних досліджень в наукових установах та організаціях незалежно від форм власності є Національна академія наук України [1].

ВИСНОВКИ

Розвиток науки і техніки є визначальним фактором прогресу суспільства, підвищення добробуту його членів, їх духовного та інтелектуального зростання. Цим зумовлена необхідність державної підтримки розвитку науки як джерела економічного зростання і невід'ємної складової національної культури та освіти, створення умов для реалізації інтелектуального потенціалу громадян у сфері наукової і науково-технічної діяльності, цілеспрямованої політики у забезпеченні використання досягнень вітчизняної та світової науки і техніки для задоволення соціальних, економічних, культурних та інших потреб.

Література:

1. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 13 грудня 1991 року № 1977-ХІІ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>

2. Положення про Міністерство освіти і науки України, затверджене Указом Президента України від 7 червня 2000 року № 773/2000 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>

3. Білуха М.Т. Основи наукових досліджень: підручник для студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів / М.Т. Білуха. — К.: Вища школа, 1997. — 271 с.

4. Вернадський В.И. Научная мысль как планетное явление / В.И. Вернадський. — М.: Наука, 1991. — 355 с.

5. Концепція наукового забезпечення установами УААН розвитку галузей агропромислового комплексу України в 2011—2015 роках // Економіка АПК. — 2010. — № 2. — С. 3—14.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1991), The Law of Ukraine "On Scientific and Technical Activities", available at: <http://www.rada.gov.ua/laws/show/1977-XII> (Accessed 13 December 1991).

2. Decree of the President of Ukraine (2000), Regulations of the Ministry of Education and Science of Ukraine, available at: <http://www.rada.gov.ua> (Accessed 7 June 2000).

3. Beluha, M.T. (1997), Basic scientific research: a textbook for students of economic specialties of higher educational institutions, Vyscha shkola, Kyiv, Ukraine.

4. Vernadsky, V.I. (1991), Nauchnaya Thought How planetnoe phenomenon, Nauka, Moscow, Russia.

5. The concept of scientific support institutions of Agrarian Sciences of Ukraine agribusiness sectors in the years 2011—2015, (2010), Ekonomika APK, vol. 2 pp. 3—14.

Стаття надійшла до редакції 16.12.2013 р.

*І. В. Новикова,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки, Державний університет телекомунікацій*

МАРКЕТИНГОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙ

*I. Novykova,
PhD, Associate Prof., PhD, Associate Prof. of Department of economic, State University of Telecommunications*

MARKETING SUPPORT FOR TELECOMMUNICATIONS COMPANIES

У статті визначено основні проблеми маркетингового забезпечення діяльності підприємств сфери телекомунікацій, розглянуто питання впливу маркетингового забезпечення на підвищення конкурентоспроможності телекомунікаційних підприємств. Обґрунтовано підходи, що забезпечать конкурентні переваги підприємств галузі в сучасних умовах.

The paper identifies the key problems of marketing support for enterprises in the telecommunication industry. The impact of marketing software to increase the competitiveness of telecommunication companies is considered. The approaches that provide competitive advantage of the industry in the current environment are discussed.

*Ключові слова: маркетинг, конкурентоспроможність, підприємства телекомунікацій.
Key words: marketing, competitiveness, enterprise telecommunications.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У теорії та практиці маркетингу термін "маркетингове забезпечення" хоча і вживається дослідниками та фахівцями в самих різних контекстах при описі маркетингової діяльності, але, тим не менш, навряд чи можна сказати, що він несе якийсь цілком певний, узгоджений, більш-менш чітко сприймається всіма однаково сенс. Часто фахівці, говорячи про маркетингове забезпечення, надають йому частковий, суб'єктивний, вторинний, додатковий або навіть метафоричний сенс. Якщо спробувати оцінити поняття "забезпечення", то звертаючись, наприклад, до тлумачного словника, можна побачити, що "забезпечити кого — що — ніж — або" — означає "постачання чим-небудь в потрібній кількості", "надання достатніх матеріальних коштів". Тут в якості асоційованих понять ми бачимо економічну категорію постачання. Сенс поняття, особливо важливий з точки зору стратегічного маркетингу і планування маркетингових операцій, розкривається в такому визначенні: "забезпечити — зробити цілком можливим, дійсним, реально виконаним". Далі, "забезпечити кого — що від кого — чого-або" — значить, "захистити, охоронити", що для маркетолога викликає пряму асоціацію з сучасною концепцією забезпечення безпеки маркетингових операцій, оскільки зниження бізнес-ризиків є одним з найважливіших цільових пріоритетів маркетингу підприємства. У Великому тлумачному словнику можна побачити, що з терміном "забезпечення" зв'язується ідея того, що "забезпечує збереження, виконання чого-л., служить запорукою, гарантією чого-л.", а дієслово "забезпечити" означає "постачити в достатній кількості... створити всі необхідні умови для здійснення чого-л., гарантувати надійність, міцність чого-л.". Грунтуючись на проведеному змістовному аналізі терміну "забезпечення", можна вважати цілком природною спробу дати визначення і похідному від нього терміну "маркетингове забезпечення", виходячи з принципу аналогії. Якщо розглядати маркетинг як філософію бізнесу та підприємництва, то головне значення в маркетинговому забезпеченні належатиме науково-методологічному знанню, основу якого становить концептуально-теоретична доктрина, що обґрунтовує роль маркетингу в системі суспільно значущих обмінних відносин, що дає йому соціальну направленість і наділяє маркетинг особливою місією в сфері соціально-економічних і політичних ініціатив.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок у розробку проблеми функціонування підприємств за концепцією маркетингу, конкурентоспроможності підприємств і товарів внесли науковці Армстронг Г., Вонг В., Годубков Е., Джоббер Д., Котлер Ф., Портер М., Романов А., Фатхудинов А., однак у їхніх працях не враховано ринкове середовище і особливості розвитку вітчизняного ринку телекомунікацій. У наукових працях вітчизняних вчених Балабанової Л., Войчака А., Герасимчука В., Гончарової Н., Кардаша В., Кредисова А., Крикавського Є., Куценко Н., Кузьміна О., Окландера М., Павленка А., Скибінського С., Сологуб О., Старостіної А. розглядаються теоретичні і прикладні проблеми маркетингу на підприємствах окремих галузей промисловості, секторів економіки і товарних груп. Водночас поза їх увагою залишилися проблеми забезпечення конкурентоспроможності підприємств телекомунікацій.

ПОСТАНОВКА ЦІЛЕЙ

Мета статті полягає у висвітленні сучасного стану маркетингового забезпечення конкурентоспроможності підприємств телекомунікацій та визначення впливу маркетингового забезпечення на підвищення конкурентоспроможності підприємств галузі.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Маркетинг, що розглядається як стратегічно вивірена і орієнтована на довгострокову перспективу концепція, та є базою управлінської діяльності підприємства, включає до складу такі види забезпечень як правове, фінансове, інформаційне, інтелектуальне (зокрема різного роду концептуально-технологічні інновації та ноу-хау в області практичного управління).

Якщо уявляти маркетинг переважно в операційно-плані, тобто як систему дій або операцій, то тут на перший план серед складових маркетингового забезпечення виходять такі його форми як інформаційне, техно-технологічне, методичне, організаційне, економетричне (забезпечує адекватність вимірювань маркетингових показників, параметрів, характеристик, ефектів), програмно-алгоритмічне, математичне, лінгвістичне, мережеве та інші види забезпечень. При цьому слід сказати про особливу роль інформаційного забезпечення, яке, втім, в умовах інформаційно-

комунікативної домінантності, властивої сучасній економічній діяльності, має визначальне значення в якості ключового компонента маркетингового забезпечення.

Якщо виразити найбільш загальну точку зору на структуру і змістовну частину маркетингового забезпечення, то найбільш вдалим визначенням для цього поняття буде, на наш погляд, таке: маркетингове забезпечення являє собою сукупність всіх видів ресурсів (як матеріальних, так і нематеріальних), комплексно забезпечує підтримку адекватності системи та процесу маркетингу. Система маркетингового забезпечення необхідна для нормального (якісного та безперебійного) функціонування процесу розробки і прийняття рішень у мережі взаємовідносин бізнес структур, які залучені в процес обміну цінностями (товарами і послугами) на комерційній або некомерційній основі. Система маркетингового забезпечення включає ряд підсистем, основними з яких є підсистеми інформаційного, організаційного, правового, економічного, технічного, програмного, математичного, соціального, економічного та забезпечення безпеки.

Виходячи з даного підходу до маркетингового забезпечення, слід зазначити, що для сучасного стану маркетингу на вітчизняних телекомунікаційних підприємствах характерно:

— відсутність методик проведення маркетингових досліджень впливів на ринок, відпрацьованих з урахуванням специфіки українського, регіонального та галузевого ринку;

— опора більше на інтуїтивні, ніж на наукові методи.

В цей час маркетинг в телекомунікаціях в Україні практично не використовується, хоча сучасні умови в останні роки все більше обумовлюють необхідність управляти даним процесом, постійно орієнтуватися на індивідуальні потреби споживачів. Можливості перевершити конкурентів значною мірою будуть підвищуватися у тих підприємств, які зможуть створити ефективну систему маркетингового забезпечення. Як показує практика, багато українських телекомунікаційних підприємств, конкуруючі на ринках, ще не готові до активного ведення конкурентної боротьби. Основними причинами цього є недостатнє опрацювання методичного забезпечення управління конкурентоспроможністю, відсутність у підприємств ефективних управлінських та організаційно-економічних механізмів реагування на зміни зовнішнього і внутрішнього середовища. Вітчизняним телекомунікаційним підприємствам потрібні такі системи управління, які забезпечували б їм високий рівень конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринках бо висока конкурентоспроможність підприємства, будучи вирішальним фактором його успіху, досягається шляхом постійної цільової роботи щодо створення та посилення конкурентних переваг і підвищення ступеня реагування на майбутні зміни середовища.

Використання відомих методик аналізу, маркетингових досліджень, розрахунку і сегментування цільового ринку, позиціонування підприємства і телекомунікаційних послуг дозволяє вирішити проблему стратегічного управління конкурентоспроможністю лише фрагментарно. Безумовно, більш повна картина виходить у разі використання їх в сукупності, а в цьому випадку роль об'єднуючого початку, на нашу думку, виконує гіпотеза цільового ринку (ГЦР) як стратегічний генеральний план зі створення та просування на ринку пропозицій послуг телекомунікаційного підприємства. Всі методики, об'єднані разом, являють комплекс маркетингових заходів.

Комплекс маркетингових заходів — це система управління конкурентоспроможністю телекомунікаційного підприємства, спрямована на вирішення завдань об'єкту маркетингових заходів, можливостей підприємств, засобів просування інформації про послугу і т.д. Комплекс маркетингових заходів носить управлінський характер і націлений на зміцнення позиції підприємства в конкурентному середовищі, будучи інструментом управління конкурентоспроможністю.

Процес розробки комплексу маркетингових заходів на телекомунікаційних підприємствах наведено на рисунку 1.

Управління конкурентоспроможністю телекомунікаційного підприємства з використанням методів маркетингового забезпечення — процес, що допомагає збереженню параметрів конкурентоспроможності (зовнішньої і внутрішньої, стратегічної і тактичної), підтриманню їх у стані можливих змін відповідно до об'єктивних закономірностей формування та розвитку ринку пропозиції телекомунікаційних послуг.

Суб'єктами управління конкурентоспроможністю телекомунікаційного підприємства з використанням методів маркетингу є керівник підприємства, менеджер з маркетингу, керівники структурних підрозділів підприємства, які є відповідальними за виконання окремих функцій чи завдань цього процесу. Об'єктом управління є параметри конкурентоспроможності телекомунікаційного підприємства (зовнішні і внутрішні, стратегічні і тактичні). Інструментом управління виступають методи маркетингу. На першому етапі створення комплексу маркетингових заходів проводиться оцінка конкурентоспроможності телекомунікаційного підприємства. На другому етапі розробляється гіпотеза цільового ринку (ГЦР). Розробка ГЦР телекомунікаційного підприємства дозволяє знайти відповіді на наступні питання:

- Факт — що виробляємо і як просуваємо;
- Аргумент — чому цю послугу будуть купувати саме у цього підприємства;
- Кому — опис цільового ринку посегментно;
- Де — місце реалізації та пропозиції телекомунікаційних послуг;
- Коли — час розробки послуги, час продажу;
- По якому каналу — канали маркетингових комунікацій.

Залежно від вибору аргументу формується конкурентне середовище. Тільки після складання гіпотези цільового ринку ми можемо робити аналіз конкурентного середовища. Важливо врахувати, що аналіз робиться тільки по тих конкурентах, які знаходяться в приблизно одному конкурентному становищі з досліджуваним підприємством та мають однакову або схожу з підприємством стратегічну конкурентоспроможність. На третьому етапі розробки комплексу маркетингових заходів встановлюємо становище підприємства на ринку, з'ясуємо в результаті аналізу його сильні і слабкі сторони, а також можливості, які у нього можуть бути, і небезпеки, які йому загрожують, тобто досліджуємо внутрішню маркетингову середу (мікросередовище). Цей попередній аналіз проводиться для того, щоб зрозуміти, які тенденції середовища будуть впливати на параметри тактичної конкурентоспроможності підприємств, що виходять не стільки на ринок послуг або товарів, скільки на ринок задоволення потреб. Далі проводяться маркетингові дослідження для верифікації ГЦР шляхом опитування цільової аудиторії. Результат досліджень допоможе перевірити гіпотезу цільового ринку і розрахувати обсяг цільового ринку, на який буде впроваджуватися комплекс маркетингових заходів.

На рисунку 2 представлена схема системи управління конкурентоспроможністю телекомунікаційного підприємства з використанням методів маркетингу. Особливістю цієї схеми, на наш погляд, є пов'язування та узгодження цілей, завдань, функцій, а значить, і практичних дій з управління конкурентоспроможністю з боку керівництва підприємства, відділу маркетингу та інших структурних підрозділів в рамках комплексу маркетингових заходів. Очевидно, що така програмна задача, як забезпечення конкурентоспроможності підприємства — зовнішньої і внутрішньої, стратегічної і тактичної, — не може бути забезпечена діяльністю тільки відділу маркетингу.

У запропонованій схемі виділено принципову роль підрозділів підприємства в забезпеченні внутрішньої і тактичної конкурентоспроможності підприємства, без яких неможливо говорити про забезпечення конкурентоспроможності взагалі. Таким чином, запропонована схема конкурентоспроможності підприємств телекомунікацій на основі маркетингового забезпечення може бути використана підприємствами для оцінки свого становища на ринку і використання методів маркетингу.

Маркетинг у сфері телекомунікацій — комплексна система управлінської, регулюючої і дослідницької діяльності, яка враховує галузеві особливості та спрямована на задоволення потреб суспільства у відповідності з купівельним попитом. Основні напрями маркетингової діяльності є ключовими складовими всіх стадій процесу діяльності телекомунікаційного підприємства — від виробництва матеріальних благ, їх розподілу, просування до стадії кінцевого споживання. Технології маркетингу різноманітні, але переслідують єдину мету — підвищити конкурентоспроможність підприємства і того продукту або послуги, який воно представляє на ринку. Ми вважаємо, що підприємствам телекомунікацій необхідно використовувати у своїй діяльності вже давно існуючу, але завжди актуальну технологію маркетингу.

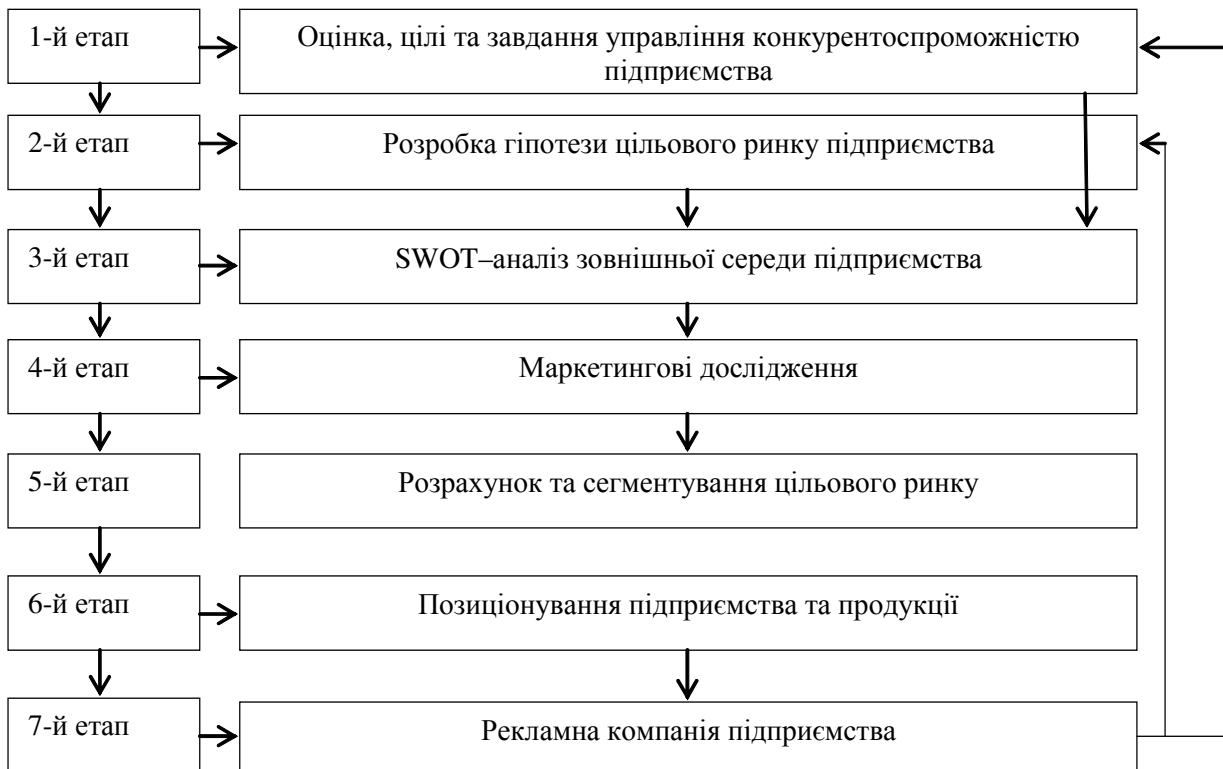

Рис. 1. Процес розробки комплексу маркетингових заходів у рамках управління конкурентоспроможністю телекомунікаційного підприємства

гових досліджень. Під маркетинговими дослідженнями розуміється систематичний збір, відображення та аналіз даних з різних аспектів маркетингової діяльності. Маркетингові дослідження знижують рівень невизначеності і стосуються всіх елементів комплексу маркетингу і його зовнішнього середовища, впливають на маркетинг певного продукту на конкретному ринку. Ми вважаємо, що проведення досліджень має супроводжувати всі стадії стратегічного планування маркетингової діяльності підприємства, особливо актуальним це є в момент організації діяльності підприємства, коли необхідно визначити потреби ринку і в процесі здійснення контролю за реалізацією стратегії, коли необхідно коригувати маркетингову діяльність в умовах швидко мінливих і потреб споживачів. Маркетингові дослідження ринку товарів і послуг є важливим заходом підвищення ефективності діяльності підприємств.

Після визначення маркетингових позицій підприємства виникає необхідність у створенні стратегії, адаптованої до зовнішнього середовища і конкурентних переваг підприємства і товару або послуги, які телекомунікаційне підприємство збирається запропонувати на ринку споживачам. Стратегія маркетингу повинна дати відповіді на наступні питання:

- які товари (послуги) вводяться на ринок, в якому асортименті та за якими цінами;
- на якого споживача вони розраховані і яких потенційних споживачів можна залучити в подальшому;
- які умови необхідні для продажу товарів (послуг) на запланованому рівні;
- через які канали, і в яких обсягах буде організовано просування;
- якими засобами доцільно впливати на попит для стимулювання продажів;
- яким має бути післяпродажне обслуговування (якщо воно необхідно), і ким воно буде здійснюватися;
- яких економічних результатів очікують учасники ринку і які для цього будуть потрібні витрати.

Пропоновані рішення, що визначають маркетингову стратегію підприємства, повинні бути конкретні і пов'язані за термінами проведення між усіма учасниками. Збій у одній з ланок часто призводить до провалу всієї задуманої стратегії. Ефективним маркетинговим інструментом для телекомунікаційних підприємств в умовах інноваційного розвитку економіки, є система маркетингових комунікацій, одним з елементів якої є реклама. Рекламна кампанія підприємства має на меті створити у потенційного

споживача повне уявлення про свої товари (послуги), включаючи їх повний спектр, якість, вартість. Найбільш ефективним засобом просування товарів і послуг найчастіше виступає реклама в засобах масової інформації. Реклама так само покликана створювати своїми засобами імідж у першу чергу за допомогою побудови таких образів, які викликають у людей яскраві враження. У цьому і полягає психологія іміджірованія.

Сильний імідж підприємства стає необхідною умовою досягнення організацією стабільного та позитивного ділового успіху. І цьому є цілком розумне пояснення. По-перше, сильний імідж дає ефект придбання організацією певної ринкової сили, що призводить до зниження чутливості до ціни на товари або послуги цієї організації. По-друге, зменшує замінність товарів та послуг, що захищає підприємство від атак конкурентів і зміцнює позиції щодо товарів-замінників. По-третє, сильний імідж полегшує доступ фірми до ресурсів різного роду: фінансові, інформаційні, людські та інші. Нами виділені основні причини зростання уваги телекомунікаційних підприємств до проблем формування громадської думки:

1. Зростання динамічності, нестабільності і невизначеності ділового середовища, що обумовлено зростанням швидкості інформаційних процесів.
2. Зростання непередбачуваності діяльності партнерів, конкурентів, споживачів, персоналу викликає необхідність для менеджерів управляти поведінкою свого оточення за допомогою встановлення і підтримки позицій з усіма учасниками свого середовища діяльності.
3. Ускладнення соціального, політичного, психологічного середовища підприємства обумовлено збільшенням числа її учасників і зростанням освіченості учасників комунікацій.
4. Успіх діяльності телекомунікаційного підприємства багато в чому визначається станом зовнішнього середовища. Обмін ресурсами між організацією і середовищем сьогодні збільшився і навіть невеликий збій в даній системі призводить до серйозних змін у діяльності підприємства.
5. Інтенсивний, часто некерований розвиток технологій зрівнює фактор виробництва і часу. Нерівномірний розподіл ресурсів призводить до підвищення ролі соціальних факторів. Підтримка балансу інтересів, попередження помилок вимагають постійного діалогу, ведення комунікацій, а отже, і управління ними. Зростання соціальної відповідальності підприємств збільшує їх активність у сфері PR-технологій.

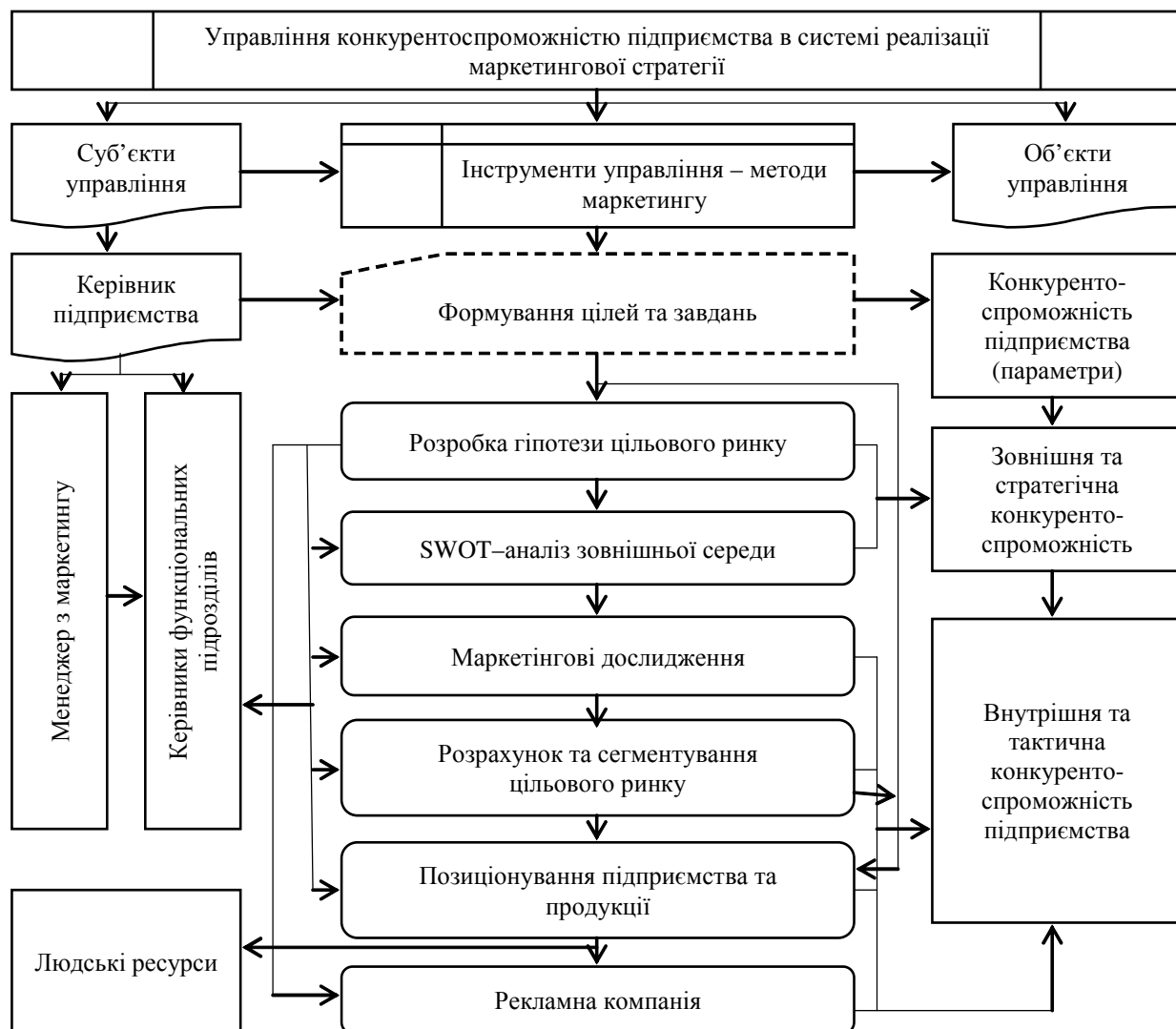

Рис. 2. Схема системи управління конкурентоспроможністю телекомунікаційного підприємства з використанням маркетингових заходів

6. Широкий шквал недоброросівної та неякісної реклами призводить до того, що покупець буде робити свій вибір не на основі рекламних трюків, а на зборі достовірної інформації, отже, у вигрaші буде той, хто застосує більш досконалі прийоми PR-технологій.

ВИСНОВОК

Маркетингові рішення тісно пов'язані з ефективністю підприємницької діяльності. Помилки в прийнятті рішень мають серйозні наслідки, це не тільки загроза банкрутства, втрата фінансових коштів, але і втрата іміджу. При зростаючій конкуренції на ринку успіх телекомунікаційного підприємства визначається ефективністю маркетингу і маркетингових програм. Знання актуальних інструментів маркетингу і вміння застосовувати їх на практиці дає конкурентну перевагу підприємствам, допомагає досягти успіху на ринку. Таким чином, в умовах інноваційної економіки необхідною умовою існування і розвитку телекомунікаційного підприємства, є формування та реалізація маркетингової стратегії їх діяльності, заснована на застосуванні маркетингових технологій.

Література:

1. Акмаєв А.І. Удосконалення оцінки конкурентоспроможності підприємства в умовах глобалізації [Електронний ресурс] / А.І. Акмаєв, Н.В. Коваленко // Культура народів Причорномор'я. — 2007. — № 99. — С. 7—10. — Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua:8080/dspace/handle/123456789/34955>
2. Балабанова Л.В. Управление конкурентоспособностью предприятий на основе маркетинга: [монография] / Л.В. Балабанова, А. В. Кривенко. — Донецк: ДонГУЭТ им. М. Туган-Барановского, 2004. — 147 с.

3. Войчак А.В. Конкурентні переваги підприємства: сутність і класифікація / А.В. Войчак, Р.В. Камишніков // Маркетинг в Україні. — 2005. — № 2. — С. 50—53.

4. Павленко А.Ф., Войчак А.В. Маркетинг: підручник. — К.: КНЕУ, 2003. — 246 с.

5. Тарнавська Н.П. Управління конкурентоспроможністю підприємств: теорія, методологія, практика [Текст]: монографія / Н.П. Тарнавська. — Т.: Економічна думка, 2008. — 570 с.

References:

1. Akmaiev, A.I. and Kovalenko, N.V. (2007), "Essential categories and factors of using labor resources potential of the population", Problemy material'noi kul'tury: ekonomichni nauky, [Online], vol. 8, available at: <http://www.economy-nauka.com.ua> (Accessed 7 Oct 2013).
2. Balabanova, L.V. and Krivenko, A.V. (2004), Upravlenie konkurentosposobnost'ju predpriyatij na osnove marketinga [Management of competitiveness of enterprises through marketing], DonGUET named after Tugan-Baranovskiy, Donetsk, Ukraine.
3. Voichak, A.V. and Kamyshnikov, R.V. (2005), "Competitive advantage of an enterprise: the nature and classification", Marketynh v Ukraini, vol. 2, pp. 50—53.
4. Pavlenko, A. F. Vojchak, A. V. (2003), Marketynh [Marketing], KNEU, Kyiv, Ukraine.
5. Tarnavs'ka, N.P. (2008), Upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpriemstv: teoriia, metodolohiia, praktyka [Management of enterprises' competitiveness: theory, methodology, practice], Ekonomichna dumka, Ternopil, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 23.12.2013 р.

Д. В. Нікитенко,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економічної теорії,
Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне
О. В. Мулярчук,
магістр спеціальності "Фінанси і кредит",
Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне

ПРОБЛЕМИ ЕФЕКТИВНОСТІ ТА БЕЗПЕКИ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

D. Nikytenko,
Ph.D. in Economics, docent, docent of Economic Theory,
National University of Water Management and Nature Resources Use, Rivne
O. Mulyarchuk,
magistr of finance and credit, National University of Water Management and Nature Resources Use, Rivne

THE EFFICIENT AND SAFE PROBLEMS OF MONETARY POLICY IN UKRAINE

Грошово-кредитна політика є комплексом взаємопов'язаних заходів, які спрямовуються на забезпечення стабільності національної валюти та стимулювання довгострокового економічного зростання. В сучасних умовах вона є одним із найважливіших інструментів впливу держави на перебіг економічних процесів. У статті досліджено рівень ефективності грошово-кредитної політики України та вплив основних дестабілізуючих чинників і загроз на грошово-кредитну безпеку. Особливу увагу приділено дослідженню оптимальних стратегій та цілей монетарної політики. Важливим є те, що ретроспективний аналіз здійснено на основі даних за 1996—2013 роки. Обґрунтовується необхідність дотримання визначених нормативних рівнів показників для зниження негативних впливів існуючих загроз, запобігання виникненню нових та підвищення рівня грошово-кредитної безпеки.

Monetary policy is the complex of interrelated measures directed to provide stability of the national currency and to stimulate long-term economic growth. The high level of monetary security is revealed by providing it's efficiency. The article analyzes the key indicators of the effectiveness of monetary policy and level of monetary security. These key indicators are inflation, money supply and monetary base, the level of monetization of the economy and others. The main impacts and trends of monetary security are revealed by retrospective analysis. A negative increase in credit risk is found, while a large proportion of cash and a large share of GDP indicates the functionality of the black market. However, the positive trend is slow inflation and restore of the confidence in the banking sector. It was determined that the overall state of monetary security is at the proper level.

Ключові слова: грошово-кредитна політика, грошово-кредитна безпека, грошова маса, грошова база, рівень монетизації.

Key words: monetary policy, monetary security, money supply, monetary base, monetization.

ВСТУП

Ефективно функціонуюча грошова система сприяє раціональному використанню матеріальних та трудових ресурсів, і, навпаки, розбалансована грошова система порушує кругообіг доходів і витрат, викликаючи коливання рівня виробництва, зайнятості, цін.

На сьогодні актуальним є дослідження ефективності реалізації монетарної політики та рівня безпеки регулювання грошово-кредитного ринку та інфляційних процесів. Управління фінансовою системою повинне здійснюватися через застосування гнучкого механізму монетарної політики із врахуванням всіх

дестабілізуючих чинників внутрішнього та зовнішнього характеру, а також забезпечувати адекватність показників грошово-кредитної безпеки нормативно-му рівню.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є дослідження ефективності грошово-кредитної політики України у забезпеченні фінансової стабільності вітчизняної економіки.

Для реалізації поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання: проаналізувати сучасний стан грошово-кредитної безпеки, визначити фактори впливу та причини існуючих тенденцій, запропонувати шляхи

підвищення рівня безпеки грошового ринку та інфляційних процесів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Дослідженням стану грошово-кредитного ринку та проблем безпеки грошово-кредитного регулювання займалися як зарубіжні, так і вітчизняні вчені, серед яких як Б. Бернанке, Р. Нуреев, Г. Башнянин, А. Гальчинський, В. Геєць, А. Гриценко, І. Лютий, М. Пуховкіна, С. Науменкова, А. Пересад, В. Стельмах та інші. Проблеми безпеки грошового ринку та інфляційних процесів висвітлюються у наукових працях Ш. Планкарта, М. Карлберга, Р. Масгейва, А. Єріна, С.І. Адаменка, О. Барановського та інших.

РЕЗУЛЬТАТИ

Грошово-кредитна політика є комплексом взаємопов'язаних, спрямованих на досягнення цілей, заходів щодо регулювання грошового ринку, що їх проводить держава через свій центральний банк [1, с. 58]. Виходячи з теоретичних концепцій, які є основою для проведення грошово-кредитної політики, основним об'єктом грошово-кредитного регулювання є сукупна грошова маса, від темпів зміни якої залежить динаміка основних показників розвитку економіки.

Головним в обґрунтованні оптимальної стратегії монетарної політики є визначення її цілей, що виражається в оцінці тієї ролі, яку має відігравати центральний банк в економіці. Такими стратегічними цілями є: стабільне зростання економіки, низька інфляція, високий рівень зайнятості та рівновага платіжного балансу. Однак у зв'язку з тим, що в межах монетарної політики і лише за допомогою її інструментів одночасне досягнення усіх стратегічних цілей практично неможливе, центральному банку дозволяється обирати кон'юнктурно оптимальну стратегію грошово-кредитного регулювання — зазвичай вибір здійснюється між забезпеченням стійких темпів економічного зростання і стабільністю цін [2, с. 8].

Перевагами грошово-кредитної політики перед фіскальною насамперед є швидкість і гнучкість. Оскільки проводиться центральним банком, а не парламентом країни, то зазвичай ізольована від політичного лобізму [1, с. 69]. Недоліком грошово-кредитної політики є те, що вона здійснює лише непрямий вплив на розвиток економіки через регулювання динаміки пропонування грошей.

У проведенні грошово-кредитної політики Національний банк має автономний статус, підтримує загальну економічну політику Уряду відповідно до Конституції та чинного законодавства України, маючи на меті забезпечення стабільності національної валюти. Дії Національного банку, спрямовані на стабільне довгострокове економічне зростання, іноді не відповідають політиці Уряду щодо цього, орієнтованою на більш короткі строки. У 2008 році були приклади бажання Уряду використати грошово-кредитну та валютно-курсову політику для реалізації важливих для нього цілей, відмовляючись при цьому від прагнення зовнішньої та внутрішньої стабільності національної валюти [1, с. 100].

Економічне зростання внаслідок взаємодії механізмів грошово-кредитної політики має досягатися в умовах неінфляційного зростання ВВП й забезпечення стабільно невисоких темпів інфляції у довгостроковому періоді. У цьому контексті вдосконалення немонетарних інструментів грошової стабілізації є важливим кроком.

По-перше, проведення політики збереження бездефіцитного і водночас збалансованого бюджету. У даному випадку, бездефіцитний бюджет — не лише основа стабільності гривні, а й головний інструмент зниження боргового навантаження на економіку.

По-друге, відчутне зниження податкового тягаря. Податкова складова в структурі витрат, а відтак і в ціновій динаміці, залишається високою.

По-третє, створення ефективного антимонопольного конкурентного середовища і насамперед — подолання свавілля природних монополій, які весь час штучно завищують тарифи, що є вагомою складовою щорічного індексу споживчих цін.

По-четверте, детінізація української економіки [3, с. 186].

Станом грошово-кредитної системи, який характеризується стабільністю грошової одиниці, доступністю кредитних ресурсів та таким рівнем інфляції, що забезпечує економічне зростання та підвищення реальних доходів населення є грошово-кредитна безпека [4]. Для визначення сутності грошово-кредитної безпеки необхідно класифікувати та розкрити зміст негативних чинників та умов — загроз.

Загрози можуть бути розділені за походженням на три класи: зовнішні, внутрішні та системні. Наприклад, фактором зовнішніх загроз для грошово-кредитної політики можуть стати потрясіння на світових фінансових ринках, в результаті яких скорочуються обсяги інвестицій. Внутрішні загрози виникають в результаті реалізації ризиків у системі (втрата платоспроможності банками з причини невідповідності наявних ліквідних активів з поточними зобов'язаннями). Системні загрози спричиняються неефективною політикою управління системою, наприклад, політика підтримки фіксованого валютного курсу призводить до суттєвих втрат резервів центрального банку і подальшому скороченню можливостей банку здійснювати інтервенції на валютному ринку [5, с. 39].

Основними загрозами для безпеки грошово-кредитного сектора є [6, с. 183]:

- надмірно високі відсоткові ставки за кредитами або надто швидко їх зростання;
- випереджаюче зростання попиту на фінансові ресурси порівняно із зростанням пропозиції — перевищення кредитних вкладень над депозитами;
- відсутність дієвої системи банківської безпеки;
- нерозвиненість банківської системи та практична відсутність страхування кредитів та депозитів;
- зростання обсягів та поширення позабанківського обігу готівки;
- низький рівень капіталізації банківської системи;
- недосконала кредитна політика комерційних банків, яка виявляється у надмірному ризику;
- недостатнє законодавче регулювання банківської діяльності.

Стан безпеки грошово-кредитного сектора характеризується рядом показників [7, с. 57]: рівень і темпи інфляції, співвідношення між темпами інфляції та економічним зростанням; розмір грошової маси, співвідношення готівки і грошової бази; рух грошової маси та її структура; співвідношення між темпами зростання грошової маси та споживчих цін; рівень монетизації економіки; швидкість обігу грошових агрегатів, грошовий мультиплікатор, ставка рефінансування; розмір обігових коштів підприємств та організацій; обсяг дебіторської та кредиторської заборгованості у цілому та у відсотках до ВВП.

Рівень інфляції виявляється у зростанні цін, що призводить до знецінення коштів населення і суб'єктів підприємницької діяльності та порушення внаслідок цього принципу справедливого розподілу благ у суспільстві [6, с. 184]. Єдиної думки щодо порогового значення рівня інфляції немає. Так, деякі дослідники вважають 5 %, згідно із критеріями вступу до ЄС цей показник становить 3,1 % [6, с. 185]. На думку К. Паливоди, кореляція між темпами інфляції та економічною активністю не є стійкою. Стимулом для активізації економіки є не інфляція як така, а приріст грошової маси і

збереження або навіть збільшення швидкості обертання грошей [8, с. 64].

Важливим здобутком монетарної політики у 2001 р. став безпрецедентно низький рівень інфляції (6,1% за рік) на фоні значного економічного зростання (реальний ВВП зріс на 9,1%) [1, с. 97]. У той же час найнижчі темпи приросту ВВП — 1,1% (вже в період зростання) спостерігалися в Україні в 2002 році, коли в Україні вперше сталася дефляція — 1%. І навпаки, 2004 року економіка зросла більш як на 12%, незважаючи на 12-відсотковий рівень інфляції [8, с. 64]. Значне підвищення рівня інфляції у 2008 р. (22,3%) є наслідком економічної політики 2007 — початку 2008 років (табл. 1, графи 6—7).

Виходячи з цілей, грошово-кредитна політика Національного банку спрямована з одного боку, на контроль за темпами інфляції, річне значення якої не повинно перевищувати встановлений програмний показник, а з іншого — на створення монетарних передумов для підтримання процесів економічного зростання, що потребуватиме забезпечення зростаючого попиту на гроші з боку суб'єктів господарювання. Підтвердженням цього є те, що за період 2010—2012 рр. (рис. 1) простежується тенденція зниження рівня інфляції — з 9,1% до -0,2% (2012 р.) при одночасному поступовому зростанні реального ВВП, що свідчить про стабілізацію стану фінансової системи та ефективну діяльність політики НБУ. Вже два роки поспіль (2012 та 2013 рр.) інфляція коливається навколо нульової позначки. За січень — жовтень 2013 р. зниження споживчих цін склало 0,1%. Визначальним фактором низьких темпів інфляції були депресивні тенденції на зовнішніх ринках. Серед внутрішніх факторів серед інших виділяють продовження зниження інфляційних очікувань.

Питома вага готівки у ВВП — показник, що характеризує відношення грошового агрегату М0 до ВВП, відображає рівень монетизації економіки готівкою (табл. 1, графа 13) [10, с. 32]. У період 2007—2009 рр. показник зріс з 15,4% до 17,2%. З 2009 по 2012 р. показник зменшився на 2,7 в. п. і становив 14,5%, що означає перебування на безпечному рівні. Негативним є те, що станом на 1.10.2013 р. зафіксовано перевищення порогового значення П рівня — питома вага готівки у ВВП становила 21,7%.

Значна частка готівки в загальному обсязі грошової маси є не лише наслідком досить низького рівня довіри до банківської системи як надійного фінансового посередника, нерозвиненості системи масових безготівкових платежів, а й наявності значного тіншового сектору. Внаслідок цього більшість фінансових трансакцій здійснюється поза банківською системою, що призводить до ускладнення стягнення податків, контролю за грошовими агрегатами, уповільнення мультиплікації грошей та до зниження ефективності монетарної політики.

Періоди зниження питомої ваги М0 до М3 (рис. 2, табл. 1, графи 2—4, 10—11) характеризуються: у період 1997—2000 рр. — жорсткістю грошово-кредитної політики та економічної ситуації взагалі, що призвела до активізації бартеру, взаємозаліків, доларизації економіки; у період 2002—2007 рр. — підвищенням рівня довіри до банківської системи та послабленням песимістичних очікувань через зростання реаль-

Таблиця 1. Динаміка окремих показників грошово-кредитної сфери (1996—2013 рр.)

Показник	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
Рік	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013**	2013*	2013*	2013*
Питома вага готівки у ВВП, млрд грн.	81,82	93,37	102,59	130,44	170,07	394,19	225,81	207,344	345,11	441,45	544,15	720,73	948,06	913,35	1082,57	1307,08	1409	1046,12	81,82	93,37	102,59
ВВП, млрд грн.	5,5	6,36	8,9	11,8	18,7	25,7	37,7	61,6	83	134,4	245,2	426,9	734	723,3	732,8	801,8	815,1	872,3	5,5	6,36	8,9
Монетизація, млрд грн.	30,7	42,3	63,1	84,4	122	187	257	346	333	508	787	1138	163	172	165	148	145	147	30,7	42,3	63,1
М0/ВВП, %	55,8	63,5	70,9	71,6	68,3	72,8	73,5	56,2	39,7	37,1	31,8	27,1	22,3	23,8	22,5	18,5	17,7	16,2	55,8	63,5	70,9
М1/ВВП, %	67,4	72,2	83,8	89,9	100,7	134,4	187	207,3	345,1	441,4	544,1	720,7	948,0	913,3	1082,5	1307,0	1409	1046,1	67,4	72,2	83,8
М2/ВВП, %	82,8	86,9	97,3	105,3	140,5	199,9	285,8	424	533	786	1242	1828	2572	2572	2572	2572	2572	2572	82,8	86,9	97,3
М3/ВВП, %	86,9	89,9	97,3	105,3	140,5	199,9	285,8	424	533	786	1242	1828	2572	2572	2572	2572	2572	2572	86,9	89,9	97,3
ΔМ0, %	51,7	16,7	23,2	33,9	40,1	42,3	41,7	46,3	37,5	23,2	14,5	14,5	14,5	14,5	14,5	14,5	14,5	14,5	51,7	16,7	23,2
ΔМ1, %	44,6	23,2	39	40,5	46,1	49,5	47,7	49,5	34,1	23,2	14,5	14,5	14,5	14,5	14,5	14,5	14,5	14,5	44,6	23,2	39
ΔМ2, %	13,4	15,3	16,9	16,9	19	19	19	19	19	19	19	19	19	19	19	19	19	19	13,4	15,3	16,9
ΔМ3, %	11,5	13,4	15,3	16,9	19	19	19	19	19	19	19	19	19	19	19	19	19	19	11,5	13,4	15,3
Кам (М3/ВВП), %	1,72	1,72	1,77	1,87	1,87	1,87	1,87	1,87	1,87	1,87	1,87	1,87	1,87	1,87	1,87	1,87	1,87	1,87	1,72	1,72	1,77
МЗ/ВВП	1,06	1,15	1,07	0,97	0,97	0,97	0,97	0,97	0,97	0,97	0,97	0,97	0,97	0,97	0,97	0,97	0,97	0,97	1,06	1,15	1,07
ЛП/ВВП	0,06	0,07	0,08	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09	0,06	0,07	0,08
К/ВВП	0,07	0,08	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09	0,09	0,07	0,08	0,09

*Наведено та розраховано на основі даних [9].

** Станом на 01.10.2013 р.

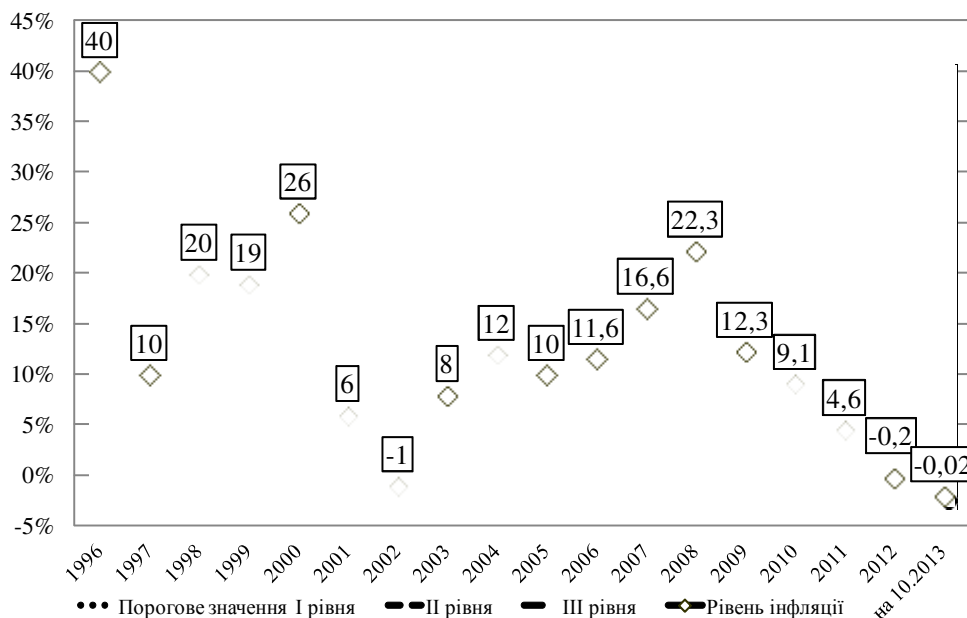

Рис. 1. Рівень інфляції в Україні 1996–2013 рр., %*

* Побудовано на основі [3, 4, 9].

них доходів населення та зростанням на цьому фоні схильності до заощаджень, зниження рівня доларизації; у період 2010–2013 рр. — помірними темпами зростання готівкових коштів в обігу порівняно зі значним приростом депозитів [11].

Зростання готівкової частини грошової маси означає пасивність грошей, бо вони не беруть участь у створенні нових грошей через механізми мультиплікації. Найбільша частка готівки у грошовому агрегаті М3 була у 1997 р. (48,9%), поступове зростання мало місце у 2001 році (42,5%) та у період 2008–2009 рр. (30% та 32,2% відповідно).

Частка М1 у грошовому агрегаті М3 у 1997 р. становила 72,2% — найвищий показник за період дослідження, а у 2012 р. відбулося його максимальне зниження до 41,8%. Тенденція до зниження питомої ваги М1 в М3 свідчить про збільшення частки депозитів у іноземній валюті та цінних паперів.

Грошова база, гроші "підвищеної ефективності", безпосередньо формується центральним банком, оскільки складається з готівки поза банківською системою, загальної суми резервів комерційних банків та суми обов'язкових та позанормативних резервів готівки в касах. Тенденція до стрімкого зростання обсягу грошо-

вої бази у 1997, 1999, 2005, 2007 роках свідчить про зростання попиту на гроші (табл.1, графи 5, 16). Разом з цим виникає необхідність у збалансуванні попиту та пропонування грошей за допомогою ставки резервування. Перевищення темпів росту грошової бази над темпами зростання готівки свідчить про збільшення резервів.

Рівень монетизації (КМт) економіки у конкретному році визначається у відсотках як відношення обсягу грошової маси (М3) до річного обсягу ВВП. Фактично цей показник відображає рівень забезпечення економіки грошовими ресурсами (рис. 3) [11].

У банківській енциклопедії монетизація економіки визначається як "макроекономічний показник, що характеризує ступінь забезпеченості економіки грошима, необхідними для здійснення платежів і розрахунків, та відображає забезпеченість процесів виробництва та споживання відповідною грошовою масою; це інтегральний показник, який відображає довіру суспільства до національної валюти, до політики монетарної влади, а також рівень кредитної активності. У кінцевому рахунку, рівень монетизації економіки визначається рівнем розвитку економіки" [1].

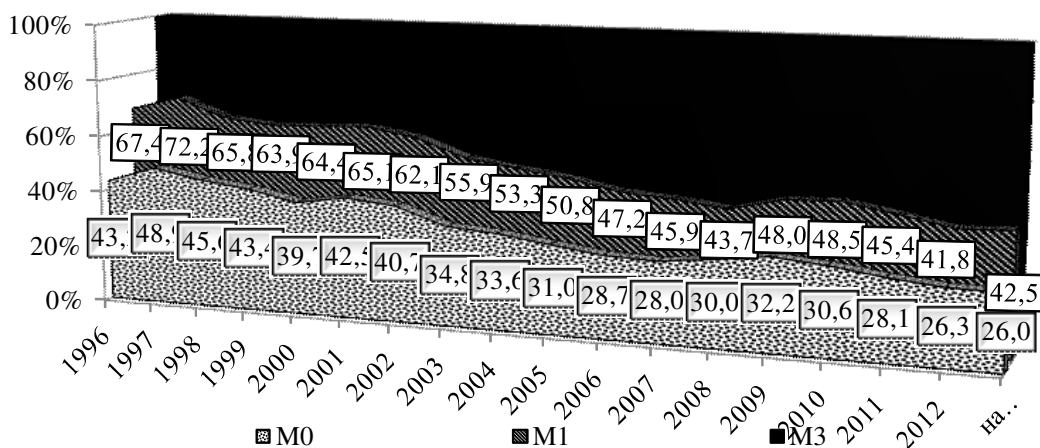

Рис. 2. Зміна питомої ваги грошових агрегатів М0 та М1 у М3*

* Розраховано і побудовано на основі [9].

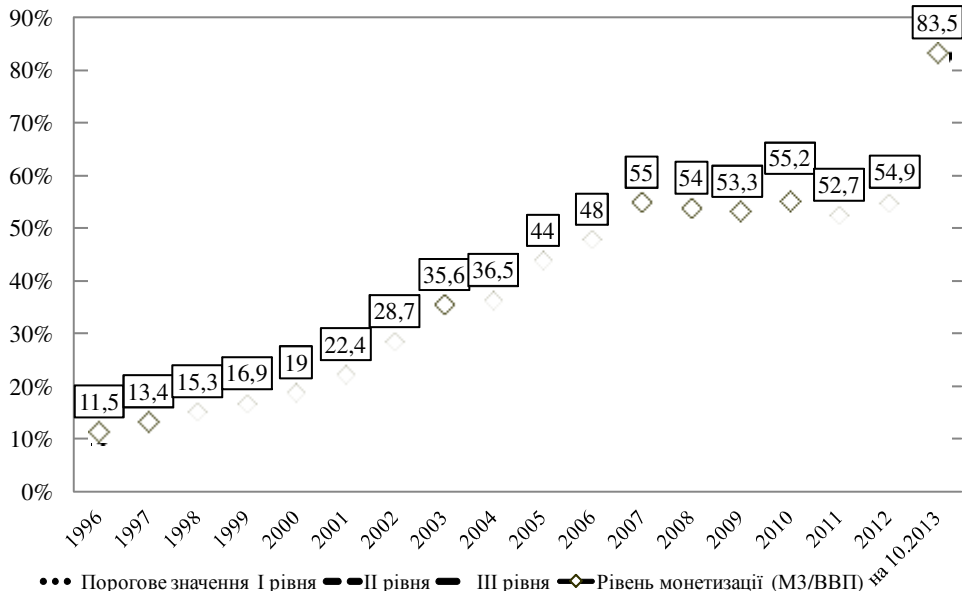

Рис. 3 Рівень монетизації 1996–2013 рр. *

* Розраховано і побудовано на основі [9].

Упродовж 1996–2013 рр. (табл. 1, графа 17) відбулося зростання показника "рівень монетизації" на 43,4 в. п. (з 11,5 % до 54,9 %), що свідчить про зростання забезпеченості реального сектору грошовими засобами. Зростання монетизації повністю відповідає темпам зростання вітчизняної економіки.

Незважаючи на тісний зв'язок між ремонетизацією (зростання коефіцієнта монетизації економіки) та збільшенням пропонування грошової маси, суттєвими факторами впливу на ремонетизацію є оптимістичні інфляційні очікування суб'єктів господарювання, які, у свою чергу, залежать від довіри до Національного банку, банківської системи та уряду, до їх монетарної та фіскальної політики [12, с. 97], зниження процентної ставки, зміцнення грошової одиниці та поліпшення сальдо бюджету [14].

Починаючи з 2007 року ремонетизація досягає порогове значення I рівня (50 %) [2], що для економіки країни, яка не здійснює структурних реформ, може бути загрозливим явищем. Уже станом на 1.10.2013 р. зафіксовано перевищення III рівня — показник монетизації сягнув 83,5 %, що вимагає термінового вжиття заходів. Дискусійним є питання щодо визначення оптимального та нижньої межі рівня монетизації. Надмірна монетизація може призвести до посилення інфляційних процесів, проте її низький рівень — до стагнації. Відкритим також залишається питання щодо особливостей цих рівнів для країн з різним рівнем розвитку.

Показник "відношення грошового агрегату М3 до суми виданих банками кредитів". Його динаміка (зменшення) (табл.1, графа 18) свідчить про підвищення рівня ефективності використання грошової маси для цілей розвитку економіки. Якщо у 1999 році цей показник становив 1,87, то у 2011–2012 роках коливається в межах (0,86–0,95 відповідно) а станом на 01 жовтня 2013 р. він становить 1.

Відношення виданих кредитів до залучених депозитів характеризує рівень збалансованості ресурсної бази банків, ступінь їх забезпеченості внутрішніми джерелами та відображає інтенсивність кредитування [15, с. 31]. Упродовж 2010–2012 рр. відбулося його зменшення з 1,758 до 1,424, що свідчить про перевищення зовнішніх джерел фінансування над внутрішніми ресурсами.

Показник "відношення обсягу залучених банками депозитів до ВВП" (табл. 1, графа 20). Його динаміка є позитивною. Упродовж 1996–2013 рр. простежувалося збільшення цього показника з 0,06 до 0,62, що свідчить про підвищення схильності суб'єктів господарювання до заощаджень. Незначне його зниження у 2008 та 2009 роках пояснюється песимістичними очікуваннями, зниженням довіри до банківської системи суб'єктів економіки в період економічної кризи.

Показник "відношення обсягів кредитів банківського сектору до ВВП" (табл. 1, графа 21) упродовж 1996–2009 рр. значно зріс (з 0,07 до 0,79 особливо з 2005 р.), що свідчить про виконання банківською системою основної функції — кредитування економіки, а не спекуляційні операції на валютному ринку та на ринку державних цінних паперів. У період 2010–2012 рр. простежується зменшення цього показника з 0,68 до 0,58, що свідчить про згортання кредитної діяльності, особливо іпотечного кредитування, через його підвищену ризиковість.

Показник "швидкість обігу грошової маси" упродовж 1996–2006 рр. постійно зменшувався, а у період 2007–2012 рр. стабілізувався на рівні, що наближається до порогового значення II рівня (2 оберти). Слід відмітити, що зниження кількості обертів у 2012 році спричиняє зростання коефіцієнту монетизації економіки. Станом на 1.10.2013 р. зафіксовано зниження показника до 1,2, що власне ілюструє одну із суперечностей, оскільки таке зниження є позитивним з одночасним негативним явищем — високим рівнем монетизації (83,5 %).

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи результати дослідження, можна зробити висновки, що в цілому стан грошово-кредитної безпеки знаходиться на належному рівні. Проте негативною є тенденція досягнення показника монетизації порогового значення III рівня та зростання кредитного ризику, а значна частка готівки у ВВП свідчить про функціональність тіньового сектору. Позитивним фактом є сповільнення темпів інфляції та відновлення довіри суб'єктів господарювання до банківського сектору, що проявляється у зростанні депозитів, зокрема в національній валюті.

Наразі існуючий механізм грошово-кредитної політики потребує деяких коректив. Зважаючи на те, що монетарна політика самостійно не спроможна забезпечити стимулювання економічного зростання, вона, перш за все, повинна узгоджуватися із фіскальною та бюджетною. При реалізації комплексу заходів для досягнення зазначеної мети необхідно зважати й на податкове навантаження, доцільності введення Урядом податків на банківські операції, на тиск державних зобов'язань, пік виплат за якими припадає на 2013—2016 роки, а також на зовнішньоекономічні дестабілізуючі чинники. Грошово-кредитна політика повинна усувати дисбаланси фінансової системи та орієнтуватись на довгострокове економічне зростання, а не на номінальне покращення макроекономічних показників.

Література:

1. Стельмах В.С. Монетарна політика Національного банку України: сучасний стан та перспективи змін: монографія / Стельмах В.С. — К.: Центр наукових досліджень НБУ, УБС НБУ, 2009. — 404 с.
2. Дзюблук О. Стратегія монетарної політики НБУ та її вплив на економічний розвиток // Вісник НБУ. — 2008. — № 1. — С. 8—15.
3. Економічна безпека / [Варналії З.С., Мельник П.В., Тарангул Л.Л. та ін.]; під ред. З.С. Варналія. — [1-е вид.]. — К.: Знання, 2009. — С.126-134, 153-163.
4. Наказ "Про затвердження розрахунку рівня економічної безпеки України" від 02.03.2007 №60 [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=98200&cat_id=32854
5. Батковський В.А. Безпека грошово-кредитної системи та механізми подолання загроз її розвитку / В.А. Батковський // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Економіка: зб. наук. пр. — К., 2009. — № 111. — С. 37—41.
6. Плешакова Н.А., Мороз П.А. Взаємодія механізмів грошово-кредитної політики в забезпеченні фінансової стабільності України / Н.А. Плешакова, П.А. Мороз [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nvisnik.geci.cn.ua/ru/component/k2/item/download/73_ff4329b0dc91714f2a9d9d3afafe81db.html
7. Барановський О.І., Фінансова безпека [Текст]: [монографія] / Барановський О.І. — К.: КНЕУ, 2004. — 759 с.
8. Паливода К. Вплив грошово-фінансової політики на стан економіки та інвестиції / К. Паливода // Вісник НБУ. — 2008. — № 4. — С. 63—67.
9. Статистичний бюлетень НБУ [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=57897
10. Міщенко С. Економіко-статистичний аналіз факторів монетизації економіки [Текст]. — // Вісник Національного банку України. — 2012. — №1. — С. 31—33.
11. Монетарний огляд за 2010...2012 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=58037
12. Сухоруков А. Методологія оцінки рівня економічної безпеки [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.niisp.org.ua/defa-153.php>
13. Банківська енциклопедія / С.Г. Арбузов, Ю.В. Колобов, В.І. Міщенко, С.В. Науменкова. — К.: Центр наукових досліджень Національного банку України, Знання, 2011. — 504 с.
14. Шевчук В., Атаманчук З. Ризики прискореної ремонетизації української економіки // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Фінансово-економічні системи: трансформація та євроінтеграція. Збірник наукових праць / Є. І. Бойко (ред.). — Вип. 1 (63). — Львів: Ін-т регіональних досліджень НАН України, 2007. — С. 76—84.

15. Загородній А.Г. Фінансовий словник / Загородній А.Г., Вознюк Г.Л., Совженко Т.С. — 4-те вид., випр. та доп. — К.: Т-во "Знання", КОО; Л.: Вид-во Львів. банк. Ін-ту НБУ, 2002. — 566 с.

References:

1. Stel'makh, V.S. (2009), *Monetarna polityka Natsional'nogo banku Ukrainy: suchasnyj stan ta perspektyvy zmin* [The monetary policy of the National Bank of Ukraine: Current State and Prospects of Change], *Tsentr naukovykh doslidzhen' NBU*, Kyiv, Ukraine.
2. Dzyublyuk, A. (2008), "Strategy monetary policy of the National Bank of Ukraine and its impact on economic development", *Visnyk Natsionalnogo banku Ukrainy*, vol. 1, pp. 8—15.
3. Varnaliy, Z.S. Melnyk, P.V. Tarangul, L.L. et al. (2009) *Ekonomichna bezpeka* [Economic Security], *Znannya*, Kyiv, Ukraine.
4. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2007), "Order On Approving the methodology for determining the level of economic security of Ukraine", available at: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=98200&cat_id=32854 (Accessed 23 Dec 2013).
5. Batkovskyy, V.A. (2009) "Safety monetary system and mechanisms to overcome the threats of development", *Visnyk kyivskogo natsionalnogo universytetu imeni T. Shevchenka: Ekonomika* (Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv), vol. 111. pp. 37—41.
6. Pleshakova, N.A. Moroz, P.A. (2012), "The interaction mechanism of monetary policy in ensuring financial stability Ukraine", *Naukovyj visnyk Chernihivs'koho derzhavnogo instytutu ekonomiky i upravlinnia*, vol. 2, available at: http://www.nvisnik.geci.cn.ua/ru/component/k2/item/download/73_ff4329b0dc91714f2a9d9d3afafe81db.html (Accessed 23 Dec 2013).
7. Baranowski, A.I. (2004), *Finansova bezpeka* [Financial Security], National Economic University, Ukraine, Kyiv.
8. Palyvoda, K. (2008) "Impact of monetary and fiscal policy on the economy and investment", *Visnyk Natsionalnogo banku Ukrainy*, vol. 4, pp. 63—67.
9. The official site of the National Bank of Ukraine "Statistical releases", available at: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=57897 (Accessed 23 Dec 2013).
10. Mishchenko, A.S. (2012), "Economic and statistical analysis of factors monetization", *Visnyk Natsionalnogo banku Ukrainy*, vol. 1, pp. 31—33.
11. The official site of the National Bank of Ukraine "Monetary Survey", available at: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=57897 (Accessed 19 Jan 2014).
12. The official site of the National Institute of International Security Problems, Sukhorukov A. "Methodology of assessing the level of economic security", available at: <http://www.niisp.org.ua/defa-153.php> (Accessed 23 Dec 2013).
13. Arbuzov, S. Kolobov, Yu. et al. (2011), *Bankiv'ska entsyklopediia* [Banking Encyclopedia], Center for Scientific Research of the National Bank of Ukraine, Znannya, Kyiv, Ukraine.
14. Shevchuk, V. and Atamanchuk, Z. (2007), "Ryzyky pryskorenoi remonetyzatsii ukrains'koi ekonomiky", *Sotsial'no — ekonomichni doslidzhenia v perekhidnyj period. Finansovo-ekonomichni systemy: transformatsiia ta ievrointehratsiia. Zbirnyk naukovykh prats'*, vol. 1, pp. 76—84.
15. Zahorodnij, A.H. Vozniuk, H.L. and Sovzhenko, T.S. (2002), *Finansovyj slovnyk* [Financial dictionary], 4th ed, *Znannia*, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 29.12.2013 р.

О. О. Попадюк,
аспірант кафедри фінансів і кредиту,
Кременчуцький національний університет ім. М. Остроградського

ТИПОЛОГІЯ СИСТЕМ МАТЕРІАЛЬНОГО МОТИВУВАННЯ ПРАЦІВНИКІВ НА ВІТЧИЗНЯНИХ І ЗАРУБІЖНИХ МАЛИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

A. Popadyuk,
Postgraduate studies in finance and credit Kremenchug national University Ostrogradsky

TYPOLOGY OF FINANCIAL MOTIVATION OF EMPLOYEES IN DOMESTIC AND FOREIGN SMALL BUSINESSES

У статті досліджено систем матеріального мотивування працівників на вітчизняних і зарубіжних малих підприємствах. Доведено, що велика кількість систем матеріального мотивування вказує на те, що не існує певної оптимальної моделі. В статті показано, що задача оптимізації матеріального мотивування має розв'язуватися для кожного підприємства окремо, залежно від стану локального ринку праці відповідних фахівців, ступенем залежності агентів (персоналу) за результатами роботи, однорідності персоналу, перспектив динаміки розвитку підприємства та ринку, на якому воно функціонує. Доведено, що існує можливість генерувати значне число різних систем матеріального мотивування.

This paper investigates the motivation of financial workers in the domestic and foreign small businesses. It is shown that a large number of financial motivation indicates that there is some optimal model. The paper shows that the optimization problem of material motivation is solved for each company separately, depending on the local labor market relevant specialists, depending on the degree of agents (staff) for performance, uniformity staff the prospects of the dynamics of companies and markets in which it operates. Proved that it is possible to generate a large number of different systems of financial motivation.

Ключові слова: матеріальне мотивування, мале підприємство, оптимізація матеріального мотивування, системи матеріального мотивування.

Key words: financial motivation, small business, optimization of material motivation, the motivation of the material.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасні системи матеріального мотивування є дуже різноманітними. Вони можуть передбачати як прості, так і складні системи розподілу фінансових коштів, спрямовані на досягнення частково співпадаючих, суперечливих і часто (у випадку машинобудівних МП) не цілком ясних для працівників і часто для самого власника / керівника цілей. Існує досить багато джерел, присвячених особливостям сучасних систем оплати праці, які варіюються з метою залучення, утримання, мотивування та заохочення співробітників до ефективної праці на підприємстві [3]. В даному сенсі кожне підприємство є унікальним щодо застосування матеріального мотивування, однак серед значного розмаїття систем оплати праці можна знайти спільні риси, що й дозволяє виокремлювати окремі види систем матеріального мотивування [8].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Щодо поняття система оплати праці, існують різні його визначення [4]. Однак, незважаючи на певні відмінності, спільним є визнання, що система оплати праці — це спосіб взаємозв'язку результатів або затрат праці з величиною матеріальних стимулів (заробітної плати). Тому таке розуміння системи оплати праці, ми будемо використовувати надалі.

За структурного підходу мотивування розглядається як сукупність факторів та мотивів, що визначають тип та інтенсивність трудової діяльності. Як типові для даної групи підходів можна навести визначення мотивування як сукупності внутрішніх та зовнішніх рушійних сил (А.М. Колот [10], А. Дафт [5]), чинників (Р. Гріфін, В. Яцура [4]) які спонукають людину до діяльності (Р. Гріфін, В. Яцура [4]), або, окрім цього, задають її межі та форми, надають їй спрямова-

Таблиця 1. Основні ознаки класифікації систем оплати праці

№	Ознака поділу	Види систем оплати праці
1	Спосіб виміру кількості праці	Підрядна, почасова, контрактна
2	Зв'язок з результатами праці	Прямі, непрямі
3	Форми вираження та оцінки результатів	Колективні, індивідуальні
4	Кількість факторів, на основі яких здійснюється трудовою внеску окремого працівника	Однофакторні, двофакторні, багатофакторні
5	Характер факторів, що враховуються	Об'єктивні, об'єктивно-суб'єктивні
6	Характер залежності винагороди від факторів	Жорсткі, гнучкі
7	Об'єкт оцінки	Оцінюються лише працівники, оцінюється результат праці, оцінюються працівники та результат праці
8	Форма представлення	Вербальні, формальні
9	Цілеспрямованість	Одноцільові, багатоцільові
10	Ступінь керованості	Некеровані, слабо керовані, добре керовані

Джерело: складено автором на основі [1].

ності та орієнтованості на досягнення певних цілей (А.М. Колот, О. Віханський, А. Наумов).

Тому на сьогодні мотивація (поряд з підбором, розставкою працівників, розподілом серед них обов'язків, вдосконаленням процесу організації праці) розглядається як один з ключових елементів управління персоналом. Як правильно відзначав в своєму дисертаційному дослідженні С. Талтинов, з економічної точки зору мотивацією цікавляться найперше з позиції використання її з метою підвищення економічної ефективності, як засіб підвищення ефективності праці для отримання оптимального співвідношення результатів праці персоналу та виробничих витрат.

Незважаючи на велику кількість праць з досліджуваної тематики, недостатньо дослідженими залишаються питання щодо дослідження типології систем матеріального мотивування працівників на вітчизняних і зарубіжних малих підприємствах.

Метою статті є дослідження типології систем матеріального мотивування працівників на вітчизняних і зарубіжних малих підприємствах.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Щодо поняття система оплати праці, існують різні його визначення [4]. Однак, незважаючи на певні відмінності, спільним є визнання, що система оплати праці — це спосіб взаємозв'язку результатів або затрат праці з величиною матеріальних стимулів (заробітної плати). Тому таке розуміння системи оплати праці, ми будемо використовувати надалі.

Щодо класифікації систем оплати праці, то в довідниковій літературі наводяться три базові форми матеріального мотивування: підрядна, почасова та контрактна. Зазначені форми є розподіл систем матеріального мотивування за способом виміру кількості праці (підрядна — кількість

продукції, послуг, почасова — кількість витраченого часу; контрактна — кількість парці не вимірюється, а оплата здійснюється згідно з сумою, вказаною в контракті). Основні ознаки класифікації систем оплати праці наведено в таблиці 1.

Щодо останньої ознаки, вважаємо зробити наступне зауваження. На нашу думку, некоректно вважати, що є абсолютно некеровані системи оплати праці, як це вважає Н. Зоткіна. Некерованість розуміється як неможливість керівника використати будь-які стимули для формування мотивації потрібної спрямованості [1, с. 53]. Більш коректно вважати, що існують системи оплати праці, які надають більше можливостей для цього, і ті, які таких можливостей надають менше.

З точки врахування інтересів роботодавця, який на малих підприємствах є одночасно в багатьох випадках і єдиним управлінським центром (УЦ) досить плідною, на нашу думку, є класифікація систем матеріального мотивування, розроблена групою російських фахівців під керівництвом Д. Новікова. Вона поєднує поділ за ознаками таблиці 1 "спосіб виміру результатів праці" та "зв'язок з результатами праці". До переваг наведеної класифікації в контексті предмета дослідження потрібно віднести, що вона стосується одноелементних активних систем (АС), де існує один УЦ та один рівень активних елементів (АЕ) [7, с. 5], що відповідає специфіці МП.

Всього в наведеній класифікації чотири базових типи систем матеріального мотивування: стрибкоподібна (С-тип), компенсаторна (К-тип), пропорційна (L-тип) та участі у доходах (D-тип). До того ж вводяться квазістрибкоподібний (QC-тип), квазікомпенсаторний (QK — тип) та квазіпропорційний (QL) типи систем матеріального мотивування. Під квазі-системою мотивування розуміється така система, коли величина стимулів відмінна від нуля лише при діях АЕ, які рівні заданим [7, с. 9].

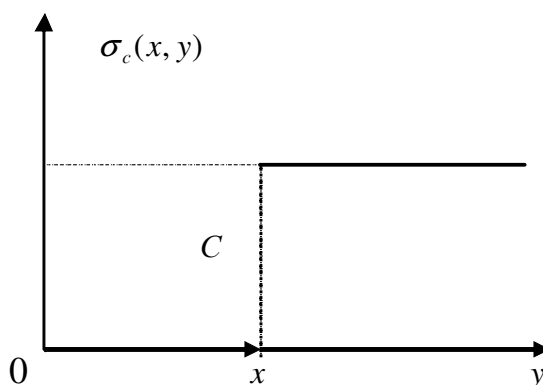

Рис. 1. Стрибкоподібна система стимулювання

Джерело: [6, с. 58].

Перерахуємо особливості базових систем стимулювання в одноеlementних організаційних системах.

Стрибокподібні системи стимулювання (С-типу) характеризуються тим, що агент отримує постійну винагороду (як правило, рівну максимально можливому або заздалегідь встановленому значенню), за умови, що вибрана ним дія не менша заданого, і нульова винагороду, при виборі менших дій (рис. 1) [5, с. 33]:

$$\sigma_c(x, y) = \begin{cases} C, & y \geq x \\ 0, & y < x \end{cases} \quad (1),$$

де $\sigma_c(x, y)$ — мотиваційна функція, яка ставить у відповідність певному співвідношенню виконаної дії, результату та ін. y та бажаного з позиції управляючого центру результату x величину матеріальних стимулів;

C — встановлена заздалегідь гранична величина матеріальних стимулів (граничний рівень фонду заробітної плати).

Стрибокподібні системи матеріального мотивування відповідають акордній оплаті праці.

Квазістрибокподібні системи стимулювання (QC-типу) відрізняються від стрибкоподібних тим, що винагорода виплачується агенту лише при точному виконанні плану [5, с. 34]:

$$\sigma_q(x, y) = \begin{cases} C, & y = x \\ 0, & y \neq x \end{cases} \quad (2).$$

Слід зазначити, що системи стимулювання QC-типу рідко використовуються на практиці, адже в умовах невизначеності незрозуміло, що розуміти під точним виконанням плану. До того ж нелогічно буде відмова з боку роботодавця від застосування матеріальних стимулів у випадку виконаної роботи більше за план. Зазначимо, що в стрибкоподібних системах мотивування амплітуда "стрибка", також як і план, може бути змінною величиною в кожному конкретному випадку. Такі системи цілком можуть бути застосовними на машинобудівних МП, де декілька працівників (бригада) виготовляють партію продукції на замовлення, причому працівники взаємно замінюють один одного у виробничому процесі, тому підрахунок конкретних операцій, які виконав кожен з них організувати дуже складно.

Компенсаторна система стимулювання (К-типу) характеризується тим, що агенту компенсують витрати за умови, що його дії лежать в певному діапазоні, що задається, наприклад, обмеженнями на абсолютну величину індивідуальної винагороди [2, с. 85]:

$$\sigma_k(x, y) = \begin{cases} C(y), & y \leq z \\ 0, & y > z \end{cases} \quad (3),$$

де Z — граничний рівень певних витрат агента, тобто центр може компенсувати агенту витрати при $y \leq z$ і не оплачувати вищий обсяг витрат.

Множину компенсаторних систем стимулювання позначимо M_k .

Залежність мотиваційної функції від витрат АЕ в організаційній системі наведена на рисунку 2.

Квазікомпенсаторні системи стимулювання (QK-типу) відрізняються від компенсаторних тим, що винагорода виплачується працівникові лише при точному виконанні плану) [5, с. 36]:

$$\sigma_{qk}(x, y) = \begin{cases} Z(y), & y = x \\ 0, & y \neq x \end{cases} \quad (4).$$

Множину квазікомпенсаторних систем стимулювання позначимо M_{qk} . Компенсаторні та квазікомпенсаторні системи вважаються найбільш ефективними у матеріальному мотивуванні одноеlementних однорівневих організаційних систем і детально досліджені в [6]. До безперечних переваг квазікомпенсаторних систем є їх простота, однак такі системи ефективні лише в умовах повної поінформованості центру (роботодавця) про витрати агента (не лише праці, але й моральні) на виконання певної роботи. З іншого боку необхідно точно знати, яка мінімальна величина матеріальних стимулів буде достатня для того, щоб агент виконав бажану для роботодавця дію.

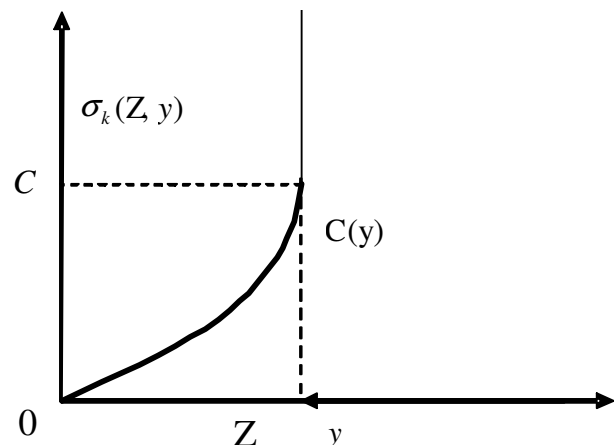

Рис. 2. Компенсаторна система стимулювання

Джерело: розроблено автором.

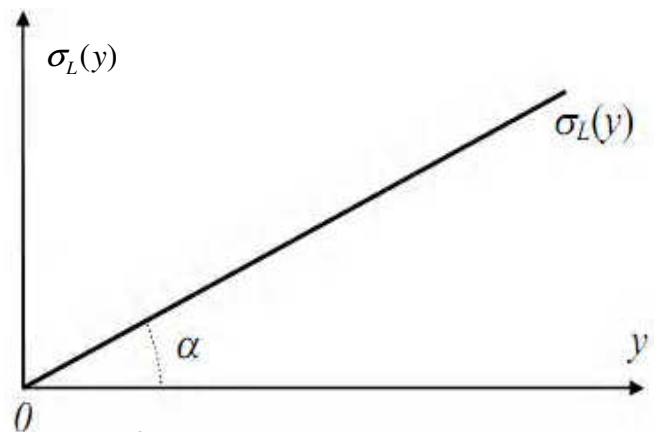

Рис. 3. Пропорційна система мотивування

Джерело: побудовано на основі [2, с. 86].

Пропорційні системи стимулювання (L-типу) є дуже поширеними на практиці. До цього типу відносяться системи, що використовують постійні ставки плати: погодинна оплата, відрядна оплата (ставки оплати за одиницю продукції) і т.д. Об'єднує ці системи оплати те, що винагорода агента прямо пропорційна його дії (кількості відпрацьованих годин, обсягу випущеної продукції і т.д.), а ставка оплати $\alpha \geq 0$ є коефіцієнтом пропорційності:

$$\sigma_l(y) = \alpha \cdot y \quad (5).$$

Такий найпростіший варіант пропорційної системи мотивування поданий на рис. 3.

У більш загальному випадку частина винагороди агента виплачується йому незалежно від його дій, тобто пропорційна система може мати вигляд

$$\sigma_l(y) = \sigma_0 + \alpha y \quad (6).$$

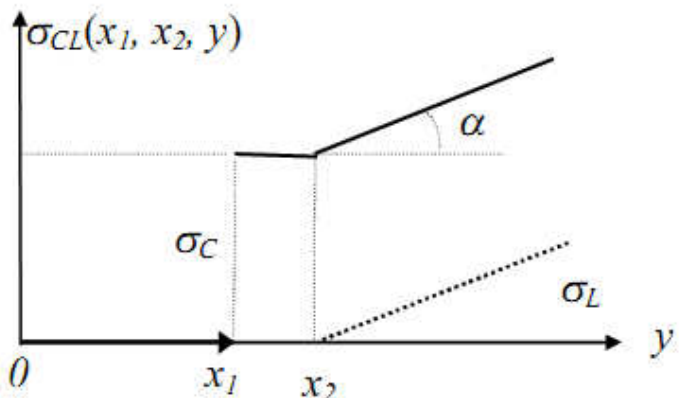

Рис. 4. Система стимулювання CL-типу (складна)

Джерело: [2, с. 87].

Множину пропорційних систем стимулювання позначимо M_L .

Системи стимулювання, засновані на перерозподілі доходу (D-типу) базуються на наступній ідеї. Через те, що центр виражає інтереси системи в цілому, то можна умовно ідентифікувати його дохід і дохід від діяльності всієї організаційної системи. Тому можливо засновувати стимулювання агента на величині доходу центру — покласти винагороду агента рівною певній (наприклад, постійній) частці доходу центру $H(y)$ [2, с. 86].

$$\sigma_D(y) = \xi \cdot H(y) \quad (7),$$

де $\xi \in [0;1]$.

Можливий варіант і коли частка доходу, що перерозподіляється через матеріальне мотивування залежить від обсягу вкладеної в отримання доходу праці персоналу, тобто $\xi \rightarrow \xi(y)$, однак такі системи є найбільш складними з усіх базових моделей.

Відзначимо, що системи стимулювання C, K, L і D-типу є параметричними: для визначення конкретної стрибкоподібної системи стимулювання досить задати пару (x, C) ; конкретна компенсаторна система стимулювання однозначно визначається функцією витрат агента (і, можливо, планом x); для визначення конкретної пропорційної системи стимулювання досить задати ставку оплати α ; для визначення конкретної системи стимулювання, заснованої на перерозподілі доходу, досить задати норматив ξ .

За аналогією з тим як це робилося для стрибкоподібних і компенсаторних систем стимулювання, можна ввести квазілінійної системи стимулювання (QL-типу), при використанні яких агент отримує винагороду, пропорційну плану, у разі його виконання, і нульову винагороду у всіх інших випадках. Аналогічно визначаються системи стимулювання QD-типу.

Перераховані вище системи стимулювання є найпростішими, представляючи собою базові елементи, використовуючи які можна побудувати інші більш складні системи стимулювання. Для можливості такого "конструювання" необхідно визначити операції над базовими системами стимулювання. Для одноелементних детермінованих ОС досить обмежитися операціями наступних трьох типів [5, с. 38]. Перший тип операції — перехід до відповідної "квазі" — системи стимулювання описаної вище — винагорода вважається рівною нулю всюди, за винятком дії, що збігається з планом.

Другий тип операції — розбиття множини можливих дій на кілька підмножин і використання різних базових систем стимулювання на різних підмножинах. Одержувані в результаті застосування операції другого типу системи стимулювання будемо називати складними і позначати послідовним записом позначень її компонент.

Наприклад, центр може фіксувати плани x_1 і x_2 , і ($x_1 \leq x_2$) використовувати систему стимулювання C-типу зі стрибком в точці x_1 при діях агента, менших x_2 і пропорційну систему стимулювання при діях агента, що перевищують план x_2 (змістовні інтерпретації очевидні). Ескіз отриманої при цьому системи стимулювання CL-типу наведено на рисунку 4.

Зрозуміло, що до однієї і тієї ж системі стимулювання можна застосовувати операцію другого типу кілька разів. можливо також застосування операції другого типу до результатів її попереднього застосування і т.д. Наприклад, застосовуючи операцію другого типу до системи стимулювання CL-типу, зображеної на рис. 4, тобто додаючи умову, що система стимулювання є стрибкоподібною при $y \geq x_2 \geq x_1$, отримуємо систему стимулювання CLC-типу. Застосовуючи до неї, у свою чергу, наприклад, операцію першого типу, одержимо систему стимулювання QCLC-типу і т.д.

Третій тип операції — алгебраїчне підсумовування двох систем стимулювання (що припустимо, бо стимулювання входить до цільові функції учасників системи адитивно). Результат застосування операції третього типу будемо називати сумарною системою стимулювання і позначати "сумою" вихідних систем стимулювання.

ВИСНОВКИ

Перерахувавши стрибкоподібні, компенсаторні, пропорційні і засновані на перерозподілі доходу системи сти-

мулювання і визначивши три операції над ними, існує можливість генерувати значне число різних систем матеріального мотивування.

Велика кількість систем матеріального мотивування вказує на те, що не існує певної оптимальної моделі. Задача оптимізації матеріального мотивування має розв'язуватися для кожного підприємства окремо, залежно від стану локального ринку праці відповідних фахівців, ступенем залежності агентів (персоналу) за результатами роботи, однорідності персоналу, перспектив динаміки розвитку підприємства та ринку на якому воно функціонує.

Література:

1. Зоткіна Н.С. Классификация систем заработной платы как необходимый элемент в системе управления оплатой труда / Н.С. Зоткіна // Вестник Тюменского государственного университета. 2005. — № 4. — С. 50—54.
2. Заложнев Д.А., Новиков Д.А. Модели систем оплаты труда / Д.А. Новиков. — М.: ПМСОФТ, 2009. — 192 с.
3. Еленева Ю.Я. Модели стимулирования труда для работников высокотехнологических производств / Ю.Я. Еленева, Д.А. Можаровская // Российское предпринимательство. — 2011. — № 5—2. — С. 111—116.
4. Каз М.С. Многофакторные системы оплаты труда / М.С. Каз. — Томск: Из-во Томского ун-та, 1991. — 140 с.
5. Кочиева Т. Б., Новиков Д.А. Базовые системы стимулирования. — М.: Апостроф, 2000. — 108 с.
6. Модели и методы материального стимулирования (теория и практика) [О.Н. Васильева, В.В. Засканов, Д.Ю. Иванов, Д.А. Новиков] / Под ред. Проф. В.Г. Засканова и проф. Д.А. Новикова. — М.: ЛЕНАНД, 2007. — 288 с.
7. Новиков Д.А., Цветков А.В. Механизмы стимулирования в многоэлементных организационных системах. — М.: ООО "НИЦ Апостроф", 2000. — 182 с.
8. Овчинникова Р.Ф. Систематизация систематизация систем (о формах и системах заработной платы) / Овчинникова Р.Ф. // Вестник Удмурдского университета. — 2009. — № 2—1. — С. 63—66.
9. Справочник директора предприятия / под ред. М.Г. Лапусты. — 7-е изд., испр. и доп. — М.: ИНФРА-М, 2004. — 912 с.
10. Яковлев Р.А. Оплата труда в организации / Р.А. Яковлев. — М.: МЦФЭР. — 2003. — 448 с.

References:

1. Zotkina, N.S. (2005), "Classification systems of wages as an essential element in the management wages", Vestnik Tjumenskogo gosudarstvennogo universiteta, vol. 4, pp. 50—54.
2. Zalozhnev, D.A. and Novikov, D.A. (2009), Modeli sistem oplaty truda [Models of wage systems], PMSOFT, Moscow, Russia.
3. Eleneva, Ju.Ja. (2011), "Models of incentive for employees of high-tech industries", Rossijskoe predprinimatel'stvo, vol. 5—2, pp. 111—116.
4. Kaz M.S. (1991), Mnogofaktornye sistemy oplaty truda [Multifactor wage system], Iz-vo Tomskogo un-ta, Tomsk, Russia.
5. Kochieva, T.B. and Novikov, D.A. (2000), Bazovye sistemy stimulirovanija [Basic incentive system], Apostrof, Moscow, Russia.
6. Vasil'eva, O.N. (2007), Modeli i metody material'nogo stimulirovanija (teorija i praktika) [Models and methods of material stimulation (theory and practice)], LENAND, Moscow, Russia.
7. Novikov, D.A. and Cvetkov, A.V. (2000), Mehanizmy stimulirovanija v mnogojelementnyh organizacionnyh sistemah [Mechanisms of stimulation in multielement organizational systems], "NIC Apostrof", Moscow, Russia.
8. Ovchinnikova, R.F. (2009), "Systematization of systems (on the forms and systems of wages)", Vestnik Udmurdsckogo universiteta, vol. 2—1, pp. 63—66.
9. Lapusta, M.G. (2004), Spravochnik direktora predprijatija [Handbook enterprise director], INFRA-M, Moscow, Russia.
10. Jakovlev, R.A. (2003), Oplata truda v organizacii [Wages in organization], MCFJeR, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 21.11.2013 р.

Г. О. Пудичева,
аспірант, Одеський національний економічний університет

ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА В ЕНЕРГЕТИЧНОМУ ГОСПОДАРСТВІ ЗА ДОПОМОГОЮ КЛАСТЕРНОГО ПІДХОДУ

G. Pudycheva,
Post-graduate student, Odessa National Economic University

FORMATION OF THE COMPETITIVE ENVIRONMENT IN THE ENERGY SECTOR THROUGH CLUSTER APPROACH

У статті розглянуто особливості функціонування енергетичного господарства як міжгалузевого комплексу. Автором представлено структурну схему кластера в енергетичному господарстві. Охарактеризовано основних його учасників. Наведено основні переваги від застосування кластерної моделі.

The author suggests some peculiarities of energy system functioning as interbranch complex in the article. The author presents the structural scheme of cluster in energy system. The characteristics of its major participants are given. Major advantages from model using are given.

Ключові слова: енергетичне господарство, енергетичний ланцюг, кластер, децентралізоване енергопостачання.

Key words: energy system, energy chain, cluster, decentralized energy supply.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ

Одною з найнагальніших потреб української економіки є підвищення її енергоефективності. Дійсно, збільшення витрат енергії в різних галузях економіки, з одного боку, та залежність від імпорتنих енергоносіїв, з іншої, створюють передумови для пошуку нових шляхів у забезпеченні енергією підприємств та населення, а також розробки нових підходів до управління енергетичним господарством в Україні.

Одним з них може стати кластерний підхід, ефективність якого була доведена світовим досвідом (кластерні утворення успішно функціонують в різних галузях США, Великобританії, Франції, Італії, Німеччини та інших країн світу) та певними вітчизняними напрацюваннями (будівельний кластер у Хмельницькій області, деревообробний у Рівненській області, керамічний у Донецькій області та ін.). Створені на принципах партнерства між державним та приватним секторами, кластери сприяють підвищенню конкурентоспроможності, формуванню кращого інвестиційного середовища, забезпечують стабільний збалансований розвиток, а також сприяють покращенню загального добробуту в країні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Серед західних науковців значну увагу дослідженню кластерів приділяв свого часу М. Портер [1], який дав теоретичне обґрунтування кластерного розвитку економіки. Вітчизняні дослідники також не оминули увагою питання кластеризації. Серед них — М.П. Войнаренко [2], який розглядає кластерний підхід з позицій інституціоналізму, С.І. Соколенко [3], який досліджує вплив кластерного механізму на інноваційний розвиток та ін.

Крім того, значна кількість вчених досліджують процеси формування кластерних утворень і в енергетиці України. Л.О. Птащенко, В.В. Скриль [4], В.С. Дубовик [5] пропонують використовувати кластерний підхід у тепловому господарстві для підвищення конкурентоспроможності підприємства та регіону, а також для активізації інноваційного розвитку. М.Р. Костецький [6] показує можливість удосконалення процесу інноваційним розвитком підприємств атомної енергетики на основі кластерної моделі. В.Г. Дюжев [7] представляє схему регіонального НВЕ-кластера для стимулювання інноваційної сприйнятливості підприємств регіону до підвищення використання технологій НВЕ (нетрадиційної відновлюваної енергетики). Однак дані розробки, розглядаючи окремі аспекти енергетичного забезпечення,

ігнорують складність та багатогранність функціонування енергетичного господарства країни та регіонів. Адже взаємозаміна різних видів енергії та комбінований характер енергетичних процесів значно ускладнюють господарські зв'язки між підприємствами, унеможливаючи функціонування вузькоспеціалізованих енергетичних кластерів.

Значним кроком у цьому напрямі є створення на базі наукового парку "Київська політехніка" національного інноваційного кластеру "Енергетика сталого розвитку". Однак, на нашу думку, формування єдиного енергетичного кластера на державному рівні недостатньо, оскільки в даному випадку не враховуються особливості розвитку регіонів. Тому для більш ефективного управління енергетичним сектором економіки, необхідним є формування низки регіональних кластерів, як наприклад, було зроблено у Франції. Так, наприкінці ХХ ст. для розвитку енергетичної галузі було сформовано 71 кластер світового, національного та регіонального рівнів. Основною перевагою для учасників кластерів стає пільговий режим оподаткування [8]. Тому, на нашу думку, для підвищення енергоефективності, підвищення конкурентоспроможності підприємств та регіону, стимулювання їх інноваційного розвитку необхідним є створення енергетичних кластерів регіонального рівня.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Основною метою дослідження є побудова кластерної моделі управління енергетичним господарством на рівні регіону з метою підвищення ефективності його функціонування. Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання: розглянути енергетичне господарство як складний міжгалузевий комплекс, конкретизувати стадії технологічного процесу перетворення енергії, дати визначення кластера енергетичного господарства та окреслити його основних учасників.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розглядаючи енергетичне господарство як частину господарського комплексу держави, можна сказати, що за своєю суттю воно є складним міжгалузевим комплексом, що включає в себе величезну кількість об'єктів, пов'язаних технологічними, територіальними та економічними взаємозв'язками [9, с. 12—14].

Технологічна єдність цих об'єктів обумовлена багатьма об'єктивними факторами, серед яких основними є наступні:

1) повсюдне використання енергії, оскільки майже всі процеси господарської діяльності пов'язані з її витратами. Використання енергії має велике значення у продуктивності праці, охороні здоров'я, зміні клімату, безпеці продуктів харчування та водних ресурсів, а також послугах зв'язку. Доступ до енергетичних ресурсів сприяє покращенню добробуту людини;

2) багатоетапність так званого енергетичного ланцюга, що характеризує рух енергії від видобутку енергоресурсів до кінцевого споживання;

3) можливість взаємозаміни різних видів палива та енергії, що викликає ускладнення господарських зв'язків в енергетичному ланцюгу;

4) комбінований характер різноманітних енергетичних процесів, а саме сумісний видобуток традиційних енергетичних ресурсів, комбіноване виробництво електричної та теплової енергії та ін.;

5) безперервність та нероздільність у часі процесів виробництва, передачі, розподілу та споживання енергії, що впливає на взаємопов'язаність режимів роботи різних об'єктів енергетичного господарства;

6) наявність обернених енергетичних зв'язків, тобто використання різних видів палива та енергії для задоволення потреб основних процесів їх виробництва і споживання, а також можливість застосування вторинних енергетичних ресурсів.

Окрім цього, об'єкти енергетичного господарства знаходяться в територіальній єдності, тобто енергетичне господарство представляє собою єдиний комплекс енергетичних господарств міст та сільських місцевостей, що охоплює всю територію країни. В цілому, енергетичне господарство країни може служити відображенням рівня розвитку продуктивних сил, а також зрілості територіальної структури.

Технологічна та територіальна єдність енергетичного господарства обумовлюють також його економічну єдність, в результаті якої доцільність того чи іншого заходу в його управлінні залежить від багатьох характеристик його об'єктів.

У дещо спрощеному вигляді можна виділити наступні стадії технологічного процесу перетворення енергії:

1. Видобуток природних енергетичних ресурсів (як традиційних, так і альтернативних).

2. Переробка природних енергетичних ресурсів (нафтообробка, коксування, збагачення та ін. технологічні процеси, в результаті яких отримуються нафтопродукти, кокс, побічні продукти, продукти збагачення і т.п., а також вторинні енергетичні ресурси).

3. Виробництво електроенергії, пари, гарячої води (об'єктами енергетичного господарства на даному етапі є електростанції та котельні усіх видів).

4. Споживання різних видів палива та енергії (використання енергії в силових процесах, освітленні, високотемпературних та хімічних процесах, середньо- та низькотемпературних процесах, а також споживання ПЕР в якості сировини). Результатом даної стадії є продукція галузей народного господарства і послуги населенню.

В якості кінцевих споживачів енергії виступають безпосередньо підприємства, що займаються комерційною та некомерційною діяльністю, а також домогосподарства.

Потрібно зазначити, що Україна використовує переважно монополістичну модель організації енергетичного ринку, тобто ціноутворення на енергетичні ресурси здійснюється урядовими організаціями, можливо і в інтересах, але без участі споживачів [10, с. 244]. Це обумовлено, по-перше, тим, що енергетичний сектор відносять до природних монополій, де ефективність досягається шляхом економії від масштабу, а по-друге, наявністю залежності від попереднього розвитку ("path dependence"), що пояснює певну інертність його розвитку, ускладненість процесів переходу на інноваційний шлях. Така ситуація іде в розріз з загальносвітовими тенденціями розвитку енергетичної галузі. Оновлена Енергетична стратегія України окреслює їх наступним чином [11, с. 4]:

— акцент на реалізацію заходів з енергоефективності та енергозбереження;

— розвиток конкурентного середовища і підвищення ефективності та прозорості ринків;

— зростаюча орієнтація на охорону навколишнього середовища.

Крім того, актуальним залишається питання переходу на використання альтернативних джерел енергії. Так, за даними Енергетичного балансу України за 2011 рік обсяг загального постачання первинної енергії становив 126,4 млн т нафтового еквіваленту, в структурі якого частка відновлювальних джерел енергії (гідроенергія, геотермальна, сонячна, вітрова та біопаливо) складала лише 2% [12], що звичайно є недостатнім, зважаючи на наявний потенціал.

Отже, складність централізованих енергетичних систем, інертність їх розвитку, необхідність застосування інноваційних підходів до прийняття рішень та створення конкурентного ринку в енергетичній сфері, визначають доцільність розробки і впровадження нових моделей у функціонування паливно-енергетичного комплексу України, одною з яких, на нашу думку, може ста-

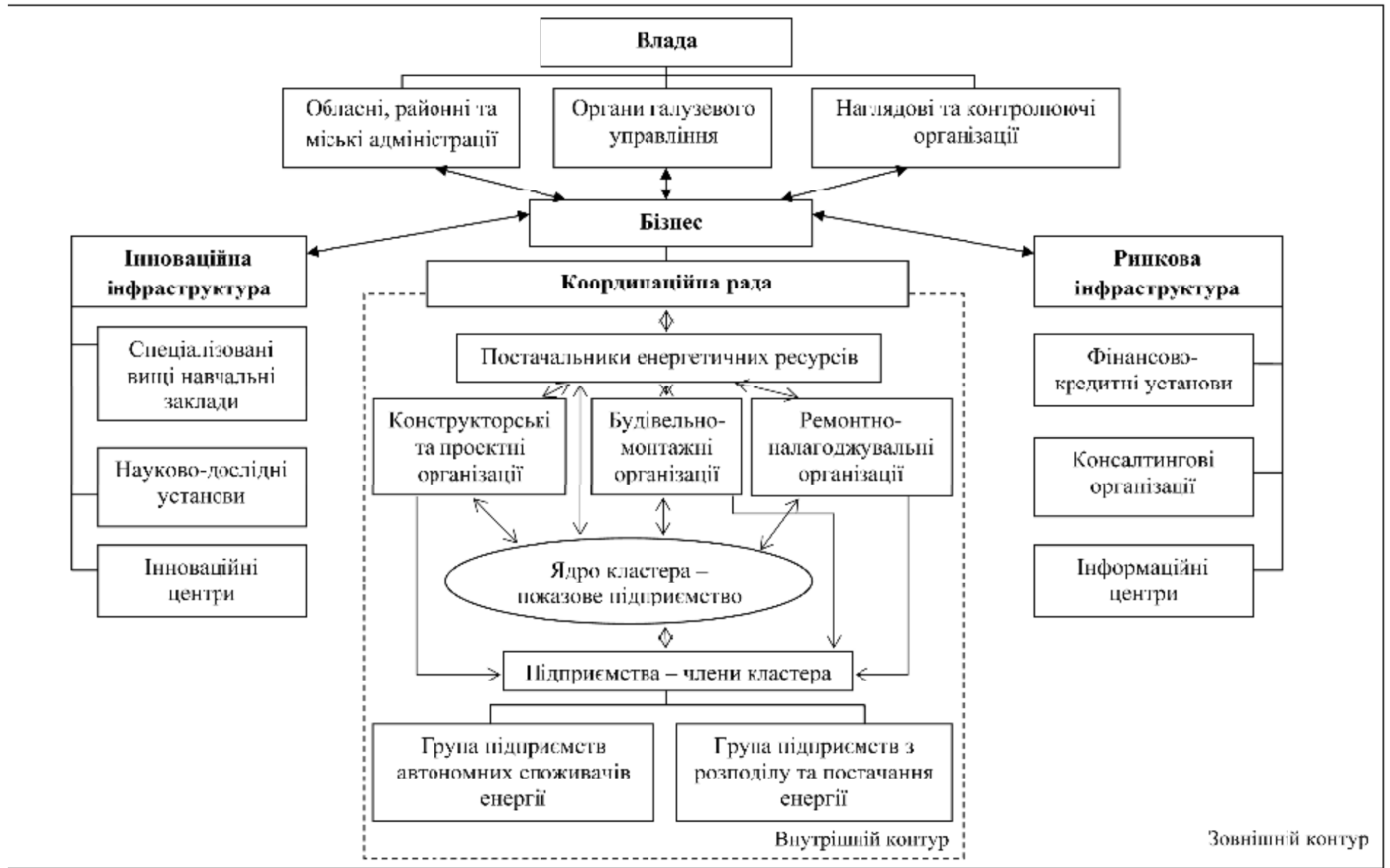

Рис. 1. Структурна схема кластера з децентралізованого енергозабезпечення

ти кластерна модель управління. Її застосування зможе стати новим поштовхом для ефективного розвитку у сфері енергозабезпечення.

Використання кластерної концепції в дослідженні соціально-економічних процесів пов'язують, в першу чергу, з працями Майкла Портера, який дає наступне визначення: "Кластери — це сконцентровані за географічною ознакою групи взаємопов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників, постачальників послуг, фірм у споріднених галузях, а також пов'язаних з їх діяльністю організацій (наприклад, університетів, агентств по стандартизації, торгових об'єднань) в певних областях, конкуруючих, але при цьому ведучих спільну роботу" [1, с. 256].

У сучасній економічній науці існує безліч визначень терміну "кластер", кожне з яких надає його поняттю більш повного змісту. Не дивлячись на це, більшість вчених сходяться на найхарактерніших для кластера ключових елементах: географічна концентрація; спеціалізація; наявність критичної маси та множина учасників кластера; кооперація та конкуренція; інноваційність; синергетичність та соціальний ефект [13, с. 8].

Вітчизняний дослідник О.Д. Серік відзначає, що історія кластеризації української економіки бере свій початок з 1998 року. З того часу в Україні в цілому сформовано законодавство, що визначає організаційно-правові форми об'єднань підприємств та наявні передумови для формування кластерів, однак на державному рівні не сформульоване поняття "кластера", не визначено його види та заходи щодо створення кластерів в Україні [14, с. 216].

Дійсно, ще у 2008 році Міністерством економіки України розроблено Концепцію створення кластерів в Україні [15], однак до сих пір рішення про її прийняття не схвалено, що значно перешкоджає інноваційному розвитку економіки.

До очевидних переваг кластера можна віднести те, що вони дозволяють повною мірою використати принципи співробітництва державного та приватного секторів економіки, територіальна близькість членів кластера сприяє швидкому розповсюдженню інформації та технологій, тісніший взаємодії різних галузей, дає можливість координувати дії учасників кластера для формування конкурентного середовища.

На нашу думку, формування регіонального кластера в енергетичному господарстві дозволить поєднати конкуренцію та кооперацію в даній сфері таким чином, щоб сприяти підвищенню ефективності в процесах руху енергії від виробника до споживача за рахунок децентралізованого енергозабезпечення. Тобто, кластер повинен поєднати всі чотири стадії процесу перетворення енергії. Такий кластер необхідно створювати в межах регіону, оскільки його учасники мають бути географічно наближені один до одного (постачальники енергетичних ресурсів повинні знаходитися на невеликій відстані від кінцевих споживачів).

Таким чином, кластер в енергетичному господарстві можна визначити як добровільне територіально-технологічне об'єднання підприємств та організацій з виробництва, постачання, розподілу та споживання енергії, які тісно співпрацюють з науковими, фінансовими, консалтинговими та іншими організаціями і органами влади з метою підвищення рівня конкурентоспроможності учасників об'єднання, а також економічного добробуту регіону в цілому за рахунок зростання енергетичної ефективності.

Структурна схема кластера в енергетичній сфері, що є системою взаємодії зовнішнього, внутрішнього контурів та ядра, представлена на рисунку 1.

Основою кластера є його ядро — це показує підприємство, яке використовує найновіші та найефективніші технології і служить зразком для інших підприємств-членів кластеру. Таке положення даного підприємства може бути забезпечене шляхом активної підтримки з боку державних та територіальних органів влади, взаємодії з науковими установами, а також представниками

інфраструктури. Формування такого "ядра" у кластері сприятиме прискоренню дифузії знань та технологій.

Внутрішній контур енергетичного кластера поєднує підприємства та організації, що спеціалізуються на виробництві, постачанні, розподілі та споживанні енергії, а також ті, що обслуговують дані процеси (проводять конструкторські, будівельно-монтажні, ремонтно-наладжувальні роботи). Їх взаємодія ґрунтується на добровільних засадах. Відносини між учасниками регулюються Координаційною радою кластера, що своїми діями повинна запобігати конфліктним ситуаціям. До складу Координаційної ради на принципах паритетності та рівноправності входять по одному представнику від кожного учасника кластера.

До зовнішнього контуру кластера входять підприємства та організації ринкової інфраструктури, які надають інформаційні, фінансові, консультаційні та ін. послуги, забезпечуючи підтримку бізнесу; інноваційної інфраструктури (спеціалізовані вищі навчальні заклади, що здійснюють підготовку фахівців з інноваційної діяльності, науково-дослідні установи, інноваційні центри тощо, які забезпечують проведення ефективної науково-інноваційної діяльності); а також владні та контролюючі органи, що здійснюють контроль, координацію та регулювання діяльності в енергетичній сфері.

Таким чином, кластер формує мережу учасників з єдиним технологічним процесом та передбачає як вертикальну (за ходом енергетичного ланцюга), так і горизонтальну (організації, що знаходяться на одній стадії енергетичного ланцюга) інтеграцію.

Такий енергетичний кластер можна віднести до інноваційно-технологічного виду, що передбачає об'єднання географічно-локалізованих підприємств, пов'язаних технологічними зв'язками з метою надання послуг з постачання енергії суб'єктам інноваційної діяльності. Діяльність даного кластера повинна бути зорієнтована на впровадження нових енергоощадних технологій, модернізацію застарілого обладнання, використання альтернативних (відновлювальних) джерел енергії та ін.

Діяльність підприємств та організацій, що входять до енергетичного кластера, повинна бути спрямована на досягнення певних результатів. Зазначимо, що оскільки кластер є динамічною структурою, він може змінюватися в залежності від внутрішніх та зовнішніх факторів протягом певного часу. Але незалежно від цього, основною метою кластера залишиться підвищення енергетичної ефективності підприємств-членів кластера та економічне зростання регіону.

Основними перевагами, що можуть бути отримані від впровадження кластерної моделі в управління енергетичним господарством, є наступні:

- зменшення залежності членів кластера від монопольних формувань у галузі;
- підвищення ефективності діяльності окремих підприємств-учасників кластера;
- збільшення кількості платників податків та податкових надходжень до бюджету;
- підвищення ефективності використання енергетичних ресурсів для цілей виробництва та споживання за рахунок доступу до більшого кола ресурсів та технологій;
- вільний обмін інформацією, знаннями, досвідом, вдалими методами та моделями між підприємствами всередині кластера;
- залучення висококваліфікованої робочої сили, постійне підвищення освітнього рівня персоналу в сфері енергоощадних технологій;
- створення нових робочих місць;
- прискорення переходу на альтернативні джерела енергії за рахунок встановлення тісних взаємозв'язків підприємств-членів кластера;
- можливість залучення додаткового фінансування інноваційних проектів у сфері енергозбереження з боку держави та фінансово-кредитних установ;

- підвищення якості обслуговування в процесі надання енергетичних послуг;
- формування конкурентного середовища та пожевлення інвестиційних процесів у регіоні;
- забезпечення успішного виконання державних та регіональних стратегій, програм та проектів у сфері енергозбереження.

ВИСНОВКИ

Таким чином, одним з ефективних підходів в управлінні енергетичним господарством є кластерний підхід. В енергетичному господарстві він передбачає добровільне об'єднання підприємств енергетичної сфери, а також об'єктів інфраструктури, наукових та владних структур у певному регіоні в кластер. За рахунок їх інтегрованої діяльності енергетичний кластер дозволить досягти більш високого рівня енергетичної ефективності, сприятиме демонополізації енергетичної галузі, а також підвищенню загального добробуту регіону та країни.

Однак істотним чинником, що може перешкодити отриманню зазначених переваг кластерної моделі, може стати відсутність підтримки кластерних ініціатив з боку державної та регіональної влади.

Література:

1. Портер М. Конкуренція: [Пер. с англ.] / М. Портер. — М.: Издательский дом "Вильямс", 2005. — 608 с.
2. Войнаренко М.П. Кластери в інституційній економіці: монографія / М.П. Войнаренко. — Хмельницький: ХНУ, ТОВ "Триада-М", 2011. — 502 с.
3. Соколенко С.І. Кластер дає шанс / С.І. Соколенко // Урядовий кур'єр. — 2009. — № 18. — С. 5.
4. Птащенко Л.О. Формування кластера теплового господарства як фактора підвищення конкурентоспроможності підприємства та регіону / Л.О. Птащенко, В.В. Скриль // Економіка і регіон. — 2010. — № 3 (26). — С. 18—23.
5. Дубовик В.С. Формування інноваційних кластерів як методу активізації інноваційної діяльності в економіці регіону / В.С. Дубовик // Продуктивні сили України. — 2009. — № 1. — С. 153—163.
6. Костецький М.Р. Управління інноваційним розвитком підприємств атомної енергетики на основі кластерної моделі / М.Р. Костецький // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. — 2012. — Вип. 2, Т. 1. — С. 249—252.
7. Дюжев В.Г. Регіональний НВЕ-кластер як суб'єкт відносин з реалізації кіотського протоколу / В.Г. Дюжев // Вісник СумДУ. Серія "Економіка". — 2012. — № 2. — С. 24—28.
8. Теплоэнергетический кластер [Електронний ресурс] / Українські кластери. — Режим доступу: <http://ucluster.org/universitet/klastery-ukraina/2010-study/klasterizaciya-zaporozhskoj-oblasti/territorialno-otraslevye-klastery/teploehnergeticheskij-klaster/>
9. Макаров А.А. Методы исследования и оптимизации энергетического хозяйства / А.А. Макаров, А.А. Мелентьев. — Новосибирск: "Наука", 1973. — 274 с.
10. Караєва Н.В. Джерела формування ризиків суб'єктів енергетичного ринку України в умовах структурної перебудови світової енергетики / Караєва Н.В., Сегеда І.В. // Проблемы развития внешнеэкономических связей и инвестиций: региональный аспект. — Сб. науч. трудов. — Донецк, 2010. — С. 244—247.
11. Оновлення Енергетичної стратегії України на період до 2030 року [Електронний ресурс]: від 18 лип. 2011 року N 3.1 / М-во енергетики та вугільної промисловості України. — Режим доступу: <http://mpe.kmu.gov.ua/fuel/control/uk/doccatalog/list?currDir=50358>
12. Енергетичний баланс України за 2011 рік [Електронний ресурс] / Державна служба статистики. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

13. Ульяновченко Ю.О. Дослідження створення кластерів як стратегічного напрямку державного управління [Електронний ресурс] / Ю.О. Ульяновченко // Теорія та практика державного управління. — 2011. — Вип. 1 (32). — Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/tpdu/2011_1/doc/1/16.pdf

14. Серік О.Д. Концепція кластерів та її роль у формуванні конкурентоспроможної економіки держави / О.Д. Серік // Вісник Хмельницького національного університету. — 2009. — № 3, Т. 2 — С. 214 — 217.

15. Проект розпорядження Кабінету Міністрів України "Про схвалення Концепції створення кластерів в Україні" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/profile/access_denied

References:

1. Porter, M. (2005), Konkurencija. [On competition] Izdatel'skij dom "Vil'jams", Moscow, Russia.
2. Vojnarenko, M.P. (2011), Klasteri v institucijnij ekonomij [Clusters in institutional economy]. — HNU, TOV "Triada-M", Hmel'nic'kij, Ukraine.
3. Sokolenko, S.I. (2009), "Clusters give an opportunity", Uriadovyj kur'ier, vol. 18, p. 5.
4. Ptaschenko, L.O and Skryl', V.V. (2010), "Formation of thermal management cluster as a factor in increasing the competitiveness of enterprises and regions", Ekonomika i rehion, vol. 3 (26), pp. 18—23.
5. Dubovyk, V.S. (2010), "The formation of innovative clusters as a means of innovation intensification in the economy of the region", Produktyvni syly Ukrainy, vol. 1, pp. 153—163.
6. Kostets'kyj, M.R. (2012), "Innovative development management of nuclear companies based cluster model", Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektual'noi vlasnosti, vol. 2, T. 2, pp. 249—252.
7. Diuzhev, V.H. (2012), "Regional ARE-cluster as the subject of Kyoto Protocol relationship", Visnyk SumDU. Seriya "Ekonomika", vol. 2, pp. 24—28.
8. Ukrainian clusters, Heating cluster available at: <http://ucluster.org/universitet/klastery-ukraina/2010-study/klasterizaciya-zaporozhskoj-oblasti/territorialno-otraslevye-klastery/teploehnergeticheskij-klaster/> (Access 30 October 2013).
9. Makarov, A.A. and Melent'ev, L.A. (1973), Metody issledovanija i optimizacii jenergeticheskogo hozjajstva [Methods of researching and optimization of energy system] Nauka, Novosibirsk, USSR.
10. Karaeva, N.V. and Sehed, I.V. (2010), "Sources of forming risks of Ukraine energy market subjects in terms of structural rebuilding of energy sector", Problemy razvitija vneshnejekonomicheskijh svjazej i investicij: regional'nyj aspekt, pp. 244—247.
11. Ministry of Energy and Coal Industry (2011), "Updates Energy Strategy of Ukraine till 2030", available at: <http://mpe.kmu.gov.ua/fuel/control/uk/doccatalog/list?currDir=50358> (Access 30 October 2013).
12. State Statistics Service of Ukraine (2011), "Energy balance of Ukraine", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Access 30 October 2013).
13. Ul'ianchenko, Yu.O. (2011), "Study of cluster structure as strategic direction of state management", Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia, [Online], vol. 1 (32), available at: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/tpdu/2011_1/doc/1/16.pdf (Accessed 30 Oct 2013).
14. Sierik, O.D. (2009), "Cluster concept and its role in competitive state economy forming", Visnyk Khmel'nyt's'koho natsional'noho universytetu, vol. 3, T. 2, pp. 214—217.
15. Cabinet of Ministers of Ukraine (2008), "Project of Prescript "On approval the Concept of clusters creation in Ukraine", available at: http://www.me.gov.ua/control/uk/profile/access_denied (Access 30 October 2013).

Стаття надійшла до редакції 26.11.2013 р.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОГО ПРОЦЕСУ В АГРОПРОМИСЛОВОМУ ВИРОБНИЦТВІ

О. Biben,

graduate student, Dnepropetrovsk state agrarian university

THE THEORETICAL BASIS OF INNOVATION PROCESS IN AGRICULTURAL PRODUCTION

Досліджено організацію інноваційного процесу в агропромисловому виробництві. Охарактеризовано зміст етапів інноваційного процесу. Виділено специфічні чинники розвитку окремих етапів інноваційного процесу в аграрній сфері та визначено основні характерні ознаки інноваційного процесу в аграрному секторі української економіки на сучасному етапі.

Доведено необхідність впровадження дієвих організаційних форм інноваційної діяльності в аграрному секторі (агропромислових наукових парків, агротехнопарків, агробізнес-інкубаторів, агропромислових територіальних інноваційних центрів тощо), що розширює можливості впровадження там створених вітчизняних новацій.

Investigational organization of innovative process in an agroindustrial production. Maintenance of the stages of innovative process is described. The specific factors of development of the separate stages of innovative process are selected in an agrarian sphere and certainly basic characteristic signs of innovative processes in the agrarian sector of the Ukrainian economy on the modern stage.

The necessity of introduction of effective organizational forms of innovative activity is well-proven for an agrarian sector (agroindustrial scientific parks, agrotechnoparkiv, incubators of agribusiness, agroindustrial territorial innovative centers, and others like that) which extends possibilities of introduction of the there created domestic innovations.

Ключові слова: агропромислове виробництво, інновація, інноваційний розвиток, інноваційний процес, впровадження інновацій.

Key words: agroindustrial production, innovation, innovative development, innovative process, introduction of innovations.

ВСТУП

Сьогодні майбутній шлях розвитку аграрного сектору України виглядає як дилема: або вдасться створити конкурентоспроможну галузь, яка за рядом пріоритетних напрямів знайде своє гідне місце на світових ринках, або втрата цієї перспективи буде неминучою і входження України до розвинених країн світу стане неможливим.

Світовий досвід свідчить, що на розвиток інноваційного процесу в агросфері переважно впливають такі чинники, як розмір господарства, форма землеволодіння, рівень освіти працівників, доступність кредитних й інформаційних ресурсів. Беручи до уваги інноваційний характер отримуваної продукції і недостатньо визначені у зв'язку з цим перспективи її збуту, на прийняття рішення щодо впровадження новацій впливає також наявність контрактів на здійснення поставок, яка гарантує виробнику зниження фінансових ризиків. Крім того, у кожному випадку (залежно від конкретного науково-технічного продукту) рішення приймається з урахуванням розміру економії, отримуваної від впровадження тієї чи іншої розробки.

Вплив глобальних інновацій на розвиток агропродовольчого комплексу України нині носить переважно негативний (неконтрольоване використання ГМ-матеріалу, погіршення структури посівів і стану ґрунтів) або в кращому випадку нейтральний характер (експортна орієнтація вітчизняної органічної галузі) характер. Інноваційні напрями агропродовольчої діяльності, покликані забезпечити сталий розвиток галузі, в Україні досі не набули належного поширення.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Розроблення теоретичних та методологічних засад управління інноваційними процесами здійснено В. Геєцем, Л. Нейковою, Д. Черваньовим. В аграрній сфері теоретико-методологічні основи організації та управління інноваційними процесами досліджувались О.Гудинським, О. Дацієм,

С. Іванютою, М. Коденською, П. Макаренком, П. Музиною, М. Садиковим, І. Топіхою, Л. Федуловою, О. Шубравською, О. Шпикуляком [1; 2; 7; 8; 9; 10]. Віддаючи належне результатам досліджень вказаних авторів щодо визначення сутнісного змісту інноваційного процесу, його структуризації, напрямів інноваційного розвитку агропромислового виробництва, необхідно зазначити, що залишаються не достатньо обґрунтованими концептуальні підходи щодо теоретичного обґрунтування організації та формування механізму управління інноваційними процесами в аграрній сфері.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Мета статті полягає в аналізі наукових поглядів щодо організації інноваційного процесу в агропромисловому виробництві, виділення етапів реалізації та чинників активізації інноваційного процесу.

РЕЗУЛЬТАТИ

Інноваційний процес пов'язаний із створенням, освоєнням і розповсюдженням новинок, на кожному з цих етапів створюються різні продукти, що не однакові за своєю суттю. Винаходи, новації, нововведення, інновації характерні для різних етапів інноваційного процесу. На стадії створення — це винаходи, відкриття, що можуть і не мати економічної вигоди, якщо вони не здатні задовольнити будь-якої потреби і, таким чином, не мають комерційного застосування. На другій стадії освоєння — це новації. Новація — це оформлений результат фундаментальних, прикладних досліджень, розробок або експериментальних робіт у будь-якій сфері діяльності по підвищенню її ефективності. Новації можуть бути оформлені у вигляді патентів; товарних знаків; раціоналізаторських пропозицій; ноу-хау; понять; наукових підходів або принципів та ін.

Інновації виникають лише на третій стадії інноваційного процесу — стадії впровадження та поширення новинок на

ринку, невідмінна риса інновації це її прибутковість. Нововведення означає, що новація використовується, цей процес не обов'язково буде прибутковим. Тільки інновація є предметом економічного аналізу, її поява і поширення (або неприйняття) в економіці безпосередньо пов'язані з економічною оцінкою відповідної новинки з погляду як витрат на неї, так і її ринкового потенціалу. Потрібно зауважити, що науково-технічна новизна, яка характеризує винаходи, не є обов'язковою властивістю інновації, а нововведення не завжди ґрунтується на винаходах. На думку Й. Шумпетера, "інновація не передбачає нічого, що варте називатися винаходом, а винахід не обов'язково індукує нововведення, він сам по собі не становить ніякого ефекту" [11, с. 100]. Отже, лише корисність створеного продукту надає доцільності винахідницькій діяльності, і тому інновація — це економічний феномен.

За визначенням американського дослідника Б. Твісса [6], інноваційний процес — це перетворення наукового знання, наукових ідей, винаходів у фізичну реальність (нововведення), яка змінює суспільство. В основі інноваційного процесу лежить створення, впровадження і поширення інновацій, необхідними властивостями яких є науково-технічна новизна, практичне їх застосування і комерційна реалізованість з метою задоволення нових суспільних потреб. Нові предмети споживання, види послуг, організаційні форми є результатами інноваційних процесів, які розвиваються на основі певних принципів: спочатку усвідомлюється необхідність змін, визначається мета, розроблюється інновація, освоюється, поширюється, споживається та врешті-решт "відмирає".

Інноваційний процес можна розуміти як комплекс послідовних дій, унаслідок яких новація розвивається від ідеї до конкретного продукту і поширюється на ринку під час практичного використання. На розвиток інноваційного процесу впливають такі фактори: стан зовнішнього середовища, у якому він проходить (тип ринку, характер конкурентної боротьби, практика державного регулювання, організаційні форми взаємодії науки і виробництва тощо); стан внутрішнього середовища окремих організаційних і господарських систем (фінансові та матеріально-технічні ресурси, застосування технологій, зв'язки з зовнішнім середовищем та ін.); специфіка самого інноваційного процесу як об'єкта управління.

Ефективність інноваційного процесу ж можливо оцінити лише після впровадження інновації, коли стане відомо на скільки вона задовольняє потреби ринку.

Інноваційний процес — це не тільки складний, але і взаємопов'язаний процес створення інновацій з використанням сукупності системи знань, наукової і маркетингової діяльності; сукупності засобів праці, що полегшують людську працю і роблять її продуктивнішою (техніка, прилади, устаткування, організація виробництва) [3, с. 70].

У науковій літературі виокремлюють три види інноваційного процесу [2, с. 63]: простий внутрішньоорганізаційний (натуральна форма); простий міжорганізаційний (товарна форма); розширений.

Під простим внутрішньоорганізаційним інноваційним процесом розуміється створення і використання нововведення однією господарською одиницею. Нововведення при цьому не має безпосередньо товарної форми. Простим міжорганізаційним інноваційним процесом називають процес передачі (продажу) інноваційної розробки між господарськими одиницями. Розширеним інноваційним процесом називають ситуацію порушення монополії виробника інноватора, що у конкурентному середовищі позитивно впливає на удосконалення продукту-новинки.

Інноваційний процес починається з фундаментальних досліджень, на цій стадії формуються нові ідеї, саме тут можуть бути створені радикальні інновації, що задовольняють нові потреби. Мета цієї стадії — розкрити нові зв'язки між явищами, пізнати закономірності розвитку природи і суспільства стосовно їх конкретного використання. Цей етап, з одного боку, є найбільш довготривалим та ризиковим для інвестора, але, з іншого, він виступає як генератор нових ідей, тут в результаті теоретичних фундаментальних досліджень здійснюються наукові відкриття, на базі яких і може бути створений інноваційний продукт.

На стадії прикладних досліджень та розробок ведеться пошук шляхів практичного використання вже відкритих явищ та процесів, результатом чого є нове технічне рішення, на стадії дослідного виробництва — дослідний зразок чи експериментальна партія виробу. Потім здійснюються

маркетингові дослідження, і на стадії серійного виробництва новинку можна вважати нововведенням.

Як зазначають вчені, у світовій науці лише 5% фундаментальних досліджень мають позитивний результат, імовірність отримання бажаних результатів підвищується від прикладних досліджень до дослідно-конструкторських розробок. Приблизно 85—90% прикладних досліджень дають результати, придатні для подальшого практичного використання; на стадії дослідно-конструкторських розробок 95—97% робіт закінчуються позитивно [4, с. 8—9].

Потрібно зауважити, що на практиці інноваційний процес не завжди виглядає як послідовне проходження його етапів від науково-дослідних робіт до маркетингу і збуту, часто, особливо за умов постіндустріального суспільства, цей ланцюг порушується. Зі збільшенням ролі інформації та знань, зазнає змін і сам процес створення інновацій, він стає більш гнучким та швидкоплиним. Можна сказати, що в певній мірі основою нелінійних уявлень про інноваційний процес є теоретичні положення М. Поланьї та Ф. Хаєка, які необхідними умовами здійснення інноваційного процесу вважають конкуренцію й знання [5]. Так, можливо виокремити дві складові інноваційного процесу: сам процес об'єктивних змін, та інноваційну підприємницьку діяльність.

Концепція нелінійної моделі інноваційного процесу виникла ще у 80-х рр. минулого сторіччя, одним із перших цю ідею висловив Р. Росвелл [12] стверджуючи, що стадії інноваційного процесу взаємопов'язані, але часто мають розриви у часі та просторі. Річ у тому, що інноваційний процес, як і будь-який творчий процес, не є стабільним та результативним його складно передбачити, адже на стадії НДР не можливо з абсолютною точністю сказати, чи буде створена інновація комерційно успішною, та взагалі, в яких галузях економіки, вона знайде своє практичне використання.

Інноваційний процес циклічний по своїй суті, адже з часом, зі зміною технологій, інновація старіє і вже не приносить прибутку, у результаті один продукт замінюється іншим з кращими характеристиками. Прийнято вважати, що життєвий цикл технологій виробництва певних продуктів змінюється частіше, ніж попит на відповідні продукти. Також, декілька новинок можуть бути створені використовуючи одну технологію.

Первинним етапом інноваційного процесу в аграрній сфері є створення в результаті діяльності наукових установ інновацій, а завершальним — їх освоєння безпосередньо в агропромисловому виробництві, що сприяє систематичному і усе більш прогресуючому організаційно-економічному, технічному і технологічному його оновленню, підвищенню ефективності агропромислового виробництва. Освоєння інновацій, як завершальний етап інноваційного процесу, обумовлює його вплив на ефективність агропромислового виробництва та передбачає широкий комплекс умов функціонування виробничих сил і виробничих стосунків, які забезпечують у сукупності процес розширеного відтворення.

Основною ланкою в розвитку інноваційного процесу є науково-дослідницькі інститути, селекційні центри з їх науковим потенціалом. Від того, наскільки ефективно вони працюють над створенням і впровадженням у виробництво нових сортів сільськогосподарських культур, порід і кросів тварин, що є не лише стійкими до несприятливих погодних умов і дають приріст продукції, але і відповідають вимогам ринку, — багато в чому визначається і ефективність галузей рослинництва і тваринництва.

Прискорений розвиток агробіотехнологій та агрогосподарювання є об'єктивною світовою тенденцією, яка, хоч і не досить потужно, зачіпає й сферу вітчизняного аграрного виробництва. Інноваційний процес в аграрному секторі української економіки на сучасному етапі має такі характеристики:

1. Суттєва обмеженість упровадження інноваційних технологій, переважання у практиці аграрного господарювання ресурсовитратних схем виробництва.

2. Недостатня розвиненість провідних нині у світі напрямів інноваційної діяльності в аграрному секторі (розробка і впровадження ресурсозберігаючих та екологоохоронних технологій), спрямування інноваційного розвитку вітчизняної агропродовольчої сфери в основному на впровадження нових сортів і гібридів рослин, порід тварин, ветеринарних препаратів у сільському господарстві, бактеріальних заквасок у харчовій промисловості, останнім часом розробки з ресурсозбереження дещо активізувалися, хоча масштаби зазначеного процесу в межах держави є недостатніми.

3. Фактична відсутність біотехнологічних досліджень в аграрній сфері. Наявні дані лише про розроблення технологій створення комплексних багатфункціональних азотфіксуючих і фосфоромобілізуючих біопрепаратів, які застосовуються для підвищення родючості ґрунтів. Домінує твердження, що для розвитку біотехнологічних досліджень відсутнє необхідне обладнання. Беручи до уваги обмеженість фінансування відповідних наукових робіт, застарілість дослідницької матеріально-технічної бази, триваючий вплив за кордон найбільш кваліфікованих дослідників тощо, зрозуміло, що зазначена ситуація не мала об'єктивного підґрунтя для суттєвого покращення.

До основних причин наявності зазначених проблем у сфері розробки і впровадження новітньої можна, зокрема, віднести недосконалість фінансово-кредитного регулювання інноваційної діяльності в галузі, обмеженість державних фінансових ресурсів, неузгодженість механізмів бюджетного і поза-бюджетного фінансування інноваційних розробок, високий рівень монополізації інноваційного ринку. Проблему ускладнює загальний низький рівень розроблених структурними підрозділами НААН інноваційних проектів, який унеможливує отримання ними бюджетної підтримки.

Негативно позначається на інноваційній діяльності в аграрному секторі й відсутність можливості реального оцінювання результатів впровадження навіть замовлених, тобто затребуваних ринком, новацій. Через незадовільний стан агрогосподарювання практично неможливо одержати прогнозовану віддачу від інноваційної пропозиції, у тому числі й науково обґрунтованої. Перешкоджає повноцінному розвитку ринку агроінновацій низька купівельна спроможність споживачів такої продукції, неналежна її якість, недостатня вмотивованість аграріїв до впровадження новітньої (з огляду на співвідношення обсягів необхідних для цього витрат і отриманого результату та відсутність фінансових стимулів), а також невизначеність щодо перспектив збуту інноваційної продукції. До стримуючих чинників можна також віднести недостатній рівень освіти працівників і слабку доступність інформаційних ресурсів.

Закономірним підсумком усього цього стає закріплення за країною та її аграрним сектором статусу аутсайдера у сфері розроблення агробіотехнологій, що може вкрай негативно позначитися на подальших перспективах розвитку галузі. Багаторічні проблеми з формуванням матеріально-технічної бази для здійснення біотехнологічних розробок приведуть до загрози остаточної втрати Україною ринку високотехнологічної біотехнологічної продукції. Відсутність дієвих організаційних форм інноваційної діяльності в аграрному секторі (агропромислових наукових парків, агротехнопарків, агробізнес-інкубаторів, агропромислових територіальних інноваційних центрів тощо) звужує або й зовсім позбавляє можливості впровадження там створюваних вітчизняних новацій [9, с. 31—34].

ВИСНОВКИ

Критичний аналіз наукових поглядів на природу інноваційного процесу дозволяє його трактувати у широкому та вузькому значеннях. Як процес по створенню окремо взятої інновації та як безперервний цикл розробки інновацій. У вузькому значенні інноваційний процес — це сукупність певних робіт по розробці, вдосконаленню та впровадженню на ринок інноваційного продукту чи послуги. У широкому значенні інноваційний процес — це безперервний цикл виникнення товарів та послуг, що приходять один за одним в залежності від зміни поколінь техніки та технології.

Інноваційні процеси можуть бути охарактеризовані як сукупність безперервно виникаючих, якісно нових, таких, що базуються на новому технологічному рівні явищ, що забезпечують зміну поколінь техніки і технології, підвищують конкурентоспроможність суб'єктів господарювання й економіки в цілому.

Активізація інноваційних процесів в агропромисловому виробництві сприятиме збільшенню конкурентних можливостей українського аграрного сектору, але для цього необхідно: розробити програму створення галузевих зон із виробництва найперспективніших видів продукції, яка має конкурентні переваги на світовому ринку; використовувати стратегічні технології й нові форми господарювання: агропромислова кооперація, застосування інноваційного маркетингу і менеджменту, створення сучасної інфраструктури продовольчого ринку; подолати низький рівень комерціалізації результатів наукових досліджень, посилювати інтеграцію науки і виробництва; поліпшити якість виробленої

сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів; гармонізувати національне законодавство у сфері господарювання й зовнішньоекономічних відносин із міжнародними нормами; розвинути ринкову й соціальну інфраструктуру в сільській місцевості, використовуючи ефективні стратегії розвитку, з метою підвищення конкурентних переваг товаровиробників на глобальних ринках.

Література:

1. Дацій, О.І. Фінансове забезпечення інновацій в агропромисловому комплексі України [Текст] // Проблеми інвестиційно-інноваційного розвитку. — 2011. — № 1. — С. 65—76.
2. Иновационный менеджмент: учебник / Под ред. С.Д. Ильенковой. — М.: Банки и биржи: ЮНИТИ, 1997. — 327 с.
3. Краснокутська Н.В. Інноваційний менеджмент: навч. посібник / Н.В. Краснокутська. — К.: КНЕУ, 2003. — 504 с.
4. Основы инновационного менеджмента: Теория и практика: учеб. пособие / Под ред. П. Н. Завлина, А.К. Казанцева, Л.Э. Миндели. — М.: ОАО "НПО "Изд-во "Экономика", 2000. — 475 с.
5. Поланый М. Личностное знание: на пути к посткритической философии: Пер с англ. / Общ. ред. В.А. Лекторского. — М.: Прогресс, 1985. — 344 с.
6. Твисс Б. Управление научно-техническими нововведениями / Б.Твисс. — М.: Экономика, 1989. — 271 с.
7. Федулова А.І. Тенденції розвитку інноваційної політики та її вплив на економічне зростання [Текст] // Економіка і прогнозування. — 2011. — № 2. — С. 63—81.
8. Шпикуляк О.Г. Етапність інноваційного процесу та оцінка ефективності інноваційної діяльності [Текст] // Економіка АПК. — 2011. — № 12. — С. 109—116.
9. Шубравська О. Інноваційні трансформації агропродовольчого сектора економіки: світові тенденції та вітчизняні реалії // Економіка і прогнозування. — 2010. — № 3. — С. 90—102.
10. Шубравська О. Інноваційний розвиток аграрного сектора економіки України: теоретико-методологічний аспект [Текст] // Економіка України. — 2012. — № 1. — С. 27—35.
11. Шумпетер Й.А. Капіталізм, Соціалізм і Демократія / Й.А. Шумпетер: Пер. с англ. / Предисл. и общ. ред. В.С. Автономова. — М.: Экономика, 1995. — 540 с.
12. Roswell R. Coupling model of R&D // R&D Management, 1992, vol. 22. — № 3. — P. 13—18.

References:

1. Dacij, O.I. (2011), "Financial providing of innovations in the agroindustrial complex of Ukraine", *Problemi investiciino-innovaciinogo rozvitky*, vol.1, pp. 65—76.
2. Ilienkovaya, S.D. (1997), *Innovacionnyy management [Management of innovation]*, YUNITI, Moscow, Russia.
3. Krasnokutskaya, N. V. (2003), *Innovacionnyy management [Management of innovation]*, KNEU, Kyiv, Ukraine.
4. Zavlina, N. Kazanceva, A.K. and Mindeli, L.E. (2000), *Osnovy innovacionnogo menedzhmenta: Teoriya of i practica [Foundation of innovation management]*, ОАО "NPO "Izd-vo Ekonomika", Moscow, Russia.
5. Polanii, M. (1985), *Lichnostnoe znanie: na puti k of postkriticheskoy filosofii [Personal knowledge on the way to philosophy]*, Progress, Moscow, Russia.
6. Tvis, B. (1989), *Upravlenie nauchno-tekhnicheskimi novovvedeniyami [Control of scientifically innovation]*, Ekonomika, Moscow, Russia.
7. Ferdylova, L.I. (2011), *Tendencii rozvitky inivaciinoy politiki ta ii vpliv na ekonomichne zrostannya [Tendency of development of innovation policy and influence on economic increase]*, *Ekonomika i prognozyvannya*, № 2, s. 63—81.
8. Shpikylyak, O.G. (2011), "The phase of innovation process and classing of execution innovation activity", *Ekonomika APK*, vol. 12, pp. 109—116.
9. Shybravskaya, O. (2010), "Innovation transformation of economic's agrarian sector: world's tendency and home's realities", *Ekonomika i prognozyvannya*, vol. 3, pp. 90—102.
10. Shybravskaya, O. (2012), *Innovaciinii rozvitok agrarnogo sektora ekonomiki Ukraini: teoretiko-metodologichnii aspekt, Inovation's development of economic's agrarian sektor of Ukraine*, *Ekonomika Ukraini*, vol. 1, pp. 27—35.
11. Shymper, I.A. and Avtonomova, V.S. (1995), *Kapitalizm, socializm i demokratiya, Capitalism, socialism and democracy*, *Ekonomika*, Moscow, Russia.
12. Roswell, R. (1992), "Coupling model of R&D", *R&D Management*, vol. 22 № 3, pp. 13—18.

Стаття надійшла до редакції 27.11.2013 р.

УДК 338.432:332.12

О. М. Бурлака,
аспірант, Вінницький національний аграрний університет

ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ АГРАРНИМИ ЕКОНОМІЧНИМИ СИСТЕМАМИ

О. Burlaka,
Postgraduate student of the Vinnytsya national agrarian university

THEORETICAL AND CONCEPTUAL ELEMENTS OF GOOD GOVERNANCE AGRARIAN ECONOMIC SYSTEM

У статті проведено дослідження сутності аграрних економічних систем. Розглянуто складові аграрних економічних систем та визначено їх функції. Запропоновано теоретико-методологічну структуру управління аграрними економічними системами. Визначено поняття механізму управління аграрними економічними системами, фактори та функції даного механізму. Розроблено підходи до формування методології стійкого розвитку аграрної економічної системи.

This article studied the nature of agrarian economies. The components of agricultural economies and define their functions. A theoretical and methodological framework management agrarian economies. The concept of management mechanism agrarian economies, factors and features of this mechanism. The approaches to the formation of methodology for sustainable development of the agricultural economic system.

Ключові слова: аграрна економічна система, механізм управління, економічний розвиток, структура, функції аграрної економічної системи.

Key words: agrarian economic system, the mechanism of governance, economic development, structure and function of agricultural economic system.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В останні десятиліття гострота пошуку шляхів підвищення ефективності управління аграрними економічними системами істотно зростає і буде безумовно зростати надалі. Підтвердженням цього є досвід країн з розвинутою економікою. У міру становлення ринкових відносин ці проблеми все гостріше відчуються і в Україні. Таке становище зумовлено тим, що аграрна галузь є однією з провідних галузей економіки України і від її розвитку значною мірою залежить економічний стан країни.

Ефективність аграрної галузі базується на її інтеграції з низкою інших галузей економіки, до яких відносяться галузі, що виробляють трактори та сільгоспмашини, мінеральні добрива та отрутохімікати, паливномастильні матеріали, транспортні засоби, енергоносії та інші. До них слід також додати систему матеріально-технічного постачання, оптові і роздрібні підприємства, орієнтовані на задоволення потреб сільськогосподарського виробництва, ремонтні підприємства, сільськогосподарські будівельні підприємства та інші.

Практична затребуваність і наукова актуальність даної проблематики та цілеспрямований пошук ефективних механізмів управління стійким розвитком аграрними економічними системами визначили напрям наукового дослідження.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми формування наукових основ розвитку аграрної галузі знайшли також відображення в працях багатьох українських вчених-економістів: В.В. Вернадського, Б.М. Данилишина, М.І. Долішнього, С.І. Дорогунцова, Г.Б. Іваницької, О.Л. Кашенко, М.Ф. Кропивка, Г.М. Калетніка, С.В. Козловського, А.В. Мельника, Є.В. Мішеніна, М.М. Паламарчука, С.А. Подолинського, В.М. Трегобчука, Г.В. Черевка та ін.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета роботи полягає в теоретичному дослідженні концептуальних особливостей функціонування аграрних економічних систем та розробці механізму управління даною системою.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Якісний аналіз національної економіки може бути зроблений лише за допомогою застосування системного підходу. Насамперед, детальному аналізу підлягає така підсистема (складова) АПК, як аграрні економічні системи — АЕС.

На думку окремих дослідників [1, 2], аграрні економічні системи АЕС — це широкий набір економічних утворень від селянських (фермерських) господарств до регіональних і міжрегіональних агропромислових об'єднань. Належність аграрних економічних систем до АПК обґрунтовується тим, що вони мають цілісний характер, а їх цілісність ґрунтується на об'єднанні всіх економічних утворень за принципом спільності економічних відносин за наявності у кожного з цих утворень певної економічної самостійності.

Головна мета АЕС — стійке забезпечення населення достатньою кількістю та асортиментом сільськогосподарської продукції з дотриманням необхідних якісних показників. У загальному вигляді АЕС складається з восьми підсистем [2]:

1. Підсистема першого порядку — окремий працівник, або більш конкретно, відповідно до [3] "робітник, що має певні навички, кваліфікацію, досвід, предмети праці, над якими він трудиться; алгоритм виробництва". При дослідженні проблем управління АЕС ця підсистема може розглядатися як неподільний елемент. Проте, на наш погляд, в якості "вихідного" неподільного елемента АЕС доцільніше розглядати працівника аграрного виробничого циклу.

2. Підсистеми другого рівня — це трудові колективи, які складаються з кількох підсистем першого рівня. Ці підсистеми виконують більш складні функції в рамках закінчених технологічних етапів аграрного виробництва. До них можна віднести: первинні трудові колективи спеціалізованих сільськогосподарських виробників, селянські (фермерські) господарства, трудові процеси в яких здійснюють дві і більше особи, які спеціалізуються на виробництві окремих видів сільськогосподарської продукції, і т.ін.

3. Підсистеми третього рівня — це селянські (фермерські) господарства, кооперативи, до складу яких входять підсистеми другого рівня. Системи цього рівня повинні бути схожі як за видами виробленої ними продукції, так і

за способами реалізації основних виробничих функцій.

4. Підсистеми четвертого рівня — структурні елементи з більш складними функціями, ніж на попередньому рівні, і які, як правило, не обмежуються одним видом діяльності: це — бригади, відділення, кооперативи [4], а також селянськими (фермерськими) господарствами, що використовують найману робочу силу, і т.ін.

5. Підсистеми п'ятого рівня — це об'єднання систем попередніх рівнів: сільгоспорганізації різних організаційно-правових форм (акціонерні товариства, агрофірми тощо).

6. Підсистеми шостого рівня — це міжгосподарські і територіальні об'єднання районного та обласного масштабу (агрохолдинги, асоціації селянських (фермерських) господарств і т.п.).

7. Підсистеми сьомого рівня — регіональні аграрні структури (або агроструктури обласного масштабу).

8. Підсистеми восьмого рівня — це міжрегіональні (загальнодержавні) аграрні економічні утворення.

У число обов'язкових складових будь-якої системи крім її складових (підсистем) обов'язково повинні входити зв'язки між цими підсистемами, стійкість і ефективність яких є не менш важливими для розробки рекомендацій щодо забезпечення стійкості розвитку економічної системи.

У сучасних умовах в методології системного дослідження аграрних економічних систем не можна обмежуватися матеріальними, енергетичними, фінансовими зв'язками. Особлива роль у дослідженні аграрних систем належить інформаційним зв'язкам. І справа не тільки у тому, що інформаційні потоки є відображенням матеріальних, енергетичних і фінансових потоків. Треба мати на увазі, що у зв'язку з активним розвитком ІТ-технологій інформаційні потоки все більше висувуються на перший план при дослідженні різних проблем сучасного суспільства, відіграючи при цьому не тільки допоміжну, а й нерідко самостійну роль. Сьогодні інформаційним зв'язкам належить інтегруюча і узагальнююча роль в управлінні. Вони дозволяють згрупувати окремі підсистеми в єдину організовану систему. Тільки з їх використанням можлива координація та ефективна взаємодія всіх самостійних підсистем (складових) будь-якої системи. Інформаційні зв'язки повинні своєчасно відображати зміну станів як самої АЕС, так і зовнішнього середовища, забезпечуючи тим самим суб'єкту управління системою можливість адекватно та своєчасно реагувати на ці зміни.

На необхідність застосування системного підходу до аналізу аграрних економічних систем вказував ще Н.М. Моїсєєв [5], який писав: "Системний аналіз ... вимагає аналізу складної інформації різної фізичної природи". Цим обумовлено використання в системному аналізі широкого спектру математичних методів, методів моделювання, методів теорії інформації та ін. З повною підставою можна стверджувати про можливість і, більше того, необхідність застосування методів системного аналізу при дослідженні АЕС загалом та методів управління ними, погоджуючись з думкою А.С. Каменського [6] про те, що "... системним дослідником зобов'язаний буде в тій чи іншій мірі стати майже кожен фахівець і керівник".

Необхідною умовою для забезпечення ефективної діяльності аграрної економічної системи є створення і стійке функціонування механізму управління нею.

"Механізм управління" — досить часто згадувана і використовувана категорія, значення якої однозначно не визначено [7, 8]. Найбільш поширеним є означення, що під механізмом управління розуміється система принципів, правил, нормативів і процедур, які визначають порядок та зміст управлінської діяльності. Особливо важливо сприйняття механізму управління як системи, що використовує системний підхід як базу його дослідження. Тобто механізм управління економічною системою — це складна ієрархічна система, яка визначає відповідно до прийнятої методології управління внутрішній устрій, порядок формування та функціонування системи управління.

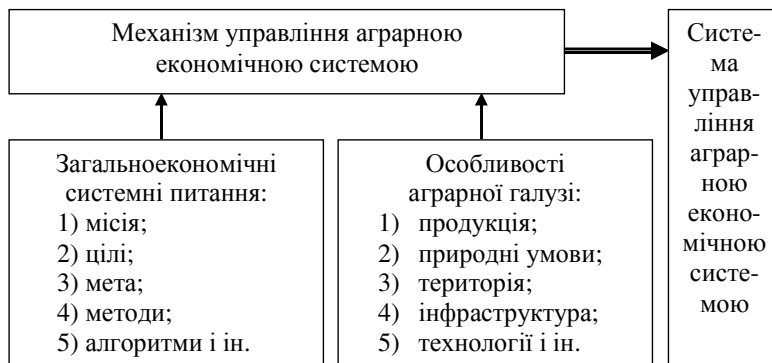

Рис. 1. Структура управління аграрними економічними системами

В основу формування, функціонування та удосконалення механізму управління АЕС слід покласти наступні методологічні підходи [9].

— визначення головної мети управління системою та її безумовний пріоритет над локальними цілями;

— синтез системи, який повинен бути спрямований на забезпечення спільності реалізації стратегічних, тактичних і оперативних цілей при забезпеченні ефективного використання матеріальних, енергетичних, трудових та інформаційних ресурсів;

— розгляд системи як єдиного цілого і як сукупності окремих самостійних підсистем (складових);

— система являє собою синергетичну сукупність матеріальних, енергетичних, інформаційних і фінансових потоків;

— система передбачає її поділ поділ на об'єкти та суб'єкти управління;

— виявлення всіх істотних зв'язків між підсистемами як усередині системи, так і з зовнішнім середовищем;

— уникнення зайвої деталізації;

— ієрархічна структуризація системи;

— оптимальне поєднання централізації і децентралізації;

— пріоритет функцій над структурою системи;

— облік невизначеностей як невід'ємний атрибут системи;

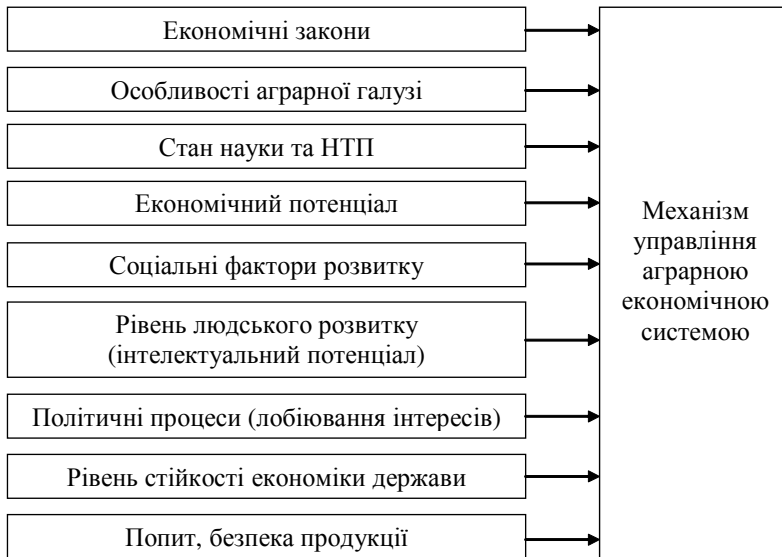
— облік процесів розвитку системи, її мінливості, трансформації і здатності до адаптації при збереженні стійкості системи;

— розгляд системи як сукупності підсистем з можливістю включення нових модулів і виключення існуючих, які вже не відповідають цілям і функціям системи;

— контролінг та інформаційно-аналітична підтримка максимально можливої кількості управлінських і технологічних процесів.

Методологічні підходи та інструментарій системного аналізу АЕС диференціюються відповідно до рівня їх ієрархії, виду цих систем, їх змістом і станом в часовому і просторовому аспектах, враховуючи при цьому існуючі відмінності у зовнішніх умовах. Розглянемо сформульовані методологічні підходи системного аналізу АЕС детальніше, з позицій аграрного виробництва.

Глобальна мета [10] АЕС полягає у стійкому і надійному задоволенні суспільних потреб у сільськогосподарській продукції в достатніх кількості та асортименті при дотриманні високих якісних показників. У межах цієї мети формуються головні цілі кожної АЕС, а на їх основі — локальні цілі, а також глобальні та локальні критерії ефективності АЕС. Слід звернути увагу на вимогу забезпечення певної стабільності цільового та функціонального призначення досліджуваних систем. Це пов'язано, насамперед, з особливостями сільськогосподарського виробництва, яке для зміни напрямку своєї основної діяльності нерідко потребує значних часових періодів. Локальні ж цілі і критерії повинні бути максимально гнучкими в межах, визначених головними цілями та функціональним призначенням керованої АЕС.

Рис. 2. Фактори механізму управління аграрними економічними системами

Для аграрної галузі механізм управління АЕС повинен відповідати як загальним для економічних систем закономірностям, так і специфіці аграрного виробництва. У загальному вигляді така концепція механізму управління аграрними економічними системами відображена на рисунку 1 [7, 9].

На наш погляд, механізм управління аграрними економічними системами слід розглядати як систему принципів, правил, нормативів і процедур, у рамках якої реалізуються цілі та завдання аграрної економічної системи згідно з економічними законами, які визначають її існування і розвиток. Механізм управління аграрними економічними системами повинен відповідати системно узгодженому комплексу чинників — формі власності, організаційній структурі виробництва, ринковим соціально-економічним відносинам, природним умовам господарювання і державній політиці стосовно до сільського господарства. Механізм управління — це система, складові (елементи) якої перш за все об-

’єднані певними економічними зв’язками. Реалії сучасної ринкової економіки та рівень суспільного розвитку висувають на передній план інформаційну та інтелектуальну складові механізму управління аграрними економічними системами для забезпечення її стійкого розвитку. Це виявляється у тому, що управління — це перш за все складна система інформаційних процесів. Подібних поглядів на місце інформації в управлінні дотримуються багато вчених, зокрема, академік О.С. Виханський та О.І. Наумов [11], які стверджують: "В даний час ... різко зростає роль інформаційно-поведінкової підсистеми системи управління". А в [11, 12] серед предмету науки управління на першому місці вказана інформація.

Основні фактори, що обумовлюють і визначають механізм управління аграрними економічними системами, зображені на рисунку 2 [11, 13]. Сучасний стан економіки України та її аграрного сектора характеризується все зростаючим динамізмом всіх соціально-економічних процесів, ускладненням системи економічних зв’язків, обмеженістю ресурсів, демографічними та екологічними проблемами, посиленням конкуренції тощо, що викликає необхідність цілеспрямованої роботи з великими обсягами інформації і призводить до багатоваріантності і невизначеності при розробці та реалізації управлінських впливів. Усе це ускладнює управління аграрними економічними системами. Природним наслідком цього є збільшення частки інтелектуальної складової в управлінській діяльності, обумовленої життєво важливою необхідністю цілеспрямованої роботи з різноманітною інформацією, обсяги якої постійно зростають.

Виходячи з вищесказаного, до завдань та функцій, що вирішуються в межах інформаційно-аналітичного блоку механізму управління аграрними економічними системами, слід віднести такі (рис. 3) [14, 15].

Виокремлення зазначених функцій, наведених на рисунку 3, обумовлено в основному методологічними міркуваннями і носить досить умовний характер, оскільки їх ефективне використання може бути здійснено лише в нерозривній системній сукупності.

Таким чином, для того, щоб забезпечити стійкий розвиток аграрної галузі регіону потрібне ефективне управління аграрною економічною системою на основі створення механізму управління, реалізованого у вигляді інтегрованої автоматизованої системи управління, орієнтованої на новий рівень використання інформації, засобів і методів, що базуються на досягненнях НТП (рис. 4).

Оскільки аграрні економічні системи належать до числа складних систем, неминучим є висновок про багатокритеріальний характер завдань управління ними. У таких випадках слід використовувати узагальнений показник якості системи, що представляється у вигляді вектора, координати якого є показниками окремих властивостей системи. Такий підхід ще не отримав широкого розповсюдження. Як правило, управлінці використовують певну сукупність критеріїв, не ставлячи і не вирішуючи завдання багатокритеріальної оптимізації. А це може призвести до порушення системності дослідження.

ВИСНОВКИ

Підводячи підсумки, даного дослідження можна зробити наступні висновки:

1. До аграрних економічних систем можна віднести широкий спектр економічних утворень від селянських (фермерських) господарств до міжрегіональних аграрних економічних структур. Характерними ознаками АЕС є належність АПК і те, що їх цілісність ґрунтується на об’єднанні підсистем (елементів) спільністю

Рис. 3. Функції механізму управління аграрними економічними системами

економічних відносин за наявності у них певної економічної самостійності.

2. Механізм управління аграрними економічними системами слід розглядати як систему принципів, правил, нормативів і процедур, у рамках якої реалізуються цілі та завдання аграрної економічної системи згідно з економічними законами, які визначають її існування і розвиток. Механізм управління аграрними економічними системами повинен відповідати системно узгодженому комплексу чинників — формі власності, організаційній структурі виробництва, ринковим соціально-економічним відносинам, природним умовам господарювання і державній політиці стосовно до сільського господарства.

Література:

1. Кропивко М.Ф. Розвиток самоврядних господарських об'єднань в агропродовольчій сфері / М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. — 2009. — № 9. — С. 21—26.

2. Молдаван Л.В. Форми господарювання в аграрному секторі України в умовах глобалізації / Л.В. Молдаван // Економіка АПК. — 2010. — № 1. — С. 13—17.

3. Кравченко Р.Г. Математическое моделирование экономических процессов в сельском хозяйстве. — М.: Колос, 1978. — 424 с.

4. Драбовський А.Г. Кооперативна система у сфері аграрного виробництва України та світу: сучасний стан і перспективи розвитку / А.Г. Драбовський // Науковий вісник НАТУ. — 2011. — № 21.12 — С. 171—178.

5. Моисеев Н.Н. Математические задачи системного анализа: [учеб. пособие для вузов] / Н.Н. Моисеев. — М.: Наука, 1981. — 487 с.

6. Каменский А.С. Методология системных исследований в сельском хозяйстве / А.С. Каменский. — М.: ВНИИ-ТЭИСХ, 1984. — 70 с.

7. Растринин Л.А. Адаптация сложных систем. Методы и приложения / Л.А. Растринин. — Рига: Зинатне, 1981. — 375 с.

8. Козловський С.В. Концептуальна модель механізму управління факторами економічного розвитку сучасних економічних систем / С.В. Козловський // Економіка і регіон: наук. вісн. Полт. нац. техн. ун-ту ім. Ю. Кондратюка. — 2009. — № 2 (21). — С. 98—103.

9. Козловський С.В. Управління сучасними економічними системами, їх розвитком та стійкістю: [моногр.] / С.В. Козловський. — Вінниця: Меркьюрі-Поділля, 2010. — 432 с.

10. Мескон М.Х. Основы менеджмента / М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури: [пер. с англ.]. — М.: Дело, 1993.

11. Виханский О.С. Менеджмент / Виханский О.С., Наумов А.И. — М.: Гардарики, 2002. — 528 с.

12. Управление агропромышленным комплексом / Под ред. В.В. Кузнецова. — М.: ИКЦ "МарТ"; Ростов н/Д: Издательский центр "МарТ", 2003. — 416 с.

13. Трегобчук В.М. Еколого-економічна концепція ефективного і сталого розвитку національного АПК / В.М. Трегобчук // Економіка АПК. — 1995. — № 6. — С. 3—13.

14. World Bank. Expanding the Measure of Wealth: Indicators of Environmentally Sustainable Development. — Washington, D.C.: World Bank, 1997. — 109 p.

15. Александров И.О. Экономический механизм экологической безопасности / Александров И.О., Сердюк О.В. // Социально-экономические исследования в переходный период. Сталий розвиток та екологічна безпека (Щорічник наукових праць). Випуск XX / НАН України. ІРД. — Львів, 2000. — С. 365—366.

References:

1. Kropivko, M. V. (2009), "The development of self-governing business associations in the Agricultural and Food Sector", *Ekonomika APK*, vol. 9, pp. 21—26.

Рис. 4. Методологія стійкого розвитку аграрної економічної системи

2. Moldovan, L. V. (2010), "Forms of management in the agricultural sector of Ukraine in the context of globalization", *Ekonomika APK*, vol. 1, pp. 13—17.

3. Kravchenko, R. G. (1978), *Matematicheskoe modelirovanie ekonomicheskikh processov v sel'skom hoziaystve* [Mathematical modeling of economic processes in agriculture], Kolos, Moscow.

4. Drabovskiy, A. G. (2011), "Cooperative system in agricultural production in Ukraine and worldwide: current state and prospects of development", *Naykoviy visnik NLYU*, vol. 21.12, pp. 171—178.

5. Moiseev, N. N. (1981), *Matematicheskie zadachi sistemnogo analiza* [Mathematical problems of system analysis], Nauka, Moscow.

6. Kamebskiy, A. C. (1984), *Metodologia sistemnih issledovaniy v sel'skom hoziaystve* [Methodology for System Studies in Agriculture], VNIITEICH, Moscow.

7. Rastrigin, L. A. (1981), *Adaptacia slojnih system. Metodi i prilozhenia* [Adaptation of complex systems. Methods and Applications], Zinatne, Riga.

8. Kozlovskiy, S. V. (2010), "Conceptual model of economic management mechanism factors in the development of modern economies", *Ekonomika i region*, vol. 2 (21), pp. 98—103.

9. Kozlovskiy, S. V. (2010), *Upravlinnia suchasnymy ekonomichnymy systemamy, ikh rozvytkom ta stijkistiu* [Management of modern economic systems, their development and stability], Merk'iuri-Podillia, Vinnitsia, Ukraine.

10. Meskon, M. X. (1993), *Osnovi menedjmenta* [Fundamentals of Management], Delo, Moscow.

11. Vihanskiy, O. S. (2002), *Menedjment* [Management], Gardariki, Moscow.

12. Kyznecov, V. V. (2003), *Upravlenie agropromishlennim kompleksom* [Management of agro-industrial complex], Mart, Rostov.

13. World Bank (1997), *Expanding the Measure of Wealth: Indicators of Environmentally Sustainable Development*, Washington, pp. 109.

14. Aleksandrov, I. O. Serduk, O. V. (2000), "The economic mechanism of environmental safety", *Socialno-ekonomichni dosladjennia*, pp. 365—366.

Стаття надійшла до редакції 04.12.2013 р.

О. М. Сердюкова,
аспірант, Уманський національний університет садівництва

СУТНІСТЬ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ

E. Serdyukova,
graduate student of Uman National University of Horticulture

THE ESSENCE OF RURAL GREEN TOURISM

У статті розкрито зміст понять "сільський туризм", "зелений туризм" та їх класифікація.

У результаті аналізу наукових праць багатьох учених були систематизовані їх погляди на визначення понять "сільський туризм", "зелений туризм".

У результаті дослідження були виявлені спільні риси і відмінності між "сільським туризмом" і "зеленим туризмом", також розкрито форми сільського туризму (агротуризм, фермерський туризм) і форми зеленого туризму (річний, велосипедний, водний, кінний), а також виявлено, що поняття "зелений туризм", "екотуризм" та "природничий туризм" є синонімами. Вивчена історія зародження сільського туризму, а також виявлені фактори, які приваблюють туристів до відпочинку на селі. Крім цього досліджено соціально-економічне значення сільського туризму для економіки України.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі є вивчення маркетингових стратегій у сільському туризмі для приваблення більшої кількості туристів у сільську місцевість.

The article is devoted to the concept of "rural tourism", "green tourism" and their classification.

Revealed differences and similarities these concepts. Selected forms of rural tourism (agrotourism, farm tourism) and forms of the green tourism (Riverine, cycling, water, equestrian). Was studied history of the emergence of rural tourism. Dedicated factors which attract tourists to holiday in the countryside. Investigated the socio-economic importance of rural tourism for the economy of Ukraine.

Ключові слова: сільський туризм, зелений туризм, агротуризм, фермерський туризм, екотуризм, природний туризм.

Key words: rural tourism, green tourism, agrotourism, farm tourism, ecotourism, nature tourism.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розвиток сфери туристичних послуг на селі в Україні набув системного характеру з кінця ХХ століття. Сільський зелений туризм в нашій країні перебуває на стадії становлення. Відпочинок на селі позитивно впливає на економіку та екологію регіонів України за рахунок використання наявного приватного житлового фонду, розширення сфери зайнятості сільського населення та можливості реалізації на місці продукції особистого селянського господарства.

Попри існування й розвиток самого явища, на сьогодні не існує однозначного підходу щодо визначення сутності сільського туризму не тільки в Україні, але і в інших країнах Європи. Це пов'язано, насамперед, з диференційованими підходами у різних країнах (і навіть в окремих регіонах в межах однієї країни) до туризму як виду підприємницької діяльності у сільській місцевості.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Результати досліджень сільського зеленого туризму, як одного з напрямків туристичної діяльності, знайшли відображення у працях А.Г. Агафонова, П.В. Горішевського, М.Й. Рутинського, В.І. Бирковича, А.І. Зінченко та ін. Вони присвятили свої праці проблемам становлення сільського зеленого туризму у світі, а також окреслили перспективи його розвитку в Україні. Але незважаючи на ґрунтовне висвітлення проблем, пов'язаних із особливостями становлення, функціонування та розвитку сільського зеленого туризму, однозначного тлумачення сутності й змісту цього поняття на сьогодні не існує.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Розкрити понятійний апарат проблеми дослідження, зокрема трактування сільського туризму як соціально-

Таблиця 1. Класифікація туризму

Класифікаційна ознака	Види туризму
1. Географічний принцип	1.1. Внутрішній 1.2. Міжнародний
2. Напрямок туристичного потоку	2.1. В'їзний 2.2. Виїзний
3. Мета поїздки	3.1. Рекреаційний 3.2. Оздоровчий відпочинок 3.3. Пізнавальний відпочинок 3.4. Професійно-діловий туризм 3.5. Науковий (конгресний) 3.6. Спортивний відпочинок 3.7. Шоп-тури 3.8. Пригодницький 3.9. Паломницький 3.10. Ностальгичний 3.11. Екотуризм (зелений) 3.12. Екзотичний 3.13. Елітарний
4. Джерело фінансування	4.1. Соціальний 4.2. Комерційний
5. Спосіб пересування	5.1. Пішохідний 5.2. Авіаційний 5.3. Морський 5.4. Річковий 5.5. Автотуризм 5.6. Залізничний 5.7. Велосипедний 5.8. Змішаний
6. Засоби розміщення	6.1. Готелі 6.2. Мотелі 6.3. Пансіонати 6.4. Кемпінги 6.5. Намети
7. Кількість учасників	7.1. Індивідуальний 7.2. Сімейний 7.3. Груповий
8. Тривалість перебування	8.1. Короткотривалий 8.2. Довготривалий
9. Розташування туристичного місця	9.1. Гірський 9.2. Водний 9.3. Сільський 9.4. Приміський
10. Інтенсивність туристичного потоку	10.1. Постійний 10.2. Сезонний
11. Організаційна форма	11.1. Організований 11.2. Неорганізований

Джерело: [8].

но-економічного та підприємницького явища, дослідити класифікацію його форм.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Через те, що на даний момент не існує однозначного тлумачення поняття "сільського зеленого туризму", крім того використовується велика кількість словоспо-

лучень: сільський туризм, зелений туризм, природний туризм, екотуризм, агротуризм, що включають слово туризм, спробуємо розібратись з цими поняттями.

Отже, туризм — це "тимчасовий виїзд особи з місця постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці перебування" [7].

У вітчизняній та закордонній теорії і практиці досить часто зустрічається поняття "сільського туризму", який традиційно вважається започаткованим у Франції та Швейцарії у другій половині ХХ ст. При цьому зазначається, що ще на початку ХVІІІ ст. у французьких і швейцарських Альпах (околиці Монблану та інших найвищих альпійських піків Європи) з'явилися перші гостеві будинки-шале для обслуговування експедицій британських туристів-природолюбів. Сільський туризм набув великої популярності у США та Англії (система V&V), Ісландії, Данії, Іспанії, Фінляндії, Австрії, Швейцарії, Польщі та Угорщині [4].

Для того, щоб визначити місце сільського туризму в туристичній галузі розглянемо класифікацію видів туризму.

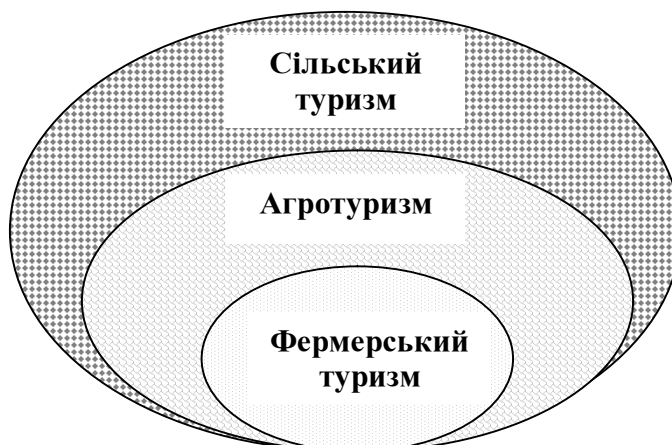
Як бачимо з таблиці 1, туризм поділяється за метою поїздки на декілька видів туризму в тому числі і екотуризм (зелений), а за ознакою розташування туристичного місця — на гірський, водний, сільський та приміський.

Слід визначити, що сільський туризм є одним з видів туризму, тобто він частина туристичної галузі.

Найчастіше в науковій літературі зустрічається термін "екологічний туризм", вперше запропонований у 1978 р. Т. Міллером, який визначив його, як "життєздатний туризм, чутливий до навколишнього середовища, що включає вивчення природного та культурного середовища і має на меті поліпшення стану в ньому". Майже одночасно з Т. Міллером і незалежно від нього визначення екологічного туризму сформулював економіст-еколог Г. Цебаллос-Ласкурейн (1980 р.), на думку якого, екологічний туризм — це подорож у відносно недоторкані або незабруднені природні території із спеціальною метою навчання, захоплення та/чи отримання насолоди від спостереження за природою, ландшафтами, рослинами та дикими тваринами, а також вивчення культурних особливостей населення цих територій [3].

У британському словнику з подорожей, туризму та гостинності С. Медліка (1993) визначено так:

Сільський туризм (rural tourism) — відпочинковий вид туризму, сконцентрований на сільських територіях. Він передбачає розвиток туристичних шляхів, місць для відпочинку, сільськогосподарських і народних музеїв, а також центрів з обслуговування туристів з провідниками та екскурсоводами. Поняття "сільський ту-

Рис. 1. Зв'язок між поняттями "сільський туризм", "агротуризм" і "фермерський туризм"

Джерело: [2].

Рис. 2. Компоненти сільського туризму

Джерело: [3].

ризм" часто ототожнюють з "агротуризмом", але поняття "сільський туризм" значно ширше [5].

Агротуризм (farm tourism) — відпочинковий туризм, що передбачає використання сільського (фермерського) господарства. Агротуризм може проявлятися у різних формах, але завжди включає винаймання помешкання. Розрізняють дві базові форми агротуризму: винаймання помешкання з обслуговуванням безпосередньо в межах дворогосподарства або розміщення на нічліг з самообслуговуванням на землях, що належать до дворогосподарства, наприклад, в кемпінгах та наметах. Агротуризм, таким чином, виступає однією з форм сільського туризму. В агротуризмі дворогосподарство (фермерське господарство) становить одночасно нічліжну базу та головний предмет інтересу для туриста [5]. Агротуризм (agritourism) — вид сільського туризму, що тісно пов'язаний з сільським господарством, аграрним середовищем, агропродуктами [2].

Фермерський туризм (farm tourism) — складова частина агротуризму, пов'язана із прийомом туристів безпосередньо у помешканнях фермерського господарства,

часто з мінімальними вимогами щодо зручностей (особливо щодо умов проживання). У даному контексті фермерське господарство становить одночасно базу для ночівлі та головний предмет інтересу для туриста (їжа на фермі, дозвілля на фермі тощо) [2].

Зв'язок між цими поняттями наведений на рисунку 1, на якому ми бачимо, що фермерський туризм і агротуризм — це частина сільського туризму.

У [4] сільський зелений туризм визначається як пріоритетний напрямок туристичної галузі України. В. Біркович зазначає, що досі ще немає єдиного визначення сутності досліджуваного виду туризму, і з огляду на це пропонує таку дефініцію: "Сільський зелений туризм — це специфічна форма відпочинку в приватних господарствах сільської місцевості з використанням майна та трудових ресурсів особистого селянського, підсобного або фермерського господарства, природно-рекреаційних особливостей місцевості та культурної, історичної та етнографічної спадщини регіону".

Розглянемо основні компоненти сільського зеленого туризму, які приваблюють туристів відвідати сільські місцевості.

Таблиця 2. Характеристика "сільського туризму" та "зеленого туризму"

Сільський туризм		Зелений туризм (екотуризм)	
Джерело	Потяття	Джерело	Потяття
С. Медлік [5]	Сільський туризм (rural tourism) – відпочинковий вид туризму, сконцентрований на сільських територіях. Він передбачає розвиток туристичних шляхів, місць для відпочинку, сільськогосподарських і народних музеїв, а також центрів з обслуговування туристів з провідниками та екскурсоводами	Звіт підприємств Швеції щодо перспектив розвитку ринку міжнародного туризму [6]	Зелений туризм – термін, який можна віднести до будь-якої форми туризму, який має відношення до природного середовища та культурного багатства певної місцевості або впроваджує практику ефективного (або зеленого) менеджменту навколишнього середовища. У звіті проілюстровано як різноманітні «зелені» сегменти ринку взаємодіють у цілому туристичному ринку
В. Васильєв, П. Горішевський, Ю. Зінко [1]	Сільський туризм – це відпочинок з будь-якою метою, видом та формою організації туристської подорожі у сільській місцевості з розміщенням на відпочинок у будинку сільського господаря	Британський словник з подорожей, туризму та гостинності С. Медліка [5]	Зелений туризм (green tourism) – є синонімом поняття «екотуризм», тобто це форма подорожі, сприятлива для навколишнього середовища
В. Біркович, 2008 р. [4]	Сільський зелений туризм – це специфічна форма відпочинку в приватних господарствах сільської місцевості з використанням майна та трудових ресурсів особистого селянського, підсобного або фермерського господарства, природно-рекреаційних особливостей місцевості та культурної, історичної та етнографічної спадщини регіону	С. Медлік, Британський словник з подорожей, туризму та гостинності [5]	Екологічний туризм (ecological tourism) – це форма подорожі, сприятлива для навколишнього середовища. Вона відбувається на територіях, що мають природничу цінність (національні та ландшафтні парки). Екотуризм спрямований на охорону природного й культурного середовища регіонів, які відвідуються туристами

Сільський туризм і його різновидність агротуризм мають багато спільного з екотуризмом і часто відповідають багатьом його пріоритетам, зокрема збереження природничого та культурного середовища, підтримка добробуту місцевої громади, постачання туристам харчів з місцевих продуктів. Деякі власники агротуристичних господарств, розташованих поблизу природоохоронних територій, підтримують серед туристів екологічні вимоги. У сільських місцевостях організують відвідувачам багато додаткових послуг, що включають екотуристичні програми: кінні та велосипедні прогулянки, маршрути по знакованих стежках у національних і ландшафтних парках, природничі подорожі, збирання ягід та грибів.

Екологічний туризм (Ecological tourism) — це форма подорожі, сприятлива для навколишнього середовища. Вона відбувається на територіях, що мають природничу цінність (національні та ландшафтні парки). Екотуризм спрямований на охорону природного й культурного середовища регіонів, які відвідуються туристами. Він передбачає, що учасниками цих подорожей є люди з високою екологічною свідомістю. Виділяються такі форми екологічного туризму — активний екотуризм (піший, велосипедний, водний, кінний, рибальство), фауністичні та флористичні поїздки (орнітологічні поїздки, полювання, тематичні поїздки), культурологічні й етнографічні поїздки.

Зелений туризм (green tourism) — є синонімом поняття "екотуризм".

Природничий туризм (nature tourism) — також є синонімом поняття "екотуризм" [5].

Розглянемо відмінності і спільні риси між сільським туризмом і зеленим туризмом.

Деякі аналітики ототожнюють поняття "сільського" і "зеленого" туризму. Так, наприклад в Україні у назві "Спілка сприяння розвитку сільського зеленого туризму присутнє поєднання двох термінів — "сільський" та "зелений" туризм з метою особливого акцентування на тому, що відпочинок відбувається у безпосередньому контакті з природним середовищем та є за сутністю окремим видом туризму. Але, як ми бачимо, з вищевказаної таблиці в різних країнах науковці по-різному тлумачать ці поняття. Отже зелений туризм відноситься до будь-якої форми туризму, який має відношення до природного середовища, а сільський туризм концентрується тільки на сільських територіях. Сільський туризм (агротуризм) і екотуризм відрізняються основними цілями використання вільного часу, їхня головна різниця полягає у базових мотивах подорожування.

Сільський туризм — це форма проведення вільного часу у вигляді стаціонарного відпочинку, тоді як базовою метою екотуризму виступає активне відкриття дикої природи, традицій і культури, їх глибоке пізнання й сприйняття [1].

Спільне між цими поняттями є те, що обидва об'єкти можуть розміщуватися на території, що належить сільським радам, відпочинок від буденної суєти, зміна середовища перебування, можуть функціонувати у формі комплексних об'єктів (наприклад, із залученням персоналу з-поміж сільського населення, диверсифікація діяльності).

ВИСНОВКИ

Не зважаючи на те, що немає єдиного підходу до тлумачення поняття "сільський зелений туризм" можна сказати, що цей вид туризму має вагомe соціально-економічне значення, яке полягає в тому, що він:

- стимулює розвиток селянських господарств, які займаються зеленим туризмом;
- сприяє розвитку місцевої інфраструктури;
- сприяє збуту надлишків сільськогосподарської продукції, збільшуючи додаткові прибутки селян і відрахування у місцеві бюджети;

— активізує місцевий ринок праці, підвищує зайнятність, затримує молодь на селі, понижуючи потребу в закордонному заробітчанстві;

— сприяє охороні туристичних ресурсів, насамперед збереженню етнокультурної самобутності українців;

— створює можливості для змістовного відпочинку незаможних людей;

— сприяє підвищенню культурного рівня мешканців села та підвищенню екологічної свідомості.

Література:

1. Горішевський П. Сільський зелений туризм: організація надання послуг гостинності / Горішевський П., Васильєв В., Зінко Ю. — Івано-Франківськ: місто НВ, 2003. — 148 с.

2. Костриця М.М. Підприємницькі засади розвитку сільського туризму: дис. канд. екон. наук.: 08.00.04 / М.М. Костриця М.М., Житомирський державний технологічний університет. — Житомир, 2008. — 213 с.

3. Зінченко А.І. Маркетинг підприємств зеленого туризму: дис. канд. екон. наук.: 08.00.04 / А. І. Зінченко, Київський національний торговельно-економічний університет. — Київ, 2012. — 215 с.

4. Биркович В.І. Сільський зелений туризм — пріоритет розвитку туристичної галузі України. Стратегічні пріоритети / В.І. Биркович // Наук.-аналіт. щокварт. зб. — 2008. — № 1 (6). — С. 137—143.

5. Dictionary of Travel, Tourism and Hospitality / Ed. S. Medlik. — London: Butterworth-Heinemann Ltd., 1993. — Р. 43.

6. Research report. Scottish enterprise, Perspectives on international best practice green tourism. Final report, Edinburgh, april 2004. — Режим доступу: <http://www.greentourism.org.uk>

7. Про внесення змін до Закону України "Про туризм": Закон України № 1282-IV від 18.11.03 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 13. — С. 180.

8. Пуцентейло П.Р. Економіка і організація туристично-готельного підприємництва: навчальний посібник / П.Р. Пуцентейло. — К.: Центр учбової літератури, 2007. — 344 с.

References:

1. Horishevskyy, P. Vasilyev, V. Zinko, Y. (2003), Green tourism: organization providing hospitality services, city НВ, Ivano-Frankivsk, Ukraine.

2. Kostrytsya, M. M (2008), "Entrepreneurial Principles of the Development of Rural Tourism", Abstract of Pf. D. dissertation, Economics and Enterprises Management, State Technological University of Zhytomyr, Zhytomyr, Ukraine.

3. Zinchenko, A.I. (2012), "Marketing green tourism enterprises", Abstract of Pf. D. dissertation, Economics and Enterprises Management, National Trade and Economic University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.

4. Byrkovych, V.I. (2008), "Green tourism — the priority development of tourism industry in Ukraine. Strategic Priorities", Research and Analysis quarterly collection, vol. 1, pp. 137—143.

5. Medlik, S. (1993) "Dictionary of Travel, Tourism and Hospitality", Butterworth-Heinemann Ltd., London, UK.

6. Green Tourism (2004), "Research report. Scottish enterprise, Perspectives on international best practice green tourism. Final report", Edinburgh, available at: <http://www.greentourism.org.uk> (Accessed april 2004).

7. On Amending the Law of Ukraine "On Tourism" Law of Ukraine № 1282-IV, p 18/11/03 (2004) Vidomosti Verkhovnoyi Rady of Ukraine, vol. 13, pp 180.

8. Putsentylo, P.R. (2007), "Economics and Organization of tourism and hospitality businesses", Centre for textbooks, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 14.12.2013 р.

Ю. А. Опанасюк,
асистент кафедри управління, Сумський державний університет

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗБИТКУ ВІД НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ ТЕХНОГЕННОГО ХАРАКТЕРУ КОМБІНОВАНИМ МЕТОДОМ

Yu. Opanasiuk,
Assistant Department of Management, Sumy State University

SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE EVALUATION OF ECOLOGICAL AND ECONOMIC DAMAGE BY MAN-MADE DISASTERS BY MEANS OF COMBINED METHOD

У статті викладено науково-методичні підходи до визначення еколого-економічного збитку від надзвичайних ситуацій (НС) техногенного характеру на підприємствах хімічної промисловості. Наведено приклад розрахунку збитку для змодельованої аварії на ПАТ "Сумхімпром" з врахуванням реальних вихідних умов. Результати розрахунків є основою для формування бази пореципієнтних питомих збитків від НС техногенного характеру та розробки аналітичної експрес — методики визначення еколого-економічного збитку.

In the article the scientific and methodological approaches to determining ecological and economic damage by man-made disasters at the chemical industry enterprises are presented. An example of damages calculation for a modelled breakdown at the PJSC "Sumyhimprom" is shown taking into account the actual preconditions. Results of these calculations are the basis for the formation of the base of specific for recipient damage by man-made disasters and the development of analytical express-methods for determining ecological and economic damage.

Ключові слова: надзвичайна ситуація техногенного характеру, еколого-економічний збиток, питомий збиток, зона активного ураження.

Key words: man-made disasters, ecological and economic damage, specific damage, zone of active destruction.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ТА ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

За статистикою [18] за останні роки на території України щорічно виникає понад 1000 (НС) як техногенного, так і природного походження. Питома вага НС загальнодержавного характеру складає 1—2%, регіонального — 10—16%, місцевого — 15—32%, об'єктового характеру — 50—65%.

Існують офіційні методики оцінки еколого-економічного збитку від НС техногенного характеру, зокрема "Методика оцінки збитків від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру" [16]; "Единая межведомственная методика оценки ущерба от ЧС техногенного, природного и террористического характера, а также классификации и учета чрезвычайных ситуаций" [4]. Ці методики використовують при розрахунку еколого-економічного збитку окремо для всіх реципієнтів, які потрапляють в зону активного ураження. Разом з тим, ці методики є досить трудомісткими та потребують збору і обробки значного масиву вихідної інформації.

Враховуючи вищевикладене, виникає потреба в розробці відносно простих, але достатньо точних методичних підходів до оцінки еколого-економічних збитків від НС техногенного характеру. Такі методичні підходи необхідні для вирішення широкого класу економічних і управлінських задач: формування резервних (компенсаційних) фондів, визначення страхових внесків та ін.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ З ПРОБЛЕМИ

У роботі [1] наводяться загальні теоретичні та науково-методичні підходи до оцінки еколого-економічних збитків від забруднення навколишнього середовища. Виділяють три основних підходи: метод конт-

рольних районів, метод аналітичних залежностей і комбінований метод.

У роботі [8] методичні підходи, викладені в [1] було адаптовано для оцінки збитків від катастроф для формування страхових платежів. У роботі [17] пропонується розраховувати еколого-економічний збиток від катастроф техногенного характеру як суму пофакторних та пореципієнтних втрат. На відміну від цього в [10] пропонується розраховувати економічний збиток як суму матеріального, морального, екологічного та соціального збитків. Деякі автори пропонують розраховувати еколого-економічний збиток від надзвичайних для окремих реципієнтів. Наприклад, у роботі [2] пропонується підхід до оцінки еколого-економічного збитку окремо для сільського та лісового господарства. Інші автори розраховують збитки від окремих видів НС. Так, в роботі [12] запропоновані методичні підходи до оцінки економічного збитку від пожеж.

З урахуванням цього основні методичні підходи до оцінки еколого-економічного збитку від НС можна звести у групи, наведені на рисунку 1 [6, 11].

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті запропоновано та обґрунтовано принципи вдосконалення науково-методичних підходів до оцінки еколого-економічного збитку від НС техногенного характеру на підприємствах хімічної промисловості.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ТА ЇХ ОБґРУНТУВАННЯ

Аналіз літературних джерел свідчить, що найбільш обґрунтованим та таким, що відповідає вимогам формування механізму компенсації збитків третім особам від НС техногенного характеру, є пореципієнтний метод. Саме цей метод був обраний нами для формування статистичної

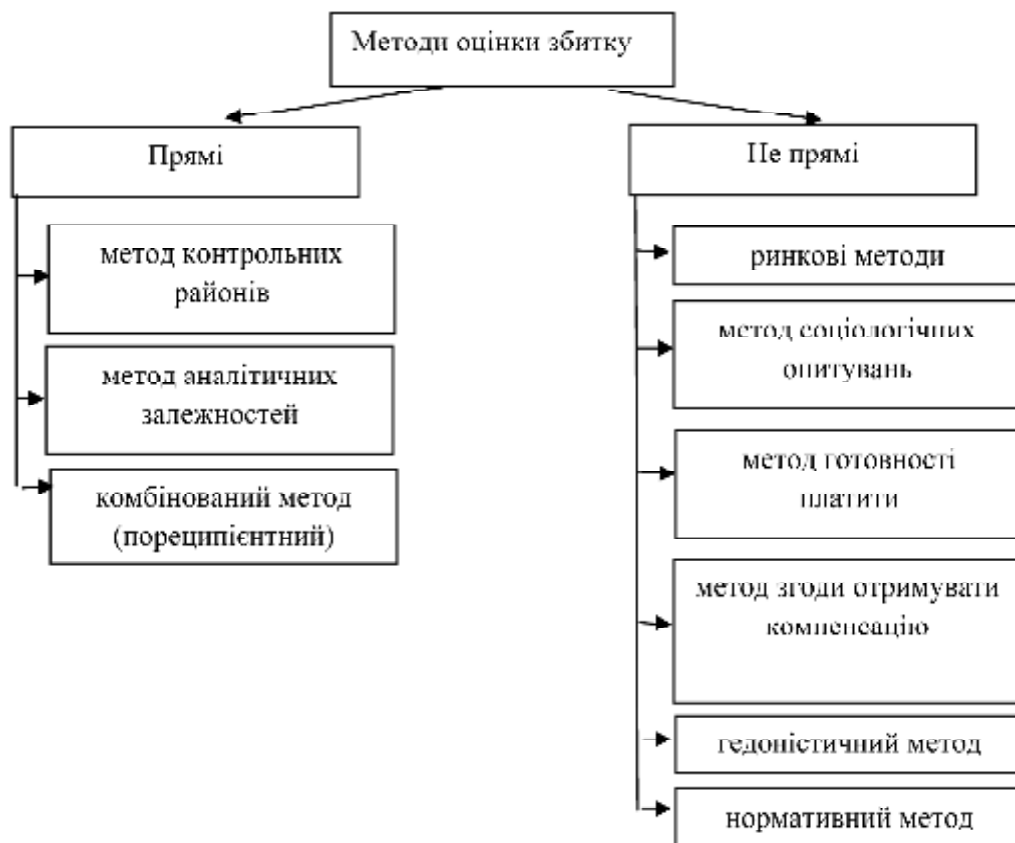

Рис. 1. Основні методичні підходи до оцінки еколого-економічного збитку від НС

бази пореципієнтних питомих збитків від НС для різних економічних районів країни.

Для розрахунку величини еколого-економічного збитку від умовної аварії приймемо за базу "Методику оцінки збитків від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру" [16] та використовуємо формулу:

$$Z = H_p + M_p + M_{п} + P_c/g + M_{тв} + P_{л}/г + P_{р}/г + P_{рек} \quad (1)$$

де H_p — збитки від втрати життя та здоров'я населення; M_p — збитки від руйнування та пошкодження основних фондів, знищення майна та продукції; $M_{п}$ — невироблення продукції внаслідок припинення виробництва; P_c/g — збитки від вилучення або порушення сільськогосподарських угідь; $M_{тв}$ — збитки від втрат тваринництва; $P_{л}/г$ — збитки від втрати деревини та інших лісових ресурсів; $P_{р}/г$ — збитки від втрат рибного господарства; $P_{рек}$ — збитки від знищення або погіршення якості рекреаційних зон.

Разом з тим, методичний принцип (1) має певні недоліки, зокрема:

- при розрахунках потрібно врахувати ймовірність виникнення аварії, напрям вітру та питому вагу реципієнтів, які потрапили в зону активного ураження;

- ця методика потребує доповнення щодо оцінки збитків житлово-комунальному господарству та ліквідаційних витрат;

- необхідно передбачити, на наш погляд, оцінку збитків від втрат життя та здоров'я майбутніх поколінь, які пропонується розраховувати за формулою:

$$B_{z,j} = \sum M_z \cdot (K_0 + K_{mn}) \quad (2)$$

де M_z — втрати від загибелі однієї дитини; K_0 — кількість загиблих дітей до 1 року внаслідок надзвичайної ситуації; K_{mn} — кількість мертвороджених дітей після аварії¹.

- при визначенні кількості робітників та населення, що потрапили в зону активного ураження необхідно враховувати ступінь забезпеченості протигазами;

- при визначенні кількості реципієнтів, що потрапили в зону активного ураження нами пропонується використовувати метод квадратів, сутність якого полягає в тому, що, територію зони активного ураження розділяють на квадрати 0,2 x 0,2 км та за цією сіткою розраховують кількість реципієнтів, що потрапили в зону активного ураження.

Методичні основи визначення еколого-економічних збитків від надзвичайних ситуацій техногенного характеру

Збиток від компенсації втрати життя та здоров'я населення складається з витрат від вибуття трудових ресурсів з виробництва, виплати допомоги на поховання, виплати пенсій у разі втрати годувальника,

медичного обслуговування та витрат на виплату одноразової допомоги, збитків майбутніх поколінь.

Збиток від вибуття трудових ресурсів з виробництва, виплати допомоги на поховання та пенсії у разі втрати годувальника розраховується у відповідності до методики [16]. На 2013 рік допомога на поховання людини складає 2200 грн. розмір щомісячної пенсії на дитину — 844 грн.

Витрати на медичне обслуговування складаються з витрат на надання першою медичною допомогою, стаціонарне та амбулаторне лікування постраждалих. Згідно з нормативами вартість набору для надання першої медичної допомоги складає 27,86 грн. на особу, вартість перебування на амбулаторному лікуванні складає 138,76 грн., вартість одного ліжкодня при стаціонарному лікуванні — 159,19 грн., одного ліжкодня в реанімації — 192,74 грн./особу [5].

Витрати на виплату одноразової допомоги визначалися нами згідно з [1]. Однак при розрахунках, необхідно враховувати, що можливі втрати робітників і службовців об'єктів господарювання і населення в зоні хімічного ураження суттєво залежать від забезпеченості протигазами.

Орієнтовно структура втрат серед населення має такі параметри: легкі ушкодження можуть отримати до 25% населення; ушкодження середньої тяжкості — до 40%; події зі смертельними наслідками складають до 35% [3].

Наслідки НС техногенного характеру носять ймовірнісний характер, оскільки залежать від температури навколишнього середовища, напрямку вітру, його швидкості, присутності людей у зоні ураження та цілого ряду інших параметрів. Оцінка наслідків впливу на людину вражаючих факторів проводиться з використанням трьохпараметричного розподілу Вейбула [9]. Розподіл населення по території, що прилягає до екологічно небезпечного об'єкту, не є рівномірним. На селитебній території, що піддається зараженню, можуть бути розміщені житлові фонди, комунальні та промислові об'єкти, навчальні та лікувальні

¹ Нами встановлено, що витрати на компенсацію загибелі однієї дитини складають 2,82 млн грн. Ця сума була розрахована нами виходячи з втрат від загибелі людини (47 тис. грн.) та середньостатистичної тривалості життя в країні (60 років) [14].

споруди. Разом з тим, кількість людей у цих будівлях суттєво змінюється протягом доби. Тому, для визначення кількості людей, що потрапили в зону активного ураження у [9], пропонується будувати матрицю математичного очікування кількості людей, які підпадають під ризик вражаючої дії небезпечного фактору, в окремих виділених квадратах території $\|N_{ij}^P(n,x,y)\|$. Кожен елемент цієї матриці задається формулою:

$$N_{ij}^P(n,x,y) = \frac{N_q^z}{S_q} \cdot \Delta\tau \cdot P_q^z(\Delta\tau) + \frac{N_q^o}{S_q} \cdot \Delta\tau \cdot P_q^o(\Delta\tau) + \frac{N_q^c}{S_q} \cdot \Delta\tau \cdot P_q^c(\Delta\tau) \quad (3),$$

де $N_{ij}^P(n,x,y)$ — математичне очікування кількості людей, що розміщені в границях ij — квадрата території з координатами (x, y) , що об'єднані у групи з однаковими умовами ураження та часом перебування в g -й споруді, на q -м об'єкті житлового масиву, N_q^z — кількість людей, що зосереджені в будівлі g -го призначення (школа, інститут, лікарня тощо); N_q^o — кількість людей, що зосереджені на території об'єкту q -го призначення (завод, організація, стадіон тощо), що займають на карті певну площу S_q^o ; $P_q^z(\Delta\tau)$, $P_q^o(\Delta\tau)$; $P_q^c(\Delta\tau)$ — ймовірність перебування середньостатистичної особи з розглянутої групи населення з однаковим часом перебування відповідно в g -й будівлі, на q -му об'єкті та на території житлового масиву; ΔS_{qij}^o — частка площі q -го об'єкту в межах ij — квадрата території; P_k — густина розподілу людей на території k -го району міста, θ , ω — кількість об'єктів відповідного призначення в межах ij — квадрата території [9].

Ймовірність $P^c(\Delta\tau)$ розраховується як частка часу $\Delta\tau$ перебування середньостатистичної особи в даному місті компактного її розміщення за рік:

$$P^c(\Delta\tau) = \frac{\Delta w_y \cdot \Delta d_w \cdot \Delta\tau_d}{\tau} \quad (4),$$

де Δw_y , Δd_w , $\Delta\tau_d$ — кількість тижнів у році, діб у тижні, годин у добі відповідно, коли середньостатистична особа піддається ризику вражаючої дії НХР, під час знаходження у відповідному місці, τ — кількість годин у році.

Користуючись вищенаведеними формулами при умові, що $P^c(\Delta\tau) = 1$ можна розраховувати максимальну кількість людей, які в момент аварії будуть знаходитися в межах ij — квадрату території з координатами (x_i, y_j) .

Збиток від руйнування основних та оборотних фондів. У загальному вигляді цей збиток складається з наступних складових: збитку від руйнування та пошкодження основних фондів виробничого призначення, збитку від руйнування та пошкодження основних фондів невиробничого призначення, збитку від втрат готової промислової та сільськогосподарської продукції, збитку від втрат незібраної сільськогосподарської продукції, збитку від втрат запасів сировини, напівфабрикатів та проміжної продукції, збитки від втрат майна громадян та організацій, збитку, що виникає у зв'язку з недоотриманням продукції внаслідок невиходу робітників на роботу в результаті порушення графіку функціонування підприємства чи повної зупинки підприємства на час ліквідації катастрофи.

Збитки від руйнування та пошкодження основних фондів виробничого та невиробничого призначення визначати згідно з [10] на основі балансової вартості пошкоджених основних засобів та їх зношеності. Збиток від втрат готової промислової та сільськогосподарської продукції враховує собівартість продукції, кількість втраченої продукції і сировини та може бути визначений згідно з [2].

Ще однією вагомою складовою збитків від НС техногенного характеру є збиток від втрат готової промислової та сільськогосподарської продукції. Згідно з [2] він складається з фактичної вартості втраченої продукції внаслідок НС техногенного характеру та збитків від недоотримання продукції внаслідок невиходу робітників на роботу в результаті порушення графіку функціонування підприємства чи його повної зупинки на час ліквідації аварії. В цьому випадку результатами надзвичайної ситу-

ації будуть прямі збитки суспільному продукту. Слід відзначити, що розрахунок втрат внаслідок недовипуску продукції носить ймовірностний характер.

Збитки від втрат незібраної сільськогосподарської продукції згідно з [17] залежать від площі пошкодженої i -ї сільськогосподарської культури, її середньої очікуваної прогнозованої урожайності на j -тій ділянці, прогнозованої середньої оптової ціни i -го виду сільськогосподарської продукції в j -му регіоні під час збирання врожаю, ступеню пошкодження посівів та витрат, необхідних для доведення обсягу втраченої i -ї сільськогосподарської продукції до товарного вигляду.

Збитки від втрат запасів сировини, напівфабрикатів та проміжної продукції залежать від обсягу втраченої сировини, матеріалів, напівфабрикатів за їх середньою оптовою ціною на момент виникнення втрат.

Згідно з [17] для визначення збитків від втрат майна громадян та організацій необхідно враховувати обсяг втраченого майна організацій i -го виду за їх балансовою вартістю з урахуванням амортизації, рівня його пошкодження та обсяг втраченого майна громадянами j -го виду за середньою ринковою ціною. Балансову вартість втраченого майна в подальшому визначимо згідно фінансової звітності прямим рахунком.

Збитки від вилучення або порушення сільськогосподарських угідь. Вони складаються зі збитків від вилучення сільськогосподарських угідь з користування, від порушення сільськогосподарських угідь, від втрат продукції тваринництва та збитків в результаті робіт з рекультивациі забруднених земель.

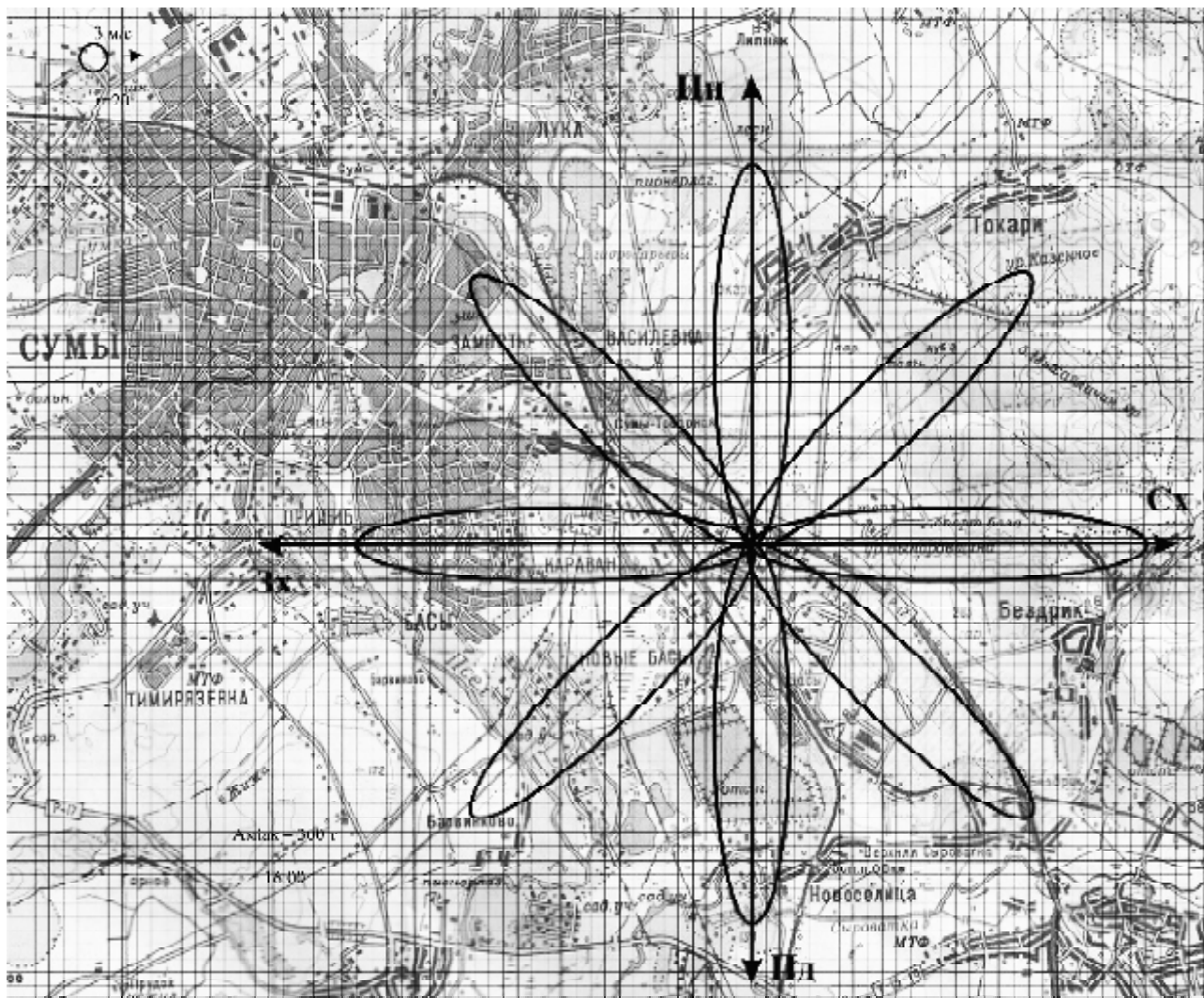
Збитки від втрати деревини та інших лісових ресурсів. За нашою методикою вони включають збитки від знищення лісів та вилучення земельних ділянок лісового фонду для цілей, не пов'язаних з веденням лісового господарства; збитки від пошкодження лісів; збитки у разі переведення лісів у менш цінну групу та збитки, пов'язані з проведенням лісовідновних робіт. Перші три складові збитку від втрати деревини визначаються за формулами, наведеними в [17]. Збитки в результаті робіт з рекультивациі забруднених земель визначається згідно [2] та враховують площу земель, що потребують дезактивації, вартість дезактивації та вартість посадки і догляду за 1 га лісових культур.

Збитки рибного господарства. Визначаються аналогічно [17] і включають прямі збитки рибному господарству; збитки від втрати потомства; збитки від загибелі кормових організмів та планктону; збитки від втрат нерестовищ, тощо.

Збитки від руйнування житлово-комунального господарства. На нашу думку при деяких техногенних катастрофах житлово-комунальному господарству наноситься значний збиток і їм не можна нехтувати при розрахунках еколого-економічних втрат. У нашому випадку враховуємо такі види збитку, як збиток, що був нанесений зеленим насадженням міста та збиток об'єктам житлово-комунального господарства. Збиток, що був нанесений зеленим насадженням міста відповідно до [17], враховує собівартість додаткових робіт з догляду за пошкодженою одиницею насаджень, загальну кількість одиниць зелених насаджень та число зелених насаджень, що загинуло, витрати на посадку одного дерева або куща, тощо.

Витрати на ліквідацію аварії. При деяких аваріях цей вид затрат займає найбільшу частину у всій сумі еколого-економічного збитку. Ці витрати включають витрати на оплату праці учасників ліквідації аварії, їх харчування, витрати на забезпечення потерпілого населення речами першої необхідності тощо. Кількість рятувальників необхідних для ліквідації аварії визначається згідно з методикою, викладеної в [15] і враховує нормативи виконання ліквідаційних робіт [10].

Для формування бази питомих збитків НС, що супроводжуються забрудненням території небезпечними хімічними речовинами, була змодельована аварія на

Рис. 2. Зона хімічного забруднення території при змодельованій аварії на ПАТ "Сумихімпром"

хімічному підприємстві. Для апробації пропонувані методичні підходи нами було обрано ПАТ "Сумихімпром".

Для розрахунків використовувалися такі початкові умови. На хімічному підприємстві, на якому працює 4901 особа, стався витік 300 т аміаку, при цьому ємність, що містила реагенти, була обвалована. Аварія відбулася в 16.00 за місцевим часом, при цьому температура навколишнього повітря становила 20 °С.

Збитки від змодельованої аварії були розраховані нами з урахуванням реальних умов, за якими буде переміщуватися отруйна хмара аміаку. Ймовірність напрямку вітру та його середня швидкість (3 м/с) в момент аварії визначалася розою вітрів, що була складена метеорологами за 5 років на даній місцевості [19].

На рисунку 2. зображена зона хімічного забруднення території при різних напрямках вітру в зоні аварії. Відповідна зона хімічного ураження розрахована за методикою запропованою у [3].

Як видно з рисунку 2, зона активного ураження має форму еліпса, бо її розміри залежать від швидкості вітру в момент аварії (оскільки сама аварія триває недовго) та типу небезпечних хімічних речовин, що розповсюджуються.

Ймовірність знаходження середньостатистичного громадянина в зоні активного ураження була розрахована нами, виходячи з припущення, що хімічне підприємство працює у 3 зміни, тоді вона складає 64%.

Результати розрахунку площі зони активного ураження внаслідок НС представлені в таблиці 1.

Еколого-економічні збитки від аварії на ПАТ "Сумихімпром" були розраховані за запропованою методикою для 8 напрямків вітру в момент аварії по

методиці прямого рахунку. Для визначення кількості реципієнтів, що потрапили в зону активного ураження використовувався метод квадратів. У відповідності з ним вся забруднена територія була розділена на квадрати розміром 0,2x0,2 км. Таким чином, знаючи скільки реципієнтів знаходиться в одному квадраті можна визначити загальну кількість реципієнтів, що потрапили в зону активного ураження в натуральному вигляді.

Результати оцінки еколого-економічного збитку представлені в таблиці 2.

Розрахунки свідчать, що середня величина еколого-економічного збитку при змодельованій аварії на ПАТ "Сумихімпром" складе 10,919 млн грн. Отримані розрахунки можна порівняти з аварією, що відбулася на концерні "Стірол" у місті Горлівка Донецької області, де внаслідок витoku аміаку загинуло п'ять чоловік та ще 22 були доставлені у лікарню. Оцінений еколого-економічний збиток при цьому склав близько 6 млн грн. Отже, можна зробити висновок, що величина еколого-економічного збитку є співставними з реальними. Це свідчить про коректність запропонованого підходу до розрахунків збитків. Більші значення еколого-економічного збитку при НС отримані через більш точні розрахунки та врахування більшої кількості реципієнтів.

Удосконалена процедура оцінки еколого-економічного збитку наведена у статті може бути використана для визначення питомих збитків при аваріях на конкретних заводах хімічної промисловості країни, що знаходяться в різних економічних районах та для визначен-

Таблиця 1. Результати оцінки хімічної обстановки після аварії

Джерело забруднення	Тип НХР, кількість, т	Глибина прогнозованої зони хімічного забруднення, км	Ширина прогнозованої зони хімічного забруднення, км	Площа зони хімічного забруднення, км ²	Площа можливої зони хімічного забруднення, км ²	Тривалість уражаючої дії, хв	Час підходу хмари НХР, хв	Втрати людей, структура втрат, чол.
		$G_p = G_t / K_{cx} - G_{3m}$	$Ш_{пзхз} = 0,3 \cdot G_{пзхз}^{0,75}$	$S_{пзхз} = K \cdot G_{пзхз}^2 \cdot N^{0,2}$	$S_{змхз} = 8,72 \cdot 10^{-3} \cdot G^2_{пзхз} \cdot \Phi$		$t_{підх} = R_{0W}$	
Зруйнована смінь з НХР на хімічно небезпечному об'єкті	аміак	5,4	1,03	11,44	5,12	13,1	16	18 з них: смерт. – 5 серед. – 7 легкі – 6

де G_t — табличне значення глибини зони враження; K_{cx} — коефіцієнт, що враховує тип сховища НХР і характеризує зменшення глибини розповсюдження цієї хмари при вилив речовини "у піддон"; K — коефіцієнт, що залежить від ступеня вертикальної стійкості повітря; N — час, на який розраховується глибина хімічного забруднення; $G_{пзхз}$ — глибина прогнозованої зони хімічного забруднення; Φ (град.) — кутові розміри сектора круга ПЗХЗ; R_0 — відстань від місця аварії (джерела забруднення) до заданого об'єкта, км; W — швидкість перенесення переднього фронту забрудненого повітря.

ня галузевих питомих збитків хімічної промисловості в цілому.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Таким чином, базова формула та запропоновані нами корективи дозволили отримати значення еколого-економічних збитків для конкретного підприємства. Для формування бази питомих збитків для 9 економічних районів України необхідно провести розрахунки для провідних підприємств хімічної промисловості за місцем їх розташування. Подальший розвиток запропонованих науково-методичних підходів дозволить визначати еколого-економічні збитки від НС техногенного характеру аналітичним методом, що дасть змогу швидко оцінювати необхідні для ліквідації НС кошти, а також створить підґрунтя для формування резервних фондів регіональних бюджетів з врахуванням ймовірностей та масштабу аварій та катастроф.

Література:

1. Балацкий О. Ф. Антология экономики чистой среды / О.Ф. Балацкий. — Сумы: ИТА "Университетская книга", 2007. — 272 с.
2. Бублик М.І. Методи оцінки втрат від надзвичайних ситуацій техногенного характеру / М.І. Бублик // Механізм регулювання економіки. — 2009. — № 4, Т. 2. — С. 121—128.
3. Васійчук В.О. та ін. Основи цивільного захисту: навчальний посібник / В.О. Васійчук, В.Є. Гончарук, С.І. Качан, С.М. Мохняк. — Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2010. — 384 с.
4. Единая межведомственная методика оценки ущерба от чрезвычайных ситуаций техногенного, природного и террористического характера, а также классификации и учета чрезвычайных ситуаций — М.: ФГУ ВНИИ ГОЧС (ФЦ), 2004. — 202 с.
5. Звіт управління охорони здоров'я Сумської міської ради за 2011 рік- [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.sumy.ua/engine/download.php?id=898>
6. Ильичева М.В. Методы оценки экономического ущерба отнегативного влияния загрязненной среды // Известия Челябинского научного центра. — 2005. — № 3 (29). — С. 112—116.
7. Исмаилов В.В. Экономические механизмы компенсации затрат на восстановление здоровья пострадавших от аварийного загрязнения окружающей природной сре-

ды: автореферат дисс. на соискание уч. степени канд. экон. наук / В.В. Исмаилов; Институт проблем рынка Российской академии наук. — Москва, 2003. — 22 с.

8. Козьменко С.Н. Экономика катастроф (инвестиционные аспекты) / С.Н. Козьменко — Киев: Наукова думка, — 1997. — 204 с.

9. Козитин А.М. Развитие теории и методов оценки рисков для обеспечения промышленной безопасности объектов нефтегазового комплекса: автореферат дисс. на соискание уч. степени доктора техн. наук / А.М. Козитин; Саратовский государственный технический университет. — Уфа, 2006. — 43 с.

10. Копейкина Н.Г. Оценка эффективности мероприятий по повышению экологической безопасности производства: автореферат дисс. на соискание уч. степени канд. экон. наук / Н.Г. Копейкина; Уральский государственный экономический университет. — Екатеринбург, 2004. — 26 с.

11. Лучшева В.В., Рюмина Е.В. Методологические проблемы экономики природопользования / В.В. Лучшева, Е.В. Рюмина // Вестник Российского гуманитарного научного фонда. — 2007. — № 3. — С. 91—98.

12. Новиков В.Д. Методика оценки экономического ущерба от пожаров / В.Д. Новиков, П.А. Козик, П.А. Пахомов, Е.В.Новикова, Д.А.Невдах, К.А.Медведев. — Научно-технический сборник ГНТП "Чрезвычайные ситуации", Мн., НИИ ПБ и ПЧС, 2005.

13. Одинець В. Катастрофы: соціально — економічні аспекти / В. Одинець // Соціологія: теорія, методи, маркетинг — 2003 — № 3 — С. 110—119.

14. Опанасюк Ю.А. Розвиток науково-методичних підходів до розрахунку еколого-економічного збитку від техногенних катастроф / Ю.А. Опанасюк // Вісник СумДУ. — 2006. — № 1. — С. 40—46.

15. Оценка последствий чрезвычайных ситуаций / [Г.А. Коффа, А.А. Гусев, Ю.А. Воробьев, С.Н. Козьменко]. — М.: Издательско-полиграфический комплекс РЭФИА, 1997. — 364 с.

16. Постанова Кабінету Міністрів України № 175 від 15 лютого 2002 року "Методика оцінки збитків від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру". — [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/175-2002-%D0%BF>

17. Хлобистов Є.В. Екологічна безпека трансформаційної економіки / Є.В. Хлобистов. — К.: Агентство "Чорнобильінтерінформ", 2004. — 334 с.

Таблиця 2. Розрахунок еколого-економічного збитку при змодельованій аварії на ПАТ "Сумхімпром", тис. грн.

Показники	Напрями вітру								Всього з урахуванням ймовірності
	Схід	Південно-східний	Південь	Південно-західний	Західний	Північно-західний	Північ	Північно-Східний	
1. Витрати на відшкодування життя та здоров'я населення	2204,71	3274,27	4594,53	1624,47	13539,12	12943,91	1945,46	314,03	5669,36
2. Збиток від руйнування основних та оборотних фондів	3586,03	6072,27	5044,57	3187,36	2710,16	3848,57	8533,42	1173,08	4160,76
3. Збитки від вилучення або порушення сільськогосподарських угідь	92,52	107,46	70,94	92,52	80,07	70,94	73,43	107,46	87,24
4. Збитки від втрати деревини та інших лісових ресурсів	4,63	0,39	1,68	2,44	0,50	2,35	1,35	4,79	2,15
5. Збитки рибного господарства	0,00	0,00	1113,97	6004,14	33,67	0,04	499,48	12,91	900,27
6. Збитки від руйнування житлово-комунального господарства	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	45,50	0,00	0,00	7,28
7. Збитки від знищення або погіршення якості рекреаційних зон	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
8. Витрати на ліквідацію аварії	37,35	127,77	9,17	8,67	82,67	284,08	39,41	28,06	89,96
Ймовірність, %	11%	16%	12%	12%	14%	16%	8%	11%	11%
Разом	5925,23	9582,16	10834,85	10919,59	16491,69	17173,36	11092,54	1640,34	10919,87

18. Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки в Україні у 2012 році [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mns.gov.ua/content/nasdropovid2012.html>

19. Роза ветров Сумської області [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://ecost.lviv.ua/ru/grafic/symu.html>

References:

- Balatskyj, O. F. (2007), *Antolohiya ekonomyky chystoj srody* [Anthology economy clean environment], YTD "Unyversytetskaia knyha", Sumy, Ukraine.
- Bublyk, M.I. (2009), "Methods for estimating losses of manmade emergencies", *Mechanism of Economic Regulation*, vol. 4, pp. 121 — 128
- Vasijchuk, V.O. Honcharuk, V.Ye. Kachan, S. I. and Mokhniak, S. M. (2010), *Osnovy tsyvil'noho zakhystu* [Fundamentals of Civil Protection], Vydavnytstvo L'vivskoi politekhniki, L'viv, Ukraine.
- Single interagency assessment methodology damage from man-made disasters, natural and terrorist nature, as well as the classification and accounting for emergencies. (2004), [Edinaja mezhevdomstvennaja metodika ocenki ushherba ot chrezvyhajnyh situacij tehnogennogo, prirodnoho i terroristicheskogo haraktera, a takzhe klassifikacii i ucheta chrezvyhajnyh situacij], FGU VNII GOChS (FC), Moskva, Russia.
- The Department of Health Sumy City Council in 2011, available at: <http://www.sumy.ua/engine/download.-php?id=898> (Accessed 12 Dec. 2013).
- Il'icheva, M.V. (2005), "Methods for assessing the impact of the economic damage otnegativnogo polluted environment" *Izvestija Cheljabinskogo nauchnogo centra*, vol. 3 (29), pp. 112—116.
- Ismajlov, V.V. (2003), "Economic compensation mechanisms of the restoration costs of health affected by accidental pollution of the environment", Ph.D. Thesis, *Economy and management of a national economy (environmental economics)*, Institute of Market Problems of the Russian Academy of Sciences, Moscow, Russia.
- Koz'menko, S.N. (1997), *Jekonomika katastrof (investicionnye aspekty)* [Economy Disasters (investment aspects)], Naukova dumka, Kiev, Ukraine.
- Kozitin, A.M. (2006), "Development of theory and methods of risk assessment for industrial safety oil and gas

facilities", Dr. Thesis, *Environmental economics, Fire and Industrial security*, Saratov State Technical University, Ufa, Russia.

10. Kopejkina, N.G. (2004), "Evaluating the effectiveness of measures to improve environmental safety", Ph.D. Thesis, *Economy and management of a national economy (environmental economics)*, Ural State University of Economics, Ekaterinburg, Russia.

11. Luchsheva, V.V. and Ryumina, E.V. (2007), "Methodological problems of environmental economics", *Bulletin of the Russian Humanitarian Foundation*, vol. 3, pp. 91—98.

12. Novikov, V.D. Kozik, P.L. Pahomov, P.A. Novikova, E.V. Nevdah, D.A. and Medvedev, K.A. (2005), *Metodika ocenki jekonomicheskogo ushherba ot pozharov* [Methods of assessing the economic impact of fires], Scientific and technical collection SSTP "Emergencies", Minsk, Russia.

13. Odinec', V.V. (2003), "Disasters: socio-economic aspects", *Sociology: teoiya, marketing techniques*, vol. 3, pp. 110—119.

14. Opanasiuk, Yu.A. "The development of scientific and methodical approach to the ecological and economic damage caused by man-made disasters", *Bulletin of the Sumy State University*, vol. 1, pp. 40—46.

15. Koff, G.L. Gusev, A.A. Vorob'ev, Ju.L. and Koz'menko, S.N. (1997), *Ocenka posledstvij chrezvyhajnyh situacij* [Assessing impacts of emergencies], Publishing and Printing Complex REFIA, Moscow, Russia.

16. Cabinet of Ministers of Ukraine (2002), "Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine " Methods of assessing damage from emergency situations of technogenic and natural character"", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/175-2002-%D0%Bf> (Accessed 10 Dec 2013).

17. Khlobystov, Ye.V. (2004) *Ekolohichna bezpeka transformatsijnoi ekonomiky* [Environmental security transformation economy], Agency "Chornobylinter-inform", Kyiv, Ukraine.

18. "National Report on the man-made and natural security in Ukraine in 2012", available at: <http://www.mns.gov.ua/content/nasdropovid2012.html> (Accessed 10 Dec 2013).

19. Rose winds Sumy region, available at: <http://ecost.-lviv.ua/ru/grafic/symu.html> (Accessed 10 Dec 2013).

Стаття надійшла до редакції 17.12.2013 р.

*В. В. Брановицький,
аспірант,*

ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана"

МЕХАНІЗМ ПЕРЕРОЗПОДІЛУ ВЛАСНОСТІ ЯК УМОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ

V. Branovytskyi,

Vadym Hetman Kyiv National Economics University (KNEU)

MECHANISM OF REDISTRIBUTION OWNERSHIP, AS A CONDITION SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Стаття присвячена проблемам перерозподілу власності в Україні як важливого елементу сталого розвитку економіки. Розглядається протиправний перерозподіл власності як загроза національній безпеці країни. Визначено основні напрями та специфіку національної та економічної безпеки України. Зроблено рекомендації в державній політиці щодо протидії рейдерству та забезпеченню економічної безпеки. Розглянуто деякі нові наукові положення відносно поглядів на рейдерство, тіньову економіку.

The article deals with the redistribution of property in Ukraine as an important element of sustainable economic development. Considered unlawful redistribution of property as a threat to economic security. The main directions and specific national security of Ukraine. Made recommendations for public policy to combat raiding and ensuring economic security. We consider some of the new provisions concerning scientific views on the raid, the shadow economy.

Ключові слова: власність, тіньова економіка, рейдерство, перерозподіл власності, державна політика, національна безпека, економічна безпека.

Key words: property, shadow economy, raiding, redistribution of property, public policy, national security, economic security.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Поточний аналіз подій останніх років в Україні пов'язаних з перерозподілом власності дозволяє зробити висновок про те, що в цій сфері, окрім демократичних та цивілізованих методів злиття та поглинання, склалася та активно розвивається суспільно негативне явище, в якому в супереч волі та інтересів власників, засновників чи органів управління майно та активи переходять в власність до інших осіб, що фактично є протиправним перерозподілом власності, що в професійному середовищі корпоративних фінансистів та юристів отримало назву рейдерство.

Розвиток рейдерства шкодить реалізації економічних реформ та економічному зростанню економіки, що можливе при довгостроковій стабільності та сталості розвитку економіки в середині держави. Рейдерство стає небезпечним фактором загрози національній безпеці, яка виступає значущим фактором для зростання країни.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

В економічній науці тривалий час науковці та законотворці дискутують над проблемою рейдерства. Проблеми розвитку та прояву рейдерства в Україні висвітлені у наукових працях О. Беляєва, З. Варналія, О. Тарасової, С. Кравченко, Г. Паламарчука, І. Мазур, Л. Венгера, І. Голованя, Д. Доброго, М. Соколова, З. Живко та інших економістів.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є розглянути протиправний механізм перерозподілу власності, як фактор загрози національній безпеці.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Згідно з чинним законодавством національна безпека України визначається, як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам [1].

У забезпеченні національної безпеки в цілому найважливіше місце належить забезпеченню економічної безпеки, тому без належної оцінки життєдіяльності економіки країни неможливо говорити про належне забезпечення національної безпеки. Відтак на сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки важливого теоретичного і практичного значення набуває дослідження елементів та факторів впливу на економічне становище в середині країни в умовах макроекономічної нестабільності.

Отже, національна безпека та захист інтересів України в економічній сфері є пріоритетними напрямками діяльності політики держави. В преамбулі Закону України "Про основи національної безпеки України" зазначено, що відповідно до пункту 17 частини першої

статті 92 Конституції України визначає основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства та держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності [2].

Сьогодні більш нагальними залишаються внутрішні виклики національній безпеці бо викривлення демократичних процедур в Україні породжує корупцію та штучно стримує процеси кадрового оновлення органів державної влади, що обумовили слабкість, а подекуди і неспроможність держави виконувати її функції, насамперед у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина, зростаючу недовіру до неї з боку суспільства [11, с. 4].

Тому, саме в умовах макроекономічної нестабільності найбільшої уваги заслуговує приділення внутрішнім елементам розвитку та захищеності економіко-правових інститутів за для реалізації економічної безпеки держави і як наслідок національної безпеки.

Держава — основний суб'єкт економічної безпеки. Однак сьогодні певні протиріччя між окремими громадянами і державою викликають своєрідний конфлікт їхніх інтересів і породжують соціальну напругу. У першу чергу це пов'язано з тим, що держава не тільки може бути гарантом економічної безпеки своїх громадян, а й сама стає іноді для них джерелом загроз [5, с. 253].

Ця теза чітко характеризує ситуацію протиправного перерозподілу власності, що відбувається під егідою влади. Достатній рівень економічної безпеки можливий лише при формуванні і проведенні єдиної державної політики.

Аналіз літератури з досліджуваної проблематики свідчить, що основними внутрішніми загрозами економічної безпеки України є такі:

- політична нестабільність;
- інституційну нерозвинутість та неефективність управління державним сектором економіки та податкової системи;
- масове ухилення від сплати податків та зборів до місцевих та загальнодержавних фондів та бюджету;
- проведення значної емісії для фінансування державного бюджету;
- зростання рівня корупції, проникнення її та організованої злочинності в базуєтворюючі галузі економіки;
- дефіцит платіжного балансу, бюджету, скорочення валютних резервів під тиском значного зовнішнього боргу України;
- зростання сектора тіньової економіки та посилення її криміналізації;
- нерозвинутість законодавства та судової системи, що відповідала б сьогоднішнім реаліям економічного життя;
- значний ріст дефіциту фонду державного соціального страхування, структурний дефіцит НАК "Нафтогаз України", касовий розрив в Пенсійному фонді;
- співпраця та злиття влади, бізнесу та кримінальних суб'єктів в одне ціле, за для досягнення своїх інтересів;
- велика кількість контролюючих та правоохоронних органів щодо посилення боротьби з економічною злочинністю, а, як результат, неузгодженість дій і тиск на суб'єктів господарювання та інвестиційну привабливість;
- відсутня адекватна підтримка та сприяння зовнішньоекономічної діяльності.
- неефективність державного регулювання, соціально-економічної сфери;

Це далеко не повний перелік загроз, але потрібно виділити те, що не всі загрози внутрішнього характеру несуть суто економічне значення.

Частина з них відноситься до суспільно-соціальних процесів, що відбуваються в Україні за умов макроекономічної нестабільності.

Як результат, породжується сильна тіньова економіка в середині країни, яка базується на зростанні рівня корупції та посилення впливу організованої злочинності та криміналізації економіки держави.

При цьому відповідно до вітчизняного законодавства тінізація національної економіки визнана однією з загроз інтересам і національній безпеці України в економічній сфері, відповідно до статті 7 Закону України "Про основи національної безпеки України" [2].

Огляд вітчизняної та зарубіжної наукової літератури свідчить про відсутність єдиного загально-визначеного, усталеного підходу до визначення поняття "тіньова економіка".

На думку сучасних дослідників, під терміном "тіньова економіка" розуміють наступне: тіньова економіка є джерелом незаконного привласнення частини результатів суспільної праці у вигляді прибутку, майна, цінних паперів тощо з метою збагачення або збільшення легально отриманих доходів (прибутків) [9].

Разом з тим З. Варналій, описуючи тіньову економіку як одну з органічних складових економічної системи, звертає увагу на її важливі функції у вирішенні певних поточних проблем, які не можуть бути вирішені легальними економічними відносинами та державою. Йдеться про забезпечення акумуляції вільних грошових коштів, формування прошарку підприємців, створення умови для само зайнятості, що є джерелом доходів широких верств населення, збільшуючи споживчий попит тощо [6].

Заслуговує на увагу й інша думка, що розглядає тіньову економіку як результат порушення рівноваги між суб'єктами держави з приводу створення і розподілу продукту, що відбулося внаслідок дерегуляції економіки і порушення на цій основі балансу інтересів, а також внаслідок недостатності чи недосконалості засобів ефективного контролю за дотриманням чинного законодавства [8].

При цьому в умовах підвищення рівня тіньової економіки під тиском макроекономічної нестабільності, коли легально використовуються економічні інститути для ухилення від законодавчих та цивілізованих правил ведення господарювання, спостерігається посилення та активізація саме не дружніх поглинань, рейдерських атак як вид конкурентної боротьби за активи та корпоративний контроль суб'єктів господарювання.

У науковій літературі, публікаціях у періодичних виданнях, а також у матеріалах судової практики відсутнє наукове визначення протиправного перерозподілу власності чи рейдерства. В зв'язку з цим вимагається створення категоріального ряду, який одночасно би відповідав ознакам науковості і в тій же мірі реаліям дійсності.

У зв'язку з цим потрібно чітко розмежовувати та розрізняти характер поглинання: дружнє поглинання і вороже поглинання, яке ділиться за методом дій, націлених на перерозподіл власності, з використанням незаконних методів чи виключно узаконеним шляхом. Поняття рейдерство за своєю суттю є значно ширше, яке можна охарактеризувати, як діями націленими на захват активів, суб'єктів господарювання та частини майна чи взяття контролю в супереч волі та інтересам основних власників законними і незаконними методами.

Поглинання за своєю суттю є методом конкурентної боротьби, що використовують суб'єкти господарювання для укріплення своїх позицій та стану чи інших цілей.

Перерозподіл власності в результаті недружніх поглинань та рейдерства не належить до незаконних операцій та базується на узаконенні прав нового власника й підзвітності органам державної та іншим інституційним одиницям.

На думку З. Варналій та І. Мазур, під рейдерством слід розуміти недружнє, поза межами дії цивільного законодавства, спрямоване проти волі власника, захоп-

лення чужого майна на користь іншої особи, встановлення над майном повного контролю нового власника в юридичному й фізичному розумінні з використанням корумпованості чиновників та (або) із застосуванням сили [6].

Вважаємо за доцільне доповнити дане визначення, а саме, недружнє захоплення як механізм перерозподілу майна власника може відбуватися не тільки поза межами дії цивільного законодавства, так і кримінального законодавства України, а також і без порушення норм законодавства.

Хоча, одні науковці (зокрема П. Берназ та О. Середа) вважають, що під рейдерством слід розуміти комплекс дій здебільшого незаконних, які здійснюються особами з метою заволодіння майном іншого суб'єкта [3].

Початок рейдерському руху в умовах сильної тіньової економіки зумовив перехід України до ринкових відносин через масштабний перерозподіл власності в усіх сферах, що виражався в сумнівному та незаконному характеру приватизації.

В останні роки в Україні подібного роду дії суб'єктів господарювання були пов'язані із поточним перерозподілом власності та контролю. Потрібно зауважити, що боротьба за активи здійснюється легально можливими методами та способами та такими, що виходять за межі закону. Рейдери шляхом різного роду маніпуляцій як економічних, так і правових створюють у менеджменту чи власників певне враження, коли за допомогою, як вже писалося, законних чи протиправних дій починають думати, що вони і справді претендують, та мають на це право, на майно чи його частину.

Підтвердженням такої точки зору може бути наступне визначення поняття "рейдерства", що розглядається як встановлення контролю над бізнесом всупереч волі основного власника, а усі інші трактування поняття "рейдерство" є профанацією та уводять в оману [7].

Попри те що одним з пріоритетних напрямів національної безпеки є захист права власності згідно ЗУ "Про національну безпеку" [2] "перекося" в системі прав власності в Україні відбуваються через нерозвинутість інституційного середовища, що забезпечує дієвий захист прав в економіці. В таких умовах породжується системний інститут неконтрольованого перерозподілу власності, як рейдерство.

При цьому, незважаючи на те, що через ганебні процеси незаконного привласнення чужого бізнесу (рейдерство) пройшла економіка майже всіх розвинених країн світу, страждають від неї також країни, що розвиваються. Як зазначають провідні науковці в Україні, це явище набуло надмірного цинізму та агресії [10, с. 6].

Разом з тим, відповідно до поглядів О.О. Белікова під рейдерством потрібно розуміти загальну назву ланцюжка операцій, що за допомогою прогалин у законодавстві дозволяє отримати у володіння певний капітал [4]. У даному випадку він вважає, що рейдерство є більш-менш законним, високоприбутковим і високоінтелектуальним бізнесом.

Аналіз засвідчує, що рейдерство стало одним з розповсюджених видів підприємницької діяльності в Україні, так як надприбутковість та ефективність вчинених дій по захопленню активів та взяття контролю над управлінням суб'єктів господарювання стало надмірно результативним.

Зазначимо, що на даний момент в Україні діє щонайменше 40—50 спеціалізованих рейдерських груп, які складаються з досвідчених юристів та економістів, а кількість рейдерських захоплень сягає 3 тис. на рік. Слід акцентувати особливу увагу на тому, що результативність рейдерських атак становить понад 90 %, а середньостатистична норма прибутку рейдера в Україні, за експертними оцінками, дорівнює близько 1000 % [6].

Отже, у цьому контексті слід погодитися з точкою зору С. Гвардіна та І. Чекуна, що сьогодні рейдерство є

найбільш ефективним механізмом конкурентної боротьби [6, с. 6], але потрібно відміти, що методи боротьби, що використовуються є неекономічна конкуренція, бо відсутнє змагання між суб'єктами господарювання за своє життєдіяльність.

При цьому вважається, що незахищеність прав власності на активи витікає саме через внутрішні загрози національній економічній безпеці.

Водночас відповідно до результатів соціологічного опитування "Рейдерство як соціально-економічний та політичний феномен сучасної Росії", проведеного у травні 2008 р. у Москві рейдерством вважається:

- спосіб перерозподілу майна, який за своєю суттю є бандитським, а за формою одним із варіантів юридичної процедури;

- захоплення активів за допомогою ініціювання бізнес-конфліктів;

- отримання контролю найширшому сенсі одним підприємством над іншим як законними, так і незаконними методами;

- недружнє поглинання майна та прав на власність, що здійснюється з використанням недостатності правової бази та з корупційним використанням державних, адміністративних та силових ресурсів [12].

Що стосується трактування рейдерства національним законодавством, то у словнику термінів і визначень недержавної системи безпеки України під рейдерством розуміється:

- антисупільне явище, пов'язане зі спробами окремих фінансово-промислових груп здійснити перерозподіл власності, використовуючи недосконалість діючого законодавства у сфері захисту прав власності, відсутність взаємодії між усіма гілками влади в державі, ефективних механізмів забезпечення захисту та безпеки суб'єктів підприємницької діяльності, громадянського контролю, наявність проявів корупції, недосконалість судової системи на сучасному етапі розбудови демократичної України;

- антисупільне явище, пов'язане зі спробами здійснення перерозподілу власності при використанні недосконалість діючого законодавства у сфері захисту прав власності та інших суспільних проблем в Україні [13, с. 79].

Отже, відбувається становлення системного інституту рейдерства як основного фактору загрози економічній безпеці держави, що руйнує уявлення про право на власність, розпорядження та користування. Все це розхитує становище національної безпеки в середині так і ззовні країни, але одночасно з тим залишається за своєю суттю високоінтелектуальним та надприбутковим видом підприємницької діяльності з високим ступенем ризику.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗРОБОК

Дана проблематика, яка б розглядала рейдерство як вид високоінтелектуальної підприємницької діяльності, є не дослідженою через високу конфіденційність методів та способів, якими вчиняється тиск на власника чи відбувається сам перерозподіл власності.

Для протидії та нейтралізації загроз економічній безпеці України і захисту прав та свобод громадян необхідно, щоб державна політика створила умови та забезпечила: дієвий механізм захисту права власності, оптимізація податкового навантаження на бізнес, удосконалення регуляторного та корпоративного законодавства, обмеження монополізму і сприяння конкуренції, протидію неекономічним методам конкуренції, підвищення ефективності регулювання фінансових і товарних ринків; створення на цій основі сприятливих умов для підприємництва й інвестування, скорочення матеріальних витрат та обмеження "тіньової" господарської діяльності; підвищення ефективності використання державних коштів, забезпечення дієвого держав-

ного контролю за діяльністю природних монополій; мінімізація негативного впливу на економіку зовнішньої кон'юнктури та наслідків фінансово-економічної кризи.

Для формування законодавчої політики в сфері протидії рейдерству на законодавчому рівні видано Указ Президента України від 12 лютого 2007 року "Про заходи щодо посилення захисту прав власності": Кабінету Міністрів України за участю Верховного Суду України та Генеральної прокуратури України для забезпечення захисту прав та законних інтересів акціонерів при вирішенні корпоративних конфліктів проаналізувати факти рейдерства та за результатами аналізу, з урахуванням міжнародного досвіду вирішення подібних питань внести в установленому порядку на розгляд Верховної Ради України проекти законодавчих актів, зокрема, щодо встановлення кримінальної відповідальності за рейдерство.

Рейдерство є однією із найнебезпечніших загроз економічній безпеці держави та національним інтересам, яка виникла та набула свого масового поширення саме у час макроекономічної нестабільності. Однією з головних причиною такого стану стала недосконалість ринкових інструментів перерозподілу власності, порушення різноманітними формальними, неформальними групами та структурами прав та інтересів суб'єктів господарювання в економіці, а саме: прав власності, зростанням корпоративних конфліктів, пов'язаних із недосконалістю та нерозвиненістю корпоративного законодавства в Україні.

Отож, одними з основних функцій державної політики в сфері національної безпеки є здійснення моніторингу та ідентифікації загроз економічній безпеці, і як результат прийняття адекватних заходів щодо їх запобігання, протидії або нейтралізації, створення і підтримка засобів забезпечення економічної безпеки.

Такий стан справ змушує заново оцінити рівень і вплив загроз життєво важливим інтересам України, визначитися у стратегічних пріоритетах політики національної безпеки та напрямках удосконалення механізмів їх реалізації.

Література:

1. Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України: постанова Верховної Ради України: від 16.01.1997 № 3/97 Верховна Рада України // Законодавство України / Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 10. — Ст. 85.
2. ЗУ Про основи національної безпеки України [Електронний ресурс] від 18 квіт. 2013 № 221-VII (221-18) // Верховна Рада України // Законодавство України: [офіційний веб-портал Верховної Ради України]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
3. Берназ П.В. Рейдерство в Україні: визначення поняття / П.В. Берназ, О.О. Середа // Проблеми цивільного та господарського права. — 2008. — № 1. — С. 82—84.
4. Беліков О. Рейдерство в Україні — реалії сьогодення [Електронний ресурс] / Беліков О. [Електронний ресурс] // Юридичний журнал. — 2007. — № 4. — Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2638>.
5. Беляєв О.О. Економічна політика: навч. посіб. — К.: КНЕУ, 2004. — 287 с.
6. Варналій З. Основні передумови та шляхи подолання рейдерства в Україні [Електронний ресурс] / З. Варналій, І. Мазур; Нац. ін-т стратег. досліджень, Від. регіон. політики. — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/juli/1.htm>.
7. Васильчик С.В. Рейдерство — хвороба економіки, яка прогресує / С.В. Васильчик, Л.Б. Сельвестр // Науковий вісник НАТУ України. — 2009. — Вип. 19.13. — С. 111—116.

8. Джуґі О.М. Економічна безпека: навч. посібник [Електронний ресурс] / [О.Є. Користін, О.І. Барановський, Л.В. Герасименко, Л.М. Доля та ін.]; М-во освіти і науки України. — К.: Всеукр. асоціація вид. "Правова єдність", 2010. — 368 с. — Режим доступу: http://pidruchniki.ws/15840720/ekonomika/ekonomichna_bezpeka_koristin_oye

9. Оганяна Г.А. Політична економія: Навч. посіб. [Електронний ресурс] / Г.А. Оганяна, В.О. Паламарчук, А.П. Румянцев та ін.; За заг. ред. — К.: МАУП, 2003. — 520 с.: іл. — Бібліогр.: С. 515—517. Режим доступу: <http://fingal.com.ua/content/view/500/39/1/1/>

10. Живко З. Б. Рейдерство: фермент ринкової економіки: монографія / Живко З. Б. — Львів, 2009. — 270 с.

11. Національна безпека України: стратегічні пріоритети та шляхи їх реалізації: мат-ли "круглого столу" / [за заг. ред. О. В. Литвиненка]. — К.: НІСД, 2011. — 64 с.

12. Рейдерство как социально-экономический и политический феномен современной России: Отчет о качественном социологическом исследовании. — М.: Май, 2008. — 74 с.

13. Словник термінів і визначень недержавної системи безпеки України. — К., 2008. — 106 с.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1997), "On the Concept (Foundations of State Policy) of National Security of Ukraine", Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, vol. 10, pp. 85.
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine "On public-private partnership", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (Accessed 10 Dec 2013).
3. Bernaz, P. V. (2008), "Raiding in Ukraine: the definition of the notion", vol. 1, pp. 82—84.
4. Bielikov, O. (2007), "Raiding in Ukraine — the realities of today", [Online], Yurydychny zhurnal, vol. 4, available at: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2638> (Accessed 10 Dec 2013).
5. Bieliaiev, O. O. (2004), Ekonomichna polityka [Economic policy], KNEU, Kyiv, Ukraine.
6. Varnalij, Z. and Mazur, I. (2007), Osnovni peredumovy ta shliakhy podolannia rejderstva v Ukraini [Main assumptions and ways of overcoming raiding in Ukraine], Nats. in-t strateh. doslidzhen', available at: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/juli/1.htm> (Accessed 10 Dec 2013).
7. Vasylychuk, S.V. and Sel'vestr, L.B. (2009), "Raiding — Economy illness that progresses", Naukovyj visnyk NLTU Ukrainy, vol. 19.13 pp. 111—116.
8. Dzhuзhi, O.M. (2010), Ekonomichna bezpeka [Economic Security], Vseukr. asotsiatsiia vyd. "Pravova iednist'", Kyiv, Ukraine.
9. Ohanian, H.A. Palamarchuk, V.O. and Rumiantsev, A.P. (2003), Politychna ekonomiiia [Political Economy], MAUP, Kyiv, Ukraine.
10. Zhyvko, Z.B. (2009), Rejderstvo: ferment rynkovoї ekonomiky [Raiding: ferment of the market economy], L'viv, Ukraine.
11. Lytvynenko, O. V. (2011), Natsional'na bezpeka Ukrainy: stratehichni priorytety ta shliakhy ikh realizatsii [National Security of Ukraine: Strategic priorities and ways to implement them], NISD, Kyiv, Ukraine.
12. Politkom.Ru (2008), Rejderstvo kak social'no-jekonomicheskij i politicheskij fenomen sovremennoj Rossii: Otchet o kachestvennom sociologicheskom issledovanii [Raiding as a socio-economic and political phenomenon of modern Russia: Report on qualitative social research], Moscow, Russia.
13. Glossary (2008), Slovyk terminiv i vyznachen' nederzhavnoi systemy bezpeky Ukrainy [Glossary of Terms and Definitions of non-state security of Ukraine], Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 19.12.2013 р.

УДК 330.342

О. А. Лебедева,
аспірант, Класичний приватний університет, м. Запоріжжя

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

О. Lebedeva,
post-graduate student, Classic Private University (Zaporizhzhya)

FEATURES OF SOCIAL ORIENTATION OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE

У статті досліджено необхідність та теоретичні основи соціальної спрямованості економічного розвитку держави через обов'язкове встановлення соціальних пріоритетів розвитку країни й посилення людиноцентричності економічного розвитку задля збереження нації та підвищення добробуту населення, враховуючи складні сучасні умови розвитку країни. Визначено перспективні напрями та соціальні пріоритети розвитку вітчизняної економіки, комплексний характер реалізації яких призведе до забезпечення прийняттого рівня життя населення країни, соціальної солідарності та встановлення соціальних норм і цінностей у державі. Розглянуто основні види відносин в системі економічного розвитку країни, серед яких виділено соціально-економічні, державно-економічні, державно-соціальні відносини та визначено характерні риси взаємозв'язків між ними.

In the article investigational necessity and theoretical bases of social orientation of economic development of the state through obligatory establishment of social priorities of development of country and increasing of orientation on human development of economic growth for the sake of maintainance of nation and increase of welfare of population, taking into account the difficult modern terms of development of country. Certainly perspective directions and social priorities of development of domestic economy, complex character of realization of which will result in providing of acceptable standard of living of population of country, social solidarity and establishment of social norms and values, in the state. The basic types of relations are considered in the system of economic development countries which the socio-economic are selected among, state economic, state social relations and certainly personal touches of intercommunications between them.

Ключові слова: соціальна спрямованість, економічна система, національна економіка, соціальний пріоритет, економічний розвиток.

Key words: social orientation, economic system, national economy, social priority, economic development.

ВСТУП

Сучасний стан розвитку світового господарства характеризується якісними перетвореннями, які активно впливають на основні тенденції розвитку національної економіки. Трансформація існуючих і формування істотно нових соціально-економічних систем призводять сьогодні до ускладнення економічних процесів, в результаті чого відбуваються зміни потреб споживачів та економічних інтересів усіх учасників виробничих відносин. Однозначна еволюція сучасних економічних систем у напрямку соціалізації господарських процесів сьогодні потребує розробки адекватних теоретичних підходів і методичних інструментів аналізу та управління економічним розвитком суспільства, особливо в аспекті визначення соціальних пріоритетів розвитку національної економіки. Важливого значення при цьому мають наукові підходи поєднання фінансових підсистем держави, що створюють матеріальну основу соціалізації її економіки, та механізмів нагромадження соціально-го капіталу нації [1].

Теоретичну та методологічну основу дослідження проблематики визначення напрямків соціальної спрямованості економічного розвитку держави та забезпечення соціалізації національної економіки сформулювали праці таких відомих науковців, як Й. Шумпетер, Дж.Л. Кембел, Д. Якобс, М. Робертс, П. Хайт, К.Т. Кривенко, В.С. Савчук, О.О. Беляєв, Ю.К. Зайцев, В.М. Федосов, В.Д. Лагутін, О. Глазова, М. Степанова, Х. Черник та інших.

Проте фундаментальні дослідження соціально-економічного розвитку національної економіки країни но-

сять фрагментарний характер, хоча вони є вкрай необхідними для розширення меж розуміння даної теоретичної проблеми і обґрунтування дієвої державної політики.

Саме тому оцінка сучасного стану соціально-економічного розвитку країни та визначення соціальних пріоритетів розвитку вітчизняної економіки є досить актуальним завданням, яке потребує нагального вирішення.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета дослідження полягає у встановленні особливостей соціальної спрямованості економічного розвитку країни та визначенні основних соціальних пріоритетів при формуванні сучасної національної економіки України.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАНЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

Завданнями статті є:

- охарактеризувати необхідність та теоретичні основи соціальної спрямованості економічного розвитку держави;
- визначити перспективні напрями та соціальні пріоритети розвитку вітчизняної економіки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Соціальна спрямованість політики нашої держави обумовлена Конституцією України, в якій її визнано як пріоритетний напрям і проголошено людину, її життя, честь і гідність найвищою соціальною цінністю. Основним обов'язком держави є утвердження й забезпечення прав і свобод людини. Конкретизація цього положен-

ня знаходить своє відображення у статтях 46, 48, 49, у яких визначається право громадян на достатній життєвий рівень для себе і для своєї сім'ї, на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування, а також право громадян на соціальний захист за віком, у випадку хвороби, інвалідності, втрати годувальника та в інших випадках, передбачених законом. В Конституції України також наводяться основні риси завдань соціальної держави.

Проте, судячи з реалій сьогодення, наша країна ще далеко від реалізації цілей соціальної держави, адже функції, зміст і принципи функціонування соціальної держави з'ясовані не в повній мірі. На жаль, сучасна соціальна політика являє собою комплекс заходів, які можна трактувати як реакцію уряду на кризову ситуацію, що виникає під впливом економічних факторів, і які зовсім не орієнтовані за запобігання виникненню подібних негативних соціальних наслідків. Головна увага зосереджується на окремих ланках соціальної сфери: пенсіях, грошових допомогах, індексації, мінімальних соціальних стандартах, що в кінцевому підсумку призвело до того, що соціальна політика сьогодні втрачає комплексність та адресність, суттєво знижується її ефективність та відповідність реаліям сьогодення [4].

Проголошена Україною побудова соціальної держави нині вимагає перенесення пріоритетів економічної діяльності людини у соціальну сферу. За оцінками Всесвітнього банку, частка соціальної сфери у світовому обсязі ВВП складає 68 %. У таких зарубіжних розвинених країнах, як, наприклад, Нідерланди, цей показник дорівнює 72 %, у Великобританії — 72,7 %, у Бельгії — 73,2 %, у Франції — 75,8 % [7].

Питання взаємозв'язку між соціальною сферою та розвитком економіки почали досліджуватися ще у 18—19 сторіччях. Загальновідомі вчені А. Сміт, Ж.-Б. Сей, А. Маршал, Ф. Бастіа обґрунтували зрушення економічного розвитку в бік соціальної сфери діяльності. Науковці А. Фішер і К. Кларк запропонували ідею трьохсекторальної моделі соціально-економічного розвитку: 1 сектор (первинний) — включає сільське господарство та добувну промисловість; 2 сектор (вторинний) — обробну промисловість та будівництво; 3 сектор — містить види діяльності, що пов'язані з наданням послуг.

У. Ростоу, використовуючи цю модель, окреслює п'ять етапів соціально-економічного розвитку:

1 — традиційне суспільство, що характеризується високою питомою вагою сільського господарства у виробництві сукупного продукту;

2 — період значного зростання економіки за рахунок впровадження у виробництво досягнень науки і техніки, розвитку торгівлі;

3 — промислова революція;

4 — етап швидкого зростання питомої ваги висококваліфікованої праці у всіх сферах економіки;

5 — етап, для якого характерна підпорядкованість економіки завданням особистого споживання та вихід соціальної сфери на перший план [4].

Таким чином, об'єктивні передумови розвитку суспільних відносин визначають пріоритетність розвитку саме соціальної сфери.

Розбудова соціально-ринкової економіки є невід'ємною складовою теорії суспільного добробуту. Проблеми інституціонального будівництва соціального ринкового господарства є актуальними для України, а тому виникає необхідність теоретичного аналізу даної проблеми для ефективного реалізації соціальної спрямованості економічного розвитку держави на практиці.

Концепцію соціального ринкового господарства було розроблено вперше в Німеччині, а в економіку запроваджено завдяки політиці уряду Л. Ерхарда. Соціальне ринкове господарство постало у формі організації економіки, що ґрунтується на соціалізованому товарному виробництві, забезпечує взаємодію між виробництвом і споживанням за допомогою ринку, державного

регулювання економіки, суспільних інститутів та гарантує соціально-економічну стабільність суспільства [6].

Економічна система являє собою своєрідний стан матеріальних елементів із власною структурою, особливою формою організації та зв'язками між структурними ланками. Соціально-економічна система — це певним чином структурована й упорядкована система відносин між людьми в процесі їх життєдіяльності, спрямованої на індивідуальне й суспільне життєзабезпечення. Соціально-економічна система розвивається через еволюцію продуктивних сил і відновлення економічних відносин, які створюють умови для подальшого розвитку продуктивних сил. Сучасні соціально-економічні системи визначаються темпами розвитку продуктивних сил, а це свідчить про досконалість економічних відносин. Якщо темпи розвитку продуктивних сил уповільнюються або розвиток припиняється і навіть регресує, то це сигналізує про те, що економічні відносини потребують модернізації. Якщо ж їх неможливо вдосконалити, то в системі виникає соціальний конфлікт, який закінчується соціальним вибухом, у результаті чого виникають нові економічні відносини, що забезпечують розвиток продуктивних сил на новій соціально-економічній основі [3].

Кожна країна розвивається в межах певної соціально-економічної системи, використовуючи наявні умови для своєї життєдіяльності. Серед таких умов варто виокремити три комплексних блоки: природно-кліматичні фактори розвитку країни, виробничо-економічний базис і соціокультурні традиції. Всі країни, маючи різні умови і поєднуючи їх, намагаються знайти вектор власного розвитку, який надасть змогу найбільш ефективно використовувати наявний потенціал і реалізувати головну місію держави, що полягає у встановленні добробуту власного народу. Кожна із зазначених умов впливає на інші, взаємодіючи з ними і взаємодоповнюючи них. Наприклад, виробничо-економічний базис діє на соціокультурний стиль життя і поведінку населення. У свою чергу традиції, ментальність, релігія можуть як суттєво прискорити, так і призупинити економічний розвиток. З часом значення природних умов діяльності переставати бути визначальним, оскільки підвищується роль набутих переваг, які починають визначати господарський потенціал розвитку. Тому багато теоретичних шкіл пов'язують особливості економічного розвитку з досягнутим рівнем продуктивних сил [3].

Оскільки економічне не існує без соціального, хоча кожне з них має власні елементи самостійності, то й економічні і соціальні системи функціонують через функціональний взаємозв'язок їх елементів, а розвиваються через якісні та кількісні зрушення. Знання структури, механізмів функціонування та розвитку економічної системи дає можливість управляти нею, впливати на її структуру і змінювати умови, в яких вона перебуває, шляхом формування та зміни відповідних інститутів і елементів інституціонального забезпечення.

Розглядаючи з цієї позиції економічний розвиток держави, можна визначити три види відносин, з яких він формується і які значною мірою взаємодіють і впливають один на другий:

1 — соціально-економічні відносини — СЕ;

2 — державно-економічні відносини — ДЕ;

3 — державно-соціальні відносини — ДС (рис. 1).

Розглядаючи соціально-економічні відносини, можна встановити що, з одного боку, соціальна система надає необхідний економіці людський капітал, а в свою чергу економічна система надає місця роботи населенню, фінансово-економічні послуги, можливість отримання заробітної плати і премій за виконану роботу, обумовлює соціальну відповідальність підприємств та гарантує соціальний захист й соціальне забезпечення суспільству. В межах державно-економічних відносин держава виступає регулятором економічного розвитку через такі інструменти як податки, трансферти, ліцензування, па-

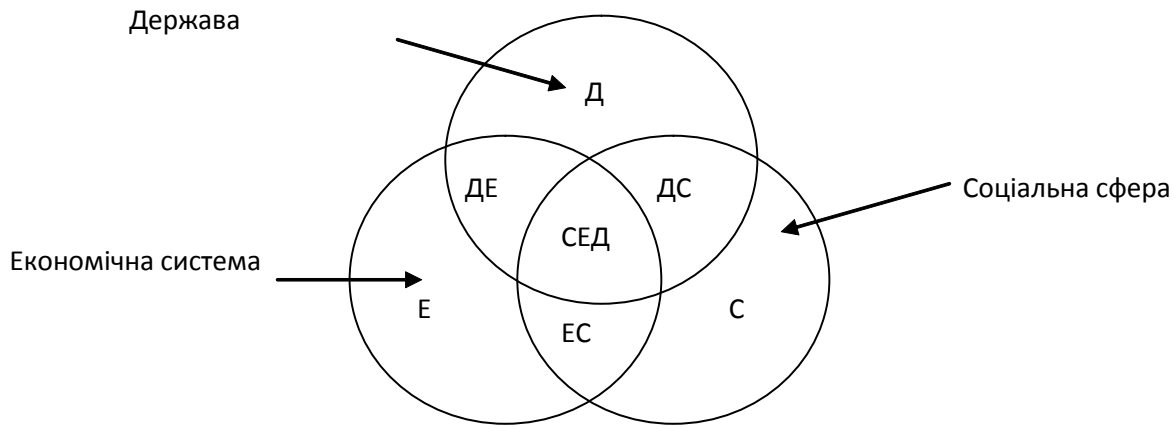

Рис. 1. Складові соціально-економічного розвитку держави

тентування та інше. При зворотньому зв'язку економічна система забезпечує податкові надходження до бюджетів всіх рівнів, нагромадження ВВП та національного багатства країни. В державно-соціальних відносинах держава повинна гарантувати населенню соціальний захист, соціальне забезпечення та гарантії, що в підсумку будуть формувати соціальну безпеку країни.

І саме в площині СЕД (рис. 1), де перетинаються взаємозв'язки держави, економічної системи та соціальної сфери, на нашу думку, мають бути встановлені соціальні пріоритети розвитку країни, адже сьогодні як ніколи політика держави має бути соціально спрямованою заради забезпечення збереження нації. На жаль, на сучасному етапі в транзитивній економіці України поки що не сформована цілісна модель соціальної політики. В цілому, спостерігається тяжіння до консервативних методів соціального захисту та посилення регулятивної та контрольної функцій держави.

Держава поступово соціалізує свою діяльність, включаючи до неї нові функції. Програмною метою соціальної держави є забезпечення вільного розвитку людини і життєвого добробуту. Тобто, створюючи умови для саморозвитку особистості, держава має відкрити можливість "соціального захребетництва". Адже не тільки держава відповідає перед громадянами за їхній добробут, а й самі люди повинні турбуватись про своє матеріальне забезпечення.

Відтак, до основних соціальних пріоритетів сучасної держави можна віднести:

- регулювання доходів у цілому, в т.ч. гарантування мінімальної заробітної плати, захист грошових заощаджень населення (вклади в банках, державні облігації, страхові поліси), індексація фіксованих доходів, справедлива система пенсійного забезпечення, надання допомоги найбільшій верствам населення;
- регулювання ринку праці, що включає в себе забезпечення зайнятості населення і надання допомоги на випадок безробіття, створення системи підтримки та перекваліфікації тимчасово непрацюючих осіб, створення умов для вільного вибору професії та місця праці, здобуття бажаного рівня загальної і спеціальної освіти;
- забезпечення охорони здоров'я населення незалежно від рівня його доходів [4].

ВИСНОВКИ

Визначаючи соціальні пріоритети національної економіки, варто виходити з її загальної соціальної орієнтації, що передбачає практичне підпорядкування відтворювальних процесів завданням розвитку особистості, подолання відчуження людини від суспільства, природи, економіки, культури тощо. До визначальних рис соціально орієнтованої економіки сьогодні можна віднести перетворення трудової діяльності в сферу розвитку людини, зростання вільного часу, що раціонально використовуються та досягнення високого рівня добро-

буту людини як головної місії розвитку національної економіки країни.

Таким чином, до першочергових цілей вітчизняної економічної системи можна віднести забезпечення високого рівня зайнятості населення, стабільного рівня цін, низького та помірною рівня інфляції, сталого економічного зростання.

Література:

1. Липовська М.М. Соціалізація економіки: сутність, причини та складові елементи / М.М. Липовська // Формування ринкової економіки: Міжвідомчий науковий збірник. Вип.14 — К.: КНЕУ, 2005. — 328 с. — С. 20—27.
2. Мельникова В.І. Національна економіка: навч. посіб. / В.І. Мельникова, О.П. Мельникова, Т.В. Сідлярчук, І.Ю. Тур, Г.М. Шведова. — К.: Центр учбової літератури, 2011. — 248 с.
3. Національна економіка / А.Ф. Мельник, А.Ю. Васіна, Т.Л. Желюк, Т.М. Попович. — К.: Знання, 2011. — 463 с.
4. Носова О.В. Національна економіка: підручник / О.В. Носова. — К.: Центр учбової літератури, 2013. — 512 с.
5. Уманців Ю.М. Механізм економічної політики: навчальний посібник / Ю.М. Уманців, О.І. Мініяло. — Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. — 436 с.
6. Эрхард Л. Благосостояние для всех: Репринт. воспроизведение: Пер. с нем. / Вступ. ст. Б.Б. Багаряцкого, В.Г. Гребенникова. — М.: Дело, 2001. — 325 с.
7. World Development Indicators: Growth of output, GDP. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>

References:

1. Lypovs'ka, M.M. (2005), "Sotsializatsiia ekonomiky: sutnist', prychny ta skladovi elementy", Formuvannia rynkovoї ekonomiky: Mizhvidomchij naukovej zbirnyk, vol. 14, pp. 20—27.
2. Mel'nykova, V.I. Mel'nykova, O.P. Sidliaruk, T.V. Tur, I.Yu. and Shvedova, H.M. (2011), Natsional'na ekonomika, Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.
3. Mel'nyk, A.F. Vasina, A.Yu. Zheliuk, T.L. and Popovych, T.M. (2011), Natsional'na ekonomika, Znannia, Kyiv, Ukraine.
4. Nosova, O.V. (2013), Natsional'na ekonomika, Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine.
5. Umantsiv, Yu.M. Miniailo, O.I. (2010), Mekhanizm ekonomichnoi polityky, Misto NV, Ivano-Frankivs'k, Ukraine.
6. Jerhard, L. (2001), Blagosostojanie dlja vseh: Reprint. vosproizvedenie: Per. s nem. / Vstup. st. Bagaryackogo, V.G. Grebennikova, V.G., Delo, Moskva, Rossija.
7. The official site of World Bank (2011), "World Development Indicators: Growth of output, GDP", available at: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>

Стаття надійшла до редакції 23.01.2014 р.

УДК 331.108.44

Л. О. Чорна,

д. е. н., професор, завідувач кафедри менеджменту та адміністрування,
Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ

Н. В. Українець,

магістрант, Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ

ЗАЛУЧЕННЯ МОЛОДІ ДО ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ ЯК ШЛЯХ ДО ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

L. Chorna,

PhD, Professor, Head of Department of Management and Administration,
Vinnitsa Trade and Economics KNTEU Institute

N. Ukrainets,

Master student, Vinnitsa Trade and Economics KNTEU Institute

ATTRACTING YOUNG PEOPLE TO THE PUBLIC SERVICE AS A WAY TO STRENGTHEN GOVERNANCE

У статті розглядається проблема оптимізації шляхів та методів залучення молоді до державної служби в Україні, проведено дослідження різних наукових підходів до розв'язання даної проблеми, розглядаються основні загальнодержавні молодіжні програми, аналізується сучасна система відбору молоді до державної служби. Автори визначають основні чинники, що зумовлюють необхідність залучення молоді до державної служби, важливість навчання і виховання молодих управлінських кадрів. Вченими проведено аналіз вимог, які враховують при визначенні придатності молоді до державного управління. Обґрунтовано основні шляхи вдосконалення державної служби в контексті формування позитивного іміджу державного службовця та популяризації державної служби серед молоді. До показників, придатних для використання, відносять: якість дії, її тривалість, ціннісне ставлення до управлінської діяльності та її суспільна корисність. Зібрані у комплекс такі показники, що визначають якісний і кількісний прояв управлінської здатності молоді, фіксують та допомагають виміряти її. Зроблено висновок, що побудова демократичної України залежить саме від молоді, потенціал якої має стати запорукою прогресивного розвитку держави. А вдосконалення системи професійної підготовки, критеріїв відбору молодого персоналу та стимулювання праці державних службовців може сприяти залученню представників активної молоді до державної служби, що в свою чергу призведе до позитивних змін державного управління в цілому, забезпечить потребу держави у висококваліфікованих кадрах, здатних ефективно здійснювати управлінські та представницькі функції, підвищить рівень професійної кваліфікації працівників державної служби.

This paper addresses the problem of optimizing the ways and methods of attracting young people to public service in Ukraine, studied various scientific approaches to solving this problem are considered major national youth programs, analyses current system of selection of young people for public service. The authors identify the key factors that contribute to the need to attract young people to the public service, the importance of training and education of young management staff. Scientists analysed the requirements are taken into account in determining the suitability of youth for public administration. The basic ways of improving civil service in the context of a positive image of the civil servant and promote public service among young people. The indicators suitable for use include: quality of the action, its duration, value relationship to management activities and their social utility. Collected in the complex, such factors that determine the qualitative and quantitative expression of management ability of young people to help record and measure it. It is concluded that the construction of a democratic Ukraine depends precisely on youth, which has the potential to become a key to progressive development. And the improvement of the training, the selection criteria of the young staff and stimulation of civil servants could help attract young people to the active members of the civil service, which in turn will lead to positive changes in public administration as a whole, need state to provide qualified personnel able effectively to management and representational functions, enhancing the professional skills of employees of public service.

Ключові слова: активна молодь, державна служба, залучення, зайнятість і працевлаштування молоді, державна молодіжна політика, розвиток молоді.

Key words: active youth, public service, involvement, employment and youth employment, state youth policy, youth development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Однією з вразливих частин загальнонаціонального ринку праці на сьогоднішній день є молодіжний сегмент. Пошуки першого робочого місця, невідповідність рівня

та якості отриманої освіти професійним обов'язкам, відсутність досвіду роботи, невідповідність запитів молоді щодо працевлаштування та пропозицій роботодавців посилюють напруження на ринку праці.

Проте, ринок праці сам по собі не гарантує здійснення права на працю, а особливо для молоді, яка з об'єктивних причин не здатна на рівних конкурувати з досвідченими повнолітніми працівниками.

Тому однією із найбільш болючих та актуальних проблем суспільства і держави в цілому — це забезпечення зайнятості та працевлаштування молоді, яка потребує особливого правового захисту з боку держави. Це передбачає визначення особливих завдань для державного, правового і економічного регулювання у даній сфері.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

У сучасній науковій літературі проблему залучення молоді до державної служби досліджували вітчизняні науковці В. Малиновський, С. Ківалов, А. Біла, А. Когород та інші. Не менш важливим питанням стало вивчення та аналіз загальнодержавних молодіжних програм в Україні, дослідженням яких займалися такі вчені, як Є. І. Бородін, Н. Некрутенко, Т. Тарасенко, І. Хохрякова, кожен з яких зосереджує свою увагу в окремому контексті.

Значна кількість наукових статей та досліджень сучасними науковцями свідчить про актуальність питання залучення молоді до державної служби.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає у визначенні основних проблем щодо залучення молоді у сфері її соціального становлення та розвитку до державної служби як шляху вдосконалення ефективності державної служби України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Наша держава, за роки своєї незалежності, уже має певний досвід, розробки, ухвалення та реалізації загальнодержавних молодіжних програм. У 1998 р. Кабінет Міністрів України ухвалив програму "Молодь України", у 2003 р. Верховна Рада України затвердила "Загальнодержавну програму підтримки молоді на 2004—2008 роки", у 2009 р. урядом було прийнято "Державну цільову соціальну програму "Молодь України на 2009—2015 роки".

У свою чергу, питанням вивчення та аналізу загальнодержавних молодіжних програм в Україні займалися такі вчені, як Є.І. Бородін, Н. Некрутенко, Т. Тарасенко, І. Хохрякова. Кожен із них розглядав дане питання в окремому контексті. Так, Є.І. Бородін зосереджує увагу на вивченні історії формування (1991—2004) [3] та удосконаленні механізму державної молодіжної політики в Україні [5]. Т. Тарасенко досліджує положення Загальнодержавної програми підтримки молоді на 2004—2008 рр. у контексті визначення освітнього напрямку в чинному законодавстві щодо дітей та молоді [12]. Н. Некрутенко та І. Хохрякова аналізують вищевказану програму, але вже в аспекті дослідження питання зайнятості та працевлаштування молоді [7;13].

У своїй науковій статті про залучення молоді до державної служби В. Малиновський наголошує, що суспільство вимагає нового свідомого процесу побудови держави, який має відбуватися завдяки такій системі публічного управління, в основі якої була б ефективна професійна діяльність державних та муніципальних службовців.

Видатний український вчений та державний діяч М. Грушевський ще на початку побудови незалежної України наголошував, що виховання молодого покоління, національної інтелігенції є важливим елементом побудови держави, що молодь — це майбутнє нації і саме їй відведена вирішальна роль у справі духовного оновлення нації, привнесення в українське життя інтелігентності, принципності, ідейності [8].

Отже, побудова демократичної України залежить саме від молоді, потенціал якої має стати запорукою прогресивного розвитку держави [9].

Державна політика з питань зайнятості молоді передбачає, в першу чергу, реалізацію державних та цільових програм, які умовно поділяють на три групи. До першої групи відносяться державні програми зайнятості населення, які частково регламентують і питання зайнятості молоді. Другу становить загальнодержавна програма підтримки молоді, де також приділяється увага даному питанню. Третя група — це цільова програма зайнятості молоді.

Вперше проблема залучення молоді до державної служби була заявлена в Стратегії реформування системи державної служби в Україні, де вказувалось, що для запобігання рецидивам непрофесіоналізму та некомпетентності необхідно залучити на державну службу висококваліфікованих фахівців нової генерації.

У Щорічній доповіді (2002 р.) про становище молоді в Україні "Нове покоління незалежної України (1991—2001 роки)" вперше була актуалізована проблема недостатньої участі молоді в процесах управління державою.

У 2003 році була затверджена Програма підготовки та залучення молоді до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, створення умов для її професійного зростання, яка окреслила основні напрями діяльності держави у напрямі відбору молоді до державного управління [10].

Привертає увагу механізм реалізації основних положень документа. У новій програмі було закріплено положення про обов'язкове щорічне затвердження Кабінетом Міністрів України заходів щодо її виконання. Така постановка питання дозволяла дати відповідь на те, як перейти від проголошення загальних намірів до конкретних практичних дій у сфері сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні. Метою Програми було створення сприятливих політичних, соціальних, економічних, законодавчих, фінансових та організаційних передумов для життєвого самовизначення й самореалізації молоді, розв'язання її нагальних проблем.

Подібне формулювання певною мірою повторювало термінологію Декларації "Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні" від 15 грудня 1992 р., але було більш лаконічним, сучасним та зрозумілим.

28 січня 2009 р. Кабінетом Міністрів України затверджено Державну цільову соціальну програму "Молодь України" на 2009—2015 р. Метою Програми визначено створення системи всебічної підтримки громадянської активності молоді, спрямованої на самовизначення й самореалізацію, формування необхідних для цього правових, гуманітарних та економічних передумов, надання соціальних гарантій. Оптимальним варіантом розв'язання молодіжних проблем визначено налагодження співпраці органів державної влади та органів місцевого самоврядування з громадськими і благодійними організаціями за прикладом європейських країн, що сприятиме залученню молоді до соціальних процесів розбудови демократичної держави.

Опосередковано зорієнтованими на молодь є Закон України "Про державну службу", в якому обумовлюється порядок стажування та складання кадрового резерву в органах державної влади [2].

У контексті організаційно-правового забезпечення залучення молоді на державну службу не варто забувати про Державну цільову програму розвитку державної служби на період до 2016 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 13 травня 2013 року. Адже одним із пріоритетних завдань Програми розвитку державної служби є розроблення регіональних програм роботи з талановитою молоддю, у тому числі з тими, хто взяв участь у конкурсі з добору кандидатів до Президентського кадрового резерву "Нова еліта нації", який започатковано з метою формування нової державницької управлінської еліти, здатної усвідомлювати національні інтереси і брати на себе відпов-

ідальність за їх реалізацію, готової не лише приймати вольові рішення, а й ефективно надавати управлінські послуги. З метою виконання зазначеного завдання Національна державна служба України ініціює створення робочої групи за участю науковців, представників молодіжних громадських об'єднань, заінтересованих міністерств. Серед завдань зазначеної робочої групи пропонується визначити забезпечення взаємодії та координація процесу розроблення регіональних програм роботи з талановитою молоддю та підготовку пропозицій щодо структури типової регіональної програми роботи з талановитою молоддю, пріоритетних напрямів та основних завдань і заходів.

Розроблення регіональних програм дасть змогу залучити на державну службу обдаровану молодь та сприяти її самореалізації, створити умови для підвищення рівня професійної компетентності обдарованих громадян, підвищити рівень обізнаності молоді з питань державного управління та державної служби.

Необхідність залучення молоді до державної служби, важливість навчання і виховання молодих управлінських кадрів обумовлена низкою чинників, головними серед яких є:

— суспільне життя, яке стає дедалі динамічнішим, потребує наявності у державній службі енергійних, мобільних, здатних ефективно здійснювати комунікації управлінців, котрі вміють легко адаптуватися до змін оточуючого середовища, приймати зважені управлінські рішення;

— саме молодь завжди швидко опановує нове, здатна привнести найновіші знання, технології до державного управління, і, таким чином, значно підвищити його ефективність;

— необхідність зміни поколінь передбачає поступове наслідування прав і обов'язків у всіх сферах суспільного життя (зокрема, і у державному управлінні) [11].

Враховуючи те, що управлінська здатність — "це особливість людини, яка дозволяє їй найкращим чином впоратися із заданою роботою або певною ситуацією" [5], — основне завдання в процесі підбору персоналу полягає у виявленні саме управлінських здібностей у максимально більшій кількості молоді, аби мінімізувати потрапляння до державної служби непридатних або невідповідних до цього виду суспільної діяльності людей.

Але, усі існуючі методики оцінки рівня управлінської придатності персоналу розглядаються, переважно, крізь призму тренінгів персоналу, посадових інструкцій, тестування, професійно-кваліфікаційних характеристик, атестації та інших моментів, спрямованих на оцінювання вже працюючих управлінців. А у молоді людини управлінські здібності перебувають ще у стадії розвитку, тому виділити їх та оцінити у чистому вигляді зі всього розмаїття особистісних рис, якостей, навичок — справа нелегка. Тому при вирішенні проблеми критеріїв виміру придатності молоді до державного управління необхідно враховувати такі вимоги:

— подібний критерій повинен фіксувати діяльний (активний) стан суб'єкта, адже управлінська здатність може бути виявлена, зафіксована та виміряна лише у реалізованому прояві — у вчинках, діях, прийнятті управлінського рішення, оскільки тільки в процесі дії людина проявляє свої ділові та морально-психологічні якості [5];

— критерій придатності має нести інформацію про те, що дії та вчинки молоді людини мають самодіяльний характер, є у тому чи іншому ступені усвідомленими — тобто спрямованими на вирішення конкретних завдань;

— критерій державно-управлінської придатності має відображати суспільну корисність практичної дії, її соціальну ефективність [11];

— останній критерій придатності має оцінювати часовий фактор процесу виконання управлінської діяльності, а саме: свідчити про інтенсивність або екстен-

сивність її проявів, обсяг, тривалість витраченого часу затрат на певну управлінську дію, наслідки управлінських рішень по проходженні певного часового проміжку.

Тому можна зробити висновок, що до показників, придатних для використання, відносяться: якість дії, її тривалість, ціннісне ставлення до управлінської діяльності та її суспільна корисність. Зібрані у комплекс, такі показники визначають якісний і кількісний прояв управлінської здатності молоді, фіксують та допомагають виміряти її.

Хоча, це самі основні критерії оцінки придатності молоді до державного управління. Тому, що до уваги можна брати і ступінь мотивації, і психологічні та психофізичні особливості молоді людини, освітній та культурний рівень тощо. Однак характеристики мають уже додаткове значення.

На сьогоднішній день досить активно представники української молоді організовуються у молодіжні організації, органи студентського самоврядування, студентські профспілки, молодіжні парламенти тощо. Саме такі утворення існують переважно в умовах демократизації суспільства та влади, які сприяють розвитку активної, цілеспрямованої, сучасно адаптованої молоді. За сьогоднішніх умов представники такої суспільно активної молоді мають змогу стати реальним управлінським ресурсом української держави. Практичний досвід та природні здібності представників активної молоді є гарним фундаментом для виховання майбутніх державних службовців та посадових осіб.

Отже, залучення саме активної молоді до державної служби може бути шляхом до підвищення ефективної діяльності державної служби України в сучасних умовах.

Таким чином, головною умовою забезпечення ефективної діяльності державної служби є професійно підготовлені молоді фахівці.

Але, на жаль, сучасна, Україна не має високої популярності щодо державної служби серед суспільства, а головне — серед представників перспективної молоді. Відсутність такої популярності характеризується великим списком потреб щодо умов праці.

Отже, задля формування позитивного іміджу державного службовця та залучення до державної служби обдарованої молоді необхідно комплексно підійти до вирішення питання удосконалення державної служби в цілому.

По-перше, це створення умов щодо підготовки майбутніх молодих державних службовців та подальше підвищення їх кваліфікації. Адже гідне професійне навчання є запорукою ефективної професійної діяльності в будь-якій сфері. В даному аспекті доцільно було б організувати видавництво навчально-методичних матеріалів, спрямованих на підвищення професійного рівня молодих державних службовців, створення умов для їхньої постійної самоосвіти, удосконалення практичних умінь та навичок у роботі.

По-друге, популяризація державної служби також може здійснюватись через підтримку загальнонаціональних проектів, що, в свою чергу, підвищить імідж державного службовця і цим самим стане мотивом для залучення молоді до роботи в органах державної служби.

По-третє, плінність кадрів та непривабливість державної служби в очах молоді обумовлені низькою заробітною платою державного службовця. Тому обов'язковим мотивуючим фактором залучення молоді до державної служби має стати забезпечення гідних умов щодо оплати праці, бо серед представників активної молоді, в першу чергу, розглядається саме цей критерій [9].

Велику роль у мотивації праці відіграє визнання і схвалення результатів праці та підтримка ініціативних пропозицій молодих працівників. Президент України вже акцентував увагу на потребі створення механізму добору та залучення кадрів до впровадження реформ: "Ми гостро відчули кадрову проблему — не вистачає ос-

вічених, творчих, нестандартно мислячих людей" [14]. Але якщо такі слова матимуть фактичне проявлення і держава робитиме результативні, а не фіктивні кроки до залучення представників активної молоді, відбудеться систематичне покращення умов праці на державній службі, це буде шляхом до вирішення кадрової проблеми, про яку і каже Президент України [9].

ВИСНОВКИ

Отже, побудова демократичної України залежить саме від молоді, потенціал якої має стати запорукою прогресивного розвитку держави. А вдосконалення системи професійної підготовки, критеріїв відбору молодого персоналу та стимулювання праці державних службовців може сприяти залученню представників активної молоді до державної служби, що в свою чергу призведе до позитивних змін державного управління в цілому, забезпечить потребу держави у висококваліфікованих кадрах, здатних ефективно здійснювати управлінські та представницькі функції, підвищить рівень професійної кваліфікації працівників державної служби.

Література:

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. — 1996.
2. Про державну службу: Закон України зі змінами та доповненнями від 16 грудня 1993 року № 3723-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. — 1993.
3. Бородін Є.І. Історія формування державної молодіжної політики в Україні (1991 — 2004 рр.): монографія / Є. І. Бородін. — Д.: Герда, 2006. — 472 с.
4. Бородін Є.І. Загальнодержавна молодіжна програма в Україні в контексті удосконалення механізму державної молодіжної політики / Є.І. Бородін // Публічне адміністрування: теорія та практика. — 2010. — № 1 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2010-01/10beidmp.pdf>
5. Бородін Є.І., Жданова І.А., Жданова І.С. та ін. Вдосконалення шляхів залучення молоді до державного управління та державної служби / Є.І. Бородін, І.А. Жданова, І.С. Жданова та ін. — К.: Держ. ін-т розвитку сім'ї та молоді, 2006. — 112 с.
6. Льовіна В. Праця молоді // Юстиніан. — 2011. — № 2.
7. Малиновський В. Від студентської аудиторії до управлінського кабінету (з досвіду залучення молоді на державну службу у Волинській області) / В. Малиновський, Н. Некрасова // Вісник державної служби України. — 2010 — № 4 — С. 39.
8. Некрутенко Н. Моніторинг нормативно-правової бази регулювання молодіжного сегмента ринку праці в Україні / Н. Некрутенко [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej2/txts/soc/05nnprpu.pdf>
9. Пантюхін В.О., Купріянова Д.В. Залучення молоді до навчання за напрямком "Державне управління" як шлях до підвищення ефективності державної служби / Пантюхін В.О., Купріянова Д.В. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VSUNU/2011_17/Pantuhin.pdf
10. Про Програму підготовки та залучення молоді до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, створення умов для її професійного зростання: Постанова КМУ від 10 вересня 2003 р. № 1444 / Офіц. вісн. України. — 2003. — № 37. — С. 1997.
11. Сороко В. Оцінка ефективності діяльності державних службовців // Вісн. держ. служби України. — 2006. — № 2. — С. 20—26.
12. Тарасенко Т. Визначення освітнього напрямку в молодіжному законодавстві України / Тетяна Тарасенко // Актуал. пробл. держ. упр.: зб. наук. пр. / редкол.: С. М. Сербогін (голов. ред.) [та ін.]. — Д.: ДРІДУ НАДУ, 2005. — № 4. — С. 163—173.

13. Хохрякова І. Державні програми у сфері зайнятості молоді в Україні / Інна Хохрякова // Держава та регіони. — 2009. — № 1. — С. 179—186.

14. Янукович В.Ф. Цитата дня / В.Ф. Янукович // Урядовий кур'єр. — 2011. — № 34 (4432). — 23 лютого. — С. 1.

15. Ярошенко О. Проблеми та перспективи правового регулювання зайнятості та праці молоді / О. Ярошенко // Вісник Академії правових наук України. — 2004. — № 4 (39). — С. 206.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), "Constitution of Ukraine / Supreme Council of Ukraine", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (1993), "On the Civil Service Law of Ukraine with amendments of 16 December 1993 № 3723-ХІІ", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
3. Borodin, Y.E. (2006), *Istoriya formuvannya derzhavnoyi molodizhnoyi polityky v Ukrayini (1991—2004 rr.): monohrafiya* [History of the formation of national youth policy in Ukraine (1991—2004 years): monograph] — D.: Herda, Ukraine.
4. Borodin, Y.E. (2010), "National Youth Programme in Ukraine in the context of improvement of state youth policy", *Publichne administruvannya: teoriya ta praktyka*, vol. 1, available at: <http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2010-01/10beidmp.pdf> (Accessed 10.01.2014).
5. Borodin, YE., Zhdanova, I.A. and Zhdanova, I.S. (2006), *Vdoskonalennya shlyakhiv zaluchennya molodi do derzhavnoho upravlinnya ta derzhavnoyi sluzhby* [Improving ways of involving young people in governance and public service], *Derzh. in-t rozvytku sim'yi ta molodi*, Kyiv, Ukraine.
6. Lovina, V. (2011), "Work Youth", *Yustinian*. — vol. 2.
7. Malynovskyy, V. (2010), "From the student audience to the administrative office (the experience of youth involvement in public service in the Volyn region)", *Visnyk derzhavnoyi sluzhby Ukrayiny*, vol. 4, p. 39.
8. Nekrutenko, N. *Monitorynh normatyvno-pravovoyi bazy rehulyuvannya molodizhnoho sehmenta rynku pratsi v Ukrayini* [Monitoring the regulatory framework governing the youth segment of the labor market in Ukraine], available at: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej2/txts/soc/05nnprpu.pdf> (Accessed 10.01.2014).
9. Pantyukhin, V.O. Kupriyanova, D. V. *Zaluchennya molodi do navchannya za napryamkom "Derzhavne upravlinnya" yak shlyakh do pidvyshchennya efektyvnosti derzhavnoyi sluzhby* [Attracting young people to study in the direction of "Public Administration" as a way to improve the efficiency of public service], available at: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VSUNU/2011_17/Pantuhin.pdf (Accessed 10.01.2014).
10. Cabinet of Ministers of Ukraine (2003), "On the program of training and attracting young people to public service in local government, enabling her professional growth", *Ofitsijnyj visnyk Ukrainy*, vol. 37., p. 1997.
11. Soroko, V. (2006), "Evaluating the effectiveness of civil servants", *Visn. derzh. sluzhby Ukrayiny*, vol. 2. — pp. 20—26.
12. Tarasenko, T. (2005), "Determination of educational youth movement in the legislation of Ukraine", *Aktual. probl. derzh. upr.: zb. nauk. pr.*, vol. 4, pp. 163—173.
13. Khokhryakova, I. (2009), "Government programs in the employment of young people in Ukraine", *Derzhava ta rehiony*, vol. 1, pp. 179—186.
14. Yanukovych, V. F. (2011), "Quote of the day", *Uryadovy kur'yer*, vol. 34 (4432), p. 1.
15. Yaroshenko, O. (2004), "Challenges and Opportunities of the legal regulation of employment and working conditions Youth", *Visnyk Akademiyi pravovykh nauk Ukrayiny*, vol. 4 (39), pp. 206.

Стаття надійшла до редакції 20.02.2014 р.

*Н. В. Семенченко,
д. е. н., доцент, професор кафедри теоретичної та прикладної економіки,
Національний технічний університет України "КПІ"*

ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

*N. Semenchenko,
Doctor of Economics, docent, Professor of the Department of Theoretical and Applied Economics,
National Technical University of Ukraine "KPI"*

ECONOMIC EFFICIENCY OF ORGANIZATIONAL DEVELOPMENT OF ENTERPRISE

Зазначено, що ефективність — категорія складна, багатофакторна, мультиатрибутивна, нелінійна у тому сенсі, що розкладання підсумкової ефективності на лінійні причинно-наслідкові залежності між окремими показниками в системі, які характерні для наведених класичних систем оцінювання, є грубим наближенням і відображає суб'єктивну точку зору розробника на бізнес-модель організації. Досліджено, що на практиці процеси розвитку організації та людських ресурсів доволі складно виокремити в загальній діяльності організації, оскільки результат важко формалізувати, виміряти та оцінити (людський капітал організації, рівень розвитку організаційної культури), тому зазвичай вимірюються тільки ті результати, які можна виміряти та оцінити. Доведено необхідність використання математичних моделей як більш раціональних та логічних. Для обчислення ваги якісних показників запропоновано використовувати метод експертних оцінок, але з урахуванням складності доказу переважної більшості критеріїв і показників ефективності, які часто є. Враховано мультирівневу структуру розвитку, оскільки трансформація організації в цілому (холістична перспектива) забезпечується та підтримується індивідуальною та груповою участю у процесі, що іноді може заважати одне одному.

It is noted that the effectiveness — complicated, multifactorial, multi-attributive, non-linear in the sense that the final decomposition efficiency on linear cause-effect relationships between the various parameters in the system which are typical for the following of classical systems of assessment) is a flagrant approximation and reflects the subjective opinions of the developer on the business model of organization. It is investigated that in practice the processes of organization and human resources are difficult to distinguish in the general activities of the organization, because it is difficult to formalize the result, measure and evaluate (the human capital of the organization, the level of organizational culture), so it is usually measured only those results which can be measured and evaluated. It is proved the necessity of using mathematical models as a rational and logical. To calculate the loss of quality indicators is proposed to use the method of peer review, but given the complexity of the proof of the vast majority of benchmarks and performance indicators which are often available. It is taken into account multi-level structure of development as the transformation of the organization as a whole (holistic perspective) is provided and maintained by individuals and groups to participate in the process that sometimes can interfere with each other.

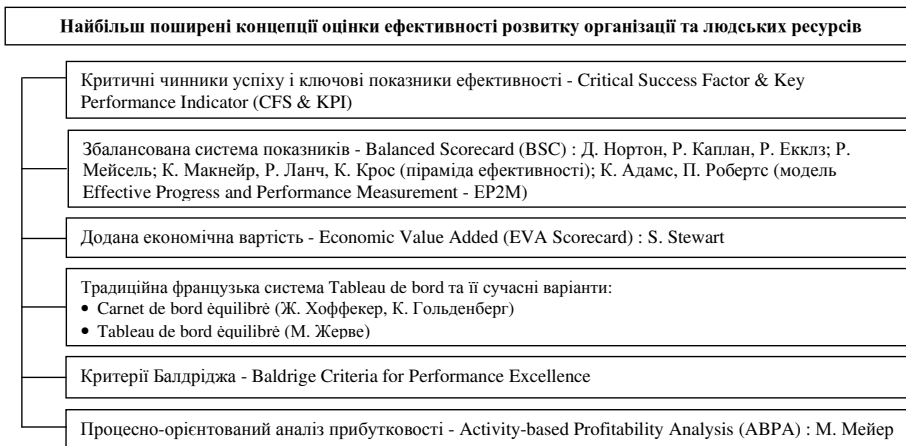
Ключові слова: ефективність, мультиатрибутивність, критерії, структура, холістична перспектива, дисфункція, раціональність, трансформація.

Key words: efficiency, multi-attributiveness, criteria, structure, holistic perspective, dysfunction, rationality, transformation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

На сучасному етапі у вітчизняних та іноземних дослідженнях дуже багато уваги приділяється питанням розвитку організації та кадрового потенціалу. Організаційний розвиток розглядається не як стихійний процес, а свідомо направлений та керований, передбачає наявність діагностичних та сигнальних систем, які дозволяють оцінити процес і результат перетворень відповідно до цілей організації, її ефективного розвитку і

людських ресурсів. Актуальність дослідження інституційного аспекту оцінювання ефективності розвитку організації зумовлено розривом між теоретичними розробками і реально досягнутими результатами у сфері оцінювання ефективності організаційного розвитку. До того ж й дотепер не вдалося досягти суттєвих результатів в управлінні процесами реструктуризації, успіх проведення якої безпосередньо залежить від організаційного розвитку компанії.

— зниження придатності показників, які викликані здатністю фіксувати високий або низький рівень ефективності;

— складності застосування показників до компенсацій персоналу. Так відбувається підміна понять — "оцінювання ефективності" насправді підмінюється поняттям "оцінювання показників ефективності".

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Ефективність — категорія складна, багатофакторна, мультиатрибутивна, нелінійна у тому сенсі, що розкладання підсумкової ефективності на лінійні причинно-наслідкові залежності між окремими показниками в системі, які характерні для на-

Рис. 1. Концепції оцінювання ефективності розвитку організації та людських ресурсів

Необхідність дослідження з позицій інституційного підходу також зумовлена системою оцінювання ефективності розвитку організації, що інтегрується, фінансовими та не фінансовими, оперативними і стратегічними показниками, виступає інститутом організаційної пам'яті та організаційних знань, впливаючи несемертично на процеси розвитку в організації.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ

В управлінській практиці відомо чимало концепцій оцінювання ефективності, найвідоміші серед яких подано на рис. 1. Проте, незважаючи на розвиток систем виміру та оцінювання ефективності, які досліджувалися в роботах Р. Екклза [1], Р. Каплана та Д. Нортон [2], проблема адекватної оцінювання ефективності реструктуризації залишається невирішеною.

ПОСТАНОВКА ЦІЛЕЙ

Насамперед необхідно з'ясувати відмінності між поняттям самої ефективності та ефективністю її показників. Так, серед основних недоліків наявних систем оцінювання ефективності вважають такі [3]:

- перевантаженість різноманітними показниками (в окремих компаніях до 50—60);
- велика кількість нефінансових показників, які не містять інформацію про фінансову ефективність у майбутньому;
- приватний характер нефінансових показників, який не дозволяє поширювати їх на всю компанію;

ведених класичних систем оцінювання, є грубим наближенням і відображає суб'єктивну точку зору розробника на бізнес-модель організації [4]. Врахуємо той факт, що на практиці процеси розвитку організації та людських ресурсів доволі складно виокремити в загальній діяльності організації. Результат важко формалізувати, виміряти та оцінити (людський капітал організації, рівень розвитку організаційної культури), тому зазвичай вимірюються тільки ті результати, які можна виміряти та оцінити. У таких випадках застосовуються саме математичні моделі як більш раціональні та логічні. Для обчислення ваги якісних показників найчастіше пропонується використовувати метод експертних оцінок, але варто врахувати складність доказу переважної більшості критеріїв і показників ефективності, які часто є. Саме тому ми пропонуємо оцінювати напрями реструктуризації за допомогою інтелектуальних технологій.

У такому випадку пропонується використати раціональний підхід до реструктуризації, у межах якого реорганізація розглядається як результат свідомого раціонального вибору. Раціональним вважається суб'єкт управління, який здійснює реструктуризацію і впливає на персонал відповідно до визначеної мети та напрями реструктуризації. Раціональними є і співробітники компанії, що приймають на себе відповідальність за досягнення визначених показників. Разом із цим враховано певне обмеження раціональності, яке обумовлене політичним характером державних процесів (боротьба за владу, особисті інтереси, корупція); обмеженістю ресурсів-матеріальних та моральних; поведінкою економічних суб'єктів та випадковістю, яка пов'язана із виживанням організації (природний відбір, теорія випадкових трансформацій [5]).

Нами також враховано й мультирівневу структуру розвитку, оскільки реструктуризація організації в цілому (холістична перспектива) забезпечується та підтримується індивідуальною та груповою участю у процесі, що іноді може заважати одне одному. У цьому сенсі реструктуризація є результатом багатьох циклів розвитку процесу або його деградації на різноманітних рівнях та між ними. Тому ще одним чинником розробки стратегії реструктуризації та практичної моделі вибору напрямків є дослідження розвитку організації у динамічному оточенні.

Іноземні фахівці для визначення "розвитку організації", використовують декілька напрямів досліджень:

Рис. 2. Схема інтеграції системи цінностей в управлінні процесом реструктуризації

Таблиця 1. Моделі управління розвитком

Автор 1	Модель 2
А. Даун: «Рушійні сили росту» (1967) [9]	Одна із найбільш ранніх моделей, виникла на прикладі урядових комітетів. Описавши чотири різних шляхи виникнення комітетів, Даун запропонував три основних стадії росту і розвитку організації: 1. Боротьба за автономію: виникає до формального народження або відразу ж після нього. Вона характеризується прагненням знайти законність і необхідні ресурси у навколишньому середовищі для досягнення «порогу виживання». 2. Стрімке зростання: включає швидке розширення, де вітаються інновативність і креативність. 3. Уповільнення: характеризується уточненням і формалізацією правил і процедур. Ця модель представляє розвиток урядових організацій від встановлення обґрунтованості їх існування до інновацій і розширення, а потім до формалізації та контролю
Г. Ліппітт та У. Шмідт: «Управлінська участь» (1967) [10]	Одна з перших моделей життєвих циклів організації, що працює в приватному секторі. Корпорації проходять три стадії у розвитку: 1. Народження: створення управлінських систем і досягнення життєздатності. 2. Юність: розвиток стійкості і репутації. 3. Зрілість: досягнення унікальності та здатності до пристосування у змінюваніх умовах роботи. Описує шість основних завдань управління, які змінюються від стадії до стадії
Б. Скотт: «Стратегія і структура» (1971) [11]	Описує три окремих типи організації в історичній послідовності. Фірми розвиваються від неформальної («шоу однієї людини») до формалізованої бюрократії, а потім – до різноманітних промислових конгломератів
Л. Грейнер: «Проблеми лідерства на стадіях Еволюції і Революції» (1972) [12]	Майбутнє організації визначено її організаційною історією більшою мірою, ніж зовнішніми силами. На доказ цьому Л. Грейнер спирається на теорію європейських психологів про те, що поведінка визначається попередніми подіями, а не майбутнім. Переносючи цю аналогію на організаційний розвиток, він обговорює низку стадій, через які повинні пройти компанії, що розвиваються. Таким чином, життя організації полягає в просуванні компанії через стадії, де кожен еволюційний період створює його власну революцію. Революція – бурхливий період у розвитку організації, що вимагає серйозного перегляду методів управління. Шлях організації з однієї стадії свого розвитку до наступної лежить через подолання відповідної кризи певного перехідного періоду
У. Торберт: «Ментальність членів організації» (1974 р.) [13]	Організаційний розвиток тісно пов'язаний з розвитком почуття спільності персоналу. Розвиток відбувається від індивідуальності і дифузності груп до почуття приналежності і причетності до колективу. При цьому не уточнюються механізми розвитку
Ф. Ліден: «Функціональні проблеми» (1975) [14]	На стадіях свого розвитку організації мають різні функціональні проблеми – адаптація до навколишнього середовища, придбання ресурсів, досягнення цілей та підтримка зразків поведінки. Перше, на чому фокусується нова організація – це адаптація і завоювання своєї ніші в мінливому зовнішньому середовищі. В основному це досягається через інновації. Друге – це придбання ресурсів, розвиток методів роботи та процедур. Третє – надається особливе значення постановці цілей та отримання прибутку. На четвертій стадії надається значення підтримці поведінкових патернів та інституціалізації структури
Д. Кац і Р. Кан: «Організаційна структура» (1978) [15]	Модель розвитку організації на ретельній розробці організаційної побудованої структури, відповідно з цим пропонуються три основних стадії розвитку – стадія простих систем, стійка стадія організації і стадія розробки структур. Соціальні організації стали розглядатися як «відкриті» системи, які характеризуються взаємодією із зовнішнім середовищем. Головні передумови успіху організації відшукуються не всередині, а поза нею. Розуміння того, що організації є складні відкриті системи, що складаються з декількох взаємозалежних підсистем, виконує функцію методологічного принципу організації та аналізу даних, отриманих в результаті діагностики конкретної організації
І. Адізес: «Теорія життєвих циклів організації» (1979) [16]	Еволюційно-телеологічна модель організаційного розвитку, розглядає цикли організації як аналог процесів у розвитку біологічного організму. Процес організаційного розвитку уявляється як природний, поетапний і запрограмований, що передбачає неминуче і поетапне проходження організації в ході розвитку ряду обов'язкових фаз (стадій). У концепції вказується на неможливість перестрибування через зазначені фази. Ця теорія концентрує увагу на двох найважливіших параметрах життєдіяльності організації: гнучкості і керованості
Дж. Кімберлі: «Зовнішній соціальний контроль, структура роботи та відносини з навколишнім середовищем» (1979) [17]	Ґрунтується на вивченні створення і розвитку медичних шкіл. Перша розпізнавана стадія виникає ще до фактичного створення організації. На цій стадії відбувається вибудовування ресурсів і формування майбутньої ідеології. Все це призводить до переходу на другу стадію розвитку, що включає вибір «головних схем переміщення», найм персоналу. Третя стадія включає формування організаційної ідентичності. На четвертій стадії правила стають більш ригідними, структура – формалізованою, організація стає більш консервативною і передбачуваною у відповідь на тиск зовнішнього середовища
Р. Куїнн і К. Камерон: «Інтегративна модель» (1983) [18]	Узагальнює описані вище моделі. Основний акцент у виділенні чотирьох стадій розвитку зроблено на ефективності діяльності організації та прийнятих критеріях на різних стадіях
С.Д. Бушуєв і Н.С. Бушуєва «Матрична модель збалансованого організаційного розвитку» (2002) [19]	Специфіка моделі визначається наміром розширити модель системи збалансованих показників (Р. Нортон, Д. Каплан) на багаторівневу структуру організації. У процесі розширення методи проактивного управління забезпечують баланс розвитку напрямів діяльності та рівнів організації. Модель проактивного управління будується на уявленні життєвого циклу, що має сім точок біфуркації, які провокують певні кризові явища у процесі розвитку організації.

організаційне зростання — "organizational growth", організаційний розвиток — "organizational development", організаційне проектування "organizational design" побу- дова організацій "organizational construction" — кожний з яких має свою специфіку досліджень (моделі, методи, механізми), проте можна виділити загальне ядро [6].

Розглядати організацію у термінах "особистості" (коли розвиток організації зіставляється з розвитком людини) почали ще з 60-х років ХХ ст. Дж. Гарднер [7] та А. Грейнер [8], стверджували, що всі організації індивідуальні у своєму розвитку і психологічний вік організації може значно відрізнятись від фізичного віку. А. Грейнер проаналізував етапи розвитку різноманітних організацій і довів, що нині побільшало "смертей" організацій.

Такі доводи суттєвою мірою вплинули на наше дослідження, змусивши розглянути й таке поняття як "життєві цикли організації". Особливо важливим для дослідження процесів реструктуризації є, насамперед, те, що стадії розвитку організації — це періоди життя організації в межах однотипних ціннісних настанов, які фіксують особливості управлінських задач керівництва (рис. 2). Періоди, коли організація принципово змінює цінності та орієнтацію, є фазами розвитку організації.

Потрібно враховувати логіку розвитку організації, виходячи з якої можна встановити механізми раціонального розвитку, які ґрунтуються на "раціональності" діяльності менеджерів, що розробляють і реалізують проекти реконструкції організації. При цьому нами встановлено, що будь-які дисфункції та збої у процесі реструктуризації пояснюються або дефектами вихідного проекту, або помилками, які були допущені під час його реалізації.

Також слід спиратися на логіку організаційного розвитку виходячи з уявлень організації як квазіприродної системи, що сама організовується.

Отже, нами було проведено аналіз "суб'єктно-раціоналістичного" та "природно-об'єктивістського" законів з виявленням їх недоліків.

Зазначимо, що впровадження проектів розвитку організації без урахування природних процесів може привести до порушення функціонування, і до знищення організації. Інакше кажучи, виникає проблема "організаційної цілісності". Такі параметри, як вік та історія організації, розмір організації, характер її діяльності, технології, розташування організації, навколишнє середовище, людський фактор, організаційні цінності, що розділяються співробітниками, стиль управління безумовно, враховуються під час планування організаційного розвитку та безпосередньо реструктуризації. Нами вибрано основні моделі розвитку організацій, створених в різний час, якими ми користувалися у роботі (табл. 1). Кожна з цих моделей пропонує різні підстави для управління розвитком.

Загальним висновком усіх наведених моделей є сутність розвитку — найвищого типу руху і зміни в природі і суспільстві, який пов'язаний з переходом від однієї якості (стану) до іншої, від старого — до нового [6].

На початку організаційні зміни обумовлені вибором стратегічного напрямку, який необхідно конкретизувати, наступною йде необхідність у розвитку організаційної кооперації та координації, і вже на вищій стадії розвитку організації починає відчуватися гостра потреба у зміні форм колективної роботи та створенні команд. Після цієї стадії виникає загроза "організаційної втоми", подолати яку можна тільки через трансформацію організації в цілому.

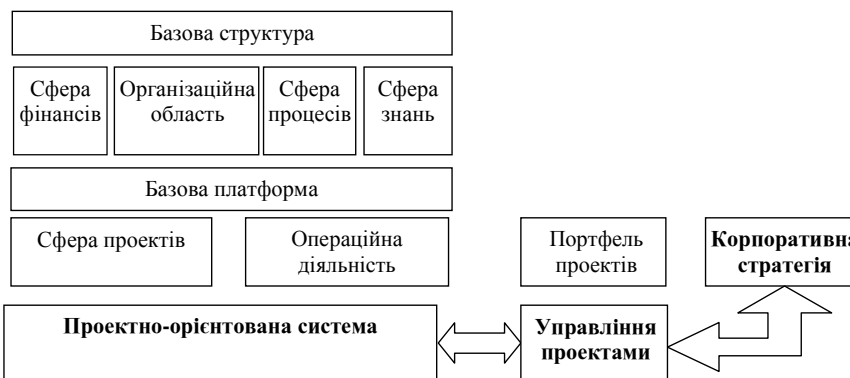

Рис. 3. Місце системи управління реструктуризацією в структурі організації

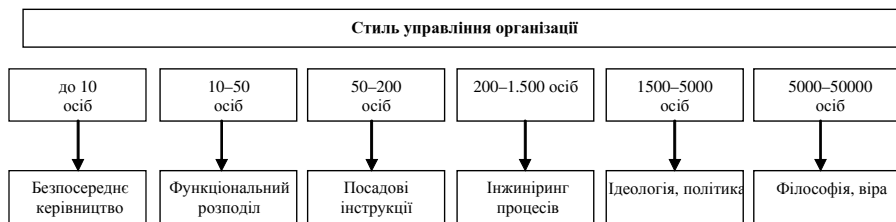

Рис. 4. Стилі управління організації

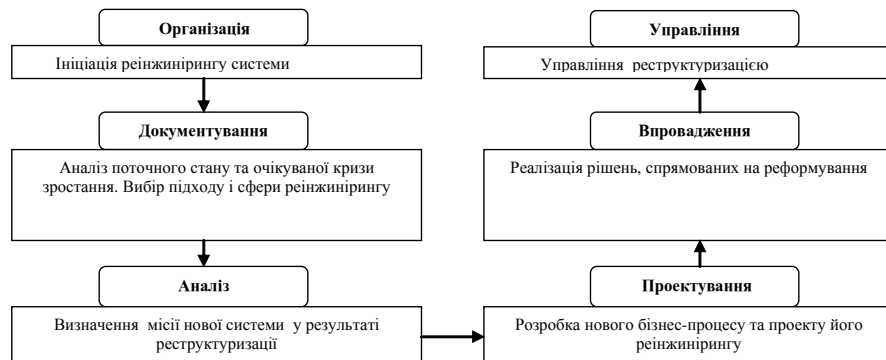

Рис. 5. Послідовність кроків реакції на кризу керівності

У процесі такої трансформації (реструктуризації) може виникнути організація, схожа на ту, в надрах якої вона зародилася, тобто організація з "традиційною" структурою. Але може виникнути й організація з "рефлексивною" структурою, в якій враховано весь накопичений досвід і в якій може виникнути механізм самонавчання організації. Усі ці кроки розвитку пов'язані з виникненням кризових (з точки зору динаміки розвитку) явищ. У точках криз системна динаміка підтримується специфічними моделями і методами, які розглядаються як інструменти стратегічного розвитку.

Рекомендовані стилі управління, що є кількісно залежними, мають орієнтовний характер і можуть змінюватись від виду бізнесу і його інновативності, рівня конкурентної боротьби на ринках компанії, технологічної

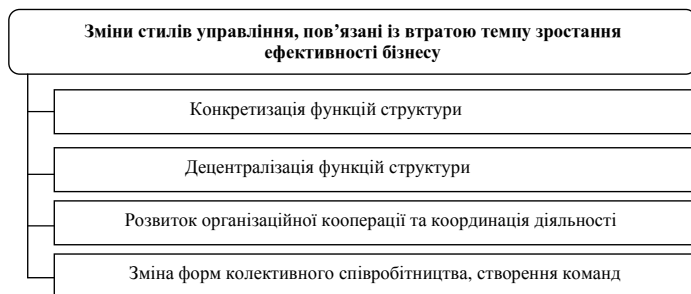

Рис. 6. Зміни стилів управління

складності та зрілості організацій в предметній області, а також систем управління.

Зазначимо, що прийняття рішення в точках біфуркації залежить від послідовності дій, які впливають на кризу керуваності (рис. 5).

Стратегіями розвитку — диверсифікацією і децентралізацією — обумовлена і системна динаміка розвитку бізнесу компанії, що реструктурується, тому важливо враховувати нелінійні ефекти, зумовлені необхідністю організаційних перебудов.

Зазначимо, що між процесом розвитку організацій та застосовуваних стилів управління організаційних структур (рис. 6), виробництва продуктів і послуг існує взаємозв'язок. У деяких випадках завершення життєвого циклу розвитку продукту провокується припиненням розвитку бізнес-процесів організації, а розвиток процесів припиняється внаслідок завершення життєвого циклу продукту. Як наслідок — або процес змінюється через реінжиніринг, виходячи на новий етап, або припиняється.

Необхідність реструктуризації в організаціях виникає незалежно від того, якої ідеології розвитку вони дотримуються і за рахунок якої парадигми управління визначають домінуючу свого функціонування. Однак від того, як буде здійснюватись процес реструктуризації, залежить "вік-зрілість" та ефективність функціонування будь-якої організації [7].

ВИСНОВКИ

Доведено, що реструктуризація як процес суттєво впливає на формування стратегічного розвитку підприємства та його ефективність. Це зумовлено тим, що основні цілі операційної стратегії — забезпечення високих темпів реалізації продукції, зростання операційного прибутку та підвищення конкурентної позиції підприємства — пов'язані з тенденціями розвитку відповідного товарного ринку (споживчого або факторів виробництва). Якщо загальна стратегія реструктуризації та операційна діяльність не збігаються, остання корегується відповідно до організаційних планів щодо реформування та підвищення ефективності діяльності підприємства у відповідному ринковому сегменті.

Література:

- Каплан Р. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию / Р. Каплан, Д. Нортона. — М.: "Олимп-Бизнес". — 2003. — 210 с.
- Экклз Р. Манифест революции в оценке работы компаний. Изменение результативности компаний / Р. Экклз. — М.: Альпина Бизнес Букс. — 2006. — С. 32-51.
- Мейер М. Оценка эффективности бизнеса. Что будет после Balanced Scorecard / М. Мейер. — М.: Вершина. — 2004. — 272 с.
- Катунина И.В. Оценка эффективности развития организации и человеческих ресурсов: институциональный аспект. / И.В. Катунина // [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.imek.org/?q=node/1360>
- Hannan M.J. Structural inertia and organizational change / M.J. Hannan, J. Freeman. — American Sociological Review, — 1984. — 49 vol. — P. 149-164.
- Холл Р.Х. Организации: структуры, процессы, результаты / Р.Х. Холл. — СПб.: Питер, — 2001. — 509 с.
- Gardner John. Self-Renewal: The Individual and the Innovative Society / J. Gardner. — Evanston, 111.: Harper, — 1963. — P. 141.
- Greiner L. E. Patterns of Organization Change / Larry E. Creiner // Harvard Business Review. — 1967. — С. 119—120.
- А. Даун: "Рушійні сили росту" (1967).
- Г. Липпітт та У. Шмідт: "Управлінська участь" (1967).
- Б. Скотт: "Стратегія і структура" (1971).
- А. Грейнер: "Проблеми лідерства на стадіях Еволюції і Революції" (1972).

- У. Торберт: "Ментальність членів організації" (1974 р.).
- Ф. Ліден: "Функціональні проблеми" (1975).
- Д. Кац і Р. Кан: "Організаційна структура" (1978).
- І. Адізес: "Теорія життєвих циклів організації" (1979)
- Дж. Кімберлі: "Зовнішній соціальний контроль, структура роботи та відносини з навколишнім середовищем" (1979).
- Р. Куїні і К. Камерон: "Інтегративна модель" (1983)
- С.Д. Бушуєв і Н.С. Бушуєва "Матрична модель збалансованого організаційного розвитку" (2002).

References:

- Kaplan, R. (2003), Sbalansirovannaja sistema pokazatelej. Ot strategii k dejstvuju [The Balanced Scorecard. From strategy to action], "Olimp-Biznes", Moscow, Russia.
- Jekklz, R. (2006), Manifest revoljucii v ocenke raboty kompanij. Izmenenie rezul'tativnosti kompanij [Manifest revolution in evaluating the work companies. Changing the effectiveness of companies], Al'pina Biznes Buks, Moscow, Russia.
- Mejer, M. (2004), Ocenka jeffektivnosti biznesa. Chto budet posle Balanced Scorecard [Evaluating the effectiveness of the business. What will happen after the balanced scorecard], Vershina, Moscow, Russia.
- Katunina, I.V. (2009), Ocenka jeffektivnosti razvitija organizacii i chelovecheskih resursov: institucional'nyj aspekt [Evaluating the effectiveness of organizational development and human resources: the institutional aspect], available at: <http://www.imek.org/?q=node/1360> (Accessed 11 March 2014).
- Hannan, M.J. (1984), "Structural inertia and organizational change", American Sociological Review, vol. 49, pp. 149—164.
- Holl, R.H. (2001), Organizacii: struktury, processy, rezul'taty [Organizations: structures, processes, results], Piter, Saint Petersburg, Russia.
- Gardner, J. (1963), Self-Renewal: The Individual and the Innovative Society, Harper and Row, N.Y. USA.
- Greiner, L. E. (1967), "Patterns of Organization Change", Harvard Business Review, pp.119-120.
- Daun, A. (1967), Rushijni syly rostu [The driving forces of growth], Harper and Row, N.Y. USA.
- Lippitt, H. and Shmidt, U. (1967), Upravlins'ka uchast' [Management involved], University Associates, San Diego, USA.
- Skott, B. (1971) "Strategy and structure", Stages of Corporate Development, vol. 9371—294, pp. 125—131.
- Hrejner, L. (1972), "Challenges of leadership on the stages of evolution and revolution", Harvard Business Review, pp.37—46
- Torbert, U. (1974), Mental'nist' chleniv orhanizatsii [Mentality members of organization], Columbia University Press, N.Y. USA.
- Liden, F. (1975), "Functional problems", Administrative Science Quarterly, Vol.20, №1, P. 59—70.
- Kats, D. and Kan, R. (1978), "The organizational structure", Academy of Management Journal, vol.31(2), pp. 257—279.
- Adizes, I. (1979), Teoriia zhyytievkykh tsyklyv orhanizatsij [The theory of life cycles organizations], Organizatsijnyj Dynamics, vol. 8, pp. 3-25.
- Kimberli, Dzh. (1979), Zovnishnij sotsial'nyj kontrol', struktura roboty ta vidnosyny z navkolyshnim seredovyschem [External social control, structure of work and relationship with the environment], JosseyBass, S.Francisgo, USA.
- Kuinn, R. and Kameron, K. (1983), "Integrative model", Management Science, vol.29, pp. 33—51.
- Bushuiev, S.D. and Bushuieva, N.S. (2002), Matrychna model' zbalansovanoho orhanizatsijnoho rozvytku [The matrix model of balanced organizational development], KNUBA, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 28.01.2014 р.

Є. Г. Карташов,
кандидат філософських наук, Народний депутат України

АНАЛІЗ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ПОЛОЖЕНЬ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТІЙКОСТІ РЕГІОНАЛЬНИХ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

E. Cartashov,
PhD, Member of Parliament of Ukraine

ANALYSIS OF FUNDAMENTAL PROVISIONS OF STATE REGULATION OF REGIONAL STABILITY
OF ECOLOGICAL AND ECONOMIC SYSTEMS

На основі фундаментального аналізу узагальнено теоретичні засади формування державного регулювання стійкості регіональних еколого-економічних систем.

On the basis of fundamental analysis are summarized theoretical base of state regulation of the stability of regional ecological-economic systems.

Ключові слова: державне регулювання, екологія, економічна система, регіон, стійкість.
Key words: government regulation, environmental, economic system, region, stability.

ВСТУП

В Україні спостерігаються тенденції актуалізації проблеми екологічно сталою природокористування, яке б забезпечувало поєднання високої продуктивності використання природних ресурсів з максимальним збереженням і збільшенням їх корисних властивостей та якостей. Особливої значущості набувають розробки, пов'язані з визначенням найбільш виважених способів економічно продуктивного, соціально-ефективного і екологічно-орієнтованого господарювання та відповідного інституціонального забезпечення. Потребує вирішення проблема незадовільного інституціонального середовища у сфері природокористування, яка призводить до розбалансування соціально-економічних відносин щодо раціонального використання природних ресурсів. Враховуючи існуючі характеристики природоресурсної привабливості України та її регіонів, необхідним стає формування нового управлінського інструментарію, який побудовано на сучасних природоресурсних відносинах. При цьому, визначення довгострокових цілей держави має виходити з пріоритету саме екологічної складової, що обумовлено не лише чинними процесами глобалізації та орієнтацією України на євроінтеграцію, а, передусім, масштабом накопичених екологічних проблем, які ставлять під загрозу не тільки подальше зростання вітчизняної економіки, її стабільність і збалансованість, але й перспективи існування нації. Таким чином, реалізація державного регулювання у сфері використання природних ресурсів має ґрунтуватися на результатах сучасних досліджень у системі "суспільне виробництво — природа", і, які визначають сутність сучасної концепції управління у сфері природокористування та охорони навколишнього середовища, яка визначає першочерговим завданням необхідність гармонізації відносин людини і навколишнього середовища.

Загострення екологічних проблем та проблем, пов'язаних з раціональним використанням ресурсів обумовили широке висвітлення теоретико-методологічних та методичних підходів до управління природокористуванням, зокрема у роботах О. Бадацького, Б. Буркинського, О. Веклич, Т. Галушкіної, А. Гринів, Б. Данилишина, О. Дація, С. Дорогунцова, І. Драгана, Т. Іванової, О. Кашенко, А. Мельника, Н. Пахомової, О. Рюміної, В. Сабаша, В. Степанова, О. Теліженка, В. Трегобчука, Ю. Туниць, С. Харічкова, Є. Хлобистова та ін. Проте подальшого розроблення потребують питання щодо трансформації системи управління природокористуванням в аспекті узгодження еколого-економічних інтересів.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Основною метою статті є обґрунтування теоретичних засад державного регулювання стійкості регіональних еколого-економічних систем.

РЕЗУЛЬТАТИ

Екологічні проблеми, на стику управлінської, економічної і природної систем, без сумніву, є комплексними та у багатьох випадках містять у собі невизначений, у своїй основі, результат. У зв'язку з цим необхідним вбачається аналіз проблем цього роду, що посідає суміжне положення між суспільними й природничими науками. Наукова громадськість незмінно звертається до базових принципів неокласичного напрямку в економічній науці [5].

У період свого становлення державне регулювання у сфері природокористування стикалося з безліччю економічних доктрин. Тому для того, щоб дати оцінку сучасним науковим позиціям та судженням необхідно дослідити генезу природокористування. При цьому оцінку теорій доцільно здійснювати в контексті їх вихідної концептуальної схеми, моделі постановки проблем й їхнього розв'язання, методів дослідження, які панували у конкретний історичний період.

Слід зазначити, що існує тісний взаємозв'язок між науковою теорією (суспільні, фізичні, природні науки) і соціальною еволюцією суспільства. За всіх часів соціальні, культурні й політичні фактори впливали на те, як наукове дослідження ставить проблемні питання природного й суспільного характеру, як наука намагається пояснити феномени природи та суспільства. При цьому наукова позиція щодо проблем природокористування та охорони навколишнього природного середовища змінюється одночасно з еволюцією в суспільстві й природному світі.

Представники класичної політекономії залишили як спадщину для майбутніх дослідників ідеї, багато з яких залишаються актуальними й до цих днів звертаються у сучасних дискусіях з екологічних проблем. Класична політекономія підкреслювала силу і можливості ринку в стимулюванні економічного зростання, інновацій, але зберігала песимістичне ставлення щодо перспектив саме довгострокового зростання. Економічне зростання розглядалося лише як тимчасова фаза між двома станами стабільної рівноваги, а кінцева позиція відображає наявність рівня стійкого, проте малопродуктивного стану [2].

Серед засновників цього напрямку необхідно відзначити праці Адама Сміта (1723—1790 рр.), який розробив доктрину так званої "невидимої руки". Він стверджував про наявність обставин, за яких особисто-корислива, розважлива поведінка індивідів може задовільнити їх індивідуальні потреби, проте вони також здатні посприяти реалізації інтересів суспільства загалом. На його думку, роль держави була важлива лише в сенсі того, що їм надавалися функції так би мовити "нічного сторожа" (національна оборона, правопорядок, освіта). У свою чергу для соціально-економічного прогресу необхідно забезпечити

можливість для суб'єктів економічних відносин діяти в умовах вільних, конкурентних ринків.

Давід Рікардо (1772—1823 рр.) і Томас Мальтус (1766—1834 рр.) як й А. Сміт, мали песимістичний погляд щодо перспектив довгострокового економічного зростання. Вони виражали своє екологічне мислення з точки зору обмеженості якісних родючих сільськогосподарських земель, і як наслідок, зменшення прибутковості у виробництві продуктів землеробства. Для Мальтуса абсолютна нестача родючої землі означала, що в міру збільшення народонаселення відбувається зниження продовольчого забезпечення на душу населення. Причина цього полягає у зниженні прибутковості в аграрному секторі. Для того, щоб рівень життя не досяг зубожіння, він вважав, що населення має вжити заходів зі скорочення народжуваності.

У більш складній моделі Д. Рікардо, можливості економічного зростання поступово вичерпуються внаслідок обмеженості природних ресурсів. Зниження прибутковості є наслідком не стільки абсолютної нестачі природних ресурсів, скільки того факту, що наявні землі різняться за якістю, і люди змушені освоювати менш продуктивні землі. Така модель припускає, що все господарство функціонує як гігантська компанія, що здійснює валовий збір сільськогосподарської продукції за допомогою додавання однорідних часток капіталу й праці до постійної кількості угідь землі різної якості.

Необхідно зазначити, що відсутність технічного прогресу в моделі означає, що динаміка валового продукту в умовах зменшення доходів залишається незмінною. Технічні нововведення могли б покращити динаміку валового продукту, забезпечуючи збільшення продукції і відшкодування матеріальних витрат, але не в змозі ліквідувати тенденцію до зниження прибутковості.

У свою чергу Джон Стюарт Мілль (1806—1873 рр.) представляв економічний прогрес з позиції змагання між змінами в технічній сфері та зниженням прибутковості в сільському господарстві. Проте на відміну від інших представників класичної політекономії він ставився до віддалених перспектив з певною долею оптимізму. Він обгрунтував тезу про здатність технічного прогресу забезпечити більшу частину матеріальних запитів і потреб суспільства, завдяки чому останнє набуло можливості щодо реалізації завдань і реалізації освітніх та інших соціальних цілей.

Протягом XIX ст. відбулися фундаментальні зміни в традиційних положеннях класичної політекономії, які були реалізовані у таких найбільш вагомих напрямках: неокласичному, гуманістичному та марксистському.

Карл Маркс (1818—1883 рр.) сприйняв та розвинув трудову теорію вартості представників класичної політекономії (праця розглядалася єдиним джерелом створення чистого економічного продукту). Він мав песимістичні прогнози щодо майбутніх життєвих стандартів для робітничого класу в умовах капіталістичного суспільства. Відповідно до теорії К. Маркса, економісти-класики не визначили місце економічної організації капіталістичного типу в її історичному контексті. Він спробував сформулювати загальну модель товарного виробництва, що характеризувала виробництво товару як суспільне взаємовідношення. Історія повинна трактуватися як діалектичний феномен, процес, при якому постійно спостерігається конфлікт у сфері виробничих сил, і ці протиріччя повинні бути розв'язані революційним шляхом [2]. На його думку, прогрес є процесом природного розвитку, який є невід'ємною частиною історії людства. Сам прогрес визначався з позиції матеріального і технічного просування вперед, що стає можливим завдяки використанню природних ресурсів в інтересах людства. Він розглядав політичну державу як силу, що стоїть відокремлено від природи, створену як альтернатива природному навколишньому середовищу. Освоєння природи людиною повинне здійснюватися за допомогою науки, так, щоб прихована вартість перетворилася в споживчу. Проте деякі дослідники марксизму вказують, що К. Маркс першочергову увагу приділяв і вказував на важливість виробничого процесу, а також на те, що стійкий базис для будь-якого суспільства може бути гарантований, якщо система виробництва здатна до самовідтворення. У цьому сенсі, можна стверджувати, що К. Маркс застосував підхід матеріального балансу.

Починаючи з 1870 р., стрімко почала розвиватися неокласична економічна думка, яка з часом стала одним з провідних напрямів у сфері природокористування. Трудова теорія вартості була відкинута й ціна продукту стала розглядатися не як вартість робочої сили, а з позиції його рідкості, що забезпечило можливість одночасного аналізу обох сторін, що діють на ринку. Взаємодія пропозиції та попиту встановлювала рівноважну ринкову ціну товару. Економічна діяльність розглядалася як результат взаємодії між продуктивною працею й перевагами індиві-

дуальних покупців.

При цьому передбачалося, що неокласична теорія буде мати нейтральний і вільний від суб'єктивних оцінок характер. Ключовою метою було формулювання законів, які б регулювали економічну діяльність. Економічно активні індивіди розглядалися з позиції прагнення задовільнити потреби. Такий пошук також вважався фактором поліпшення суспільного добробуту. Отже, сутністю неокласичного напрямку стала специфічна модель природи людини-раціональної й зосередженої на особистих інтересах особистості. В сучасній версії в центрі моделі перебувають практична особистість, схильна до економії, що діє на основі зваженої оцінки того, що може виявитися корисним.

Основне положення економіки благоденства прагнуло узаконити раціональну поведінку як суспільно бажану, а також знайти пояснення необхідності посередництва й втручання з боку держави з метою поліпшення умов, за яких індивіди здійснюють вибір. Таке втручання вбачається особливо виправданим за умов прояву недоліків ринку, коли стає очевидним, що останній не здатний максимально покращити суспільний добробут. Типовою для неокласичної школи є оцінка держави як етичного посередника, який зобов'язаний тільки тоді втручатися дію ринкового механізму, коли потрібен захист суспільних інтересів, збалансування взаємовідношення колективної етики та індивідуального раціоналізму.

Представники гуманістичної парадигми на противагу моделі "прагматичної людини" обгрунтували підхід з поведінкової психології, що підкреслює факт існування ієрархії потреб замість банальної схеми здатних до заміни бажань. Прихильники гуманістичної концепції наголошують на тому, що переваги не є статичними, незалежними, ізольованими й визначаються генетикою. Разом з тим, потреби, переваги, смаки є взаємозалежними та згодом можуть змінюватися, оскільки на них впливає мінлива культура.

Період кінця 1920-х — початку 1930-х років, що відзначався глибокою світовою економічною кризою, яка супроводжувалася масовим безробіттям, призвів до формулювання постулатів кейнсіанської політекономії з її особливим акцентом на посередництві з боку держави та циклічне балансування державного бюджету. У 1950-х роках економічне зростання знову стало на порядок денний в економіці й політиці. Економічне зростання, стимульоване технічними нововведеннями, здавалося, забезпечує безмежний прогрес. Проте в 1960-ті роки відбулася інтенсифікація забруднень навколишнього природного середовища, чим спричинило, починаючи з 1970 року новий світоглядний підхід, який набув форми регулювання природокористування. Мовою оригіналу це виглядає як "environmentalism", що можна перекласти як активну боротьбу за чистоту навколишнього середовища [1].

На сьогодні можемо виділити кілька основних підходів щодо глобальної природокористування, діапазон яких коливається від сприяння ринку й зростання, рушійною силою якого виступають технологічні інновації (що може нести загрозу навколишньому середовищу) — до керованих консервації природних ресурсів й економічного зростання, а також крайніх позицій, що докорінно відкидають економічне зростання.

Базуючись на ідеології захисту природного середовища регулювання природокористування визначилося як окремий напрям державної політики та наукової думки. Одні вчені розглядали її як сприятливий шанс адаптації екологічних систем до курсу на економічне зростання у рамках модифікованих моделей економічного розвитку.

Друга позиція передбачала прискорення темпів розвитку економіки в у контексті парадигми, яка служила б концептуальною моделлю суспільства з нульовим економічним зростанням. Позиція більшості провідних науковців залишалася оптимістичною щодо перспектив майбутнього зростання, де феномен зменшеної родючості ґрунту буде компенсований технологічними нововведеннями й врегульованим процесом на ринку.

Щодо загальної суспільної науки, то екоцентристи прагнули висунути на передній план і зробити предметом обговорення поглиблені питання, що стосуються прийнятності цілей, завдань, стратегії й політики стандартного зростання. У звіті Римського клубу 1972 р. було розвинуте позицію Т. Мальтуса та зазначалось, що політика захисту навколишнього середовища й сприяння реалізації цілей економічного зростання несумісні (тобто завдання довгострокового економічного зростання нездійсненні). Така позиція згодом призвела до заклику формування економіки із стабільним нульовим зростанням та навіть до створення біоекономічних громад, основним заняттям яких має бути сільське господарство із застосуванням ви-

нятково органіки, а члени громад повинні керуватися глибинними еколого-етичними засадами, які містять положення про добробут людства та усіх інших форм життя на Землі [2].

Аргументи проти зростання були підтримані й підкріплені економічним аналізом, мета якого містилася в першочерговому висвітленні соціальних витрат, особливо витрат на охорону навколишнього природного середовища, обґрунтування бажаності економічного зростання зі стабільною соціальною системою.

Необхідно також згадати про парадигму інституціональної економіки, що сформувалася на початку ХХ століття. Представники цього напрямку базували свою позицію на так званій процесуальній парадигмі, що має відношення до концепції економіки як динамічного процесу. Їх тлумачення соціоекономічних змін має за основу культурний детермінізм. Особливе значення надається науковим і технологічним змінам як факторам, що обумовлюють динамічні зміни в структурі й функціонуванні економічної системи. Екологічні проблеми сприймаються як наслідок економічного зростання в країнах з передовою індустріалізованою економікою. Представники інституціоналізму вже тривалий час сповідають підхід, що включає поняття суспільної вартості забруднення й особливо підкреслюють важливість наявності екологічних основ у кожній з економічних систем. При цьому зазначається про необхідність державного втручання для здійснення контролю у цій сфері.

Нерозуміння місця й ролі людини в навколишньому середовищі, відсутність у населення більшості країн світу елементарних знань про розвиток біосфери з позицій єдності соціальних, моральних, економічних і культурних цінностей не могло не вплинути на формування позицій, що негативно визначають роль технічного прогресу в процесі суспільного розвитку.

Серед багатьох наукових підходів особливе місце посідає концепція, відомою до якої науково-технічний розвиток наприкінці ХХ ст. у наслідок виснаження природних ресурсів призведе до загибелі людства. Вагомим підтвердженням цього є техногенна катастрофа на ЧАЕС. Події, що трапились у Чорнобилі однозначно доводять, що всі науково-технічні досягнення не здатні забезпечити повну безпеку атомної енергетики [4].

Тільки антропогенний вплив на стан біосфери набув регіонального характеру, одразу виникла проблема забруднення навколишнього середовища. Людина у результаті господарської діяльності змінює характеристики абіотичного середовища. У зв'язку з цим немає жодних сумнівів у необхідності суттєвих змін у взаємодії людини з природою. Продовження економічних, демографічних, соціально-географічних й екологічних тенденцій, які сформувалися у другій половині ХХ ст. й зберігаються дотепер, призведуть до найглибшої кризи сучасної цивілізації. Тому сьогодні відбувається інтенсивний пошук оптимального шляху.

Поворот у зміні поглядів на перспективи розвитку людства ознаменувався появою у розвинених країнах світу цілого ряду організацій як державних, так громадських, які досліджують актуальні проблеми сучасності. Так, у Відні в 1965 р. був заснований "Інститут проблем майбутнього", у Нідерландах — Міжнародний фонд "Людство в 2000 році", в 1966 р. у Вашингтоні було створено "Товариство з вивчення майбутнього світу". Однак справжній інтерес до глобальної проблематики виявився після опублікування перших доповідей Римського клубу [6].

Наприкінці 1960-х рр. Римський клуб поставив за мету досліджувати найближчі й віддалені наслідки великомасштабних рішень, пов'язаних з обраними людством шляхами розвитку. Було запропоновано використати системний підхід до вивчення глобальної проблематики, взявши на озброєння метод математичного комп'ютерного моделювання. Результати дослідження були опубліковані у відомій доповіді Римського клубу "Межі зростання" (Limits to Growth), що була підготовлена в 1972 р. колективом вчених на чолі з Д. Медоузом [8]. Автори доповіді дійшли висновку, що якщо сучасні тенденції збільшення кількості населення, індустріалізації, забруднення природного середовища, виробництва продовольства й виснаження ресурсів будуть тривати, то протягом наступного сторіччя світ підійде до меж зростання, відбудеться несподіване і неконтрольоване зменшення чисельності населення й різко знизиться обсяг виробництва [8]. Введення в прогностичні розрахунки цих змінних, які можна назвати екологічними, відразу перевели криві прогностичних графіків з висхідної тенденції в спадному після першої третини ХХ століття, коли чітко позначиться межа екологічних факторів і насамперед тих, які характеризують стан навколишнього природного середовища. Проте вони вважали, що можна змінити тенденції зростання й прийти до стійкої в довгостроковій перспективі економічної й екологічної стабільності. І цей стан глобальної рівноваги потрібно встановити на рівні, що доз-

волисть задовільнити основні матеріальні потреби кожної людини й дасть кожному рівні можливості для реалізації особистого потенціалу.

ВИСНОВКИ

Сучасні умови розвитку суспільства ставлять нові завдання перед наукою, насамперед перед теорією формування та вибору державно-управлінських рішень. В епоху глобалізації зростає поліваріантність вибору технологій використання обмежених природних ресурсів, усвідомлюється їх вичерпність у масштабі планети. Підвищується взаємозалежність економік країн, починається формування світогляду спільного ефективного використання ресурсів планети. Гостро постають питання нерівності при розподілі світового продукту між країнами, що перебувають на різних рівнях соціально-економічного розвитку, трансформації економік цих країн до рівня розвинутих і надання допомоги з боку розвинутих країн у процесі трансформації.

У цілому спостерігається тенденція до ускладнення відносин у сфері еколого-економічних відносин, зумовлена ускладненням технологічних процесів. Ускладнюється і характер формування та вибору адекватних соціально-економічних рішень, зумовлений їх багатоваріантністю, необхідністю узгодження з іншими учасниками економічних відносин, урахуванням неповноти інформації, зовнішніх і внутрішніх чинників, що впливають на поведінку економічних та інших систем. У цілому подальший розвиток теоретичних та прикладних основ формування й вибору державно-управлінських рішень об'єктивно зумовлений сучасним станом ускладнення економічних відносин на шляху глобалізації.

Література:

1. Актуальные проблемы устойчивого развития / общ. ред. И.В. Недина, Е.И. Сухина. — К.: Знание, 2003. — 430 с.
2. Балацкий О.Ф. Антология экономики чистой среды / О.Ф. Балацкий. — Сумы: ИТД "Университетская книга", 2007. — 272 с.
3. Дорогунцов С.І. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / С.І. Дорогунцов, В.С. Міщенко та ін. — К.: НІЧЛАВА, 1999. — 716 с.
4. Інституціоналізація природно-ресурсних відносин: [Монографія] / за заг. ред. д.е.н., проф., академіка НААН України М.А.Хвесика. — К.: ДУ "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку", 2012. — 400 с.
5. Мельник Л.Г. Экологическая экономика / Л.Г. Мельник. — Сумы: Издательство "Университетская книга", 2001. — 350 с.
6. Усатенко О.В. Аналіз впливу макроекономічної політики на стан навколишнього природного середовища / О.В. Усатенко // Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища: зб. наук. праць. Серія "Економіка". — Т. X, вип. 120. — Донецьк, ДонДУУ. — 2009. — С. 72—84.
7. Хвесик М.А. Інституціональна модель природокористування в умовах глобальних викликів: монографія / М.А. Хвесик, В.А. Голян. — К.: Кондор, 2007. — 480 с.
8. Meadows D.L. Toward Global Equilibrium: Collected Papers / D.L. Meadows, D.H. Meadows. — Cambridge: Mass., Wright-Allen Press, 1973 — 358 p.

References:

1. Aktual'nye problemy ustojchyvoho razvytyia [Actual problems of sustainable development] (2003), Znanye, Kyiv, Ukraine.
2. Balatskyj, O.F. (2007), Antolohyia ekonomyky chystoj srody, [Anthology economy clean environment], YTD "Unyversytetskaia knyha", Sumy, Ukraine.
3. Dorohuntsov, S.I. and Mischenko, V.S. (1999), Pryrodno-resursnyj potentsial staloho rozvytku Ukrainy [Natural resource potential sustainability Ukraine], NICH LAVA, Kyiv, Ukraine.
4. Instytuttsionalizatsiia pryrodno-resursnykh vidnosyn [Institutionalization of natural-resource relations] (2012), Instytut ekonomiky pryrodokorystuvannia ta staloho rozvytku, Kyiv, Ukraine.
5. Mel'nyk, L.H. (2001), Ekolohycheskaia ekonomyka [Ecological economics], Yzdatel'stvo "Unyversytetskaia knyha", Sumy, Ukraine.
6. Usatenko, O.V. (2009), "Analysis of the impact of macroeconomic policies on the environment", Ekonomika pryrodokorystuvannia ta okhorony navkolyshn'oho seredovyscha: zb. nauk. prats'. Serii "Ekonomika", no. X, vol. 120, pp. 72—84.
7. Khvesyok, M.A. and Holian, V.A. (2007), Instytuttsional'na model' pryrodokorystuvannia v umovakh hlobal'nykh vyklykiv [The institutional model of nature in terms of global challenges], Kondor, Kyiv, Ukraine.
8. Meadows, D.L. and Meadows, D.H. (1973), Toward Global Equilibrium: Collected Papers, Cambridge: Mass., Wright-Allen Press, USA.

Стаття надійшла до редакції 25.11.2013 р.

ЧИННИКИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ІННОВАЦІЙНИМ РОЗВИТКОМ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

V. Uzunov,

Ph.D., Associate Professor, Rector, University of Economics and Management

FACTORS OF STATE ADMINISTRATION BY INNOVATIVE DEVELOPMENT OF REGIONAL ECONOMIC SYSTEM

Розглянуто чинники державного управління інноваційним розвитком регіональної економічної системи. Досліджено стан інноваційного розвитку економіки України. Визначено напрями переходу України на інноваційно-інвестиційну модель розвитку. Розглянуто показники, що характеризують ситуацію на регіональному рівні, від яких залежить інвестиційна привабливість. Обґрунтовано завдання для регіональних органів влади в напрямі розвитку регіональної економічної системи.

The factors of state administration are considered innovative development of the regional economic system. Innovative development of economy of Ukraine status is investigational. Certainly directions of transition of Ukraine on the innovative-investment model of development. Indexes that characterize a situation at regional level are considered, an investment attractiveness depends on that. A task is reasonable for regional government bodies in the direction of development of the regional economic system.

Ключові слова: механізм державного управління, інновації, регіональна інноваційна політика, інноваційно-політична, інноваційний потенціал, інноваційний розвиток, регіональна економічна система.

Key words: mechanism of state administration, innovation, regional innovative politics, innovative politics, innovative potential, innovative development, regional economic system.

ВСТУП

Розвиток інноваційної системи регіонів України забезпечується використанням різних інноваційних чинників: стратегічних пріоритетів регіонів, інвестиційної привабливості, інноваційного підприємництва, інновацій, розвитком малого і середнього бізнесу, іміджу регіону, використанням бенчмаркінга. Розглянемо ці чинники з позицій державного управління інноваційним розвитком регіональної економічної системи, з метою виявлення тенденцій, що перешкоджають такому розвитку.

Необґрунтовані стратегії і програми регіональної соціально-економічної політики здатні перетворити деякі чинники на домінуючі і, відповідно, забезпечити реалізацію найбільш негативних сценаріїв вирішення протиріч, що накопичилися. У зв'язку з чим, ключового значення набуває формування стратегічних пріоритетів інноваційного розвитку регіону та відображення їх у цільових регіональних програмах.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою статті є розгляд основних чинників державного управління інноваційним розвитком регіональної економічної системи для вдосконалення державної інноваційної політики. Дослідження побудовано на системному підході, а також сукупності методів, які забезпечують реалізацію такого підходу, а саме: аналізу, синтезу та логічного узагальнення.

РЕЗУЛЬТАТИ

У "Стратегії інноваційного розвитку України на 2010—2020 роки в умовах глобалізаційних викликів" зазначено, що інноваційні процеси в економіці не набули вагомих масштабів, кількість підприємств, що впроваджують інновації, зменшується з кожним роком і стано-

вить зараз 12—14%, що менше в 3—4 рази, ніж в інноваційно-розвинутих економіках. Наукоємність промислового виробництва знаходиться на рівні 0,3%, що на порядок менше від світового рівня. При цьому майже третина коштів, що витрачаються на інноваційну діяльність, припадає на закупівлю обладнання, в той час як на придбання прав на нову інтелектуальну власність або на проведення НДДКР витрати на порядок менші. Майже половина з інноваційних підприємств взагалі не фінансують проведення в інтересах свого виробництва наукових досліджень.

Таке становище обумовлено як браком коштів, так і відсутністю в останні роки дієвої державної системи стимулювання інноваційної діяльності, зачатки якої були поступово скасовані щорічними в останні 5 років поправками до відповідних бюджетних та інших законів.

Проте низький рівень наукоємності вітчизняного виробництва визначається не тільки дефіцитом грошей або браком стимулів і пільг. Фундаментальне значення має структура економіки. В українській економіці домінують низькотехнологічні галузі виробництва, які природно відносяться до малонаукоємних галузей: добувна і паливна — 0,8—1%; харчова, легка промисловість, агропромисловість — 1,2%. У цілому в Україні домінує відтворення виробництва 3-го технологічного укладу (гірнична металургія, залізничний транспорт, багатотоннажна неорганічна хімія та ін.). Відповідно майже 95% вітчизняної продукції належить до виробництв 3-го та 4-го технологічних укладів. Зростання ВВП за рахунок введення нових технологій в Україні оцінюється всього у 0,7—1%.

Найбільш інформативну оцінку стану інноваційного розвитку України в розрізі ключових факторів, що його визначають, отримано на основі використання індикаторів Європейського інноваційного табло, які

включають п'ять груп індикаторів: "рушійні сили інновацій", "створення нових знань", "інновації та підприємництво", "індикатори застосування інновацій", "інтелектуальна власність". Для об'єктивної оцінки стану інноваційного розвитку України важливе значення має визначення її відносної позиції в рамках країн ЄС за допомогою Європейського інноваційного індексу, Європейського інноваційного табло (ЄІТ) [1].

Отже, стан інноваційного розвитку економіки України свідчить про існування широкого кола гострих проблем, подолання яких неможливе без ретельного визначення тих потенційних можливостей, які присутні в національній економіці і які мають стати опорними точками для переходу України на інноваційно-інвестиційну модель розвитку. Найважливішими з них є:

- наявність в Україні світового рівня людського капіталу і можливість його збільшення за рахунок повернення у вітчизняну економіку значної кількості українських зарубіжних "заробітчани";

- багаті та диверсифіковані природні ресурси, включаючи мінеральні, земельні, водні, енергетичні та інші;

- наявність потужного промислового потенціалу, який забезпечує майже половину випуску товарів і послуг, більше 90% товарного експорту країни;

- наростання в останнє десятиріччя загальної тенденції до відновлення і збільшення обсягів промислового виробництва, особливо машинобудування;

- наявність наукових і виробничих досягнень світового рівня: ракетно-космічних технологій, літакобудування, матеріалознавства, виробництва штучних матеріалів тощо;

- вигідне географічне розташування стосовно транспорту ресурсів, товарів і переміщення людей.

До ключових викликів, які потребують стратегічних змін в державній науковій та інноваційній політиці, належать:

- глобалізація і неолібералізація світової і більшості національних економік, в тому числі української;

- безальтернативність сталого економічного розвитку для кожної країни;

- нарощування в світі темпів технологічного прогресу, перехід національних економік на найвищі технологічні уклади;

- погіршення демографії, зниження якості трудових ресурсів та посилення процесів міграції населення [1].

Отже, значною мірою ефективність регіональної політики з інноваційного розвитку знижується внаслідок відсутності регіональних програм, які б упорядкували, обґрунтували та чітко розмежували та координували завдання між місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, суб'єктами інноваційної діяльності, суб'єктами громадянського суспільства, а також суб'єктами інноваційної інфраструктури. Відсутність регіональних програм розвитку інновацій не дозволяє координувати діяльність існуючих інноваційних структур. Наслідком цього є відсутність загальних правил формування і функціонування елементів інноваційної інфраструктури в регіоні, їх чіткого переліку та системи взаємозв'язків.

Загалом інвестиційна привабливість формується залежно від показників, що характеризують ситуацію на регіональному рівні. До таких факторів відносяться: рівень менеджменту на регіональному рівні; структура господарського комплексу регіону; фінансовий стан суб'єктів господарської діяльності; конкурентоспроможність економіки регіону. Крім цього, важливу роль в залученні інвестиційних ресурсів відіграють регіональні особливості, які охоплюють: розвиток інфраструктури; рівень розвитку підприємницької діяльності; внутрішньо-економічні фактори; кваліфікацію робочої сили; рівень співпраці влади і бізнесу.

На сучасному етапі внаслідок переходу на програмно-цільовий метод формування бюджету обов'язковим елементом є формування проекту розвитку інфраструктури з повним переліком об'єктів та джерела їх фінансування, тобто планування інвестиційної діяльності повинно стати постійною практикою місцевих органів влади [2, с. 150].

Ще однією проблемою, яка стримує процес інвестиційної діяльності на місцевому рівні є низький рівень участі керівників найвищого районного рівня у процесі переговорів з потенційними інвесторами, непрозорі прийняття рішень, відсутність обговорення із зацікавленими сторонами та широкого оприлюднення інформації, що без сумніву негативно впливає на бажання інвесторів вкладати кошти в конкретний регіон.

Важливим аспектом участі регіональної та місцевої влади є можливість надання пільг під час інвестування проектів. Враховуючи, що з одного боку це може бути стимулом для залучення інвесторів, з іншого — значна кількість пільг погіршує інвестиційний клімат регіону, що може негативно вплинути на інвестиційний процес. Основними критеріями під час надання пільг мають бути інноваційна спрямованість проектів та їх вплив на регіональну економіку.

Крім цього, є проблеми, пов'язані з рівнем кваліфікації спеціалістів відділів інвестицій районних держадміністрацій, які, не маючи чітко окреслених функцій своєї діяльності, слабо впливають на роботу з конкретними інвесторами, рідко проявляють бажання навчатись та підвищувати свою кваліфікацію, що стримує притік інвестицій на районний рівень. Нагальною проблемою, пов'язаною з недостатнім рівнем кваліфікації працівників у процесі інвестиційної діяльності, є відсутність спеціалістів, які можуть оцінити альтернативні варіанти інвестування проектів, які треба вибрати з урахуванням реальних фінансових можливостей території.

Сприяті інвестиційній діяльності на місцевому рівні мала б підготовка інформаційних матеріалів економічного потенціалу та інвестиційних можливостей району місцевими органами влади. Інформація про інвестиційні можливості району повинна складатись з характеристик природних та трудових ресурсів, якими володіє окрема територіальна громада та які можуть бути залучені в перспективі до роботи інвестованих підприємств.

Крім залучення зовнішніх інвестицій у регіони України, органи місцевої влади формують бюджети розвитку місцевих бюджетів, кошти яких спрямовують на інвестування місцевих проектів розвитку. Збільшення фінансування на реалізацію інвестиційних проектів має забезпечувати можливість прискорення розвитку місцевої інфраструктури, але при цьому виникає потреба оцінки інвестиційних проектів стосовно економічної доцільності їх реалізації. Одним з етапів оцінки доцільності капіталовкладень відомими методами є формування критеріїв їх оцінки. Критерії оцінки доцільності капіталовкладень в розвиток місцевої інфраструктури повинні містити передусім економічні показники. Поряд з економічними показниками, доцільно враховувати думку громадськості та політичних угруповань щодо того чи іншого способу інвестування. Одним з найважливіших економічних критеріїв оцінки інвестиційних проектів є ефективність та результативність проекту, яка проявляється у величині прибутку на вкладений капітал в інвестиційний проект. Крім цього, доцільно розробляти систему критеріїв за пріоритетами для територіальної громади. Найвищими пріоритетами тут повинні бути проекти, пов'язані з охороною праці, безпекою життєдіяльності населення, підвищенням рівня та якості життя в регіоні.

Незначні фінансові можливості місцевих бюджетів роблять неможливим поточне фінансування потреб розвитку адміністративно-територіальних утворень з податкових надходжень у необхідному розмірі. У цьому

випадку реальні можливості фінансування таких проектів полягають у здійсненні муніципальних запозичень. Порівнюючи дві можливості фінансування: з позичених витрат чи з використанням запозичень, зазначимо, що перший варіант потребує значно багато часу на завершення проектів і загалом може обійтись значно дорожче. Водночас, використання другого підходу також супроводжується значними проблемами. До них можна віднести: 1) високу вартість кредитного капіталу в банківській системі; 2) недосконалість системи фінансової оцінки платоспроможності органу місцевого самоврядування; 3) відсутність системи рейтингу облігацій, яка давала б незалежну оцінку ризику за облігаціями.

Використовуючи аргументи за фінансування інвестиційних проектів за рахунок позичкових коштів, варто зауважити, що інвестиції можуть давати дохід від продажу товарів і надання послуг, який дає змогу погасити борг і покрити операційні витрати. Місцева влада може використовувати декілька схем кредитування: кредити комерційних банків під заставу муніципальних засобів, випуск цінних паперів, кредити державних банків.

У Постанові Кабінету Міністрів України від 12 грудня 2011 р. № 1396 "Про утворення Державної інноваційної небанківської фінансово-кредитної установи "Фонд підтримки малого інноваційного бізнесу" визначено, що метою утворення Фонду є надання державної підтримки для впровадження вітчизняних високотехнологічних наукових, науково-технічних розробок та винаходів у виробництво відповідно до пріоритетних напрямів інноваційної діяльності, насамперед для підтримки реалізації інноваційних проектів суб'єктів малого підприємництва (малого інноваційного бізнесу).

Предметом діяльності Фонду є:

1) організація відбору інноваційних проектів з метою надання фінансової підтримки для їх реалізації;

2) надання суб'єктам інноваційної діяльності фінансової підтримки для реалізації інноваційних проектів відповідно до Закону України "Про інноваційну діяльність";

3) здійснення фінансування інноваційних проектів за рахунок власних та залучених коштів;

4) супроводження реалізації інноваційних проектів та здійснення контролю за цільовим використанням суб'єктами інноваційної діяльності коштів, наданих як фінансова підтримка Фонду для реалізації таких проектів;

5) залучення вітчизняних та іноземних інвестицій для реалізації інноваційних проектів, у тому числі передбачених ними науково-технічних, дослідно-конструкторських та інших проектних робіт, робіт, пов'язаних з виготовленням промислових зразків, дослідних партій інноваційної продукції, впровадженням новітніх технологій;

6) налагодження співробітництва з міжнародними урядовими та неурядовими організаціями з питань інноваційної діяльності та залучення фінансових ресурсів в економіку України для реалізації спільних інноваційних проектів;

7) організація і проведення виставок, конференцій, семінарів, курсів, інших інформаційно-презентаційних та наукових заходів у сфері інноваційної діяльності [3].

Фонд може провадити іншу діяльність, спрямовану на досягнення мети та відповідно до предмету його діяльності. Фонд набуває права юридичної особи з дня його державної реєстрації. Фонд має статус державної небанківської інноваційної фінансово-кредитної установи. Фонд має самостійний баланс, рахунки в банках, круглу печатку, штампи і бланки із своїм найменуванням. Майно Фонду є державною власністю і закріплюється за Фондом на праві господарського відання. Майно Фонду складається з основних засобів, обігових коштів, а також інших активів, відображених у бухгалтерському балансі Фонду. Джерелами формування майна Фонду є:

— кошти державного бюджету;

— доходи, одержані в результаті провадження господарської діяльності;

— доходи від проведення операцій з цінними паперами;

— кредити та позики;

— дивіденди за акціями, які належать Фонду;

— інші джерела, не заборонені законом [3].

Отже, розвиток інноваційної діяльності є одним із найважливіших системних факторів підвищення рівня конкурентоспроможності економіки регіону, а державна інноваційна небанківська фінансово-кредитна установа "Фонд підтримки малого інноваційного бізнесу" буде сприяти цьому. Ключового значення набуває створення власної інноваційної інфраструктури, що забезпечує максимально короткий шлях від фундаментальних наукових розробок до технологічного втілення та виробничого запровадження інноваційних рішень. Створення інфраструктури підтримки інноваційної діяльності, комерціалізація результатів науково-дослідних робіт, поширення малого інноваційного підприємництва є одним із небагатьох шляхів відновлення економіки, розвитку науки і освіти.

Таким чином, інфраструктура підтримки малого підприємництва хоча і спрямована на сприяння розвитку малого і середнього бізнесу, проте, в регіоні практично не задіяний малий і середній бізнес, в інноваційній економіці. Так, в області малий бізнес як було відмічено вище, зосереджений в основному в сферах обслуговування і торгівлі, на відміну від економічно розвинених країн, де він відіграє важливу роль практично в усіх сферах економіки, включаючи промислове і сільськогосподарське виробництво, будівництво і інноваційну діяльність.

Основними проблемами, що стримують розвиток малого підприємництва в Україні та потребують державного втручання, є: існування адміністративних бар'єрів; відсутність ефективно діючої інноваційної інфраструктури; складність доступу до фінансово-кредитних ресурсів; недосконалість податкової політики відносно пільг для інноваційних підприємств; слабка розвиненість інноваційної культури у регіоні та відсутність культури інвестування в розвиток; недостатня кількість виставок/майданчиків на яких би розміщувалась інформація про виробників і потенційних покупців; загальний низький технологічний рівень функціонуючого виробництва; неадаптованість більшості інноваційних розробок до впровадження; утруднений доступ до закордонних ринків через високу вартість патенту і складність його отримання; відсутність фахових агентств-посередників; венчурних компаній, спінг-оф компаній, маркетингових та рекламних агенцій тощо; недостатня кількість освітніх програм зорієнтованих на розвиток інноваційного середовища; недостатне на регіональному рівні здійснення підтримки інноваційної діяльності малих підприємств через створення та забезпечення діяльності місцевих інноваційних фондів (органами місцевого самоврядування та місцевими державними адміністраціями) [4, с. 10].

Незважаючи на вже існуючі негативні асоціації, пов'язані з привабливістю регіону, можна сформулювати рекомендації для поліпшення позитивного іміджу області, що дозволить притягнути інвесторів з урахуванням особливостей і ресурсів області.

Одним з чинників з поліпшення позитивного іміджу регіону може стати бенчмаркінг. Суть бенчмаркінга полягає у безперервному пошуку нових ідей, вивченні передового досвіду з подальшим використанням отриманої інформації на практиці. Бенчмаркінг може розглядатися і як технологія управління, техніка управління, концепція управління, метод управління, інструмент управління, управлінська інновація, а також як систематичний процес виявлення кращих організацій і оцінки їх продукції і методів виробництва з метою використання передового досвіду цих організацій.

Отже, бенчмаркінг є технологією управління, при використанні якої суб'єкт управління виявляє кращі

ВИСНОВКИ

організації, дії, результати з метою використання передового досвіду. У використанні передового досвіду регіональна влада прагне знайти способи в скороченні витрат, підвищенні ефективності управління, якості регіональних послуг, що надаються громадянам. Для цього в регіоні має бути створена ініціативна група по веденню обліку інноваційних товарів. Наприклад, про виробництво товарів, які відсутні в регіоні, але є можливість в створенні їх випуску із залученням світового лідера в регіон, традиційних товарів, виробництво яких доцільно збільшувати, а також про товари, що випускаються тільки для потреб регіону. З урахуванням цього ініціативна група звертається до виробників-лідерів по випуску з пропозицією приєднатися до їх регіональної діяльності і взяти участь в створенні виробництва вибраної групи товарів, інноваційно-технологічно близьких продуктів. Рівень виробництва цього підприємства порівнюється з рівнем виробництва в регіоні і визначається точка росту регіонального виробництва.

Таким чином, формується взаємовигідна співпраця підприємств з регіональними органами влади, встановлюються тісні зв'язки між суб'єктами бізнесу і притягуються в регіон лідери міжнародного ринку інноваційних продуктів. Застосування такого методу управління як бенчмаркінг дозволить сформулювати ефективний метод управління регіональним бізнесом і збільшити конкурентоспроможність регіонального продукту.

Виявлено основні проблеми, що перешкоджають інноваційному розвитку регіону, їх систематизація та аналіз умов формування системи державного управління інноваційним розвитком регіональної економічної системи свідчать про необхідність удосконалення механізму управління інноваційною системою, який реалізував би усі переваги інноваційної економіки і сприяв би розвитку регіону. Важливими елементами такого механізму повинна бути система інноваційних стратегій державного регулювання в регіонах.

Вибір пріоритетів регіонального розвитку і концентрації інтелектуального потенціалу, необхідного для формування державного управління інноваційним розвитком регіональної економічної системи, можливою тільки в альянсі між ученими, бізнесом і владою регіону. Процес спеціалізації в регіонах дозволить виявити, в чому регіон має ресурсні або ринкові переваги, і яка державна політика може їх обернути в конкурентні інновації на ринку.

Єдиного підходу до визначення спеціалізації та ринкових можливостей регіону не існує, кожен регіон підходить до пошуку шляхів регіонального інноваційного розвитку з урахуванням своїх особливостей, традицій, ресурсів і потреб. Провідну роль при цьому грає місцеве бізнес-середовище, яке розробляє інноваційні стратегії підприємств та організацій. Для виявлення регіональної спеціалізації окрім місцевих експертів потрібна участь експертів державного рівня.

Логічним завершенням другого етапу державного регулювання є розробка стратегій інноваційного розвитку регіонів. І тільки після цього можливе формування державної стратегії та державної інноваційної політики, які мають "доповнюючий" до зусиль регіонів характер, створюють інституціональні умови для конкурентного розвитку регіонів шляхом формування національної інноваційної системи, і що забезпечують ефективне функціонування її підсистем, підтримку інноваційного підприємництва та активізацію інноваційної діяльності науки на регіональному рівні. Це третій етап формування державної стратегії у сфері розвитку науки та інновацій.

Інноваційні інтереси регіону тісно пов'язані із структурою господарства, що склалася, і галузевими пріоритетами розвитку, оскільки інвестиційні ресурси переміщуються у напрямі найбільш ефективного їх використання. З поліпшенням виробничих показників промислового сектора його доля в обсязі валового регіонального продукту залишається досить високою.

Отже, виходячи з розглянутих чинників державного управління інноваційним розвитком регіональної економічної системи, необхідно сформувати такі завдання для регіональних органів влади: визначення і підтримка пріоритетних напрямів інноваційної діяльності регіонального і місцевого рівнів; підсилення та розвиток інноваційної інфраструктури (венчурні фонди, бізнес-інкубатори, центри комерціалізації технологій, інжинірингові центри тощо); забезпечення ефективного міжсекторального партнерства у галузі інновацій — співробітництва між представниками бізнесових кіл, суб'єктами громадянського суспільства, університетами та науково-дослідними інституціями, органами місцевого самоврядування та місцевими органами виконавчої влади для створення більш ефективного регуляторного середовища; розвиток інноваційних кластерів; розробка механізмів сприяння просуванню інноваційних продуктів на внутрішньому й зовнішньому ринках; розвиток академічного підприємництва шляхом запровадження навчальних програм з інновацій на підприємництва та створення міжфакультетських лабораторій; фінансова підтримка виконання інноваційних проектів суб'єктами малого підприємництва; застосування економічних важелів із стимулювання впровадження екологічно безпечних виробництв та технологій, енерго- та ресурсозберігаючих технологій, інновацій у сфері природокористування; сприяння впровадженню систем екологічного управління серед суб'єктів малого бізнесу.

Література:

1. Постанова Верховної Ради України № 965-VI від 17 лютого 2009 р. "Про проведення парламентських слухань "Стратегія інноваційного розвитку України на 2010—2020 роки в умовах глобалізаційних викликів" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/doccatalog/list?currDir=48718>
2. Захарченко В.И. Инновационное развитие в Украине: теория, технология, практика / В.И. Захарченко, Н.Н. Меркулов, Л.В. Ширяева. — Одесса: Фаворит, 2011. — 640 с.
3. Постанова Кабінету Міністрів України від 12 грудня 2011 р. № 1396 "Про утворення Державної інноваційної небанківської фінансово-кредитної установи "Фонд підтримки малого інноваційного бізнесу" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/13962011>
4. Правик Ю.Н. Конкурентоспособность технологических инноваций на мировом рынке высоких технологий: теоретический аспект / Ю.Н. Правик, И.В. Жудова // Проблемы науки. — 2013. — № 3. — С. 8—17.

References:

1. The official site of Verkhovna Rada of Ukraine (2009), "Strategy of innovative development of Ukraine on 2010-2020 in the conditions of calls of globalizations", available at: <http://kno.rada.gov.ua/komosviti/control/uk/doccatalog/list?currDir=48718> (Accessed 15 October 2013).
2. Zakharchenko, V.Y., Merkulov, N.N. and Shyriaeva, L.V. (2011), *Innovatsyonnoe razvytye v Ukraine: teoriya, tekhnolohiya, praktyka* [Innovative development in Ukraine: theory, technology, practice], Favoryt, Odessa, Ukraine.
3. The official site of the Cabinet of Ministers of Ukraine (2011), "About formation of Public innovative unbank financial-credit organization "Backing of small innovative business fund", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/13962011> (Accessed 16 October 2013).
4. Pravyk, Yu.N. and Zhudova, Y.V. (2013), "Competitiveness of technological innovations in the world market of high-tech: theoretical aspect", *Problemy nauky*, vol. 3, pp. 8—17.

Стаття надійшла до редакції 18.10.2013 р.

Г. І. Падурець,

*к. т. н., доцент, доцент кафедри менеджменту організацій,
Східноєвропейський університет економіки і менеджменту, м. Черкаси*

І. Б. Чудаєва,

*к. т. н., доцент, директор інституту економіки і менеджменту,
Східноєвропейський університет економіки і менеджменту, м. Черкаси*

С. Г. Козловська,

аспірант, старший викладач кафедри,

Східноєвропейський університет економіки і менеджменту, м. Черкаси

ЯК СТВОРИТИ ЕФЕКТИВНУ УПРАВЛІНСЬКУ КОМАНДУ

H. Padurets,

PhD in Technical Sciences, Professor,

Professor of The Department of Management, East European University of Economics and Management, Cherkasy

I. Chudaeva,

PhD in Technical Sciences, associate professor, Head of Economics and Management Institute,

East European University of Economics and Management, Cherkasy

S. Kozlovska,

doctoral candidate, senior teacher of the Department of Management,

East European University of Economics and Management, Cherkasy

HOW TO CREATE AN EFFECTIVE MANAGERIAL TEAM

У статті розроблено практичний інструментарій у вигляді алгоритму формування управлінської команди, який базується на концептуальній моделі емоційного інтелекту менеджера та його лідерської компетенції. Даний алгоритм дозволить не тільки визначати лідерів серед претендентів, але й підібрати емоційно сумісних кандидатів для вибраного лідера.

Проведено опрацювання запропонованого алгоритму в ручному режимі на основі психодіагностичних досліджень відібраних кандидатів в емоційно сумісну команду. Запропоновано визначати ефективність створених команд за допомогою коефіцієнта емоційної довіри лідера до кожного члена команди.

Проведені дослідження можуть стати відправним моментом для конкретних бізнесових та силових структур, включаючи адміністрацію Президента, по створенню ефективних емоційно сумісних команд, а також стати додатковим орієнтиром при розробці загальної концепції системи управління персоналом в організаціях.

In this article practical tools in the form of the algorithm of managerial team development are defined. This algorithm is based on the conceptual model of manager's emotional intelligence and his leadership competence. This algorithm allows not only to define leaders among applicants but also to select emotionally consistent people for a chosen leader.

This algorithm was applied practically in manual mode on the basis of psychognostic research of chosen applicants into emotionally consistent team. The authors of the article offer to define the effectiveness of created teams by a leader's emotional trust index applied to every member of a team.

Conducted researches can be a starting point for particular business and force structures including Presidential Administration in creating of efficient emotionally consistent teams. They can be a key point in developing general strategy of the human resource management system in organizations.

Ключові слова: управлінська команда, емоційний інтелект, алгоритм створення команди під лідера, коефіцієнт емоційної довіри.

Key words: managerial team, emotional intelligence, algorithm of team creation according to the leader's requests, emotional trust index.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Різноманітність форм і способів отримання доходів та створення бізнесу, видів і розмірів фірм та підприємств вимагає нових підходів в управлінні персоналом. У сучасних умовах робота управлінців різних посадових рівнів

стає все більш емоційно напруженою, зростає відповідальність за результати діяльності підлеглих при дефіциті матеріальних, фінансових і трудових ресурсів.

Ефективність виконання управлінських функцій у багатьох випадках пов'язана із реалізацією менеджера-

ми свого лідерського потенціалу через створення управлінських команд. Термін "управлінська команда" дуже популярний серед керівників. Хтось вважає, що вона у них є, хтось хотів би її створити у своїй компанії і племкає ілюзії, що існування такої команди звільнило би його від тягаря відповідальності та допомогло організувати роботу. Але все не так просто і не так однозначно.

Щоб в організації склалась управлінська команда, недостатньо вирішити прийняти рішення про її створення. Управлінська команда діє за суворими законами і для того, щоб команда стала ефективною, повинні бути реалізовані декілька обов'язкових правил. Однією із особливостей управлінської команди є те, що члени команди повинні бути відібрані не лише за кваліфікаційними вимогами, знаннями, уміннями та навичками, але за системою психологічних якостей. Серед таких психологічних якостей виділяють емоційний інтелект, що представляє не малий інтерес у контексті підвищення ефективності управління.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Методологічну основу даної роботи визначають наукові результати досліджень, які протягом двох десятиліть проводились на кафедрі менеджменту Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. На сьогодні можна сказати, що розроблено основні положення, які розкривають сутність та особливості формування управлінських команд під індивідуальність лідера, дають практичний інструментарій з використанням емоційної компетентності особистості.

Найбільш практичним інструментом щодо побудови команд є використання принципу на основі піраміди відносин Аблязова [1, с. 46—50]. Згідно з цим принципом існують три зони довіри в команді: зона повної довіри, зона пасивної довіри і зона умовної недовіри. Ці зони формуються на основі психодіагностичного тестування кандидатів в команду за особистими характеристиками, при цьому довірчі зони мають такі відхилення від показників лідера [2, с. 620—628]:

- зона повної довіри $\pm 0,2$;
- зона пасивної довіри $\pm 0,4$;
- зона умовної недовіри $\pm 0,6$.

Необхідно сказати, що проведені дослідження базуються на використанні менеджерської компетентності, але серед особистих характеристик в останній час приділяється увага тим, які відповідають емоційному інтелекту [3, с. 141—156]. Термін "емоційний інтелект" введено в практику в кінці 80-х років минулого століття психологами П. Саловеем і Д. Майером, хоча насправді окремі компоненти вивчалися та розвивалися раніше. Існує декілька моделей емоційного інтелекту, серед яких найбільш відомою є модель Бар-Она, яка і взята за основу вивчення емоційних властивостей менеджерів. В роботі визначений мінімальний набір компонентів, якими повинен володіти кандидат в управлінську команду. Серед цих компонентів такі: асертивність, контроль імпульсивності, незалежність, оцінка дійсності, соціальна відповідальність, емпатія, уміння вирішувати проблеми, гнучкість. Для визначення цих компонентів запропонована модернізована методика з п'ятибальною шкалою оцінок результатів тестування.

Подальші дослідження в розвитку формування управлінських команд привели до того, що необхідно використовувати компетентнісний підхід для аналізу претендентів в команду [4, с. 33—35; 5, с. 130—140; 6, с. 93—94]. Менеджери, які володіють високим рівнем емоційної компетентності, не тільки уміють використовувати емоційний інтелект, але мотивовані бажанням влади, уміють швидко адаптуватися до змін обставин, володіють внутрішньою допитливістю, вмінням передчувати зміни, наполегливо працювати, тобто бути справжніми лідерами. Тому поєднання лідерських якостей та емоційного інтелекту, що характеризує емоційну компетентність є основним фактором для формування управлінських

команд. З'явився новий термін "резонансний лідер", ефективність якого визначається рівнем емоційного інтелекту та лідерськими якостями. Поведінка та настрої резонансного лідера впливають на силу його емоцій, які надихають команду на творчість, покращують продуктивність праці, пробуджують високі почуття відданості справи.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою цього дослідження є розробка алгоритму створення управлінської команди на основі лідерської та емоційної компетентності з визначенням ступеня емоційної довіри, який необхідно враховувати при виборі стилю і методів керівництва, при визначенні загальних можливостей команди, постановці завдань та контролю за їх виконанням.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Основним концептуальним положенням зі створення ефективної управлінської команди є використання піраміди відносин Аблязова [1, с. 46—50], емоційної та лідерської компетентності кандидатів в команду [4, с. 33—35; 5, с. 130—140].

На рисунку 1 представлена блок-схема алгоритму створення управлінської команди, який дозволить не тільки визначити лідерів серед претендентів, але й підібрати емоційно сумісних кандидатів для вибраного лідера.

Кількісною характеристикою емоційної сумісності є коефіцієнт емоційної довіри, який характеризує величину довіри вибраного лідера до кожного із кандидатів, а також величину довіри лідера до команди в цілому. Необхідно сказати, що по запропонованому алгоритму можна підібрати управлінську команду і для будь-якого лідера.

Створення управлінської команди необхідно починати з формування матриці вихідних даних (блок 1), яка включає в себе психодіагностичні тестування претендентів на основі тестової методики, представленої в [3, с. 141—156]. Формування матриці вихідних даних передбачає опитування претендентів по методиці, заповнення анкет та підрахунок балів і оцінку кожної компоненти емоційного інтелекту згідно з результатами і ціною відповіді. Кінцеві результати тестування представляються у вигляді матриці вихідних даних E_{ji} , де E_{ji} — числове значення i -го показника емоційного інтелекту для j — го претендента. В нашому випадку $i = (1, n)$, n — кількість компонентів емоційного інтелекту, а $j = (1, m)$, m — кількість претендентів в команду.

Одночасно з формуванням матриці вихідних даних проводиться тестування претендентів для визначення лідерської компетенції ЛКМ $_j$ із застосуванням методики, розробленої в [5, с. 130—140]. В блоці 1 проводиться також введення коефіцієнтів вагомості m_i для кожної компоненти емоційного інтелекту [3, с. 149]:

- а) гнучкість, $m_1 = 0,13$;
- б) асертивність, $m_2 = 0,14$;
- в) контроль імпульсивності, $m_3 = 0,17$;
- г) незалежність, $m_4 = 0,06$;
- д) оцінка дійсності, $m_5 = 0,15$;
- е) соціальна відповідальність, $m_6 = 0,08$;
- є) емпатія, $m_7 = 0,04$;
- ж) уміння вирішувати проблеми, $m_8 = 0,23$.

Початок відбору кандидатів в команду проводиться в блоці 2, де визначаються кандидати, які потрапляють в першу зону повної довіри згідно з пірамідою відносин Аблязова. Відбір кандидатів проходить поетапно для першого кандидата E_{1i} з використанням параметрів допустимих значень емоційного інтелекту, які знаходяться в діапазоні $E_{1i} - 0,2 \leq E_{1i} \leq E_{1i} + 0,2$.

Якщо значення E_{1i} не задовольняє нерівності першої зони, то відбір кандидатів проходить в блоці 3, де використовується розширений діапазон допустимих значень емоційного інтелекту в діапазоні $E_{1i} - 0,4 \leq E_{1i} \leq$

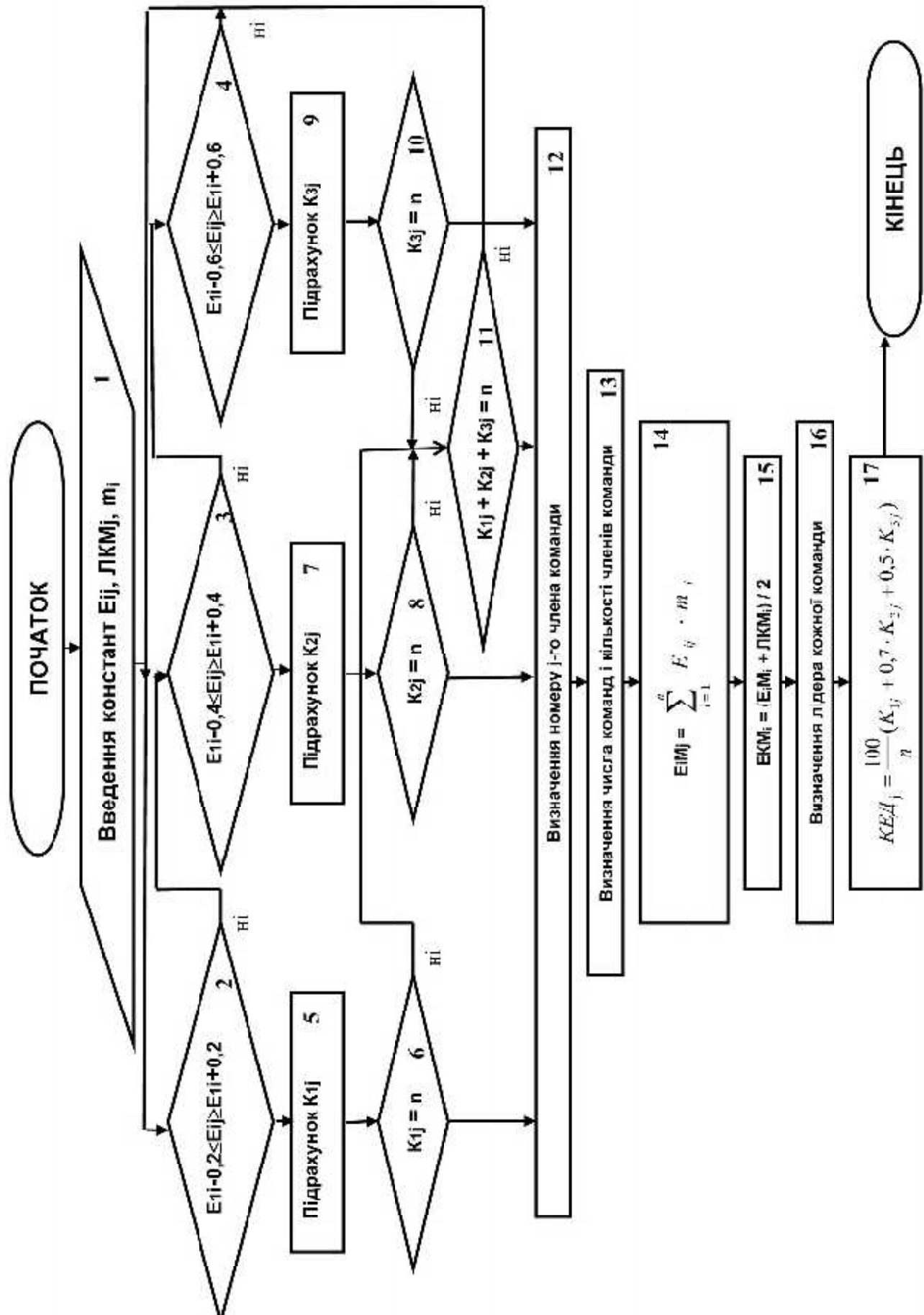

Рис. 1. Блок-схема алгоритму

Таблиця 1. Результати психодіагностичних досліджень

№ п/п	Посада	Гнучкість, E1	Асертивність, E2	Контроль імпульсивності, E3	Незалежність, E4	Оцінка дійсності, E5	Соціальна відповідальність, E6	Емпатія, E7	Уміння вирішувати проблеми, E8	E1Mj	ЛКМj	ЕКМj
1	Генеральний директор	3,6	4,2	2,2	3,6	4,0	3,5	3,5	2,2	3,2	3,4	3,30
2	Головний спеціаліст	2,4	4,1	2,6	4,5	3,2	3,2	3,6	3,1	3,2	2,9	3,00
3	Головний інженер	3,2	3,5	2,1	3,0	3,6	2,4	4,5	4,0	3,3	2,9	3,10
4	Завідувач кафедри	2,4	4,2	2,6	3,4	4,5	2,8	4,5	3,6	3,4	3,1	3,25
5	Старший викладач	2,4	4,0	2,6	3,0	4,5	3,1	4,1	4,0	3,5	3,8	3,65
6	Професор	1,9	2,8	2,2	2,4	4,0	1,8	4,8	4,3	3,1	3,1	3,10
7	Проректор	3,6	1,8	1,8	2,0	4,5	2,5	4,8	2,4	2,8	3,2	3,00
8	Помічник ректора	2,6	4,0	2,6	3,1	4,0	3,5	4,5	4,5	3,6	3,5	3,55
9	Заступник директора	2,4	4,0	2,2	3,2	4,0	3,6	3,6	3,6	3,3	3,1	3,20
10	Начальник відділу	1,8	3,5	3,0	4,0	3,0	2,1	3,5	4,0	2,8	2,9	3,10
11	Викладач	2,0	3,8	2,6	2,8	4,1	3,2	4,6	3,4	3,5	2,9	2,60
12	Старший викладач	2,4	3,2	2,1	2,2	3,3	1,4	3,2	2,8	2,6	2,3	2,45
13	Менеджер	2,5	4,0	1,8	2,6	3,6	3,6	4,3	3,6	3,2	3,0	3,10
14	Менеджер	3,2	4,5	3,5	4,0	3,4	4,0	3,6	4,0	3,8	3,8	3,80
15	Менеджер	1,8	4,4	3,6	4,0	3,4	4,1	4,6	4,0	3,6	3,8	3,70
16	Менеджер	2,8	3,0	3,1	2,6	4,0	2,6	3,2	3,0	3,1	2,6	2,85
17	Менеджер	2,2	3,6	1,9	2,2	3,2	1,5	3,1	3,2	2,7	2,7	2,70
18	Менеджер	2,2	4,2	2,5	2,8	4,5	3,1	3,6	3,6	3,8	3,4	3,60
19	Економіст	2,4	4,1	2,8	3,1	2,6	2,8	3,1	4,0	3,2	3,4	3,30
20	Офіц. предст. компанії	2,8	3,1	1,9	2,8	3,5	1,9	3,6	3,4	3,0	3,3	3,15
21	Начальник лабораторії	2,0	3,5	3,1	2,8	4,0	2,6	3,5	3,6	3,4	3,4	3,40

$E_{11} + 0,4$. Тут визначаються ті кандидати, які потрапляють в другу зону пасивної довіри. Аналогічно відбувається відбір кандидатів в блоці 4, де визначаються кандидати, які потрапляють в третю зону умовної недовіри.

Якщо рівень компоненти емоційного інтелекту кандидатів, яких аналізують, задовольняє нерівності першої зони (блок 2), в подальшому відбувається підрахунок кількості компонентів K_{1j} (блок 5) для кожного j -го претендента. Якщо ця кількість дорівнює максимальному числу компонентів n (блок 6), то даний кандидат проходить в майбутню команду. Аналогічно проходять розрахунки в блоках 7, 8, 9, 10. Може статися так, що для першого кандидата, що має значення E_{1i} , не підходить жоден претендент по всіх трьох зонах (блок 11). У цьому випадку проводиться аналіз для другого кандидата, що має значення E_{2i} і т.д.

У блоці 12 проводиться визначення порядкових номерів j -тих членів команди, які задовольняють всім трьом зонам відносин піраміди Аблязова. Потім в блоці 13 проводиться підрахунок команд і їх членів, які були відібрані для подальшого аналізу.

Наступний аналіз претендентів включає визначення лідера майбутньої команди. Якщо команд декілька, то лідер визначається для кожної з команд. Визначення лідера проходить таким чином. У блоці 14 проходить розрахунок комплексного показника емоційного інтелекту для кожного кандидата за формулою:

$$EiMj = \sum_{i=1}^n Eij \cdot m_i \quad (1)$$

де $EiMj$ — комплексний показник емоційного інтелекту для відібраних кандидатів в команду;

$j = (1...M)$, M — кількість відібраних членів однієї з команд.

Емоційна компетентність кожного відібраного претендента оцінюється в блоці 15 за формулою:

$$ЕКМ_j = \frac{E_i M_j + ЛКМ_j}{2} \quad (2)$$

де $ЕКМ_j$ — рівень емоційної компетентності для кандидатів, яких аналізують;

$ЛКМ_j$ — рівень лідерської компетентності.

Максимальне значення $ЕКМ_j$ серед претендентів (блок 16) визначає того кандидата, який може працювати в якості лідера серед відібраних членів команди.

Емоційна сумісність лідера до відібраних членів команди визначається в блоці 17 за формулою:

$$КЕД_j = \frac{100}{n} (K_{1j} + 0,7 \cdot K_{2j} + 0,5 \cdot K_{3j}) \quad (3)$$

де $КЕД_j$ — коефіцієнт емоційної довіри лідера до j -го члена команди;

n — кількість компонентів емоційного інтелекту;

K_{1j}, K_{2j}, K_{3j} — кількість компонентів емоційного інтелекту, які задовольняють умовам нерівності першої, другої та третьої зони відповідно.

Опрацювання запропонованого алгоритму проводилось в ручному режимі на основі результатів психодіагностичних досліджень емоційного інтелекту, що представлені в таблиці 1.

Підсумкові результати показали, що серед представлених кандидатів можна сформувати дві емоційно сумісні команди. Перша на чолі з лідером, який має порядковий номер 5, складається з претендентів, що мають такі порядкові номери в таблиці 1: 4, 8, 9, 11, 18, 21. Претендент під номером 16 емоційно сумісний з номером 21 і може працювати з ним в окремій команді. Друга команда під керівництвом лідера за номером 20 скла-

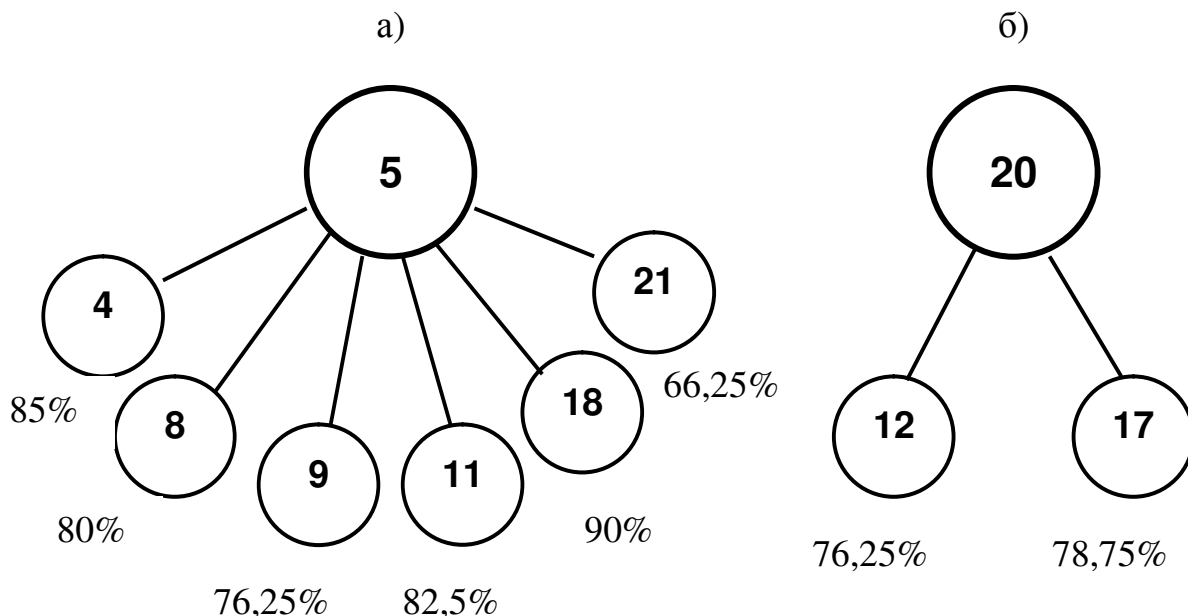

Рис. 2. Графи емоційно сумісних команд:
а) — перша команда; б) — друга команда

дається з претендентів 12 і 17. Графи управлінських команд, а також відповідні коефіцієнти емоційної довіри представлені на рисунку 2.

ВИСНОВКИ

Наукова новизна представлених досліджень полягає в наступному:

- розроблено практичний інструментарій у вигляді алгоритму формування управлінської команди, який базується на концептуальній моделі емоційного інтелекту менеджера та його лідерської компетенції;

- проведено опрацювання запропонованого алгоритму в ручному режимі на основі психодіагностичних досліджень відібраних кандидатів в емоційно сумісну команду;

- запропоновано визначати ефективність створених команд за допомогою коефіцієнта емоційної довіри лідера до кожного члена команди.

Таким чином, проведені дослідження можуть стати відправним моментом для конкретних бізнесових та силових структур, включаючи адміністрацію Президента, по створенню ефективних емоційно сумісних команд, а також стати додатковим орієнтиром при розробці загальної концепції системи управління персоналом в організаціях.

Література:

1. Аблязов Р. А. Командний менеджмент: навч. посіб. / Аблязов Р. А., Падурець Г. І., Чудаєва І. Б.; за ред. Р. А. Аблязова. — К.: "Видавничий дім "Професіонал", 2008. — 352 с.

2. Падурець Г. І. Формування управлінської команди під лідера Текст / Г. І. Падурець, І. Б. Чудаєва, С. Г. Козловська // Економіка: проблеми теорії та практики: збірник наукових праць. Випуск 226. — Том III. — Дніпропетровськ: ДНУ, 2007. — С. 620—628.

3. Козловська С. Г. Емоційний портрет менеджера Текст / С. Г. Козловська, Г. І. Падурець, І. Б. Чудаєва // Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. — Серія "Економіка і менеджмент". — Черкаси, № 2 (12), 2012. — С. 141—156.

4. Падурець Г. І. Емоційна компетентність менеджера Текст / Г. І. Падурець // Проблеми формування систем управління в умовах глобалізації: теорія, методологія, практика: збірник тез доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції. — Черкаси: СУЕМ, 2013. — С. 33—35.

5. Козловська С. Г. Емоційна компетентність та лідерство: [Текст] / С. Г. Козловська, Г. І. Падурець, І. Б. Чудаєва // Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. — Серія "Економіка і менеджмент". — Черкаси, № 1 (14), 2013. — С. 130—140.

6. Падурець Г. І. Алгоритм створення управлінської команди Текст / Г. І. Падурець, О. М. Музичук, СУЕМ / Теоретико-методологічні і науково-практичні засади інформаційного, фінансового та облікового забезпечення розвитку економіки: збірник тез доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції. — Черкаси: СУЕМ, 2013. — С. 93—94 с.

References:

1. Abliazov, R. A. Padurets', H. I. and Chudaieva, I. B. (2008) Komandnyj menedzhment Team management, Vydavnychij dim "Profesional", Kyiv, Ukraine.

2. Padurets', H. I. Chudaieva, I. B. and Kozlovs'ka, S. H. (2007), "Manaperial team formation according to a leader", Ekonomika: problemy teorii ta praktyku, vol. 1, no. 226, pp. 620—628.

3. Kozlovs'ka, S. H. Padurets', H. I. and Chudaieva, I. B. (2012), "Emotional profile of a manager", Visnyk Skhidnoievropejs'koho universytetu ekonomiky i menedzhmentu, vol. 2, no. 12, pp. 141—156.

4. Padurets', H. I. (2013), "Emotional competence of a manager", Zbirnyk tez dopovidej uchasnykiv Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii Participants' abstracts collected volume of International science and practice conference, Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia International science and practice conference, Skhidnoievropejs'kyj universytet ekonomiky i menedzhmentu, Cherkasy, Ukraine, pp. 33—35.

5. Kozlovs'ka, S. H. Padurets', H. I. and Chudaieva, I. B. (2013), "Emotional competence and leadership", Visnyk Skhidnoievropejs'koho universytetu ekonomiky i menedzhmentu, vol. 1, no. 14, pp. 130—140.

6. Padurets', H. I. and Muzychuk, O. M. (2013), "Algorithm of managerial team creation", Zbirnyk tez dopovidej uchasnykiv Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii Participants' abstracts collected volume of International science and practice conference, Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia International science and practice conference, Skhidnoievropejs'kyj universytet ekonomiky i menedzhmentu, Cherkasy, Ukraine, pp. 93—94.

Стаття надійшла до редакції 13.12.2013 р.

*А. В. Пунда,
асистент кафедри державного управління та місцевого самоврядування,
Хмельницький університет управління та права*

ТОРГІВЛЯ ЖІНКАМИ ЯК ПРОБЛЕМА СУЧАСНОСТІ

*A. Punda,
assistant of department of state administration and local self-government
of the Khmel'nickogo university of management and right*

TRAFFICKING IN WOMEN AS A PROBLEM OF THE PRESENT

У статті висвітлено проблеми сучасності, що стосуються торгівлі жінками в Україні. Проаналізовано зовнішні чинники торгівлі жінками, до яких відносять, скрутне соціально-економічне становище, низький рівень життя та високий рівень безробіття серед жінок. До внутрішніх належать правові та психологічні чинники. Проведено аналіз проблем сучасності, що стосується торгівлі жінками, яка визначається як проблема боротьби зі злочинністю; ототожнюється з нелегальною міграцією; проблема зайнятості; моральна проблема; проблема, що пов'язана з проституцією; проблема порушення прав людини. Запропоновано методологічні підходи щодо боротьби з торгівлею жінками, які поділені на дві групи. Перша група — репресивна — для придушення організованої злочинності; боротьби з нелегальною міграцією; боротьбу з проституцією. Друга група базуються на ідеях підвищення та укріплення статусу жінок в суспільстві, зміцненні їх прав.

The article highlights the problems with regard to trafficking in women in Ukraine. Analyzed external factors of trafficking in women, which include, the socio-economic situation, low living standards and high level of unemployment among women. The internal include legal and psychological factors. The analysis of modern problems with regard to trafficking in women, which is defined as: the problem of fight against crime; identified with the illegal migration; the problem of employment; a moral issue; the problem associated with prostitution; the problem of human rights violations. Proposed methodological approaches to combat trafficking in women which are divided into two groups. The first group of repressive for suppression of organized crime; combating illegal migration; the fight against prostitution. The second group are based on the ideas of promoting and enhancing the status of women in society, strengthen their rights.

Ключеві слова: державне регулювання, причини торгівлі жінками, передумови торгівлі жінками, протидія торгівлі жінками в Україні.

Key words: government regulation, the causes of trafficking, trafficking in women preconditions, combating trafficking in Ukraine.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Серед найбільш поширених порушень прав людини в сучасному світі актуальним залишається злочин, який має багато назв, зокрема "рабство", "торгівля людьми", "контрабанда людьми" та "торгівля жінками". Він має досить довге історичне коріння. Але вже наприкінці ХХ століття з ним зіткнулася і незалежна Україна.

На жаль, сьогодняшня Україна — це держава, з якої здійснюється "експорт" жінок на світові ринки "інтимного бізнесу", зокрема в Туреччину, Італію, Іспанію, Німеччину, Сербію, Чорногорію, Хорватію, Угорщину, Чехію, Грецію, Росію, Об'єднані Арабські Емірати, Ізраїль, Сполучені Штати Америки та інші країни.

У міжнародній системі Україна ідентифікована як держава "початальниця" жінок на ринки, що пов'язані з проституцією. Саме громадянки України зараз складають основну частину живого "білого товару" на відкритих та таємних ринках "секс-індустрії" Європи та Азії. Боротьба з цим злочинном, відом рабства, порушенням прав людини та проявом дискримінації жінки в сучасному світі вимагає об'єднання зусиль міжнародної спільноти та громадських організацій усіх країн [1].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Виявлення причин та передумов торгівлі жінками в Україні ще не стала об'єктом спеціальних наукових досліджень, хоча на даний час можна констатувати лише поодинокі спроби деяких дослідників та авторів, юридичних наук та державного управління, які розглядали окремі її аспекти. Зокрема А.М. Сергєєва в дисертації з державного управління "Державна політика протидії торгівлі жінками" змістовно розглянула характеристики понять "торгівля жінками", "механізм державного управління процесом запобігання торгівлі жінками", а також підходи до визначення сутності феномена торгівлі жінками. Крім того, Ю.С. Нагачевська розглянула основні підходи до явища торгівлі жінками з метою сексуальної експлуатації.

Таким чином, це свідчить про те, що питання виявлення причин та передумов торгівлі жінками в Україні на сьогодні ґрунтовно не досліджено та потребують системних наукових розробок.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — провести аналіз аспектів пов'язаних з торгівлею жінками в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Беручи до уваги, що "секс-бізнес" і зло, яке супроводжує його, яким є торгівля людьми, що має на меті проституцію, несумісні з гідністю і цінністю жінки та загрожують добробуту людини, сім'ї і суспільства, беручи до уваги, що відносно боротьби з торгівлею жінками і дітьми мають силу такі історико-правові міжнародні акти:

1. Міжнародний договір від 18 травня 1904 р. "Про боротьбу з торгівлею білими рабнями", із змінами, внесеними у нього Протоколом, затвердженим Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй з грудня 1948 року;

2. Міжнародна конвенція від 4 травня 1910 р. "Про боротьбу з торгівлею білими рабнями", із змінами, внесеними в неї згаданим вище Протоколом;

3. Міжнародна конвенція від 30 вересня 1921 р. "Про боротьбу з торгівлею жінками і дітьми", із змінами, внесеними в неї Протоколом, прийнятим Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 20 жовтня 1947 року;

4. Міжнародна конвенція від 11 жовтня 1933 р. "Про боротьбу з торгівлею повнолітніми жінками";

5. Міжнародна Нью-Йоркська конвенція прийнята у 1949 р. ГА ООН "Про боротьбу з торгівлею жінками та експлуатацією проституції третіми особами";

6. Міжнародна конвенція прийнята 18 грудня 1979 р. ООН "Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок";

7. Міжнародна декларація прийнята у 1993 р. ГА ООН "Про подолання насильства над жінками";

8. Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 15 листопада 2000 р. "Проти транснаціональної організованої злочинності" з протоколом "Про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї" [2].

Незважаючи на велику кількість прийнятих міжнародних актів щодо боротьби з торгівлею жінками, ця проблема залишається актуальною і сьогодні. Сьогодні серед основних причин поширення торгівлі жінками в Україні є як внутрішні, так і зовнішні чинники.

Що стосується внутрішніх чинників, то тут на першому місці стоїть скрутне соціально-економічне становище, практична неможливість для жінок отримати роботу в Україні. Навіть за державними статистичними даними близько 80 відсотків офіційно зареєстрованих в Україні безробітних — це жінки. Фемінізація бідності сприяє пошуку будь-якої праці і засобів покращення свого матеріального стану, навіть без врахування можливих наслідків. Дана ситуація ускладнюється не тільки кризовим станом української економіки, але й тим, що процес міграції криміналізується, оскільки дешева робоча сила українських громадян складає основи надприбутків посередників як в Україні, так і за її межами. Низький рівень життя та високий рівень безробіття серед жінок штовхає їх до пошуку роботи за межами держави. Не дивно, що з досліджень, які були проведені в фокус-групах, виявилось, що 80 відсотків опитаних жінок висловили бажання працювати за кордоном [3].

Але в ситуації з мігрантами в європейських та інших розвинутих країнах найбільш доступним для українських громадян є сфера "сексуальної індустрії" або "секс-бізнесу" в її легальному та нелегальному варіантах.

Також до внутрішніх чинників належать правові та психологічні чинники. До правових чинників відносять перш за все відсутність регламентації "сексуального бізнесу" в Україні та незахищеність потерпілих. Що стосується психологічних чинників, то до них відносять кризовий етап, в якому знаходяться наші громадяни, який призводить до зменшення самозахисту та погіршення психологічного здоров'я жінок.

Серед зовнішніх чинників слід відзначити як "позитивні", так і "негативні" сторони у сфері торгівлі жінками.

До "позитивних" сторін можна віднести:

— відкриття кордонів та падіння залізної завіси;

— спрощення можливості для українських громадян подорожувати по світу як в пошуках розваг, так і праці;

До "негативних" сторін можна віднести:

— інтернаціоналізація тіньової економіки;

— організація міжнародних кримінальних об'єднань;

— корумпованість працівників державних органів влади та органів місцевого самоврядування;

— лояльне законодавство до занять проституцією в багатьох країнах світу [5].

Для висвітлення проблем сучасності, що стосується торгівлі жінками, розкриємо основний зміст проблем, до яких можна віднести:

— торгівля жінками визначається як проблема боротьби зі злочинністю;

— торгівля жінками ототожнюється з нелегальною міграцією;

— торгівля жінками як проблема зайнятості;

— торгівля жінками як моральна проблема;

— торгівля жінками як проблема, що пов'язана з проституцією;

— торгівля жінками як проблема порушення прав людини.

Отже, коли торгівля жінками визначається як проблема боротьби зі злочинністю, метою Національної стратегії боротьби з нею є:

— застосування суворішого покарання;

— невідворотність покарання;

— удосконалення координації та взаємодії правоохоронних органів;

— розвиток міжнародної співпраці правоохоронних органів;

— оперативного-розшукові заходи, які дають змогу більш ефективно боротися із злочинцями.

У нашому розумінні боротьба з торгівлею жінками обмежується боротьбою зі злочинністю.

В останні роки торгівля жінками в Україні все більше ототожнюється з нелегальною міграцією, особливо в країнах Західної Європи. Тому в межах цього підходу запобігання торгівлі жінками означає і запобігання в'їзду потенційних жертв. Так, боротьба проти торгівлі жінками в той же час стає боротьбою проти нелегальної міграції.

Репресивними заходами щодо міграції, які характерні для всіх країн, є:

— жорстка візова політика;

— суворий прикордонний та митний контроль;

— контроль та нагляд за змішаними шлюбами тощо.

Фактично такі заходи мають за мету захист країни від нелегальних мігрантів, а не захист жінок від насильства та зловживань, та служать більше інтересам країни, ніж інтересам жінок. В цьому випадку позиція жінок протиставляється державі, а саме:

— для жінок перебування в іншій державі — це нелегальний статус;

— недостатні легальні можливості міграції у поєднанні з попитом на робочу силу в нелегальному секторі;

— відсутність роботи в своїй країні, що робить торгівлю прибутковою справою і змушує жінок до нелегальних переїздів, які супроводжуються насильством та експлуатацією.

Наступним змістом проблем сучасності є торгівля жінками як проблема зайнятості. З точки зору українських жінок, головною мотивацією пошуків щастя в інших розвинутих країнах світу є можливість та право працювати за відповідну гідну заробітну плату при нормальних умовах. Коли торгівля жінками, примусова праця та рабовласницька практика визначаються як проблема праці, ці практики можна розглядати як результат низької юридичної та соціальної позиції жінок — робочих мігрантів. У межах цього поняття торгівля жінками пов'язана тільки з процесами фемінізації трудової міграції.

Визначено, що торгівля жінками є моральною проблемою. Найтрадиційнішим підходом до торгівлі жінками є моральний підхід, який засуджує проституцію та "секс-бізнес". З цієї позиції торгівля жінками розглядається як зло, яке неминуче супроводжує проституцію. Боротьба з торгівлею жінками в цьому контексті означає боротьбу з проституцією та "секс-бізнесом".

Торгівля жінками як проблема, що пов'язана з проституцією.

Цей підхід близько стоїть до морального. Але, досліджуючи цю проблему, потрібно проводити межу між проституцією за бажанням та примусовою проституцією. В багатьох країнах проституція легалізована як наприклад, в Німеччині та Нідерландах, а злочином є тільки примус жінки до заняття проституцією. Але дозвіл на заняття проституцією в цих країнах мають тільки жінки країн Європейського Співтовариства. Це означає, що жінки-мігранти, в тому числі з країн Східної Європи, підлягають покаранню штрафами або арештом та депортації.

Як наголошують голландські правозахисниці з неурядової організації "Фундація проти торгівлі жінками", про торгівлю жінками мова йде тоді, коли хтось шляхом використання насильства, обманом або шляхом зловживання своїм службовим становищем примушує жінку працювати проституткою. При цьому не має значення, чи працювала ця жінка раніше проституткою, чи хоче продовжувати це заняття за власним бажанням. Основою цього злочину є порушення свободи волі жінки.

Отже, основною ознакою торгівлі жінками є такі ситуації, коли:

- жінка не знала про те, що вона буде працювати в проституції або була ошукана щодо знання обставин, в яких їй доведеться працювати;
- жінка не вільна прийняти особисте рішення про те, чи бажає вона взагалі працювати в проституції;
- жінку примушують віддавати зароблені нею гроші іншим особам;
- жінка пов'язана з боргами, з якими вона спочатку повинна розплатитись, перш ніж вона сама зможе розпорядитися своїми власними речами, стане вільно вирішувати чи може вона припинити роботу або перш ніж вона отримає назад свій паспорт;
- жінку постійно тримають під контролем інші особи;
- жінку обмежують у вільному пересуванні або в можливостях спілкування з іншими людьми;
- жінка не вільна відмовити окремим клієнтам або протестувати проти окремих видів сексуального контакту [5].

Торгівля жінками як проблема порушення прав людини. Багато представників неурядових громадських організацій вважають торгівлю жінками та практику рабовласництва порушенням прав людини, за яке повинні нести відповідальність в першу чергу держави. Важливим етапом в утвердженні такої концепції стала "Всесвітня конференція з прав людини", що відбулася у Відні в 1993 році, де вперше насилья проти жінок було визначено як порушення прав людини [6].

Сьогодні з позицій захисту прав жінки в останні роки розроблено низку міжнародних документів по запобіганню та боротьбі з торгівлею жінками та дітьми з метою сексуальної експлуатації. Так, 24—26 квітня 1997 року за ініціативою Нідерландського керівництва в м. Гаага (Нідерланди) відбулася Європейська Міністерська конференція, яка проходила під керівництвом Європейської Співдружності. Там була прийнята Гаазька Міністерська Декларація європейських рекомендацій щодо ефективних заходів по запобіганню та боротьбі з торгівлею жінками з метою сексуальної експлуатації. Вона визначає торгівлю жінками як "...будь-які дії, спрямовані на легальний або нелегальний ввіз, провіз, перебування або вивіз з території країни жінок з метою їх прибуткової сексуальної експлуатації, з використанням примусу, зокрема насильства, погроз або обману зловживання службовим становищем або іншого тиску, в наслідок якого особа не має ніякого реального та задовільного вибору як тільки скоритися цьому тиску або вчиненим протиправним діям". Наголошується, що "...торгівля жінками є кричущим порушенням людських прав жінок, з яким можна боротися тільки шляхом застосування багато-дисциплінарного та координованого підходу, у якому брали б участь усі зацікавлені учасники, недержавні організації, установи соціального захисту, правові, законотворчі та міграційні. Така боротьба потребує як національних, так і європейських та міжнародних спільних дій та співробітництва" [4].

На нашу думку, це дуже важливі питання, тому що відповідно до обраного підходу формуються не тільки визначення феномена торгівлі жінками, його основні риси, але й заходи по боротьбі з ним та запобігання цьому, а отже які залучаються державні структури що мають професійно займатися боротьбою з цим негативним явищем.

Отже, вищеперелічені методологічні підходи можна розділити на дві групи.

Перша група об'єднує репресивні підходи щодо боротьби з торгівлею жінками. Вони спрямовані на:

- придушення організованої злочинності;
- боротьбу з нелегальною міграцією;
- боротьбу з проституцією.

Друга група об'єднує підходи, які базуються на ідеях підвищення та укріплення статусу жінок в су-

спільстві, зміцненні їх прав. Обидві стратегії можуть бути цінними. У той же час особливо репресивні стратегії вимагають обережності, як і спроби змішати інші важливі питання, такі як статистика міграції з визначенням торгівлі жінками, як форми насилья по відношенню до жінок та серйозного порушення прав людини. Більш того, вони часто висвітлюють непередбачені, небажані аспекти, що гнітюче впливає на жінок. Ще гірше, вони можуть спричинити зворотний процес, що має репресивний ефект, який більше послаблює нестабільні позиції жінок, наприклад, обмеження свободи пересування та використання жінок як свідків для боротьби з організованою злочинністю без надання їм відповідного захисту.

Ефективно протидіяти зазначеному явищу можна лише при використанні системного підходу, за умов координованої діяльності всіх зацікавлених та компетентних у цій сфері сторін — державних, недержавних організацій, органів соціального захисту, правових, законодавчих та міграційних установ.

Таким чином, важливою гарантією ефективності заходів по боротьбі з торгівлею жінками є створення та зміцнення відповідних інститутів на місцевому та національному рівнях.

ВИСНОВКИ

Торгівля жінками становить значну суспільну небезпеку. Негативний вплив на суспільство цього явища полягає у зруйнуванні суспільної моралі, формуванні моральної деградації та відчуженості особистості, втрати родинних зв'язків, поширення депресивних синдромів та суїцидальних тенденцій, зростанні агресивності та жорстокості, поширення венеричних захворювань, СНІДУ та загроза материнству. Тому завданням загальнодержавного значення є боротьба з цим явищем, захист українських жінок за кордоном.

Перспективою подальших розвідок даної проблематики, є на наш погляд, удосконалення взаємодії правоохоронних органів з питань протидії торгівлі людьми.

Література:

1. Сергеева А.М. Державна політика протидії торгівлі жінками: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / А.М. Сергеева; Нац. акад. держ. упр. при Президентіві України, Харк. регіон. ін-т держ. упр. — Х.: — 2006. — 20 с.
2. Довідник з проблеми запобігання торгівлі жінками для консультантів. — "Телефонів Довіри". — К., 1999. — Вип. 4.
3. Запобігання контрабанди жінок з України: українська інформаційна кампанія. — Міжнародна Організація з Міграції. — К., 1998.
4. Торгівля людьми — сучасна форма рабства [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.pravo.vuzlib.org/book_z1088_page_18.html
5. Довідник з проблеми запобігання торгівлі жінками для консультантів "Телефонів Довіри". — К., 1998. — Вип. 2.
6. Горбунова О. Торгівля жінками: в Україні — порушення прав людини. — Режим доступу: <http://library.kr.ua/women.html/gorbunova.html>

References:

1. Sergeeva, L.M. (2006), "Government policy on combating trafficking in women", Ph.D in public administration, Kharkov region Institute of public administration, Kharkov, Ukraine.
2. Reference book on the issue of prevention of trafficking in women for consultants (1999), "Telephone helplines", Kyiv, Ukraine.
3. Preventing trafficking of women from Ukraine: Ukrainian information campaign (1998), — International Organization for Migration, Kyiv, Ukraine.
4. "Human trafficking is a modern form of slavery", available at: http://www.pravo.vuzlib.org/book_z1088_page_18.html (Accessed 21 Nov. 2013).
5. Reference book on the issue of prevention of trafficking in women for consultants (1998), "Telephone helplines", Kyiv, Ukraine.
6. Gorbunova, O. "Trafficking in women: in Ukraine — a violation of human rights", available at: <http://library.kr.ua/women.html/gorbunova.html> (Accessed 21 Nov. 2013).

Стаття надійшла до редакції 29.11.2013 р.

В. В. Глуха,

аспірант кафедри економічної теорії та фінансів, Харківський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президенті України

ВДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДЕПРЕСИВНИХ РЕГІОНІВ ШЛЯХОМ ВПРОВАДЖЕННЯ СТРАТЕГІЙ БРЕНДІНГУ ТЕРИТОРІЙ

V. Glucha,

post-graduate student of Economical Theory and Finances Chair of Kharkiv Regional Institute of Public Administration of National Academy of Public Administration attached to the Office of the President of Ukraine

PERFECTION OF ECONOMIC MECHANISM OF GOVERNMENT CONTROL OF THE DEPRESSED REGIONS IS BY INTRODUCTION OF STRATEGIES OF BRENDING TERRITORIES

У статті автор визначає сутність впровадження стратегій брендінгу територій як напряму вдосконалення економічного механізму державного регулювання депресивних регіонів та особливостей їх застосування. Доведено, що у брендінгу територій практично немає посередників в чистому вигляді, хоч би через неминучість їх територіальної локалізації. Із значним ступенем умовності до посередників відносять наступні суб'єкти брендінгу територій: органи влади і громадські організації, асоціації вищого територіального рівня і їх представники; торговельно-промислові палати, центри бізнесу і міжнародної торгівлі, виставкові центри, ярмарки; транснаціональні і інші багатотериторіальні суб'єкти бізнесу; різноманітні міжтериторіальні мережеві організаційні структури, системні інтегратори; засоби масової інформації і комунікації; установи професійної освіти. Традиційно виділяються чотири великі групи стратегій брендінгу територій, націлених на залучення відвідувачів і резидентів, розвиток промисловості або експорту регіональних продуктів. Це стратегії умовно можуть бути названі: брендінг іміджу, брендінг привабливості, брендінг інфраструктури і брендінг населення, персоналу.

In the article an author determines essence of introduction of strategies of branding territories, as to direction of perfection of economic mechanism of government control of the depressed regions and features of their application. It is well-proven that branding territories practically do not have mediators in a clean kind, even though inevitability them territorial localization. With the considerable degree of convention the followings subjects of branding territories attribute to the mediators: organs of power and public organizations, associations of higher territorial level and their representatives; commercial and industrial chambers, centers of business and international trade, exhibition centers, fairs; transnational and other multiterritorial subjects of business; various interterritorial network organizational structures, system integrators; mass and communication medias; establishments of trade education. Four large groups of strategies of branding territories, aimed at bringing in of visitors and residents, development of industry or export of regional products are traditionally selected. It strategies can be adopted: branding image, branding attractiveness, branding infrastructure and branding population, personnel.

Ключові слова: державне регулювання, критерії економічного розвитку країни, брендінг територій, економічний механізм, стратегії розвитку.

Key words: socio-economic development of region, state administration, criteria of economic development of country, regional differences.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Серед усіх механізмів державного регулювання депресивних регіонів провідне місце займає економічний механізм. У структурі економічного механізму можна виділити такий важливий інструмент, як територіальний маркетинг, в основі якого полягає брендінг територій.

Модне іноземне слово "бренд", схоже, прижилося не тільки в рекламних відділах українських компаній — з недавнього часу воно міцно влаштувалося в лексиконі українських політиків.

Брендінг українських територій став актуальною темою для бесід у кулуарах Верховної Ради наприкінці 20-го століття.

Українські політики учепилися за можливість підрахунку вартості брендів різних регіонів, намагаючись повернути маркетингові технології на службу традиційному економічному плануванню і як наслідок вдосконалити економічні механізми державного регулювання депресивних регіонів. І справа, схоже, пішла.

Ще в минулому столітті В.І. Вернадський сказав: "Кожна місцевість має свій ідеал, кожна країна — свої форми досконалості, інші за других. У цьому-то переважно і криється головна причина тієї відмінності, яка існує в господарському, суспільному і політичному положенні" [7, с. 25]. Це дуже маркетинговий підхід!

Усе це визначає актуальність і обумовлює необхідність дослідження шляхів впровадження стратегій брендінгу територій.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання вдосконалення економічного механізму державного регулювання депресивних регіонів розглядаються в працях багатьох як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, зокрема таких, як Р. Брусак, З. Варналії, З. Герасимчук, Г. Дробенко, О. Невелєв, А. Панкрухин, Ю. Свірський та ін. Проте розгляд впровадження стратегій брендінгу територій, як провідного напряму вдосконалення економічного механізму державно-

го регулювання депресивних регіонів потребує належного висвітлення.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначити сутність впровадження стратегій брендінгу територій як напрямку вдосконалення економічного механізму державного регулювання депресивних регіонів та особливостей їх застосування.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Територіальний маркетинг — це маркетинг на користь території, її внутрішніх суб'єктів, а також зовнішніх суб'єктів, в увазі яких зацікавлена територія. У зв'язку з цим можна виділити:

- маркетинг територій, об'єктом уваги якого виступає територія в цілому, здійснюється як усередині, так і за її межами;
- маркетинг на (усередині) територіях, об'єктом уваги якого є відносини з приводу конкретних товарів, послуг і ін., здійснюваний в межах території [7].

Ми розглядаємо регіон, в цілому територію як суб'єкта, що надає роль споживача не тільки самому собі, але і іншим суб'єктам (зовнішнім і внутрішнім по відношенню до території). Саме їх благополуччя споживання територіальних ресурсів, продуктів, послуг і можливостей дозволяє території, кінець кінцем, побудувати, збільшити і власне благополуччя.

Мабуть, немає потреби доводити, що такий підхід, що представляє регіон, територію як виробника, орієнтованого на споживачів, на розвиток їх попиту відносно реальних ресурсів і потенціалу території є набагато більш маркетинговим, ніж підхід, що фактично концентрує увагу регіону винятково на самому собі.

Що маєтєся на увазі під терміном "брендінг територій"?

Серед різних визначень економіки XXI ст. таких, як "мережева" економіка, "інноваційна", "символічна" є поняття "Економіка цінностей", тобто економіка, яка ґрунтується на унікальних ціннісних пропозиціях виробників клієнтові (споживачеві) і на здатності компанії обирати стратегічну роль в соціальних, політичних, соціокультурних процесах [6].

Саме за рахунок цієї ролі вона починає набувати свого клієнтського поля, фінансові ресурси і вибудовувати, зрештою, свою комерційну діяльність.

У цій моделі економіки основоположну роль грає такий інструмент, як бренд. Він дозволяє інстальувати різних логіків поведінки, логіків споживання. Бренд додає певну вартість до товару.

Про бренд багато говорять. Бренд — це, скажімо, ліцензія на право встановлювати високу вартість; або "бренд так само добре мати, як рахунок в банці"; або "бренд — це гарантія від всяких нещаст" [2]. Бренд — це актив, перш за все. Але він заснований на здатності компанії сформулювати унікальну ціннісну пропозицію, яка дозволить йому грати стратегічну роль.

Роль, яка захопить увагу, причому не важливо де. Це може бути роль в політичних процесах, або в якихось соціокультурних процесах.

Навколо бренду починає формуватися бренд-співтовариство, він починає створювати свою субкультуру. А іноді, якщо це високо розвинений бренд, він створює бренд-релігію: співтовариство, яке характеризується високим ступенем стійкості і самоідентифікації, високим внутрішнім патріотизмом по відношенню до ідеї бренду.

Поняття "бренд" може відноситися не тільки до компаній. Особливу роль грають державні і різного роду територіальні бренди [4].

У компанії бренд пов'язаний з її продуктом, що стосується території, то, зрозуміло, що якщо територія не виробляє якийсь особливий продукт, бренд повинен спиратися на щось ще. Модель економіки цінностей як модель територіального розвитку, особлива актуальна для регіонів, які не мають значних сировинних ресурсів, а також депресивних територій.

Якщо говорити про фінансову сторону питання, в чому виражається користь від територіального бренду?

Бренд території повинен бути продуманим. І тут, що важливе? Провідний фахівець в області брендінга, Саймон Анхольт вже оцінив вартість сукупного бренду "Україна" — сукупність брендів різних українських територій. Він показав, що навіть зараз, коли Україна по-серйозному не займається територіальним брендінгом, вартість її бренду складає близько 500 млрд гривень. У принципі, це наш річний дохід. Але при цьому, вартість бренду, якщо їм займатися серйозно, може вирости приблизно в 20 разів.

Тобто, якщо брендом уміло скористатися, привернути в господарський оборот, якщо витягувати з цього активу доходи, вони перевищать затрати на його розкрутку. При цьому, бренд — ресурс, який потенційно може працювати завжди [7].

Більш того, чим більше він працює, тим вище його вартість. При цьому ми говоримо не про штучно створені цінності, як, наприклад, бренд Coca Cola, придуманий спеціально найнятою людиною.

Якими методами можна сформувати бренди українських територій?

Зараз існує багато технологій вибудовування самого бренду. Так, бренд треба побудувати. Сам факт наявності якихось цінностей — це ще не бренд.

Бренд має свою структуру — шість характеристик зазвичай виділяють: його індивідуальність, стратегічна місія, яка захоплює увагу, цінності бренду, які повинні бути чітко сформульовані, це принципи бренду, якими керується адміністрація території в спілкуванні із зовнішніми контрагентами, з місцевим населенням, це асоціації, які створюють навколо бренду ареол, якась легенда. Отже, бренд спочатку треба побудувати.

Йому потрібно також забезпечити автентичність аудиторії. Тобто тепер ми йдемо від зворотного: спочатку ми бренд під територію робили, тепер потрібно зрозуміти, що територія повинна відповідати бренду. Ми ж бренду створюємо якісь очікування. Якщо він їм не відповідає, людина приїжджає, а на місці чого немає, він розчаровується. Тобто на основі бренду створюється концепція розвитку території. Створюється програма комплексного розвитку (облаштування території) під бренд.

І звичайно, потрібний репро-бренд: його потрібно запуснути, просувати — це особлива робота.

Але ж потрібно змусити місцеві власті дотримувати збудовані ціннісні передумови.

Регіональні органи влади знаходяться в ситуації "білки в колесі" — вона постійно крутиться в кільці і постійно вирішує збододенні проблеми. Бренд — це завжди робота на стратегію. Тому для того, щоб займатися брендом, потрібно мати програму комплексного розвитку і розуміти, що вона для тебе пріоритетна.

Вона повинна включати роботу по облаштуванню самого бренду, роботу по його репорту, формуванню бренд-суспільства, разом з традиційними завданнями державного регулювання депресивних регіонів.

Першорядними завданнями такого брендінгу є:

- формування і розвиток некомерційного брендінгу продукції, що фінансується з державного, регіонального, місцевого бюджетів, а також продукції розташованих на території громадських, добродійних організацій;

- сприяння розвитку територіального ринку комерційних товарів і його суб'єктів, маркетингового підходу в їх управлінській діяльності. Сюди входять: дослідження територіальних ринків (включаючи перебування і динаміку попиту і пропозиції товарів на території), прогнозування розвитку, консультування, експертиза, правовий захист, освіта по проблемах маркетингу та ін.;

- брендінг послуг територіальних органів влади — політичний маркетинг перед і між виборами органів влади, включаючи брендінг осіб політиків, програм дій влади, окремих територіальних проектів і установ влади, а також політику відносно асортименту, розподілу і просування послуг влади, управлінських технологій, регулюючих дій в роботі з населенням, підприємствами і організаціями;

- підвищення ефективності ринкової взаємодії господарюючих суб'єктів і інших соціальних інститутів даного регіону з іншими регіонами і їх ринковими суб'єктами через владні установи, включаючи територіальні органи управління (органи статистики, управління майном, антимонопольні управління і ін.), громадські організації і об'єднання (структури підтримки малого підприємництва, торгово-промислової палати, суспільства захисту прав споживачів, асоціації фахівців-професіоналів з маркетингу, реклами, зв'язків з громадськістю та ін.) [7].

Одне з принципових питань брендінгу депресивних територій — осмислення того, як на підставі чого здійснюють вибір споживачі — реальні і потенційні. У маркетингу відомо як мінімум шість основних категорій осіб, так або інакше, що беруть участь у процесі ухвалення рішення, впливають на нього. Серед них:

1. Ініціатор — суб'єкт, першим що усвідомив проблему, потребу, або можливість і що здійснює перші, найчастіше попередні дії, наприклад: збір інформації, перше формулювання або згадка проблеми в розмові з іншими особами, часто більш значущими. Ініціаторами можуть бути громадські організації і діячі,

окремі громадяни, представники науки, органів статистики і тому подібне.

2. Обличчя впливу — особа, яка залучається на деякій стадії в ухвалення рішень, обробляє інформацію і проявляє деякий вплив на рішення. Серед інших тут журналісти, в цілому засоби масової інформації.

3. Особа, що ухвалює рішення, — особа (орган), що має владу, повноваження, щоб зробити остаточне або хоч би необхідне проміжне рішення (наприклад, винести варіанти вирішення проблеми на обговорення, референдум).

4. Особа, що затверджує рішення, — той, чие схвалення, санкція потрібна для набуття чинності рішення, і хто може відмінити рішення.

5. Покупець — особа, орган, хто реалізує ухвалені рішення, використовуючи ресурси, що для цього є у нього.

6. Користувач — людина, яка споживає, використовує кінцевий територіальний продукт або послугу.

Отже, територіальні органи влади мають великий вплив на соціально-економічні процеси території. Особливо коли ця територія депресивна [5].

Суб'єктами, що активно здійснюють просування і, умовно кажучи, "розкрутку територій", виступають територіальні органи влади і управління, місцеві економічні агентства розвитку, туристичні оператори і агентства, торгові дома, спортивні комітети і федерації, будь-які інші структури, що локалізовані на території і проявляють активність з метою залучення уваги до неї можливих споживачів (замовників продукції) і утримання вже присутніх [7].

Провідною метою цих суб'єктів, брендингу депресивних територій виступає створення, підтримка або зміна думок, намірів або поведінки суб'єктів-споживачів.

Конкретнішими цілями в цьому відношенні є:

— привабливість, престиж території (місця) в цілому;

— вивід території з депресивного стану;

— привабливість зосереджених на території природних, матеріально-технічних, фінансових, трудових, організаційних, соціальних і інших ресурсів, а також можливостей реалізації і відтворення таких ресурсів.

Для реалізації своєї цільової орієнтації брендинг територій виробляє комплекси дій, що забезпечують:

— формування і поліпшення іміджу території, її престижу, ділової і соціальної конкурентоспроможності;

— розширення участі території і її суб'єктів в реалізації міжнародних, державних, регіональних програм;

— залучення на територію державних і інших зовнішніх по відношенню до території замовлень;

— підвищення привабливості вкладення, реалізації на території зовнішніх по відношенню до неї ресурсів;

— стимулювання придбання і використання власних ресурсів території за її межами до її вигоди і в її інтересах.

Інтереси і цілі цій, традиційно найбільш активній категорії суб'єктів брендингу територій, можуть бути різні відносно різних категорій споживачів [3].

У більшості випадків, територія і її представники зацікавлені в залученні на депресивну територію бракуючих ресурсів і замовлень на її продукцію [1]. Разом з тим, на депресивну територію можуть прибувати суб'єкти, до яких вона відноситься нейтрально, як до прийнятних і таких, що не підлягають перелюдженню, а також що потребує соціальної допомоги (біженці, вимушені переселенці, політичні емігранти) це, майже безумовно, створює додаткове навантаження на депресивну територію, проте уміла постановка роботи з такими категоріями споживачів може створити території додатковий престиж. Проте є і третя категорія — небажані суб'єкти споживання території: екс-і злочинці, що діють, торговці наркотиками, сумнівні підприємці, інші діячі соціально шкідливих сфер.

Немало прикладів ребрендинга території спостерігається відносно туристів. Так, Фінляндія зацікавлена в залученні більшої кількості туристів в зимовий період і меншої кількості протягом літа, коли зони рекреації і інфраструктура переобтяжені. Жителі Французької Рив'єри, російського Сочі постійно скаржаться на те, що вони фактично не можуть використовувати побережжя в пік літнього сезону. Колишній прем'єр-міністр Греції А. Папандреу неодноразово висловлювався проти гіпертрофії в'їзного туризму, яка, за його оцінками, веде до перетворення населення країни на "націю офіціантів". Відоме негативне відношення багатьох резидентів Нью-Йорка відносно Організації Об'єднаних Націй і супутніх їй інших некомерційних організацій, що не приносять місту серйозних доходів, але що значно напружують його інфраструктуру [7].

У брендингу територій практично немає посередників в чистому вигляді, хоч би через неминучість їх територіаль-

ної локалізації. Із значним ступенем умовності до посередників можуть бути віднесені наступні суб'єкти брендингу територій:

— органи влади і громадські організації, асоціації вищого територіального рівня і їх представники;

— торговельно-промислові палати, центри бізнесу і міжнародної торгівлі, виставкові центри, ярмарки;

— транснаціональні і інші багатотериторіальні суб'єкти бізнесу;

— різноманітні міжтериторіальні мережеві організаційні структури, системні інтегратори;

— засоби масової інформації і комунікації;

— установи професійної освіти.

Отже, провідним шляхом вдосконалення економічного механізму державного регулювання депресивних регіонів завдяки впровадженню стратегій брендингу територій.

Традиційно виділяються чотири великі групи стратегій брендингу територій, націлених на залучення відвідувачів і резидентів, розвиток промисловості або експорту регіональних продуктів. Це стратегії умовно можуть бути названі: брендинг іміджу, брендинг привабливості, брендинг інфраструктури і брендинг населення, персоналу.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Отже, яку ж стратегію виходу з депресії території вибрати. Чи можна вибрати якусь одну стратегію і зосередитися на ній впродовж значного періоду часу, наприклад, 5—10 років? Не тільки стосовно регіонів України, та країн з перехідною економікою, але навіть і до розвинених країн це навіряд чи доцільно.

Практично вести мову потрібно про певну послідовність у реалізації комплексу маркетингових стратегій, зокрема з обліком не тільки реального потенціалу привабливості і наявних проблем депресивності, але і з урахуванням фінансових і інших можливостей відносно реалізації стратегії.

Таким чином, вибір стратегії брендингу територій, виступає дієвим напрямом вдосконалення економічного механізму державного регулювання щодо виходу регіонів з стану депресії, який потребує ще досконалого вивчення.

Література:

1. Варналій З. Регіональна політика України: нові умови, нові вимоги / З. Варналій // Стратегічні пріоритети. — 2007. — № 1(2). — С. 141—149.

2. Гапоненко А.Л. Управление экономическим развитием / А.Л. Гапоненко. — М.: Республика, 1993. — 250 с.

3. Герасимчук З.В. Регіональна політика сталого розвитку: методологія формування, механізм реалізації / З.В. Герасимчук. — Луцьк: Надстир'я, 2001. — С. 128.

4. Дробенко Г. Стратегічне планування розвитку територіальних громад / Г. Дробенко, Р. Брусак, Ю. Свірський. — Львів: Вид-во "СПОДОМ", 2001. — 118 с.

5. Зайцева Л.М. Региональная система управления (организационно-методологический аспект) / Л.М. Зайцева. — Донецк: ИЭП ПАНУ, 1997. — С. 336 с.

6. Невелєв О.М. Сталый розвиток регіону: стратегічні напрями та механізми / О.М. Невелєв. — К.: НДІСЕП, 2001. — 95 с.

7. Панкрухин А.П. Маркетинг територій / А.П. Панкрухин // Из материалов Гильдии маркетологов. — М. — 2010. — С. 53.

References:

1. Varnaliy, Z. (2007), "Regional policy of Ukraine: new terms, new requirements", Strategic priorities, vol.1, pp. 141—149.

2. Gaponenko, A.L. (1993), Management economic development, Republic, Moscow, Russia, p. 250.

3. Gerasimchuk, Z.V. (2001), Regional policy of steady development: forming methodology, mechanism of realization, Nadstir'ya, Lutsk, Ukraine, p. 128.

4. Drobenko, G. Brusak, R. Svirskiy, Yu. (2001), Strategic planning of development of territorial societies, "BOTDOM", Lvov, Ukraine, p. 118.

5. Zayceva, L.M. (1997), Regional'naia sistema upravleniia (orhanyzatsyonno-metodolohycheskyy aspekt)[Regional control the system (organizationally-methodological aspect)], YEP PANU, Donetsk, Ukraine.

6. Nevelev, O.M. (2001), Staliy rozvitok regionu: strategichni napryami ta mekhanizmi, NDISEP, Kiev, Ukraine, p. 95.

7. Pankruchin, A.P. (2010), Marketing of territories [From materials of Guild of marketing specialists], Moscow, Russia, p. 53.

Стаття надійшла до редакції 04.12.2013 р.

*В. О. Філіпчук,
аспірант кафедри європейської інтеграції,
Національна академія державного управління при Президентові України*

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ ЯК ЗАСІБ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

*V. Filipchuk,
postgraduate researcher of the European integration department National Academy
of Public Administration, Office of the President of Ukraine, Kyiv*

EUROPEAN INTEGRATION AS A MEANS OF UKRAINIAN STATE-BUILDING

У статті змодельовано застосування євроінтеграційного проекту як найбільш адекватного і прийнятого для більшості українського суспільства проекту співжиття у майбутньому, засобу здійснення реформ та забезпечення внутрішньої інтегрованості українського суспільства. Проаналізовано ключові елементи для забезпечення максимальної ефективності впливу євроінтеграційної моделі на державотворчі процеси: належне законодавче та нормативне забезпечення євроінтеграції, використання євроінтеграційної ідеї для забезпечення національного консенсусу щодо стратегічних напрямів розвитку держави, впровадження реформи державної служби та забезпечення високого рівня інституційної спроможності співробітництва з ЄС. Автор доводить, що активні важелі ЄС сприятимуть формуванню прозорої змагальної та ефективної інституційної системи в Україні. В той же час, цілеспрямовані дії держави (публічної влади), орієнтовані на детальну розробку Стратегії та Програми євроінтеграції як проекту внутрішніх трансформацій в українському суспільстві, виступають вирішальними щодо використання державотворчого потенціалу євроінтеграційного проекту з максимальною вигодою для української держави.

The article presents the simulation of the European integration project application as the most adequate and acceptable to the majority of Ukrainian society project of co-existence in the future, means of reforming and ensuring internal integrity of Ukrainian society. Key elements to ensure maximum effectiveness and impact of the European integration to Ukrainian state-building process: the proper legislative and regulatory support of the integration, using the idea of European integration for national consensus on strategic directions of the state development, implementation of civil service reform and ensuring a high level of institutional capacity of the cooperation with the EU — are analyzed. The author argues that the active leverages of the EU promote a transparent competitive and efficient institutional system in Ukraine. At the same time, the concerted action of the state (public authorities), focused on detailed development of the Strategy and Programme of the European Integration as a project of internal transformations in Ukrainian society, appear crucial for the use of the state building capacity of the European integration project with a maximum benefit for the Ukrainian state.

Ключові слова: державотворення, державне управління, державотворчі чинники, ідентичність, активні важелі ЄС, Стратегія європейської інтеграції України, Програма європейської інтеграції України.

Key words: state-building, governance, the state-factors, identity, the EU active leverages, Strategy for the European integration of Ukraine, Program of the European integration of Ukraine.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

З часу проголошення незалежності Україна продовжує знаходитись на тому етапі державотворення, характерною рисою якого є конституювання національної держави, як це відбувалося в європейських країнах епохи Нового часу. Цьому етапу властивий пошук відповідей на засадничі питання, які постають у процесі розвитку суспільств від нових до постмодерних часів: "хто ми?", "яку державу будуємо?", "яке наше місце у світі?" тощо. Вивчення тенденцій розвитку внутрішньо- та зовнішньополітичних процесів у нашій державі засвідчує наявність ба-

зових викликів у процесі державотворення, зокрема брак суспільного та загальнополітичного консенсусу щодо ключових напрямів розбудови та розвитку держави.

Український політикум до цього часу так і не дав переконливої консенсусної відповіді на запитання щодо того, якою є суспільно-політична модель творення держави, яким, власне, є ідеал української держави. Така ситуація, відповідно, ускладнює прийняття ефективних політичних і управлінських рішень у щоденному законодавчому чи управлінському процесах, є перешкодою у процесі впровадження системних внутрішніх реформ.

За таких обставин актуальним питанням залишається необхідність окреслення шляхів виходу з існуючого "глухого кута" політичного і суспільного дискурсу щодо того, яким повинен бути український національний проект, яка модель державного розвитку може максимально сприяти усуненню внутрішніх конфліктів та суперечностей, згуртуванню та інтеграції різних регіональних та соціальних груп, впровадженню системних внутрішніх реформ, наданню динаміки та інноваційних форм економічному розвитку, забезпеченню ефективного функціонування національної системи державного управління.

У даній статті здійснюється спроба окреслити шляхи використання специфічного державотворчого потенціалу євроінтеграційного проекту з метою консолідації української нації, пошуку відповідного способу використання політики євроінтеграції нашої держави для оптимізації процесів державотворення та державного управління.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Узагальненню історичного досвіду українського державотворення присвячено праці таких видатних українських вчених, як В. Антонович, О. Апанович, М. Аркас, Д. Багалій, І. Гаврилюк, В. Голобуцький, М. Грушевський, О. Гуржій, Д. Дорошенко, О. Єфименко, В. Киричук, І. Крип'якевич, В. Маслійчук, В. Матях, В. Мільчев, І. Нагаєвський, В. Орленко, Н. Полонська-Василенко, О. Субтельний, Д. Яворницький та ін. За роки незалежності в Україні з'явилася цікава теоретична напрацьованість з проблем державотворення таких суспільствознавців, як В. Андрущенко, Я. Грицак, В. Кремень, М. Михальченко, Ю. Павленко, М. Рябчук, М. Розумний, А. Смолій, Ю. Терещенко тощо. Іншими словами, ми можемо говорити про наявність розгорнутої теорії українського державотворення. З іншого боку, робіт, які б науково обґрунтовували практичне застосування теоретичного доробку дослідників проблем державотворення та націотворення для розв'язання завдань державного управління, сьогодні бракує.

Традиційно процеси європейської інтеграції описуються через докладний аналіз їх окремих сторін та складових. Зокрема історичні моменти євроінтеграції детально розкриті в роботах таких авторів, як Дж. МакКормік, В. Копійка, Л. Прокопенко, Я. Малик, Л. Кривцова. Інституційні та правові засади ЄС аналізуються в роботах таких дослідників, як Г. Волес, М. Яхтенфукс, Б. Колер-Кох, В. Авер'янов, А. Пухтецька, І. Жданова, І. Грицяк, В. Баштанник, питання європеїзації державного управління — таких авторів, як Г. Петерс, М. Вахудова, Ф. Шиммельфенніг, А. Дімітрова, Д. Вояковський, К. Едер, а серед вітчизняних авторів — О. Оржель, Н. Колісниченко, І. Нагорна, М. Лахижа, Л. Прокопенко, О. Рудік, Н. Рудік, Т. Безверхнюк та ін. Питанням ціннісних засад європеїзації, зокрема в системі державного управління, запозичення європейських етичних засад державного управління та їх співмірності з українськими реаліями присвятили роботи С. Серьогін, В. Стрельцов, Н. Грицяк та ін. Окремі політики ЄС, складові процесу адаптації законодавства України до вимог ЄС тощо розглянуті в роботах таких авторів, як Т. Ковальчук, М. Рябчук, Г. Ситник, І. Кравчук, О. Дзяд, О. Рудік, Н. Гнидюк та ін.

Але такі дослідження мало концентруються на важливому аспекті інструментальності європейської інтеграції у комплексному здійсненні державотворчих та державно-управлінських трансформацій.

ВИДІЛЕННЯ НЕВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Аналіз робіт означених вище авторів, зокрема переліку в них сьогоденних проблем та викликів українського державотворення, свідчить про різноманітність підходів до їх тлумачення чи інтерпретації. Якщо сприйняти як робочу гіпотезу твердження про те, що найбільшою проблемою для України сьогодні є збереження закритого характеру суспільних інституцій, неефективна соціально-економічна модель, регрес економічного та науково-інноваційного потенціалу, слабкість громадянського суспільства і внутрішньодержавних горизонтальних інтеграційних зв'язків тощо, які уповільнюють українське державотворення, то розриву означеного кола треба шукати у проекті формування нової ідентичності українського суспільства, побудованої довкола сучасних ідей державотворення: об-

'єднання не навколо минулого, а навколо спільного проекту співжиття в майбутньому, який базується на цілях і цінностях, прийнятних для більшості населення країни.

Визнання вірності такого підходу властиве для більшості авторів, представлених вище. Але не вирішеною залишається ключова проблема — як конкретно має виглядати означений проект. Більше того, найменше розробленою в цьому питанні виступає тема використання в даному контексті державотворчого потенціалу євроінтеграційного проекту.

МЕТА СТАТТІ

Метою даної статті є моделювання застосування євроінтеграційного проекту як найбільш адекватного і прийнятного для більшості українського суспільства проекту співжиття у майбутньому, засобу здійснення реформ та забезпечення внутрішньої інтегрованості українського суспільства.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Аналіз стану української держави та суспільства говорить про те, що неконсолідованість, гетерогенність ідентифікації, слабкість громадянського суспільства та відсутність легітимності держави в очах громадян (фактично — брак довіри до держави) не сприятимуть тому, щоб народ став джерелом розв'язання всієї низки державотворчих проблем. У цьому разі таким суб'єктом "розриву" кола цих проблем має стати держава у вузькому розумінні — публічна влада та система органів державного управління.

Сучасне тлумачення національної та державної згуртованості, ідентичності представляє ці феномени продуктом державної політики, а не міфічного національного духу, закладеного в кожному народі. У такому разі, актуальним є питання: які саме шляхи формування та реалізації державної політики консолідації, згуртування, побудови демократичної економічно розвиненої модерної держави Україна можна запропонувати?

На нашу думку, державна політика, здатна згуртувати українське суспільство, має бути зорієнтована не на часткові, секторальні трансформації, користь яких нівелюється інертністю всієї державної системи, а на комплексні реформи, критерієм доцільності яких та мірилом їх глибини мають виступати національні інтереси України. З іншого боку, формування національних інтересів має співпасти з цілеспрямованим формуванням в Україні нового типу ідентичності, який би не заперечував ідентичності існуючої, а надавав їм усім можливість співіснувати і вказував на перспективу, стратегічну користь від такого узагальнюючого типу ідентичності. На наш погляд, саме таким типом ідентичності має виступити ідентичність європейська. Її гетерогенний характер, постмодерністські способи формування та культивування, які відповідають умовам постсучасного суспільства, так само, як і її націленість на майбутнє, не залишають сумнівів. Адже вона не заперечує національних та етнічних ідентичностей, що склалися історично, не прагне нівелювати відмінності між соціальними групами (зокрема, націями та етносами), які цю ідентичність набувають. Через мережу весь час поновлюваних контактів, комунікацію та прийняті в результаті такої комунікативної взаємодії спільні правила європейська ідентичність надає змогу гармонізувати ці різноманітні ідентичності. Мета такої гармонізації, власне, також є прозорою, важливою для кожного громадянина, а головне — стратегічною, спрямованою у майбутнє: реалізація, підтримання та вдосконалення демократичних принципів та інститутів, правової держави, сприяння економічному добробуту, ефективності державних інститутів та, за умов згуртованості й взаємодопомоги, забезпечення самовираження інакшею.

Варто наголосити, що саме євроінтеграційний проект та досвід творення європейської ідентичності сприятимуть заповненню розриву ідентичності між різними регіонами країни та виходу України зі стану неконсолідованості та ідентичнісних конфліктів. І справа не тільки, а можливо, й не стільки в тому, що європейська ідентичність, прийнята більшістю населення, врівноважить гетерогенність мовних, соціокультурних, ідеологічних ідентичностей українського народу. Питання такої дієвості європейської ідентич-

ності поки-що не має однозначної відповіді навіть стосовно держав старих членів ЄС. Цінність засад та процесів творення європейської ідентичності важливіша для нас швидше як зразок моделювання ідентичності для гетерогенного суспільства. Така ідентичність твориться не завдяки введенню єдиної мови чи уніфікації історичної пам'яті, а завдяки формуванню єдиного комунікативного простору, на якому поступово формується спільна мова знаків, символів та способів життєдіяльності. Отже, відповідне комунікативне поле утворюється, якщо індивіди залучені у спільні інтеракції, в першу чергу, взаємодіють у процесі реалізації спільних цілей, умови та шляхи реалізації яких задаються державною політикою, а форми, рамки та механізми — інституціями, що мають відкритий характер. Таке комунікативне поле для свого збереження передбачає постійну циркуляцію, обмін практик, тобто взаємодію громадян. При цьому інтеграційним центром, який започатковує та розвиває такі зв'язки, які мають виражено конститутивний характер (тобто формуються не поступово природним шляхом, а конструюються) виступає державна політика європейської інтеграції.

Сутність моделі реалізації державотворчого потенціалу євроінтеграційного проекту, яку ми пропонуємо, полягає у здійсненні його інтерпретації як політичних, економічних, соціокультурних стратегій українського державотворення.

Управлінський вплив обов'язково має містити в собі момент цілепокладання, а також організаційний момент — він має спрямовувати і практично забезпечувати взаємодію людей. Попри велику кількість різноманітних стратегій і програм, нашої державі відверто бракує чітко визначених цілей, які можна представити у вигляді системи заходів, результатів, які можливо досягнути, а також критеріїв, показників та інструментів вимірювання їх досягнення.

Виходом із цієї "кризи цілепокладання" бачимо інституційне (через систему законодавства та рішення інституцій, що здійснюють державну владу) переосмислення місця євроінтеграційного проекту в житті української держави, інтерпретації ідентичності українського суспільства як європейської ідентичності, інтерпретації євроінтеграційного проекту як проекту українського націотворення, тобто проекту співжиття у майбутньому, прийнятному для переважної більшості населення. Іншими словами, ми пропонуємо зміщення фокусу суспільно-політичного дискурсу з проблем інтерпретації минулого чи тих проблем сучасності, які розділяють суспільство, на інтерпретацію європейського проекту як такого, що дозволить задовольнити особисті потреби більшості громадян.

Згідно із Законом України "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики" № 2411-17 від 01.07.2010, "забезпечення інтеграції України в європейській політичній, економічній, правовій простір з метою набуття членства в Європейському Союзі" [2] є однією із засад зовнішньої політики. Європейська інтеграція відсутня у положеннях Закону, які визначають засади внутрішньої політики. Це відображає і проблемність європейської інтеграції в українській інтерпретації, коли попри усвідомлення того, що євроінтеграція на 95% є питанням внутрішньої політики у фактично усіх її сферах, її штучно окреслюють як суто зовнішньополітичне питання. Внутрішня ж політика, як і управлінські процеси у соціально-економічній та інших сферах, розвиваються у своєму власному вимірі, який досить умовно пов'язаний чи взагалі не пов'язаний з євроінтеграцією. Відповідно, євроінтеграція у виконанні нинішнього українського управлінського апарату обмежується лише достатньо звуженим спектром питань у контактах з європейськими партнерами і обмеженим впливом змістовного наповнення євроінтеграції (насамперед, відображеним раніше у спільних пріоритетах, планах дій, а зараз — у Порядку денному асоціації [3]) на визначення стратегічних і поточних завдань діяльності органів державного управління.

Здійснення європейської інтеграції України має бути перетворено на основний принцип внутрішньої і зовнішньої політики, а цілі ЄС, закріплені у статті 3 Договору про Європейський Союз [6, с. 17], мають стати головними цілями внутрішньої та зовнішньої політики України.

На нашу думку, ключовими елементами для забезпечення максимальної ефективності впливу євроінтеграцій-

ної моделі на державотворчі процеси є: належне законодавче та нормативне забезпечення євроінтеграції, використання євроінтеграційної ідеї для забезпечення національного консенсусу щодо стратегічних напрямів розвитку держави, іншими словами для завершення процесу націотворення, а також впровадження реформи державної служби та забезпечення високого рівня інституційної спроможності співробітництва з ЄС. Ці три елементи дозволяють забезпечити не лише чітке формулювання політичної волі та управлінське цілепокладання, але й сприятимуть створенню потрібного суспільного тла для активізації євроінтеграції, а також підвищенню ефективності необхідного для успіху євроінтеграції інструменту — реформованого державного управління.

Стосовно першого елемента — нормативного забезпечення, необхідно оновлення, актуалізація "Стратегії інтеграції України до ЄС", яка за своєю природою могла б найкраще сформулювати цілі, завдання, пріоритети, складові діяльності державної влади у сфері євроінтеграції з метою повноцінного формування моделі її впровадження. Адже Стратегія, затверджена Указом Президента України від 11 червня 1998 р. "Про затвердження Стратегії інтеграції України до ЄС" [5] уже не є чинною, а головне — є застарілою.

Так само потрібні системні горизонтальні документи, які б спрямували діяльність органів державного управління на системні євроінтеграційні реформи. На жаль, на сьогодні євроінтеграція у виконанні галузевих міністерств та відомств відбувається по "залишковому принципу": міністерства у відповідь на політичну вимогу активізувати євроінтеграцію зазвичай подають до Кабінету Міністрів України перелік заходів, які відштовхуються не від того, що потрібно для досягнення мети євроінтеграції, а від щоденної рутинної роботи міністерства; те що "й так робиться" зафарбовується у колір євроінтеграції. У результаті з'являються зведені програми, плани заходів чи інші документи по декілька сотень аркушів, які відображають поточну діяльність міністерств і унеможливають принциповий прогрес, досягнення стратегічної мети.

Таким чином, разом з оновленням Стратегії інтеграції України до ЄС, яка повинна якраз й інтерпретувати євроінтеграційний проект як не просто зовнішньо-, а внутрішньополітичну модель розбудови держави, потрібно прийняти Програму інтеграції України до ЄС, яка має надати детальний розпис заходів, які повинні бути здійснені органами державного управління для впровадження Стратегії. При чому Програма має будуватися, як зазначено вище, не по "залишковому" принципу, а виходячи із завдань, сформульованих в Угоді про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом [4].

Не менш важливими є й галузеві програми, а також приведення положень про міністерства та відомства у відповідність з євроінтеграційними завданнями, перелік посадових обов'язків тощо.

Стратегія та Програма можуть стати важливим інструментом для інтерпретації євроінтеграційної ідеї як об'єднуючої, націотворчої ідеї. В державних документах, у ході політичного дискурсу, в освітніх та культурних програмах, інформаційній роботі має наголосуватись теза щодо європейськості української ідентичності, щодо національного консенсусу стосовно євроінтеграційного розвитку держави та підпорядкованості йому інших стратегічних напрямів. Органам державного управління потрібно активно ініціювати та підтримувати науково-експертні, політологічні, громадські обговорення консолідуючих чинників євроінтеграційного проекту, використовувати досвід євроінтеграційного дискурсу для зняття суперечливих трактувань історії чи проблем сьогодення.

Євроінтеграція та європейська ідентичність мають інтерпретуватися як основа гуртування громадян довкола держави, яка не тільки не зачіпає гетерогенних ідентичностей українського народу, але й закріплює право окремої ідентичності на захист її існування. Певна "нейтральність", націленість на "загальний інтерес" означених цільових орієнтирів, їх наділеність історичною перспективою та об'єднувача основа, спрямована на позитивний розвиток суспільства, говорить про те, що вони можуть виступити прекрасною основою для розробки державної політики європеїзації української держави. Очевидно, що такі цілі, обрані як магістральні напрями розвитку країни,

здатні подолати брак суспільного та загальнополітичного консенсусу в Україні.

Критично важливим є третій елемент реалізації інтерпретаційного проекту — інституційна реформа та розбудова державної служби, яка відповідатиме потребам модерної демократичної держави.

Інституційна реформа має, в першу чергу, розв'язати найважливіші проблеми інституційної системи нашої держави — зміну типу політичних та економічних інституцій із "закритого" (extractive) на "відкритий" (inclusive) (за термінологією Д. Аджемоглу та Дж. Робінсона [7]). Адже соціальний песимізм, зневіра у можливість будь-яких відчутних змін у житті суспільства і у власному житті, брак особистих перспектив соціальної реалізації громадян тощо (всі ці вади суспільного розвитку, які піддають розвиток держави, викликають в ній аномічні явища і призводять до занепаду держави¹) визначається тим, наскільки суспільні інституції є доступними для громадянина — і як виборця, і як державного службовця, і як споживача послуг, і як вимогливого контролера їх роботи, і як критика. Якщо громадянин і як об'єкт діяльності інституції, і як споживач державних послуг, відчуває близькість інституції до його потреб, а не почуватися дешевою робочою силою, "гарматним м'ясом", від якого не залежить жодне рішення, він починає довіряти державі, що полегшує реалізацію державних рішень, в тому числі й непопулярних, а також гуртує громадян довкола визначених державою цілей, формуючи з них модерну націю.

В Україні, так само, як в Румунії, Болгарії та Словаччині, брак сильної, організованої опозиції до комуністичного правління напередодні та на момент проголошення незалежності створив політичний вакуум [1]. Відповідно, процеси реформування мали частковий характер, а ретроорієнтовані неліберальні еліти, які прийшли до влади, викликали ефект відчуженості громадян від власної держави, а також створили негативний міжнародний імідж України як неререформованої, корумпованої та немодерної держави. Так само, як і в означених державах, в Україні виконання вимог щодо членства в ЄС для неліберальних еліт було занадто збитковим, розхитувало основу їхньої влади, тому процеси євроінтеграції не мали швидких темпів та високих результатів.

Так само, як це сталося із Словаччиною, Болгарією та Румунією, саме активні важелі ЄС здатні викликати докорінні зміни у внутрішній політиці України, і в першу чергу, глибоку інституційну трансформацію. Пильний нагляд чиновників і установ ЄС сприятиме неуцільності руху цим шляхом, а "асиметрична взаємозалежність" забезпечить додаткове підсилення обумовленості, що сприятиме подальшому руху у напрямку інституційної трансформації.

ВИСНОВКИ

Викладене вище дає змогу зробити висновок про те, що активні важелі ЄС сприятимуть формуванню прозорої змагальної та ефективною інституційної системи в Україні. При цьому не лише державні установи та подібні їм структури змінять принципи своєї діяльності. Як і в центральних європейських державах — нових членах ЄС, реалізація євроінтеграційного проекту в Україні сприятиме повноцінному структуруванню громадянського суспільства, творенню не ситуативної, сконцентрованої довкола ідентичностей опозиції, яка часто має позасистемний характер, а повноцінної конструктивної опозиції, потенційним центром для співпраці розпорощених сил якої стане якість та доцільність реалізації тих чи інших складових гнучкого та гетерогенного євроінтеграційного проекту. Крім того, політичні еліти як владні, так і опозиційні, будуть наділені корисною інформацією про емпіричну конкретику євроінтеграційних процесів, що надасть їм змогу не на словах, а на практиці пристосовувати свої політико-економічні програми до умов членства у ЄС.

З іншого боку, перераховані вище елементи інтерпретації євроінтеграційного проекту в державному будівництві України залишають відкритим питання стимулів для їх впровадження. Особливо важливим у нашому ви-

падку є питання з огляду на відсутність в Угоді про Асоціацію між Україною та ЄС перспективи членства в ЄС, що завжди слугувало наймогутнішим стимулом для реформ та євроінтеграції. В такій ситуації саме цілеспрямовані дії держави у "вузькому" розумінні цього поняття (тобто публічної влади), орієнтовані на детальну розробку Стратегії та Програми євроінтеграції як проекту внутрішніх трансформацій в українському суспільстві, виступають вирішальними щодо використання державотворчого потенціалу євроінтеграційного проекту з максимальною вигодою для української держави.

Перспективні напрями подальшого дослідження. У даній статті проаналізовано механізми, завдяки яким специфіка європейської ідентичності, пасивні та активні важелі ЄС можуть виступити в якості потужних державотворчих чинників для України. Подальші дослідження мають бути присвячені докладному аналізу застосування державотворчого потенціалу ЄС у конкретних напрямках розбудови української держави, галузях державного управління та сферах державного регулювання.

Література:

1. Вахудова А.М. Нерозділена Європа: демократія, важелі впливу та інтеграція після комунізму [Текст] / М.А. Вахудова: Пер. з англ. — К.: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2009. — 379 с.
2. Закон України "Про засади внутрішньої та зовнішньої політики" [Текст] // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 40. — Ст. 527.
3. Порядок денний асоціації Україна-ЄС для підготовки та сприяння імплементації Угоди про асоціацію, № 994_990 від 20.11.2009 [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_990
4. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом і його державами-членами, з іншої сторони. Проект [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=246581344&cat_id=223223535
5. Указ Президента України "Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу" від 11 червня 1998 року № 615/98 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/615/98>
6. Установчі договори Європейського Союзу (консолідовані версії) [Текст]: Пер. Державного департаменту з питань адаптації законодавства, за заг. ред. Олени Зеркаль. — К.: "Ніка-Прінт", 2010. — 416 с.
7. Acemoglu D. Why nations fail: the origins of power, prosperity and poverty [Text] / D. Acemoglu, J. Robinson. — London: Profile Books, 2012. — 529 p.

References:

1. Vakhudova, A. M. (2009), *Nerozdilena Yevropa: demokratiia, vazheli vplyvu ta intehratsiia pislia komunizmu [Europe undivided: democracy, leverage, and integration after communism]*, Vydavnychyj dim "Kyievo-Mohylians'ka akademiia", Kyiv, Ukraine.
  2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), *The Law of Ukraine "On the Principles of Domestic and Foreign Policy"*, available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (Accessed 29 Nov 2013).
  3. The Verkhovna Rada of Ukraine (2009), *"Agenda of the EU — Ukraine Association to prepare for the implementation of the Association Agreement"*, available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_990 (Accessed 29 Nov 2013).
  4. Cabinet of Ministers of Ukraine (2013), *"Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union and its Member States, of the other part. project"*, available at: http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=246581344&cat_id=223223535 (Accessed 29 Nov 2013).
  5. President of Ukraine (2000), *Decree "Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу"*, available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/615/98> (Accessed 29 Nov 2013).
  6. EU (2010), *Ustanovchi dohovory Yevropejs'koho Soiuzu (konsolidovani versii) [Constituent treaties of the European Union (consolidated version)]*, Nika-Print, Kyiv, Ukraine.
  7. Acemoglu, D. (2012), *Why nations fail: the origins of power, prosperity and poverty*, Profile Books, London, UK.
- Стаття надійшла до редакції 05.12.2013 р.

¹ Робота зазначених науковців має саме таку назву — "Why Nations Fail", тобто "Чому держави (нації) занепадають?".

М. Ф. Кіпенко,

аспірант, Національна академія державного управління при Президенті України, м. Київ

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ РЕФОРМУВАННЯ ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ НА ОСНОВІ ПОКАЗНИКІВ ТА ІНДИКАТОРІВ ЗВІТНОСТІ

М. Kipenko,

postgraduate, the National Academy of Public Administration, the President of Ukraine, Kyiv

CRITERIA FOR EVALUATION OF REFORMING HOUSING AND COMMUNAL OF UKRAINE ON THE BASIS OF REPORTING AND INDICATORS

Проаналізовано існуючу систему звітності Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. Класифіковано індикатори моніторингу стану реформування і розвитку житлово-комунального господарства. Визначено етапи моніторингу та розроблено основні критерії оцінки реалізації Загальнодержавної програми реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2009—2014 роки. Обґрунтовано підходи до оцінювання результатів діяльності підприємств житлово-комунального господарства в частині реалізації програм розвитку галузі на основі впровадження сучасної інформаційно-аналітичної системи.

The existing reporting system of the Ministry of Regional Development, Construction and Housing and Communal Services of Ukraine. Classified indicators monitoring the reform of housing and communal services. Defined stages of monitoring and evaluation criteria developed the basic implementation of the national reform program and development of housing for 2009—2014. Approaches to evaluating the performance of public water management in the implementation of programs of field-based implementation of modern information-processing system.

*Ключові слова: індикатори, система показників, критерії оцінювання, статистична звітність.
Key words: indicators, scorecard, evaluation criteria, statistical reporting.*

ВСТУП

Загальнодержавною програмою реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2004—2010 роки із змінами та доповненнями, внесеними Законом України від 11 червня 2009 року № 1511-VI (далі — Програма реформування) передбачено проведення моніторингу виконання Програми реформування на базі даних державних і галузевих статистичних спостережень, спеціальних досліджень, вивчення громадської думки щодо рівня житлово-комунального обслуговування та стану реформування галузі [1].

Водночас доводиться констатувати, що в умовах сьогодення система вимірювання та оцінювання виконання Програми реформування не впроваджена, що негативно відображається на можливості прийняття адекватних рішень в напрямі реформування сфери житлово-комунального господарства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Методологічні аспекти проведення моніторингу в системі державного управління відображені у працях таких науковців, як В. Бакуменка [2] та О. Титаренка

[3]. Низка учених зосередила увагу лише на окремих видах моніторингу, зокрема на мотиваційному — Г. Дмитренко, Е. Шарапова, Т. Максименко [4], екологічному — О. Марков [5], соціологічному — Є. Головаха [6].

НЕВИРІШЕНІ РАНІШЕ ЧАСТИНИ ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Проте вітчизняними науковцями недостатньо висвітлено питання визначення критеріїв оцінювання (вимірювання) результатів реформування житлово-комунального господарства.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою публікації є обґрунтування критеріїв оцінювання результатів реформування житлово-комунального господарства в Україні.

Для досягнення зазначеної мети були поставлені такі завдання:

— проаналізувати існуючу систему звітності Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України;

— класифікувати індикатори моніторингу стану реформування і розвитку житлово-комунального господарства;

— визначити етапи моніторингу стану реформування і розвитку житлово-комунального господарства;

— запропонувати та розкрити основні критерії оцінки реалізації Загальнодержавної програми реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2009—2014 роки;

— обґрунтувати підходи до оцінювання результатів реформування підприємств житлово-комунального господарства в частині реалізації програм розвитку галузі на основі впровадження сучасної інформаційно-аналітичної системи.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Загальнодержавною програмою реформування та розвитку житлово-комунального господарства на 2009-2014 роки, затвердженої Законом України від 11.06.09 № 1511-VI (далі — Програма реформування), передбачено, що центральний орган виконавчої влади з питань житлово-комунального господарства подає щороку Кабінету Міністрів України інформацію про хід виконання завдань, визначених Програмою.

Ефективний моніторинг виконання Програми неможливий без створення сучасної інформаційно-аналітичної системи. Проте створення регіональних інформаційних систем, навіть при сумісності із загальнодержавною не є раціональним, оскільки всі функції та задачі є уніфікованими, спільними і фактично вимагають дублювання:

— формування електронної бази даних про стан реалізації програми;

— планування заходів з реалізації програми;

— контроль за станом реалізації програми та розвитку житлово-комунального господарства;

— збір та узагальнення звітів про стан розвитку та реформування житлово-комунального господарства;

— підготовка інформації про стан реалізації Програми реформування в ЗМІ.

Найбільш ефективним є створення єдиної централізованої бази даних із можливістю доступу до неї всіх органів, причетних до реформування житлово-комунального господарства та використання її для моніторингу реалізації як Загальнодержавної, так і регіональних програм. Центральна база даних повинна включати функцію виділення регіонального фрагмента копії бази даних та повного набору функцій формування аналітичних звітів. Також має бути передбачена можливість виділення узагальнених даних по Україні та по регіонах з метою створення порівняльних оглядів.

Задача моніторингу реалізації Загальнодержавної Програми реформування і розвитку житлово-комунального господарства включає два головні завдання: створення інформаційно-аналітичної системи моніторингу та впровадження нових форм звітів. Тому впровадження системи моніторингу має виконуватись у два етапи:

1) автоматизація діючої системи звітності, створення центральної бази даних моніторингу;

2) створення нових форм звітів для забезпечення завдань моніторингу.

Такий підхід має ряд суттєвих переваг:

1) швидке впровадження сучасних інформаційних технологій у процес формування звітності;

2) зв'язок та наступність чинної і нової системи звітності;

3) можливість формування підсумкових аналітичних звітів вже на перших етапах впровадження системи моніторингу, а також здійснення моніторингу стану та розвитку житлово-комунального господарства за основними показниками;

4) спрощення системи формування звітів для підприємств галузі, що дозволить безболісно і

ефективно розширити та вдосконалити систему звітності.

Оскільки одночасний перехід на повну нову систему звітності може привести до втрати значної частини інформації через складність охоплення всіх підприємств галузі, навчання персоналу, неоднорідність технічного забезпечення, доцільно впровадження нової системи здійснювати паралельно із існуванням чинної системи формування і подачі звітів. Це дозволить, порівнюючи результати, оперативно вносити корективи у впровадження нової системи. Виключення проміжної ланки можливе лише після запровадження нової системи в повному обсязі і включення до неї всіх підприємств та організацій галузі.

Реалізація системи моніторингу передбачає:

— розробку індикаторів для оцінки ступеня досягнення цілей;

— розробку процедур проведення моніторингу, включаючи підготовку звітів за його результатами.

Індикатори (показники реалізації Програми).

Від індикаторів у значній мірі залежить об'єктивність та ефективність моніторингу. В якості індикаторів реалізації Програми відібрано кількісні показники, що характеризують відповідні цілі Програми, напрямки реформування і розвитку житлово-комунального господарства та заплановані результати. Це, як правило, узагальнені показники стану розвитку житлово-комунальної сфери. На наше переконання, індикатори мають містити як якісні, так і кількісні показники і можуть включати наступні їх групи:

— фінансові;

— техніко-економічні;

— інституційні;

— функціональні.

Індикатори моніторингу Програми повинні формуватись із врахуванням придатності для оцінювання, збалансованості, узгодженості, чіткості визначення та практичності під час збору показників, доступності, простоти та вимірюваності в часі.

Придатність для оцінювання результатів Програми. Відібрані нами індикатори мають забезпечити оцінювання соціальних та економічних результатів впровадження Програми.

Збалансованість. Як свідчить проведений аналіз, індикатори мають охоплювати всі сторони реформування і розвитку всіх підгалузей житлово-комунального господарства територіальної громади, бути збалансованими і узгоджуватись із загальнодержавними.

На нашу думку, індикатори моніторингу мають забезпечувати відповідність пріоритетам, напрямкам державної політики в сфері житлово-комунального господарства. Індикатори мають бути такими, щоб зводити до мінімуму адміністративне навантаження на працівників під час збору статистичних даних. Індикатори повинні бути доступними і простими для розуміння та максимально ефективними для аналізу і вимірюваними в часі.

Запропоновані автором індикатори частково знайшли своє відображення у наказі Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 16.12.2011 № 350 "Про моніторинг стану реформування житлово-комунального господарства у 2012 році" (зі змінами, внесеними наказом Мінрегіону від 24.05.2012 № 265) [7].

Періодичність та процедури моніторингу.

Здійснений аналіз засвідчив, що періодичність та порядок проведення (процедури) моніторингу реалізації Програми повинні бути спроектовані таким чином, щоб відповідати завданням моніторингу та критеріям дискретності, детермінованості в часі і систематизованості у завданнях.

Періодичність виконання процедури моніторингу залежить від специфіки поставлених завдань, часових

рамок реалізації проектів та завдань досягнення цілей. Застосовують можливі наступні варіанти періодичності процедур моніторингу: щоквартальний, щопіврічний, річний.

У результаті проведених досліджень встановлено, що традиційна процедура моніторингу включає такі етапи:

- збір та накопичення даних, ідентифікація потреб та проведення додаткових досліджень;
- аналіз накопичених даних, інтерпретація явищ та тенденцій;
- оцінка результатів та відхилень досягнутих результатів від запланованих у Програмі;
- аналіз причин відхилень та визначення заходів негайного втручання;
- розроблення коригувальних заходів, інструментів та процедур;
- підготовка звітів для їх подальшого обговорення та прийняття остаточного рішення щодо результатів моніторингу.

Щорічний аналітичний звіт за результатами моніторингу, згідно з визначеними критеріями оцінки реалізації Програми, має бути розглянутий та затверджений на засіданні Колегії Мінрегіону у встановлені терміни. Результати моніторингу мають бути оприлюднені в засобах масової інформації у порядку, встановленому органами місцевого самоврядування та місцевими органами виконавчої влади.

На переконання автора, до основних критеріїв оцінки реалізації Програми належать:

- ефективність;
- оцінка ступеню досягнення очікуваних результатів;
- соціально-економічні наслідки.

Оцінка реалізації Програми за цими критеріями вимагає застосування спеціального математичного апарату та наявності спеціально підготовленого висококваліфікованого персоналу, створення окремих підрозділів для моніторингу виконання програми. В іншому випадку можливе спрощення оцінки, різночитань та неоднозначних трактувань показників у регіонах.

У результаті проведення запропонованого нами моніторингу здійснюється оцінка ефективності і результативності реалізації Програми та можливих соціально-економічних наслідків.

Переконані, що на основі наявних звітів має бути впроваджена система вимірювання та оцінювання результатів реформування житлово-комунального господарства з використанням показників та індикаторів звітності.

Очевидною вбачається думка, що оцінювання результатів діяльності підприємств та організацій галузі житлово-комунального господарства має здійснюватися шляхом вимірювання як кількісних, так і якісних показників реалізації Загальнодержавної програми реформування і розвитку житлово-комунального господарства. Оцінювання здійснюється як у порівнянні з іншими підприємствами галузі та регіонами, так і у порівнянні з показниками підприємства, регіону за попередній період.

Проведений аналіз переконливо свідчить, що для оцінювання результатів реформування житлово-комунального господарства необхідно запровадити автоматизований механізм присвоєння балів по кожному із показників та індикаторів звітності. Вимірювання має здійснюватися як в абсолютних значеннях (досягнення певних показників, рівня охоплення послугами, якості заборгованості і т.д.), так і у відносних значеннях показників (порівняння з попередніми даними підприємства, регіону за цими ж показниками).

Вимірювання результатів виконання Програми повинна бути прозорою, мати можливість змінюватися

відповідно до запропонованих моделей оцінювання та бути доступною для користувачів відповідно до рівня повноважень.

Оцінка ефективності реалізації Програми.

Ефективність реалізації Програми визначається співвідношенням між витратами на її реалізацію та її результатами (вигодами). Для оцінки ефективності необхідно виконати аналіз вигід і витрат. Враховуючи, що не всі цілі можуть мати грошове вираження, а також неможливість порівняння їх між собою доцільно провести аналіз витрат і економічної ефективності.

Найбільш прийнятним методом для проведення аналізу витрат і ефективності є відомий в економічній науці метод "фіксованого бюджету" — обрання певного рівня витрат для реалізації кожної з обраних цілей і вишукування та планування необхідних заходів, які дадуть найбільший ефект (найбільшу вигоду).

Має бути проведений аналіз ефективності за обраними цілями або напрямками реформування, визначеними Загальнодержавною програмою реформування і розвитку житлово-комунального господарства.

При оцінці ефективності необхідно враховувати, що не всі заходи реформування та розвитку матимуть економічний ефект, оскільки деякі з них спрямовані на створення передумов виконання наступних, дійсно високо-ефективних заходів (проектів), а інші являтимуть собою важливі соціальні проекти, виконання яких конче необхідне за будь-яких умов.

Оцінка ступеня досягнення очікуваних результатів.

Результативність реалізації Програми визначається ступенем досягнення очікуваних результатів. Для прогнозування результативності реалізації Програми обираються показники, які характеризують не лише господарську діяльність у сфері житлово-комунального господарства, а й загальний стан галузі, стан основних фондів:

- узагальнений стан (знос) житлового фонду та основних фондів житлово-комунального господарства по підгалузях;

- інтегральний показник питомих витрат паливно-енергетичних ресурсів;

- узагальнена собівартість послуг;

- узагальнена прибутковість (відношення прибутку до доходу) тощо.

Очікувані результати можуть бути оцінені за показниками, наведеними нижче, з врахуванням майбутніх змін у разі виконання запланованих Програмою заходів. Планові показники можуть визначатися за розрахунками, або за експертними оцінками (про що слід вказати). Для встановлення фактичних значень показників запроваджується моніторинг стану реформування і розвитку житлово-комунального господарства.

Організація ефективного управління та належного використання майнових комплексів у сфері виробництва і надання житлово-комунальних послуг:

- середня чисельність персоналу підприємств у розрахунку на тисячу споживачів послуг;

- частка загальної площі багатоквартирного житлового фонду, що перебуває в управлінні;

- частка загальної площі багатоквартирного житлового фонду, що перебуває в господарському віданні підприємств (відомче житло).

Поглиблення демонополізації житлово-комунального господарства, створення конкурентного середовища на ринку житлово-комунальних послуг:

- частка загальної площі багатоквартирного житлового фонду, що утримується приватними підприємствами;

- частка загальної площі комунального багатоквартирного житлового фонду, що утримується на конкурсних засадах.

Забезпечення беззбиткового функціонування підприємств житлово-комунального господарства:

- рівень оплати населенням послуг;
- рівень відшкодування доходами витрат на виробництво послуг;
- середня собівартість послуг.

Технічне переоснащення житлово-комунального господарства:

- знос житлового фонду;
- знос основних фондів житлово-комунального господарства, що використовуються для надання послуг;
- питомі витрати умовного палива на виробництво 1 Гкал теплової енергії;
- питомі витрати електроенергії на 1 куб. м реалізованої питної води;
- питомі витрати електроенергії на очищення і транспортування 1 куб. м стічних вод;
- втрати води (% від піднятої);
- втрати теплової енергії;
- частка населення, що не має доступу до централізованого питного водопостачання;
- частка ветхого та аварійного житла у загальній площі багатоквартирного житлового фонду;
- частка ветхих і аварійних водопровідно-каналізаційних мереж у загальній протяжності мереж;
- частка ветхих і аварійних теплових мереж у загальній протяжності мереж;
- обладнання багатоквартирних будинків приладами обліку води та теплової енергії;
- протяжність/ площа вулично-дорожньої мережі з твердим покриттям, що відповідає нормам;
- площа зелених насаджень, у т. ч. загального користування;
- протяжність мереж зовнішнього освітлення.

Оцінка соціально-економічних наслідків.

Оскільки програми розробляються задля реалізації державної політики, вони, зрештою, мають бути спрямованими на досягнення соціально справедливих результатів та унеможливити соціально негативні наслідки.

Соціально-економічні наслідки можуть бути оцінені за такими показниками:

- частка, яку у споживчому кошику становить плата пересічного громадянина за споживання мінімально необхідного обсягу житлово-комунальних послуг встановленої якості та в межах визначених норм;
- видатки з бюджету на субсидії та пільги населенню з оплати житлово-комунальних послуг;
- видатки з бюджету на місцеві програми соціальної підтримки малозабезпечених верств населення (у сфері житлово-комунального господарства);
- рівень задоволення населення якістю послуг (за даними опитування).

Система автоматизації повинна також включати функції моделювання розвитку житлово-комунального господарства на основі наявної інформаційної бази з використанням прогнозних даних щодо змін вартості енергоресурсів, стану мереж, впровадження державних програм, зміни обсягів фінансування галузі.

РЕЗУЛЬТАТИ

Проведений аналіз дозволяє зробити такий висновок — для забезпечення органів державної влади та органів місцевого самоврядування повною, своєчасною та достовірною інформацією стосовно процесів, які відбуваються в житлово-комунальному господарстві для повноцінного аналізу та прийняття обґрунтованих управлінських рішень, виникає об'єктивна необхідність визначення критеріїв оцінювання результатів розвитку житлово-комунального господарства, розроблення нової системи звітності на основі уніфікованих показників та індикаторів. У зв'язку з цим, нами запропоновано здійснювати оцінку реалізації Загальнодержавної програми реформування і розвитку житло-

во-комунального господарства за такими основними критеріями як ефективність, оцінка ступеню досягнення очікуваних результатів, соціально-економічні наслідки.

Перспективи подальших розвідок пов'язані з необхідністю поглибленого дослідження прикладних аспектів запровадження комплексної системи показників діяльності підприємств житлово-комунального господарства.

Література:

1. Про Загальнодержавну програму реформування і розвитку житлово-комунального господарства на 2009-2014 роки: Закон України від 24.06.2004 № 1869-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1869-15>
2. Бакуменко В.Д. Прийняття рішень в державному управлінні: навч. посіб. [у 2-х ч.] / В.Д. Бакуменко // Ч. I. Теоретико-методологічні засади; Ч. II. Науково-прикладні аспекти. — К.: ВПЦ АМУ, 2010. — 276 с.
3. Титаренко О.М. Формування системи моніторингу малого підприємництва органами місцевого самоврядування: дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.04 / О.М. Титаренко // Укр. Акад. держ. упр. при Президенті України. — К., 2003. — 201 с.
4. Дмитренко Г.А. Мотивація и оценка персонала: учеб. пособие / Г.А. Дмитренко, Е.А. Шарапова, Т.М. Максименко. — К.: МАУП, 2002. — 248 с.
5. Марков О.С. Регіональний моніторинг як механізм реалізації державної регіональної політики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02 "Механізми державного управління" / О.С. Марков. — Одеса, 2009. — 20 с.
6. Головаха Є.І. Українське суспільство 1992—2008: Соціологічний моніторинг / Є.І. Головаха, Н.В. Паніна. — К.: ІС НАНУ, 2008. — 85 с.
7. Про моніторинг стану реформування житлово-комунального господарства у 2012 році: наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 16.12.2011 № 350.

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2013), The Law of Ukraine "Pro Zahal'noderzhavnu prohramu reformuvannia i rozvytku zhytlovo-komunal'noho hospodarstva na 2009-2014 roky", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1869-15> (Accessed 21 September 2013).
2. Bakumenko, V. D. (2010), Pryjniattia rishen' v derzhanomu upravlinni [Decision-making in the management of state], VPTs AMU, Kyiv, Ukraine.
3. Titarenko, O.M. (2003), "Formation of monitoring small business local government", Abstract of Ph.D. dissertation, public administration, Ukrainian Academy of Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
4. Dmytrenko, H.A., Sharapova, E.A. and Maksymenko, T.M. (2002), Motyvatsiya u otsenka personala [Motivation and evaluation of staff], MAUP, Kyiv, Ukraine.
5. Markov, O.S. (2009), "Regional monitoring as a mechanism for the implementation of regional policy", Ph.D. Thesis, public administration, Odessa Regional Institute of National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, Odessa, Ukraine.
6. Holovakha, Ye.I. and Panina, N.V. (2008), Ukrains'ke suspil'stvo 1992—2008: Sotsiolohichnyy monitorynh [Ukrainian Society 1992—2008: Sotsiolohichnyy monitoring], IS NANU, Kyiv, Ukraine.
7. The Ministry of Regional Development, Construction and Housing and Communal Services of Ukraine (2011), order of the Ministry "On the monitoring of reforming housing and communal services in 2012", available at: <http://minregion.gov.ua> (Accessed 12 August 2013).

Стаття надійшла до редакції 12.12.2013 р.

О. Д. Береза,
аспірант, кафедра управління суспільним розвитком,
Національна академія державного управління при Президентові України, м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ КОРУПЦІЙНИХ ПРОЯВІВ У ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

O. Bereza,
postgraduate student, department of social development administration,
The National academy of public administration in The President of Ukraine, Kyiv

FEATURES OF CORRUPT ACTS IN POSTINDUSTRIAL SOCIETY

У статті відзначено основні етапи розвитку теорії постіндустріалізму та особливості проявів корупції в постіндустріальному суспільстві. З'ясовано вплив зміни ролі знання та інформації, а також появи нового ресурсу на особливості корупційних проявів. Визначено причини, цілі та суб'єктний склад корупційних мереж у сфері державного управління. Проаналізовано зміни у соціальній структурі та індивідуальній свідомості. Наведено основні зміни в антикорупційному законодавстві України, що торкаються діяльності корупційних мереж. Запропоновано напрями подальшого підвищення ефективності державної антикорупційної політики.

The article determines main stages in the development of postindustrialism and features of corrupt acts in postindustrial society. It explores influence of changing role of knowledge and information and also appearance of new resource on the features of corrupt acts. It defines the reasons, goals and structure of corruption networks in public administration. It analyzes the changes in the social structure and individual consciousness. It describes major changes in the anticorruption legislation of Ukraine against activity of corruption networks. It provides the directions for further improving the effectiveness of state anticorruption policy.

Ключові слова: корупція, корупційні прояви, антикорупційна політика, постіндустріальне суспільство, інформація, знання, корупційні мережі.

Key words: corruption, corrupt acts, anticorruption policy, postindustrial society, information, knowledge, corruption networks.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

У XXI ст. стрімкі темпи науково-технічного прогресу, комп'ютерна та інформаційна революція остаточно змінили принципи та структуру взаємодії у суспільстві. З усього масиву соціально-економічних теорій відбулося виділення парадигми розвитку постіндустріального суспільства, яка найбільш точно передає характер і сутність сучасних трансформацій у соціальній, політичній та економічній сферах. Однак поряд з можливостями, що відкриваються, перехід до постіндустріального суспільства пов'язаний із загостренням проблем, характерних для індустріальної доби. Зміна уявлень та підходів до розуміння засад суспільного розвитку не тільки зняла з порядку денного питання корупції, а й вимагає переосмислення причин корупційних проявів та розробки заходів підвищення ефективності державної антикорупційної політики.

У Стратегії національної безпеки "Україна у світі, що змінюється", затвердженої Указом Президента України від 12.02.2007 № 105 в редакції Указу Президента України від 08.06.2012 № 389, високий рівень і системний характер корупції в інститутах державної влади відзначено серед актуальних загроз національним інтересам і національній безпеці [1]. Поширення корупції унеможливорює кардинальне підвищення рівня та якості життя населення, а також перешкоджає розв'язанню нагальних проблем суспільного розвитку.

ВИДІЛЕННЯ НЕВИРШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ, ЯКИМ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ СТАТТЯ

У сучасному постіндустріальному суспільстві корупція перестала зводитися виключно до примітивних видів хабарництва і зловживань службовими повноваженнями. Останнім часом доводиться констатувати поширення та розростання корупційних мереж, які, об-

єднуючи нелегальні зусилля корумпованих чиновників по вертикалі та горизонталі у системи органів державної влади, нав'язують сфері державного управління замість державних і суспільних інтересів реалізацію приватних цілей. Крім того, заходи державної антикорупційної політики, наражаючись на активну протидію чиновників-корупціонерів, майже повністю втрачають ефективність.

Розв'язання даної проблеми започатковано в низці праць і публікацій, зокрема доктор наук з державного управління В.М. Соловійов у своїй монографії "Запобігання і протидія корупції в державному управлінні України" пропонує під державною антикорупційною політикою розуміти сукупність взаємопов'язаних дій системи органів державної влади щодо розроблення та реалізації мети, завдань, принципів і стратегічних напрямів розв'язання проблем у сфері запобігання і протидії корупції [2, с. 103]. Крім того, дослідник обґрунтовує парадигму запобігання і протидії корупції шляхом аналізу різнорівневих аспектів досліджуваної проблематики в єдності їх змістовних і функціональних характеристик. Доктор наук з державного управління Ю.Г. Кальниш у науковій праці "Корупція в Україні: причини поширення та механізми протидії" відзначає, що значне поширення корупції в Україні пов'язане з такими основними морально-психологічними факторами, як: втрата моральних засад свого колишнього статусу і значення у функціонуванні суспільства та регулюванні суспільних відносин; соціально-економічна і політична нестабільність суспільства; послаблення імунітету суспільства до корупції та антикорупційної мотивації суспільства; корінні зміни світогляду, ідеологічних орієнтацій громадян; поширення корисливої спрямованості у діяльності працівників публічної (недержавної) сфери [3]. Доктор юридичних наук Н.Р. Нижник у науковій роботі "Теоретичні аспекти державного управління" визначає, що формування громадянського суспільства і правової держави передбачає насамперед удосконалення державного управління, його правове регулювання, приведення статусу учасників державно-управлінських відносин у відповідність з новими завданнями, що постають перед механізмом державного управління в умовах створення високоєфективної й гнучкої ринкової економіки [4, с. 44].

У статті використанні результати досліджень питань зародження і розвитку постіндустріального суспільства таких зарубіжних вчених: Д. Белла, З. Бжезінського, П. Дракера, А. Кумарасвами, А. Пенті, Е. Тоффлера, а також російського вченого В.Л. Іноземцева. Серед вітчизняних учених дослідженням означеної проблематики, займалися А.М. Михненко, О.В. Соснін та ін.

МЕТА СТАТТІ

Метою дослідження статті є визначення на основі теорії постіндустріалізму особливостей державної антикорупційної політики в постіндустріальному суспільстві.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Теорія постіндустріального суспільства з'явилася в результаті синтезу різних підходів до оцінки динаміки і стану суспільного розвитку.

Термін "постіндустріалізм" у перше було введено в науковий обіг індійським вченим, дослідником проблем доіндустріального розвитку азійських країн А. Кумарасвами, який в 1914 р. виніс це поняття у назву своєї праці "Essays in Post-Industrialism: A Symposium of Prophecy Concerning the Future of Society" ("Нариси постіндустріалізму: симпозиум пророцтва щодо майбутнього суспільства", переклад автора).

У 1917 р. теоретик англійського ліберального соціалізму А. Пенті, використавши термін "постіндустрі-

альна держава" у назві однієї зі своїх книжок "Old Worlds for New: A Study of Post-Industrial State" ("Старі світи по новому: Вчення про постіндустріальну державу", переклад автора), розширив термінологію теорії постіндустріалізму. У наступній його праці під назвою "Постіндустріалізм" (1922 р.) вже було використано обидва терміни — "постіндустріалізм" та "постіндустріальна держава".

Термін "постіндустріальне суспільство" у науковий обіг був упроваджений у 1958 р. американським соціологом Д. Пісменом у статті "Leisure and Work in Post-Industrial Society" ("Відпочинок і праця у постіндустріальному суспільстві", переклад Авт.). Далі у 1960-і рр. разом з поширенням поняття "постіндустріалізм" відбувається осмислення провідної ролі технологічних факторів у процесі суспільного розвитку й на початку 1970-х рр. постіндустріальна теорія стала одним з провідних соціальних вчень.

Проте найпродуктивніший етап розвитку концепції постіндустріалізму пов'язаний з виходом у 1973 р. роботи Д. Белла "Прийдешнє постіндустріальне суспільство", в якій науковець запропонував розглядати "постіндустріальне суспільство" як суспільство, засноване на послугах, що є грою між людьми. Головні значення мають уже не мускульна сила й енергія, а інформація [5, с. 171].

Паралельно з Д. Беллом розробкою теорії нового суспільства займалися й інші вчені, наприклад, Е. Тоффлер на основі хвилефронтального аналізу соціальних процесів, що означає бачення еволюції світу в його глобально-синхронних фазах, дослідів техніко-економічної й інформаційно-комунікативної чинники суспільного розвитку [6, с. 26]. Він вважав, що настання третьої суперіндустріальної цивілізаційної хвилі, починаючи з 1950-х рр., дозволило вийти за рамки, обмежені життєвими й філософськими концепціями індустріального періоду, та створило умови для усунення протиріччя суспільного розвитку між виробництвом і споживанням [7, с. 40].

Також істотний внесок у розвиток доктрини постіндустріалізму вніс американський політолог З. Бжезінський, стверджуючи, що постіндустріальне суспільство стає технотронним суспільством, в якому руйнуються традиційні зв'язки в родині й між поколіннями, громадське життя фрагментується, незважаючи на зростаючі тенденції до глобальної інтеграції [8, с. 15].

На думку одного з найбільш видатних теоретиків менеджменту ХХ ст. П. Дракера, на сучасному — третьому етапі суспільного розвитку, реальною корисною силою та засобом для досягнення соціальних, а також економічних результатів стало знання, зміна ролі якого призвела до революції у сфері управління, оскільки "використання знань у пошуку найбільш ефективних способів застосування наявної інформації для одержання необхідних результатів, по суті, й є управлінням" [9, с. 95].

Дослідження вказаних учени та інших науковців питань розвитку людської цивілізації зрештою спричинили утвердження теорії постіндустріального суспільства як широко визнаної методологічної основи сучасних наукових досліджень, яка є корисною в якості соціальної метатеорії [10].

Відповідно до положень постіндустріальної теорії розвиток суспільства розглядається як зміна трьох соціально-економічних систем — доіндустріальної, індустріальної і постіндустріальної. Постіндустріальне суспільство протиставляється доіндустріальному та індустріальному за такими трьома найважливішими напрямками [10]:

- 1) основний виробничий ресурс, яким стала інформація;
- 2) характер виробничої діяльності, який кваліфікується як обробка (processing);

3) технології, так звана наукомістка продукція.

У результаті виникло твердження, що у постіндустриальному суспільстві інформація та знання стають безпосередньо виробничою силою, що призводить до виникнення ресурсу з абсолютно новими якостями, раніше невідомими суспільній свідомості та виробництву. З одного боку новий ресурс виявляється практично невичерпним, оскільки передача знань та інформації від однієї людини до іншої не зменшує їх кількості. Проте з іншого боку, доступ до цього специфічного ресурсу обмежений, оскільки знання відрізняються від більшості індустріальних благ рідкістю і невідтворенням. Таким чином найважливішою характеристикою сучасної економіки стає перетворення нематеріального ресурсу — інформації у ресурс економічний і політичний, які у значній мірі визначають матеріальний добробут і суспільства, і його окремих громадян [11, с. 87]. Характеристики рідкості і невідтворення інформаційного ресурсу призводять до оцінювання його вартості відповідно до законів ціноутворення монопольних благ.

У всі часи робота державного апарату по відношенню до інформації та знань була зосереджена на функціях збору, створення, пошуку, обробки, накопичення, зберігання, поширення, надання споживачеві, захисту й зрештою ліквідації. Управління справами держави та суспільства постійно вимагає зосередженого відношення до цих процесів і тому робота державного апарату розглядається як комунікаційна система, яка при прийнятті рішень вимагає ефективного поводження з інформацією [12, с. 7], а також передбачає наявність ефективних механізмів і каналів забезпечення передачі інформації "держава — суспільство" і навпаки.

Прагнення окремих посадових осіб, які мають доступ до інформаційного ресурсу, отриманого у процесі здійснення своїх посадових обов'язків щодо виконання функцій держави, використати його для задоволення власних приватних інтересів, призводить до розростання корупції у сфері державного управління. Корумповані чиновники з метою збереження й найбільш ефективного використання монополії на новий ресурс створюють корупційні мережі, що діють по вертикалі системи державної влади, об'єднуючи посадових осіб однієї державної установи, й по горизонталі через поєднання зусиль корупціонерів з різних державних структур на різних рівнях. Основними суб'єктами корупційних мереж, як правило, є: представники державної влади чиновники, що приймають необхідні рішення; комерційні, в т. ч. фінансові, структури, безпосередньо реалізують надані пільги, отримані вигоди і доходи; структури, що забезпечують силове прикриття з боку представників спеціалізованих, у т. ч. правоохоронних, органів. Учасники корупційних мереж, використовуючи монополію на інформацію та знання, деформують на власну користь роботу каналів передачі інформації за маршрутом "держава — суспільство — держава", як правило, для особистого збагачення, розподілу бюджетних коштів на користь структур, що входять до корупційної мережі, підвищення її нелегальних доходів або отримання конкурентних переваг фінансово-кредитними й комерційними структурами корупційної мережі з метою подальшого отримання таких доходів.

Одночасно із вказаними процесами стрімкий розвиток технологій сприяє критичному зростанню ірраціональних благ і потреб окремої людини, що руйнівним чином впливає на якість соціальної структури та індивідуальну свідомість. В.А. Іноземцев підкреслює, що перехід до нового соціуму складає, перш за все, зміну мотивації діяльності самої людини [13]. За таких умов нового загострення отримують питання майнової і соціальної нерівності, зміни сутності і цінності службової ієрархії, суспільного розшарування між

тими хто домігся високого рівня добробуту й тими хто тільки прагне отримати матеріальні блага. Соціальні відносини перетворюються на середовище сприятливе для корупційних проявів та характеризуються "корупціогенністю". Для окремого чиновника стає очевидним, що участь у корупційній мережі найбільш раціональним шляхом може привести до необхідного результату. Моральність підміняється прагненням до збагачення. Виникає інший принцип "суспільного блага", що створює новий тип мотиваційно-ціннісної матриці.

У таких умовах одним із ключових загальновизначених принципів міжнародних антикорупційних стандартів став принцип забезпечення максимальної відкритості та прозорості роботи органів державної влади, що передбачає зобов'язання державних структур розкрити інформацію про свою діяльність та відповідне право кожного члена суспільства на її отримання. В Україні питання доступу до інформації, зібраної суб'єктами владних повноважень у процесі виконання владно-розпорядчих функцій врегульовуються Законом України від 13.01.2011 № 2939-VI "Про доступ до публічної інформації", в якому сформовано поняття публічної інформації, встановлено критерії її поширення, а також визначено статус і повноваження суб'єктів владних повноважень не як власників публічної інформації, а як її розпорядників.

Очікувалось, що прийняття Закону України "Про доступ до публічної інформації" стане значним поступом до забезпечення відкритості і прозорості в роботі державних органів та подолання конфліктності інтересів. У цілому законодавче врегулювання питань доступу до публічної інформації, позитивно впливає на реалізацію громадянами основоположних прав в інформаційній сфері, підвищення ефективності діяльності органів влади, а також зменшення ризиків корупції. Однак практичний досвід виконання Закону України "Про доступ до публічної інформації" показує, що часто відповіді органів державної влади на інформаційні запити громадян не містять повного обсягу запитуваної інформації, а й інколи зводиться до формальної відповіді або відсилки для ознайомлення з інформацією до офіційного веб-сайту, що є неправомірною відмовою в наданні інформації.

Проте все ж таки поява в Україні Закону, яким по суті врегульовуються питання взаємовідносин держави та громадян в інформаційній сфері, розширила можливості та сприяла підвищенню активності громадськості щодо контролю реалізації державою заходів антикорупційної політики. Зокрема міжнародна організація Transparency International у 2013 р., провівши в Україні громадський моніторинг виконання Державної програми щодо запобігання і протидії корупції на 2011 — 2015 рр., до основних причин її неефективного виконання віднесла відсутність належного фінансування більшості передбачених нею заходів, чітких індикаторів виконання завдань та заходів, належної координації дій виконавців, невідповідність окремих завдань запланованим заходам, обмеженість можливостей виконавців, низький рівень виконавської дисципліни, відсутність суспільного запиту на проведення деяких реформ, покладення відповідальності за виконання антикорупційних заходів на органи, які є вразливими корупцією [14, с. 71]. Крім того, у своєму Звіті ТІ визначила ряд наступних ключових рекомендацій для нашої держави, серед яких: реформування публічної служби, правоохоронних органів та судової системи, створення спеціалізованого незалежного антикорупційного органу, визначення чіткої ієрархії нормативно-правових актів, забезпечення належного регулювання адміністративного процесу, впровадження незалежного аудиту публічних фінансів на місцевому рівні, реформування системи політичних фінансів [14, с. 71].

В.М. Соловйов, досліджуючи питання запобігання й протидії корупції в державному управлінні, звертає увагу на наступні ключові тези [2, с. 60]:

— поняття "корупція" складне, багаторівневе системно зорганізоване соціальне явище, яке поєднує в собі різні складові, зокрема управлінську, політичну, економічну, юридичну, соціальну, морально-етичну;

— корупція — це негативне суспільне явище, яке постійно й активно впливає на свідомість громадян та їхні особисті погляди, формує корисливі аморальні цінності, визначає корупційну субкультуру в суспільстві, руйнує суспільні відносини, зменшує ресурси та підриває довіру до держави;

— корупція охоплює вищий (елітарний), середній та низовий рівні державного управління, проникаючи в усі сфери і підсистеми суспільного життя, порушує права, зачіпає інтереси всіх соціальних груп і прошарків суспільства, вражає політику, економіку, соціальну сферу, культуру;

— корупція може бути політичною, економічною, адміністративною та побутовою, може виникати організовано чи стихійно;

— корупція створила корупційну етику, що стала альтернативою морально-етичним нормам в Україні.

У квітні — травні 2013 року Верховною Радою України були прийняті чотири Закони України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією", "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реалізації державної антикорупційної політики", "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб", "Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України". Прийняття вказаних Законів сприяло створенню нової правової реальності в антикорупційному законодавстві нашої держави. Нижче наведені основні законодавчі новації, які безпосередньо повинні посилити заходи запобігання та протидії діяльності корупційних мереж:

— заміна терміну "хабар" поняттям "неправомірна вигода", який охоплює не лише матеріальні предмети, а й немайнові вигоди;

— віднесення усіх корупційних правопорушень до числа кримінально караних злочинів;

— розширення меж застосування диспозицій корупційних правопорушень на випадки, коли корупційна дія вчиняється в інтересах третьої сторони;

— встановлення більш жорстких, санкцій за корупційні діяння у публічній сфері;

— усунення ризику зловживання інститутом дієвого каяття, шляхом уведення обов'язкового поєднання двох чинників — вимагання та добровільного інформування органу досудового розслідування;

— запровадження поняття та випадків застосування процедури "спеціальної конфіскації" майна та доходів, отриманих від корупційних діянь;

— публічність Єдиного державного реєстру осіб, що вчинили корупційні правопорушення;

— визначення механізму здійснення фінансового контролю шляхом запровадження перевірок декларацій про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру, а також визначення інституцій, відповідальних за здійснення контролю за дотриманням законодавства щодо врегулювання конфлікту інтересів;

— визначення конкретного переліку злочинів, за вчинення яких до уповноваженої особи юридичної особи можуть бути застосовані заходи кримінально-

правового характеру, підстави звільнення юридичної особи від їх застосування, види заходів кримінально-правового характеру та загальні правила їх застосування;

— визначення порядку провадження щодо юридичної особи, яке здійснюватиметься одночасно з кримінальним провадженням щодо фізичних осіб, які від імені та в інтересах цієї юридичної особи вчинили злочин;

— закріплення можливості застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

Не викликає сумніву, що вказані зміни сприятимуть ліквідації правових прогалин у вітчизняному антикорупційному законодавстві та покращенню ситуації щодо запобігання та протидії корупції у цілому. Водночас запорукою ефективності будь-яких законодавчих новацій виступають практичні заходи, вдала реалізація яких зазвичай є індикатором існування в державі не суто декларативних намірів влади боротися з корупцією, а наявності чіткої політичної волі щодо рішучого запобігання та протидії корупційним проявам.

ВИСНОВКИ

Перехід до суспільства постіндустріальної доби супроводжується процесами трансформації структури, характеру зв'язків та основ взаємодії у суспільстві. Нова мотиваційно-ціннісна матриця змінює уявлення людей про соціальне благо та призводить до загострення проблеми корупції.

Поява нового ресурсу, що утворюється в результаті перетворення знання та інформації на виробничу силу, супроводжується утворенням та розростанням у сфері державного управління корупційних мереж, учасниками яких є як правило корумповані державні службовці, правоохоронці, судді та представники приватного сектора. Учасники корупційних мереж, ігноруючи роль держави як "сервісної" структури, задача якої зводиться до надання послуг і функціонування виключно в інтересах громадян, незаконно встановлюють та утримують монополію на інформаційний ресурс, порушують роботу комунікаційної системи державного управління та підривають її здатність до прийняття ефективних рішень щодо здійснення соціально-економічних перетворень, необхідних суспільству й державі.

У рамках здійснення державної антикорупційної політики повинна формуватися система запобігання й протидії корупції, яка б забезпечувала попередження та розростання корупційних мереж у системі державного управління. В такій ситуації до основних задач державної антикорупційної політики повинно бути віднесено покращення практичної реалізації заходів забезпечення відкритості та прозорості діяльності органів державної влади, закріплення законності й правового порядку шляхом створення системи координації діяльності різних правоохоронних органів, задіяних у боротьбі з корумпованими чиновниками й іншими суб'єктами, втягнутими в цей вид злочинів, підвищення правової культури представників державного та приватного секторів, а також громадян.

Однак найголовнішою умовою підвищення ефективності усіх заходів державної антикорупційної політики є питання посилення політичної волі вищого керівництва держави, яке спираючись на існуючий в українському суспільстві запит на антикорупційну боротьбу, повинно здійснити рішучі практичні кроки, спрямовані на подолання корупції у сфері державного управління.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі. В умовах активізації діяльності корупційних мереж у сфері державного управління подальші нау-

кові розвідки можуть бути скеровані на вивчення проблем виявлення та аналізу форм, конструкцій, а також соціально-психологічних особливостей участі чиновників у корупційних мережах. Також увага наукової спільноти може бути спрямована на подальшу розробку теоретичних аспектів та практичних заходів, направлених на удосконалення механізмів забезпечення відкритості та прозорості діяльності органів державної влади. Комплексним рішенням проблеми корупції у сфері державного управління повинна стати розробка заходів, спрямованих на забезпечення постійного балансу інтересів суспільства, держави і приватного сектора в питаннях, пов'язаних з досягненням оптимальних параметрів соціально-економічного розвитку суспільства.

Література:

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року "Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України": [Указ Президента України від 8 червня 2012 р. № 389] // Офіц. вісник України. — 2012. — 22 черв. (№ 45). — С. 104. — Ст. 1749.
2. Соловйов В.М. Запобігання і протидія корупції в державному управлінні України: монографія / В.М. Соловйов. — К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2012. — 508 с.
3. Кальниш Ю.Г. Корупція в Україні: причини поширення та механізми протидії [Електронний ресурс] / С.В. Дрьомов, Ю.Г. Кальниш, Д.Б. Клименко, Г. О. Усабий, Л.М. Усаченко. — К.: "ДП "НВЦ Пріоритети", 2010. — 88 с. — Режим доступу: <http://sd.net.ua/2012/03/08/korupciya-v-ukrayini.html>.
4. Нижник Н.Р. Теоретичні аспекти державного управління: [монографія] / Н.Р. Нижник, С.П. Мосов. — Чернівці: Технодрук, 2011. — 248 с.
5. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Д. Белл. — М.: Academia, 1999. — 773 с.
6. Михнеко А.М. Суспільні відносини та розвиток: теорія, історія, практика: монографія / А.М. Михнеко (кер. авт. кол.), О.Г. Данильчак, О.П. Дзьобань, О.В. Соснін. — К.: НАДУ, 2009. — 396 с.
7. Тоффлер Э. Третья волна: пер. с англ. / Э. Тоффлер. — М.: АСТ, 1999. — 784 с.
8. Бжезинский З. Между двумя веками. Роль Америки в эру технотроники / З. Бжезинский. — Москва: Прогресс, 1972. — 307 с.
9. Дракер П. Посткапиталистическое общество / П. Дракер // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. — М.: Academia, 1990. — 640 с.
10. Иноземцев В.Л. Перспективы постиндустриальной теории в меняющемся мире // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология. [Електронний ресурс] / Под ред. В.Л. Иноземцева. — М.: Academia, 1999. — 640 с. — Режим доступу: http://iir-mp.narod.ru/books/inozemcev/page_1003.html
11. Соснін О.В. Проблеми розвитку національної інноваційної системи та інноваційної діяльності у вимірі інформаційної безпеки / О.В. Соснін // Бизнес Информ. — 2009. — № 2. — С. 86—88.
12. Андрианов В.Д. Бюрократия, коррупция и эффективность государственного управления: история и современность [Електронний ресурс] / В.Д. Андрианов. — М.: Волтерс Клувер, 2009. — 248 с. Режим доступу: <http://books.google.com.ua/books?id=Zc71BdGeFd4C&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>
13. Иноземцев В.Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы [Електронний ресурс] / В.Л. Иноземцев. — М.: Логос, 2000. — 304 с. — Режим доступу: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000946/index.shtml>
14. Державна програма щодо запобігання і протидії корупції на 2011 — 2015 роки. Стан виконання:

що побачила громадськість? Звіт за результатами громадського моніторингу / за заг. ред. О. Хмари, Д. Ковриженка. — К.: TransparencyInternational Україна, 2013. — 89 с.

References:

1. President of Ukraine (2012), "Decree "On decision of the National security and defense council of Ukraine on 8 June 2012 "On new edition of National Security Strategy of Ukraine", Ofitsijnyj visnyk Ukrainy, vol. 45, p.1749.
2. Solovyov, V. M. (2012), Zapobihannia i protydyia koruptsii v derzhavnomu upravlinni Ukrainy: monohrafiia [Preventing and Counteracting Corruption in public management of Ukraine: monograph], Instytut zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, Kuiv, Ukraine.
3. Kalnysh, Y. G. (2010), Koruptsiia v Ukraini: prychny poshyrennia ta mekhanizmy protydyi [Corruption in Ukraine: causes of spread and mechanisms of combating], "DP "NVC Priorytety", [Online], available at: <http://sd.net.ua/2012/03/08/korupciya-v-ukrayini.html> (Accessed 12 Dec 2013).
4. Nyznyk, N. R. (2011), Teoretychni aspekty derzhavnogo upravlinnia [Theoretical aspects of public governance], Tekhnodruk, Chernivtsi, Ukraine.
5. Bell, D. (1999), Hriaduschee postindustrial'noe obschestvo. Opyt sotsial'noho prohnozirovaniia [Coming of post-industrial society. A Venture in Social Forecasting], Academia, Moscow, Russia.
6. Mykhneko, A. M. (2009), Suspil'ni vidnosyny ta rozvytok: teoriia, istoriia, praktyka [Public relations and development: theory, history, practice], NADU, Kyiv, Ukraine.
7. Toffler, A. (1999), Tret'ia volna [The Third Wave], AST, Moscow, Russia.
8. Brzezinski, Z. (1972), Mezhdv dvumia vekami. Rol' Ameriki v eru tekhnotroniki [Between Two Ages. America's Role in the Technetronic Era], Progress, Moscow, Russia.
9. Drucker, P. (1990), Postkapitalisticheskoe obschestvo. Novaia postindustrial'naia volna na Zapade. Antalohiia [The Post capitalist society. New postindustrial wave on the West. Anthology], Academia, Moscow, Russia.
10. Inozemtsev, V.L. (1999), Perspektivy postindustrial'noj teorii v meniaiushchemsia mire. Novaia postindustrial'naia volna na Zapade. Antalohiia [Prospects of postindustrial theory in a changing world. New postindustrial wave on the West. Anthology], Academia, [Online], available at: http://iir-mp.narod.ru/books/inozemcev/page_1003.html (Accessed 12 Dec 2013).
11. Sosnin, O. V. (2009), "Problems of development of the national innovation system and innovation in dimensions of information security", Biznes Inform, vol. 2, pp. 86—88.
12. Andryanov, V. D. (2009), Biurokratiia, korruptsiia y effektivnost' hosudarstvennoho upravleniia: istoriia i sovremennost' [Bureaucracy, corruption and effectiveness of public administration: history and present], Wolters Kluwer [Online], available at: <http://books.google.com.ua/books?id=Zc71BdGeFd4C&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false> (Accessed 12 Dec 2013).
13. Inozemtsev, V. L. (2000), Sovremennoe postindustrial'noe obschestvo: priroda, protivorechiia, perspektivy [Modern postindustrial society: nature, contradictions, prospects], Logos [Online], available at: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000946/index.shtml> (Accessed 12 Dec 2013).
14. Khmara, O. and Kovryzhenko, D. (2013), "Derzhavna prohrama schodo zapobihannia i protydyi koruptsii na 2011—2015 roky. Stan vykonannia: scho pobachyla hromads'kist'. Zvit za rezul'tatamy hromads'koho monitorynhu" [State programme for preventing and combating corruption for the period of 2011 — 2015. State of implementation: the community insight report based on the results of the civic monitoring], Transparency International Ukraine, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 28.01.2014 р.

*К. В. Кудлата,
магістрант кафедри державного управління і менеджменту,
Національна академія державного управління при Президентові України*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ФІЗИЧНОЮ КУЛЬТУРОЮ І СПОРТОМ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

*К. Kudlata,
master student, Department of public administration and management
National Academy of public administration the President of Ukraine*

LEGAL AND FUNCTIONAL BASIS OF THE STATE ADMINISTRATION PHYSICAL CULTURE
AND SPORTS AT THE REGIONAL LEVEL

У статті розглянуто правові засади державного управління фізичною культурою та спортом на регіональному рівні. Досліджено зміст понять "функція" та "повноваження" та особливості їх понятійного взаємозв'язку. Визначено зміст та сутність функцій та повноважень органів державної виконавчої влади в сфері фізичної культури та спорту на регіональному рівні, відділів з питань фізичної культури та спорту виконавчих комітетів місцевих рад.

The article considers the legal foundations of public administration physical culture and sports at the regional level. Investigated the content of the concepts of "function" and "authority" and the peculiarities of their conceptual relationship. Define the content and essence of the functions and powers of the bodies of the state Executive power in the sphere of physical culture and sports at the regional level, departments on Affairs of physical culture and sports of the Executive committees of local councils.

---

*Ключові слова: фізична культура, спорт, державне управління, регіон, функція.
Key words: physical culture, sport, public administration, region, function.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ В ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ТА ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Організаційна складова державного управління фізичною культурою і спортом заснована на реалізації механізму держави, який включає державний механізм, а саме органи державної влади в сфері фізичної культури та спорту, державні установи та підприємства та механізм місцевого самоврядування, який включає в себе регіональні та місцеві органи державної виконавчої влади в сфері фізичної культури та спорту. Загальнодержавні процеси спрямовані на оптимізацію діяльності сфери фізичної культури та спорту і обумовлюють необхідність перегляду та удосконалення правових основ організації, делегування функцій та повноважень від центрального органу виконавчої влади галузі органам державного управління фізичною культурою і спортом регіонального рівня, дослідження та оновлення змістового розуміння правових засад організації та здійснення державного управління галуззю органами місцевого самоврядування, а саме відділами, управліннями, департаментами фізичної культури і спорту місцевих виконавчих комітетів. Актуальність дослідження обумовлюється процесами регіоналізації, зміщенням пріоритетів у процесах реалізації держав-

ної політики в галузі від державного рівня на регіональний, саме на якому можливе повне врахування запитів та задоволення потреб громадян у сфері фізичної культури та спорту. Вирішення усього спектра завдань можливе лише за умови наявності досконалого та відповідного умовам сьогодення правового підґрунтя діяльності галузевого державного управління у справі розвитку фізичної культури і спорту в регіонах.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ, В ЯКИХ ЗАПОЧАТКОВАНО РОЗГЛЯД ТА ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ

Дослідженню понять "функція", "функції державного управління" присвячено низку наукових праць [1, 2, 3, 4, 7], у яких визначається їх зміст та підходи до класифікації. Наразі триває процес розробки галузевих, спеціальних, процесуальних функцій державного управління із врахуванням і відображенням у їх змісті галузевих, регіональних інших ознак та особливостей державного управління. В нашому дослідженні будемо притримуватись визначення категорії "функції державного управління", яке наведено в енциклопедії державного управління України [4], і яка розуміється як специфічний за предметом, змістом і засобом забезпечення цілісний управлінський вплив держави. Зміст функцій

державного управління виражає сенс і характер управлінського впливу, а спосіб реалізації розкриває засоби збереження чи перетворення управлінських взаємозв'язків закладених у певній функції. В даному контексті важливим є уточнення співвідношення понять "функції державного управління" та "управлінські функції державних органів" щодо сфери фізичної культури та спорту. Перше поняття є ширшим за своїм понятійним обсягом і передбачає включення до його змісту увесь державний апарат в цілому, а сила управлінського впливу здійснюється усією державою і який відображає об'єктивні взаємозв'язки держави і системи фізичної культури і спорту як об'єкта управління. В даному випадку йдеться мова про функції державного управління фізичною культурою і спортом, які здійснюються державою через систему органів законодавчої, судової, виконавчої влади, систему центральних державних органів виконавчої влади. Друге поняття "управлінські функції державних органів" відображає специфіку управлінської діяльності певного державного органу саме в сфері фізичної культури та спорту, який здійснює управлінський вплив на розвиток галузі тільки в межах наданих йому повноважень та організаційних можливостей, і які визначені його правовим статутом.

Термін "повноваження" вживається для визначення сукупності прав і обов'язків державних органів і громадських організацій, а також посадових та інших осіб, закріплених за ними у встановленому законодавством порядку для здійснення покладених на них функцій [15]. Виходячи із тлумачення поняття "повноваження" доцільно погодитись із думкою низки науковців [5,6] про те, що повноваження органів державного управління безпосередньо випливають з основних їх функцій, і будучи похідними від них не вичерпують усіх можливих шляхів їх реалізації. Безпосереднім відображенням функцій є повноваження відповідних органів державної влади та місцевого самоврядування в сфері фізичної культури та спорту.

ВИОКРЕМЛЕННЯ НЕВИРІШЕНИХ РАНІШЕ ЧАСТИН ЗАГАЛЬНОЇ ПРОБЛЕМИ

Однак, як свідчить проведений аналіз наукових напрацювань, в Україні майже відсутні праці присвячені висвітленню змісту функцій державного управління сферою фізичної культури та спорту на регіональному рівні, особливостей правового статусу галузевих органів державної виконавчої влади регіонального рівня.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є дослідити нормативно-правові засади та правовий статус органів державної виконавчої влади в сфері фізичної культури та спорту регіонального рівня, органів місцевого самоврядування, обґрунтувати та визначити зміст функцій державного управління фізичною культурою і спортом на регіональному рівні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБґРУНТУВАННЯМ ОДЕРЖАНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Згідно зі ст. 7 Конституції України [9] в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування. Організація регіонального рівня державного управління в сфері фізичної культури і спорту більш детально регламентується рядом законодавчих та нормативно-правових актів, а саме Законом України "Про місцеве самоврядування в Україні" [10], Законом України "Про місцеві державні адміністрації" [13], Законом України "Про фізичну культуру і спорт" [12], постановами, розпорядженнями, наказами Кабінету Міністрів України, центрального органу виконавчої влади в сфері фізичної культури та спорту.

Як визначено у Законі України "Про центральні органи виконавчої влади" [11], територіальні органи центрального органу виконавчої влади в сфері фізичної культури та спорту утворюються як юридичні особи публічного права в межах граничної чисельності державних службовців та працівників міністерства і коштів, передбачених на утримання міністерства, ліквідовуються, реорганізуються за поданням міністра Кабінету Міністрів України. Територіальні органи державного управління в сфері фізичної культури та спорту можуть утворюватися, ліквідовуватися, реорганізовуватися міністром як структурні підрозділи апарату міністерства, що не мають статусу юридичної особи, за погодженням із Кабінетом Міністрів України. Територіальні органи державного управління в сфері фізичної культури та спорту утворюються у випадках, коли їх створення передбачено положенням

про міністерство, затвердженим Президентом України. Територіальні органи міністерства в сфері фізичної культури та спорту можуть утворюватися в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, районах, районах у містах, містах обласного, республіканського (Автономної Республіки Крим) значення та як міжрегіональні (повноваження яких поширюються на декілька адміністративно-територіальних одиниць) територіальні органи (у разі їх утворення). Територіальні органи державного управління в сфері фізичної культури та спорту діють на підставі положень, що затверджуються міністром [11].

Відповідно до Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" [10] місцеве самоврядування в Україні у сфері фізичної культури та спорту — це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади (жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста) самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в сфері фізичної культури та спорту в межах Конституції і законів України. Статтею 32 цього закону [10] визначаються повноваження у сфері фізичної культури та спорту до яких законодавцем віднесено власні (самоврядні) повноваження: управління закладами фізичної культури та спорту, організація медичного, фінансового, матеріального технічного тощо забезпечення закладів фізкультури і спорту, які належать територіальним громадам або передані їм, сприяння роботі громадських та неприбуткових організацій, які діють у сфері фізкультури і спорту, створення умов для занять фізичною культурою і спортом за місцем проживання населення та в місцях масового відпочинку громадян. До делегованих повноважень віднесено вирішення питань про надання неповнолітнім, учням, студентам, пенсіонерам та інвалідам права на безкоштовне і пільгове користування об'єктами фізкультури і спорту, а також визначення порядку компенсації цим закладам вартості послуг, наданих безкоштовно або на пільгових умовах.

Важливим законодавчим базисом розширення владних повноважень галузевих регіональних органів державного управління фізичною культурою і спортом є норма, яка передбачає делегування від районних та обласних рад повноваження відповідним місцевим державним адміністраціям які для їх реалізації утворюють департаменти, управління, відділи з питань фізичної культури та спорту. Найбільш вагомими, на нашу думку, є такі делеговані повноваження: підготовка і внесення на розгляд ради проектів програм розвитку фізичної культури і спорту відповідної адміністративно-територіальної одиниці; підготовка пропозицій до таких програм; забезпечення збалансованого розвитку окремих підсистем галузі фізичної культури та спорту; підготовка і подання до відповідних органів виконавчої влади фінансових показників і пропозицій до проекту Державного бюджету України в частині витрат на фізичну культуру та спорт; забезпечення відповідно до законодавства розвитку усіх видів спорту, фізичної культури, сприяння роботі громадських та неприбуткових організацій, які діють у сфері фізичної культури і спорту тощо.

Законом України "Про місцеві державні адміністрації" [13] визначено, що місцева державна адміністрація наділена рядом повноважень в сфері фізичної культури і спорту, саме: реалізовує державну політику в галузі фізкультури і спорту, здійснює загальне керівництво закладами фізкультури і спорту, що належать до сфери її управління, їх матеріально-фінансове забезпечення, вживає заходів до збереження мережі закладів фізкультури і спорту та розробляє прогнози її розвитку, враховує їх при розробці проектів програм соціально-економічного розвитку, сприяє роботі фізкультурно-спортивних організацій тощо. Безпосередньо ці повноваження реалізуються через відповідні структурні підрозділи (управління, департаменти, відділи) місцевих адміністрацій в сфері фізичної культури та спорту.

Закон України "Про фізичну культуру і спорт" [12] в чинній редакції взагалі не містить правової норми про систему державного управління в сфері фізичної культури та спорту. В чинному законі лише визначено, що державне управління фізичною культурою і спортом здійснюється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері фізичної культури та спорту, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері фізичної культури та спорту, за сприяння відповідно інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Аналіз даної норми

свідчить, що законодавцем маються на увазі різні органи центральної виконавчої влади, один з яких забезпечує формування державної політики в галузі, а другий її реалізує. Таке невіддале, на нашу думку, трактування покликане відобразити взаємовідносини Кабінету Міністрів України та галузевого міністерства в частині розмежування повноважень у справі розвитку фізичної культури та спорту в Україні. Ще більшою невизначеністю характеризується частина норми статті 5 закону "за сприяння відповідно інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування", адже згідно з проведеним нами аналізом низки нормативно-правових актів, органи місцевого самоврядування мають "не сприяти", а здійснювати реалізацію покладених на них повноважень та функцій в справі розвитку фізичної культури та спорту на підвладних їм адміністративно-територіальних одиницях згідно Конституції України та низки інших нормативно-правових актів. Також в законі не представлений регіональний компонент державного управління фізичною культурою і спортом, що на нашу думку є значною прогалиною нормативно-правового забезпечення державного управління в сфері фізичної культури та спорту на регіональному рівні. В цьому контексті необхідно дослідити зміст функцій і повноважень органів державної виконавчої влади в сфері фізичної культури та особливості співвідношення вищезначених понять.

Представлені в законі повноваження носять фрагментарний характер, визначені безсистемно, і не відображають функціональної повноти відповідних органів центральної виконавчої влади в сфері фізичної культури та спорту, що відповідно негативно впливає на розробку змісту типових положень відповідних галузевих органів державної влади, їх регіональних структур, не вносять ясності у питання розмежування владних повноважень та змісту й обсягу функцій між центральними, регіональними органами державної влади та органами місцевого самоврядування. На нашу думку, повноваження мають предметно відображати зміст функцій, які мають бути виписані окремою статтею закону, а в подальшому їх деталізація проводиться у відповідних положеннях і статутах.

Визначенню змісту функцій державного управління фізичною культурою і спортом присвячено праці І. Гасюка [2, 3] у яких автор детально розглянув аспект класифікації та визначив зміст спеціальних функцій державного управління та функцій процесу управління щодо розвитку фізичної культури і спорту.

У контексті завдань нашого дослідження необхідно визначити зміст та класифікувати управлінські функції та повноваження державних органів в сфері фізичної культури та спорту на регіональному рівні, а саме безпосередньо для регіональних органів державної виконавчої влади, відповідних виконавчих комітетів органів місцевого самоврядування, районних відділів, управлінь з питань фізичної культури та спорту (рис. 1).

Визначення змісту управлінських функцій ми здійснили на основі спрямованості та специфічної складової управлінської діяльності в сфері фізичної культури та спорту на регіональному рівні. Так, до основних управлінських функцій нами віднесено: економічну, забезпечувальну, інформаційну, політичну, нормотворчу, організаційну, соціально-культурну, контрольну. Наведемо їх зміст та орієнтовний перелік повноважень державних органів виконавчої влади регіонального рівня в сфері фізичної культури та спорту:

— економічна функція спрямовує діяльність відповідного галузевого державного органу влади на врегулювання питань економічного розвитку, фінансування, бюджетного планування тощо фізичної культури та спорту в регіоні, до основних повноважень слід віднести: планування, розробку та подання проектів, кошторисів, фінансових планів щодо необхідних фінансових ресурсів на утримання, розвиток інфраструктури фізичної культури та спорту в регіоні; розробку та подання фінансових нормативів в сфері фізичної культури та спорту; визначення фінансових обсягів бюджетування сфери фізичної культури та спорту в регіоні; розробка та надання рекомендацій щодо регулювання економічного сектору діяльності в галузі фізичної культури та спорту організаціями, установами, підприємствами фізкультурно-спортивного спрямування тощо;

— забезпечувальна функція полягає в здійсненні комплексу заходів щодо розвитку усіх видів забезпечення сфери фізичної культури та спорту в регіоні, і до основних повноважень слід віднести: розробку та подання планів розвитку матеріально-технічного забезпечення сфери фізичної культури та спорту в регіоні, ведення обліку споруд, управління

матеріально-технічною базою що знаходиться у відомчому підпорядкуванні, планування та вжиття заходів щодо удосконалення медичного, кадрового інших видів забезпечення діяльності в сфері фізичної культури та спорту; розробка та подання нормативів та стандартів в сфері фізичної культури та спорту в регіоні з урахуванням можливостей та рівня розвитку відповідної адміністративно-територіальної одиниці тощо;

— інформаційна функція полягає в управлінні інформаційними потоками в сфері фізичної культури та спорту, співпраці з засобами масової інформації в частині популяризації фізичної культури та спорту серед населення, до основних повноважень слід віднести: планування та впровадження заходів щодо популяризації фізичної культури та спорту серед населення регіону; висвітлення в засобах масової інформації стану справ і діяльності органів державної влади в сфері фізичної культури та спорту; здійснення інформування територіальної громади щодо питань ведення здорового способу життя, самостійних занять спортом тощо;

— політична функція полягає в реалізації державної та регіональної політики в сфері фізичної культури та спорту в межах відповідної територіально-адміністративної одиниці, до основних повноважень слід віднести: розробка та подання проектів розвитку фізичної культури та спорту в регіоні, прогнозування, планування та реалізація програм пов'язаних із впровадженням в життя заходів щодо розвитку фізичної культури та спорту в регіоні тощо;

— нормотворча функція полягає у реалізації управлінських впливів через механізми правового характеру, а до основних повноважень слід віднести: розробку та внесення пропозицій щодо удосконалення нормативно-правових актів регіонального рівня, прийняття та розгляд яких належать до сфери обласних, районних тощо рад; підготовка та видача наказів щодо регулювання сфери фізичної культури та спорту відповідного територіально-адміністративного утворення тощо;

— організаційна функція полягає у реалізації механізмів спрямованих на впорядкування організаційної структури державного управління фізичною культурою і спортом на регіональному рівні, організація роботи відповідних державних органів і до основних повноважень необхідно віднести: розробку та подання організаційної структури державних органів влади в сфері фізичної культури та спорту відповідного регіону, обґрунтування найбільш ефективної системи управління, визначення функцій та повноважень підпорядкованих структур; організацію роботи апарату; організацію роботи та спрямування зусиль в справі розвитку фізичної культури та спорту в регіоні інших суб'єктів фізичної культури та спорту тощо;

— соціально-культурна функція полягає у реалізації в програмах розвитку фізичної культури та спорту етнічних та культурних запитів відповідної територіальної громади, і до основних повноважень необхідно віднести: розробку та подання програм розвитку національних видів спорту, видів спорту, що пріоритетно культивуються певною місцевою громадою; реалізацію заходів щодо ствердження та розвитку фізичної культури громадян, що проживають у певному регіоні тощо; створювати необхідні умови щодо їх пріоритетного розвитку;

— контрольна функція полягає у здійсненні усіх видів контролю за напрямками управлінської діяльності і до основних повноважень слід віднести: контроль за дотриманням законності суб'єктами фізичної культури та спорту під час здійснення діяльності щодо надання послуг населенню; контроль за дотриманням ліцензійних вимог; моніторинг та контроль за виконанням відповідних програм та реалізації державної політики в сфері фізичної культури та спорту відповідного регіону; представлення та захист інтересів суб'єктів фізичної культури та спорту в органах місцевого самоврядування; захист інтересів, прав і свобод населення в сфері фізичної культури і спорту тощо.

Визначений перелік функцій і повноважень носять загальний характер і в подальшому необхідна їх деталізація за напрямками управлінської діяльності з урахуванням специфіки відповідної підсистеми галузі — спорт для всіх, олімпійський спорт та спорт вищих досягнень, фізичне виховання та спортивно-масова робота у навчальних закладах, спорт інвалідів, реабілітаційна та фізкультурно-оздоровча робота за місцем проживання тощо.

Аналіз нормативних документів [8, 14] дозволив сформулювати типовий перелік повноважень відповідних структурних підрозділів, управлінь обласних, районних державних адміністрацій у справах фізичної культури та спорту. Розробни-

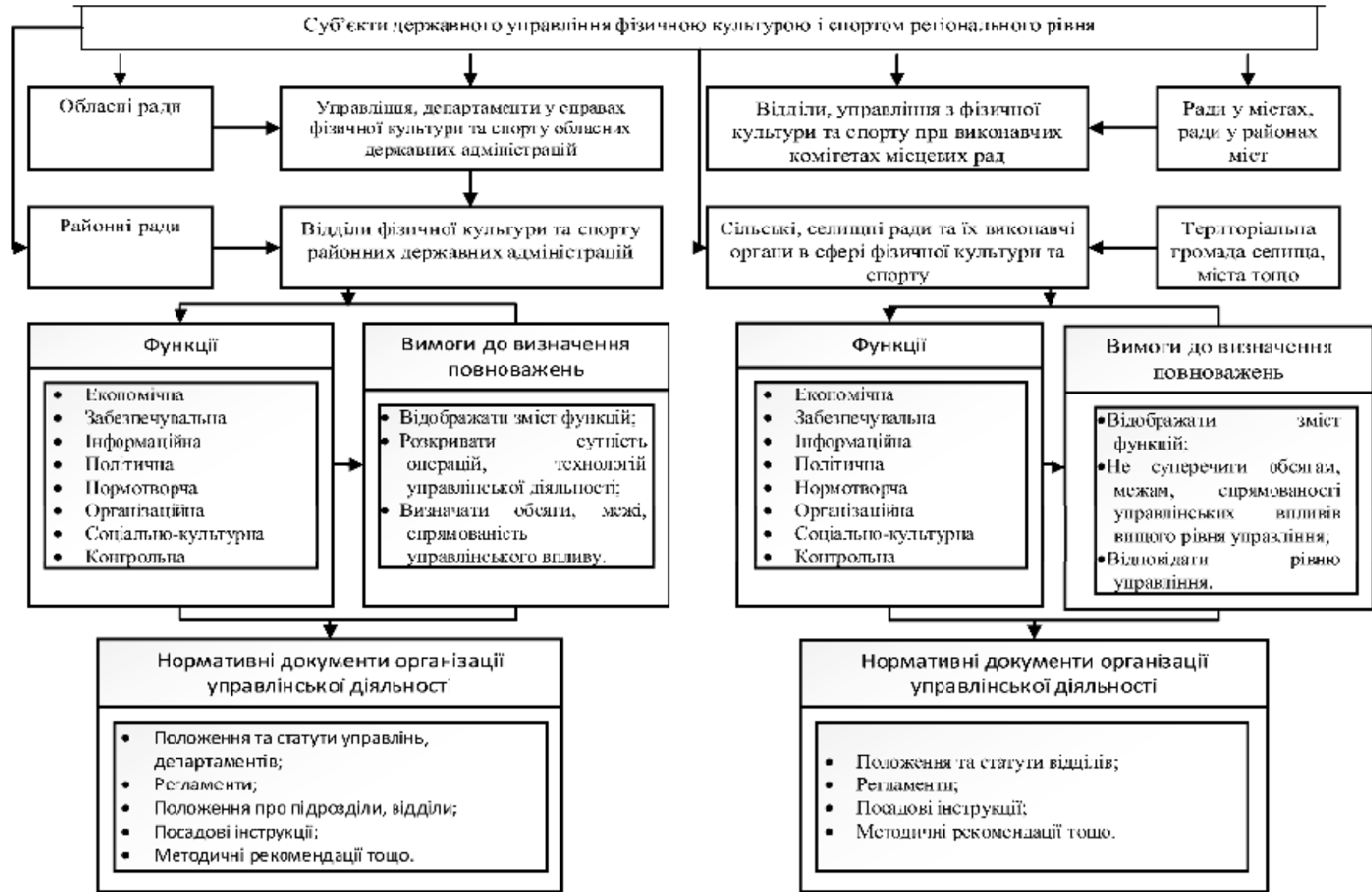

Рис. 1. Структура та взаємодія понять "функції" та "повноваження" органів державного управління фізичною культурою і спортом на регіональному рівні

ками відповідних положень вищеозначений перелік повноважень визначається як функції, які мають фрагментарний характер, і який полягає або у надмірній деталізації, або носить декларативний характер на кшталт "сприяє", "взаємодіє" тощо. Недоліком, на нашу думку, є те, що зміст повноважень не визначений чітко у відповідності до функцій, має елементи які не встановлюють владні обов'язки, права, відповідальність, а визначають коло бажаної, але не обов'язкової діяльності типу "в межах повноважень", що призводить до казусу в частині того, що положення саме й має здійснювати правове закріплення повноважень, і водночас, вони не визначаються з певних напрямів роботи, функцій, а посилання на них здійснюється за їх відсутності. Такий рівень розробленості правових засад діяльності відповідних владних органів в сфері фізичної культури та спорту призводить до нівелювання їх значущості та провідної ролі в справі розвитку фізичної культури та спорту в регіоні, низводить їх до рівня "статиста", і не визначає їх як головної ланки управління.

Таким чином, проведений аналіз дозволив констатувати необхідність подальшого удосконалення правових основ державного управління фізичною культурою і спортом на регіональному рівні.

ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ЦЬОМУ НАПРЯМІ

Подальші наукові пошуки можуть бути спрямовані на визначення змісту спеціальних функцій та функцій процесу управління розвитком фізичної культури і спорту в регіоні.

Література:

1. Бурлаков П. Функції держави в управлінні соціально-економічними процесами / П. Бурлаков // Державне управління та місцеве самоврядування. — 2010. — № 2 (5). — Режим доступу до журн.: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_02\(5\)/10bpmsep.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_02(5)/10bpmsep.pdf)
2. Гасюк І.А. Функції державного управління розвитком фізичної культури і спорту в Україні / І.А. Гасюк // Ефективність державного управління: зб. наук. пр. АРІДУ НАДУ. — Львів: АРІДУ НАДУ, 2011. — Вип. 24. — С. 175—179.
3. Гасюк І.А. Державне управління фізичною культурою та спортом: стан та перспективи розвитку: [монографія] / І.А. Гасюк. — Х.: ПП Балюк І.Б., 2011. — 432 с.
4. Енциклопедія державного управління: у 8 т.: [Т.2.: Методологія державного управління] / наук.-ред. колегія: Ю.В. Ковбасюк (голова) та ін. — К.: НАДУ, 2001. — 692 с.
5. Ковтун І.Б. Поняття і сутність повноважень органів місцевого самоврядування на регіональному рівні / І.Б. Ковтун // Держава та регіони. Серія: Державне управління. — 2011. — № 3. — С. 211—217.
6. Лапінцев А. Визначення повноважень регіональних органів влади у сфері надання управлінських послуг / А. Лапінцев, О. Поляк // Державне будівництво. — 2007. — № 1 (ч. 2). — Режим доступу до журн.: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2007-1-2/doc/4/01.pdf>
7. Рашитова Н.К. Методи та основні функції управлінської діяльності: [Електронний ресурс] / Н.К. Рашитова // Державне будівництво. — 2008. — № 1. — Режим доступу до журн.: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2008-1/doc/1/06.pdf>
8. Форум: Департамент освіти і науки молоді та спорту Чернівецької ОДА. — 2013. — Документ, положення, чинний, поточна редакція 09.07.2012 № 433-р. — Режим доступу: <http://oblosvita.com/polozennya.html> — Чернівецька ОДА. Розпорядження обласної державної адміністрації "Положення про Департамент освіти і науки, молоді та спорту Чернівецької обласної державної адміністрації"
9. Форум: Законодавство України. — 2013. — Документ 254к/96-вр, чинний, поточна редакція — Редакція від 06.10.2013, підстава 586-18 — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> — Верховна Рада України. Конституція України.
10. Форум: Законодавство України. — 2013. — Документ 280/97-вр, чинний, поточна редакція — Редакція від 23.10.2013, підстава 563-18 — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> — Верховна Рада України. Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні".
11. Форум: Законодавство України. — 2013. — Документ 3166-17, чинний, поточна редакція — Редакція від 01.01.2013, підстава 4050-17, 5067-17 — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3166-17> — Верховна Рада Ук-

раїни. Закон України "Про центральні органи виконавчої влади"

12. Форум: Законодавство України. — 2013. — Документ 3808-12, чинний, поточна редакція від 05.12.2012, підстава 5460-17 — Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3808-12>. — Верховна Рада України. Закон України "Про фізичну культуру і спорт".
13. Форум: Законодавство України. — 2013. — Документ 586-14, чинний, поточна редакція — Редакція від 23.10.2013, підстава 563-18 — Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/586-14> — Верховна Рада України. Закон України "Про місцеві державні адміністрації".
14. Форум: Чернівецька міська рада. — 2013. — Документ, положення, чинний, поточна редакція 8.11.2011. — Режим доступу: <http://chernivtsy.eu/portal/10/35/101-101.html> — Чернівецька міська рада. Розпорядження "Положення про управління по фізичній культурі та спорту".
15. Юридична енциклопедія: в 6 т. / [ред. кол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін.]. — К.: Укр. енцикл., 2001. — Т. 3. — 789 с.

References:

1. Burlakov, P. (2010), "Functions of the state in management of socio-economic processes", *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia*, [Online], vol. 2 (5), available at: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_02\(5\)/10bpmsep.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_02(5)/10bpmsep.pdf) (Accessed 15 Nov. 2013).
2. Hasiuk, I. L. (2011), "The function of state management of the development of physical culture and sports in Ukraine", *Efektivnist' derzhavnoho upravlinnia* vol. 24, pp. 175—179.
3. Hasiuk, I.L. (2012), *Derzhavne upravlinnia fizychnoiu kul'turoiu ta sportom: stan ta perspektyvy rozvytku* [State administration physical culture and sports: a condition and prospects of development], PP Baliuk I.B., Khmel'nyts'kyj, Ukraina.
4. Kovbasiuk, Yu.V. (2011), *Entsyklopediia derzhavnoho upravlinnia: t. 2* [Encyclopedia of public administration: so. 2], NADU, Kyiv, Ukraina.
5. Kovtun, I.B., (2011), "The concept and nature of powers of local governments at the regional level", *Derzhava ta rehiony. Seriia: Derzhavne upravlinnia*, vol. 3, pp. 211—217.
6. Lapintsev, A., Poliak, O., (2007), "Definition of the powers of regional authorities in the provision of management services", *Derzhavne budivnytstvo*, [Online], vol. 1 (2), available at: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2007-1-2/doc/4/01.pdf> (Accessed 13 Nov. 2013).
7. Rasytova, N.K., (2008), "Methods and basic functions of management activity", *Derzhavne budivnytstvo*, [Online], vol. 1, available at: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2008-1/doc/1/06.pdf> (Accessed 13 Nov. 2013).
8. Department of education and science, youth and sports of the Chernivtsi regional administration. (2013), "Provision on the Department of education and science, youth and sport of the Chernivtsy oblast state administration", available at: <http://oblosvita.com/polozennya.html> (Accessed 17 Nov. 2013).
9. Legislation Of Ukraine, (2013), "The Verkhovna Rada Of Ukraine. The Constitution Of Ukraine", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (Accessed 18 Nov. 2013).
10. Legislation Of Ukraine, (2013), The Verkhovna Rada Of Ukraine. The law of Ukraine "On local self-government in Ukraine", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> (Accessed 19 Nov. 2013).
11. Legislation Of Ukraine, (2013), The Verkhovna Rada Of Ukraine. The law of Ukraine "On Central Executive bodies", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3166-17> (Accessed 20 Nov. 2013).
12. Legislation Of Ukraine, (2013), The Verkhovna Rada Of Ukraine. The law of Ukraine "On physical culture and sport", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3808-12> (Accessed 19 Nov. 2013).
13. Legislation Of Ukraine, (2013), The Verkhovna Rada Of Ukraine. The law of Ukraine "On local state administrations", available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/586-14> (Accessed 21 Nov. 2013).
14. Chernivtsi city Council, (2013), Decree "Regulations on the Department for physical culture and sport", available at: <http://chernivtsy.eu/portal/10/35/101-101.html> (Accessed 21 Nov. 2013).
15. Shemshuchenko Yu.S. (2001), *Yurydychna entsyklopediia: t. 3* [Legal encyclopedia: so. 3], *Ukrains'ka entsyklopediia*, Kyiv, Ukraina.

Стаття надійшла до редакції 01.12.2013 р.

А. Ю. Якимчук,
к. е. н., доцент, доцент кафедри державного управління та місцевого самоврядування,
Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ ЯК ФАКТОР ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ СУСПІЛЬСТВА

А. Yakymchuk,
PhD in Economics, Associate Professor of department of Public Administration and Local management, NUWMNRU, Rivne

NATIONAL BIODIVERSITY POLICY AS A FACTOR OF THE LIFE OF SOCIETY

Розглянуто основні положення здійснення державної політики загалом та державної політики збереження біорізноманіття зокрема. Досліджено основні інструменти здійснення державної політики, її характерні риси, базові суспільні принципи та основні етапи проведення. Особливу увагу автором приділено міжнародним конвенціям збереження біорізноманіття як важливому інструменту регулювання державної політики збереження біорізноманіття. Оскільки за масштабами та інтенсивністю використання ресурсів Україна випереджає всі розвинуті країни світу і займає перше місце в Європі, тому необхідно формувати більш дієву, гнучку та ефективну систему ведення державної політики збереження біорізноманіття. Втручання у природу поставило під загрозу життя багатьох видів тварин, рослин та птахів. Як наслідок, проблема збереження біорізноманіття в Україні стала, як ніколи, актуальною і життєво важливою для окремих видів, які перебувають на межі зникнення. Запропоновано основні заходи удосконалення державної політики збереження біорізноманіття.

The substantive provisions of public policy realization on the whole and public policy of biovariety maintainance in particular have been investigated. The basic instruments of realization of public policy, its personal touches, base public principles and basic stages have been learned. The special attention is spared an author international conventions of maintainance of biovariety, as to the important instrument of adjusting of public policy of biovariety maintainance. As after scales and intensity of the use of resources, Ukraine is leader the entire developed countries of the world and occupies the first place in Europe, that is why it is necessary to form more effective, flexible and effective conduct public policy system of biovariety maintainance. The Interference with nature put under a threat life of many types of zoons, plants and poultries. As a result, the problem of maintainance of biovariety became in Ukraine, as never, actual and vitally important for separate kinds which are on a limit. The basic measures of improvement of public policy of biovariety maintainance have been offered.

*Ключові слова: державна політика, біорізноманіття, інструменти, конвенції, суспільство.
Key words: public policy, biodiversity, tools, conventions, community.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Державна політика збереження біорізноманіття відіграє надзвичайно важливу роль у суспільному житті. Саме вона дозволяє своєчасно виявити назрілі проблеми розвитку суспільства щодо використання природних ресурсів, аналізувати їх, встановлювати причини виникнення, складність, суперечливість і знаходити шляхи їх вирішення. Збереження біорізноманіття як державного багатства є одним із важливих напрямів загальнодержавної екологічної політики.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання формування державної політики висвітлювалося у працях вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема В. Бакуменка, О. Дація, Д. Дзвінчука, М. Корецького, М. Брауна, А. Пала В. Тергичка та ін. Проте у напрямі збереження біорізноманіття є нечисельні напрацювання Н. Бондар, В.

Ковалю, О. Веклич, С. Поповича, Я. Мовчана, С. Генсірука та багатьох інших. Усе це зумовило продовження наукових пошуків у цьому напрямі.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Дослідити процес формування державної політики збереження біорізноманіття, виявити основні недоліки, запропонувати ефективні напрями її формування та здійснення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Процес розробки й впровадження державної політики є багатограним і різноплановим, тому, досліджуючи його, не можна застосовувати шаблони і кліше, оскільки кожна проблема потребує індивідуального розв'язання. Для аналізу в суспільних науках часто використовуються теоретичні класифікаційні підходи, схеми та моделі.

Насамперед розглянемо декілька важливих рис державної політики [1; 2] (з уточненням автора):

— державна політика є цілеспрямованою дією, а не випадковою, хаотичною поведінкою;

— політика — це те, що уряд дійсно робить, а не має намір чи тільки планує робити. Саме в такому контексті державна політика аналізується й оцінюється;

— політика охоплює напрями або моделі дій урядовців, а не окремі абстрактні рішення;

— політика містить не лише рішення з прийняття закону чи постанови, але й подальші заходи щодо їх втілення;

— не вся урядова політика може втілюватися в життя органами державного управління та державними службовцями. Сьогодні до виконання державних програм та надання послуг населенню все частіше на конкурсній основі залучаються приватні організації та індивіди;

— державна політика з'являється як відповідь на політичні вимоги або вимоги діяльності чи бездіяльності щодо певних питань, які надходять від громадян, представників груп інтересів, законодавців до урядовців та урядових агентств. Ряд вимог закликають до дії, а інші ще й уточнюють, яка саме дія є бажаною;

— державна політика може бути або негативною (уряд може вирішити не вживати ніяких заходів щодо деяких проблем), або позитивною (дії уряду з розв'язання певної проблеми);

— державна політика ґрунтується на законі і є легітимною. Члени сучасного демократичного суспільства сприймають фіскальні, регуляторні та контрольні дії уряду як легітимні, хоча легітимність — це необхідна, але недостатня умова ефективної політики. Інколи державна політика може масово порушуватись, як наприклад, розведення вогнищ на території природно-заповідних об'єктів, несанкціоноване полювання і т.д.;

— державна політика, на відміну від політики приватних організацій, ґрунтується на монополії держави на законний примус чи навіть насильство. Уряд має право ув'язнювати порушників, а приватні організації — ні;

— існує різниця між просто рішеннями та політикою. Уряд щодня ухвалює безліч рішень, продиктованих як політикою, так й обставинами. Водночас багато видів урядової діяльності зводяться до здійснення якоїсь політики, але самі вони не є політикою. Наприклад, рішення уряду підвищити митні тарифи не є свідченням політики протекціонізму. Скоріше його можна вважати реакцією на економічні умови, спрямовану на поповнення державного бюджету;

— особливістю здійснення державної політики збереження біорізноманіття є її мультинаціональний характер, ефективність якої залежить від об'єднання зусиль урядів різноманітних держав світу.

Сучасній науці управління притаманне становлення і розвиток підходу, що дістав назву "аналіз політики". Аналіз політики визначається канадським ученим Л. Палом як кваліфіковане застосування інтелекту до вирішення суспільних проблем, осмислення політики, яке спирається на багатогалузеву основу, що охоплює як природничі, так і суспільні науки [3].

Спочатку цей методологічний підхід до дослідження широкого кола обставин і чинників кількісного та якісного характеру (економічних, політичних, соціальних, організаційних, інформаційних), пов'язаних з реалізацією запропонованих курсів дій, виник як узагальнений інструментарій формування та обґрунтування програмно-цільових рішень, але зараз фахівці розуміють під ним всю сукупність сучасних методів обґрунтування державних рішень. За визначенням американського вченого Е. Квейда, це будь-який вид аналітичних досліджень, які генерують і відображають інформацію таким чином, щоб покращити основу для винесення суджень керівниками, відповідальними за розробку політики [2].

Розрізняють теоретичний та прикладний аналіз політики. Завдання першого — це зрозуміти та пояснити політику, а другого — оцінити та змінити її. В аналізі політики найважливіша роль відведена оцінці управлінських впливів на суспільство, що спирається на застосування раціональної моделі прийняття рішень. Основними предметами оцінювання є потреби, процеси, наслідки та ефективність управлінських рішень. На думку російського вченого А. Воронкова, аналіз політики розроблений спеціально для обґрунтування рішень в сфері державного управління та покликаний доповнити або замінити більш формалізовані засоби системного аналізу і дослідження операцій [4].

Важлива особливість державної політики збереження біорізноманіття — це її міжнаціональний характер. Не можна зберігати рослинний і тваринний світ лише у межах однієї країни, тим більше регіону. Межі екосистем, природних ландшафтів та біологічних видів зазвичай не збігаються з кордонами окремих держав. Охорона окремих видів у певних країнах малоєфективна, необхідна об'єднати екосистеми в цілому. Знищення природних багатств або надмірна експлуатація певного біологічного виду в одній державі негативно впливає на стан цього виду в сусідніх країнах, а в деяких випадках наносить шкоду в глобальному масштабі.

Одним із інструментів збереження біорізноманіття є міжнародні екологічні конвенції, які допомагають державам діяти згоди у досягненні загальної мети. Серед основних, варто назвати такі:

I. Конвенція про біологічне різноманіття (КБР), підписана у 1992 році у Ріо-де-Жанейро (Бразилія) 168 державами світу, чинна з 1993 року. КБР має 196 договірних сторін, до яких Україна приєдналась у 1994 р. КБР має на меті збереження ресурсів живої природи на глобальному рівні, і запроваджує термін "біорізноманіття". Цей термін означає комплексний підхід, який дає не тільки наукове означення, але й бере до уваги соціальні і економічні виміри. Життя на Землі є частиною системи взаємопов'язаних між собою компонентів, ідея біологічного різноманіття виражає необхідність існування різноманітності екосистем, біологічних видів та генів.

Сторони конвенції погодилися розробляти і поєднувати свої національні стратегії збереження біорізноманіття як для систем, видалених з природного місця існування *ex situ*, так і для таких, які знаходяться у природному оточенні *in situ*. Вони домовились про стале використання біоресурсів, впровадження оцінки впливу на навколишнє середовище і забезпечення рівноправного доступу до генетичних ресурсів і біотехнологій.

Сторони Конвенції взяли зобов'язання підготувати національні стратегії збереження та сталого використання біорізноманіття. Цей термін вже набув поширення в міжнародних відносинах і в політиці, який вживають урядові установи, засоби масової інформації і широкі кола зацікавленої громадськості [5].

II. Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення (Рамсарська конвенція). Підписана в Рамсарі (Іран) у 1972 році, конвенція об'єднала зусилля 127 держав та створила основу для міжнародної співпраці з метою збереження і раціонального використання водно-болотних угідь та їх ресурсів. Одним із зобов'язань сторін є номінація територій для включення їх у Рамсарський список водно-болотних угідь міжнародного значення. Наразі такий статус набуло 1085 водно-болотних угідь із загальною площею 82,1 мільйонів гектарів. Управління цими територіями організовано так, щоб їхній "екологічний стан" був незмінним [6].

III. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини прийнята Генеральною конференцією ЮНЕСКО у 1972 році. Зараз вже понад 150 країн підписали цей документ. Це найбільш універсальний міжнародний правовий інструмент захисту культурної і природної спадщини. Сторони Конвенції вважають, що об'єкти культурної і природної спадщини в окремих державах мають виняткову важливість та міжнародне значення. У зв'язку з цим, їх захист і збереження має взяти на себе міжнародна спільнота.

Уряди спільно визначають об'єкти спадщини і проводять їхнє поглиблене дослідження та оцінку. Після схвалення Комітетом з всесвітньої спадщини вони включаються до Списку об'єктів всесвітньої спадщини. Об'єкти групують на природні, культурні і змішані — природно-культурні, а також на нову категорію — культурні ландшафти. З 28 об'єктів всесвітньої спадщини в країнах Європи, позначених як природні та змішані природно-культурні об'єкти, найбільш відомою є Біловезька Пуща, розташована в Білорусі та Польщі [7].

IV. Конвенція про охорону мігруючих видів диких тварин. Підписана в Бонні (Німеччина) у 1979 році, відома як Боннська конвенція. Полягає у збереженні мігруючих видів тварин під час їх міграції. Документ вказує на необхідність міжнародної співпраці для їх захисту, а також на необхідні заходи щодо збереження мігруючих тварин та їхніх місць існування. Особливе значення приділяється таким видам, охорона яких вимагає співпраці декількох держав. Сторо-

ни конвенції обмінюються інформацією і координують свої дослідницькі та регіональні природоохоронні програми. Участь у Боннській конвенції доповнює участь у Рамсарській конвенції та Конвенції про біологічне різноманіття. З моменту набрання чинності, у листопаді 1983 року, число її країн-учасниць поступово зростає, і становить 103 країни [8].

V. Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої флори і фауни, що знаходяться під загрозою зникнення (CITES). Підписана у Вашингтоні у 1973 році, встановлює міжнародний контроль над міжнародною торгівлею видами дикої флори і фауни, що знаходяться під загрозою зникнення. Вона вимагає державного ліцензування і сертифікації видів, призначених для торгівлі. У випадках, коли певному виду загрожує зникнення, CITES повністю забороняє їхній продаж [9].

VI. Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі. Ця конвенція була підписана у Берні у 1979 році і є ключовим інструментом збереження біологічного різноманіття в Європі. Мета конвенції полягає у збереженні дикої фауни і флори та їх природного середовища існування. Сторони конвенції повинні на національному рівні впроваджувати заходи щодо управління популяціями дикої флори і фауни у відповідності до певних екологічних, наукових і культурних вимог [10].

Названа конвенція декларує створення мережі Емеральд, що складається з територій, які мають наукове і природоохоронне значення для Європи. Ці території тісно пов'язані з програмою Natura 2000. У 1989 році Постійний комітет Бернської конвенції запропонував створити цю мережу як частину заходів реалізації конвенції. У 1996 році комітет прийняв таке рішення, враховуючи рекомендації Керівного комітету, що мережа виграє від застосування "м'якого права" конвенції та від широкого географічного охоплення. Сьогодні число учасників мережі Емеральд нараховує близько 50 країн.

VII. Пан'європейська Стратегія біологічного і ландшафтного різноманіття. Цей документ, підписаний у 1995 році в Софії (Болгарія), пропонує проведення низки узгоджених заходів, спрямованих на збереження екосистем, природних місць існування та біологічних видів (включаючи їхнє генетичне різноманіття), а також природних територій європейського значення. Одна з найважливіших цілей Стратегії полягає у розвитку Пан'європейської екологічної мережі, яка складається з таких ключових елементів: утворення транзитних територій для мігруючих видів, запровадження коридорів між екологічними нішами, а також заходів, які сприятимуть поширенню та міграції видів [11].

Програма "Парки для життя" є першим міжнародним планом зі створення адекватної, ефективної та добре керованої мережі природоохоронних територій в Європі. Цей план дій передбачає включення у національне та регіональне планування природоохоронних районів. Таким чином підсилюється роль принципів сталого розвитку в таких галузях, як сільське і лісове господарство, транспорт і туризм. Природоохоронні території мають утворити інтегровану і взаємопов'язану екологічну мережу, яка включає екологічні коридори та буферні зони, які заповнюють істотні прогалини мережі.

Біологічне різноманіття України охороняється як національне надбання. Збереження і стаке використання біорізноманіття невід'ємна умова сталого розвитку держави та одна з пріоритетних складових екологічної політики. Розвиток заповідної справи є одним із пріоритетів державної політики України. Збереження природи для майбутніх поколінь здійснюється шляхом заповідання еталонних природних комплексів, які представляють усе багатство флори і фауни того чи іншого регіону.

Людська діяльність створює нові екологічні умови. Багато перемін відбувається так швидко, що види не встигають пристосуватися до них. Це призводить до численних втрат кількості видів рослин і тварин. Оскільки деякі види є ендемічними, їх зникнення на місцевому рівні означає суцільне вимирання.

У порівнянні з іншими частинами світу, значно більша кількість саме європейських видів перебуває під загрозою зникнення або вже зникли. Втрата місць існування, фрагментація, надмірна експлуатація та занесення екзотичних (чужорідних) видів вважаються основними загрозами біологічному різноманіттю.

Якщо виключити втручання людини за останні три тисячоліття, то зараз 80—90 % території Європи було б вкри-

то лісами. Решта земель складалася б із незайманих луків, гір і кришталево чистих річок. Діяльність людини призвела до істотних змін первинних ландшафтів шляхом інтенсифікації сільськогосподарської діяльності, знищення лісів, осушення боліт, зміни русел річок, розвитку гірничо-добувної промисловості, дорожнього будівництва та урбанізації.

Як наслідок, рівнинні та низинні лісові масиви, водноболотні угіддя зникли в багатьох країнах. Багато видів тварин і рослин змушені шукати притулку на порівняно невеликих ізольованих ділянках. Подолати цю небезпеку можливо за умови дбайливого ставлення та розумного управління природними багатствами.

Україна належить до країн з дуже великими обсягами та високою інтенсивністю використання природних ресурсів. Цьому сприяє як наявність їхніх значних багатств, так і сприятливі умови для їх експлуатації. Хоча займаючи близько 6 % площі Європи, Україна володіє приблизно 35 % її біорізноманіття, проте, під впливом господарської діяльності стан біоти в нашій країні зазнав катастрофічних змін (розорано унікальні степи, ліси на значних площах викорчовано і замінено на сільськогосподарські угіддя, осушено багато боліт). За масштабами та інтенсивністю використання ресурсів, Україна випереджає всі розвинуті країни світу і, безперечно, займає перше місце в Європі. Таке насильницьке втручання у природу поставило під загрозу життя багатьох видів тварин, рослин та птахів. Проблема збереження біорізноманіття в Україні стала, як ніколи, актуальною і життєво важливою для окремих видів, які перебувають на межі зникнення.

Виділяють кілька інструментів державної політики (рис. 1): інформаційний, фінансовий, владний, структурний.

Охарактеризуємо коротко наведені інструменти. Інформаційний інструмент здійснення державної політики відносять до м'яких засобів впливу; фінансовий, що може здійснюватися як м'якими (пільги, дотації, дозволи, цільові інвестиції), так й жорсткими (заборони, штрафи, ліміти, тарифи) засобами впливу; владний (здатність держави забороняти і дозволяти), що переважно передбачає жорсткий вплив (законодавство та адміністрування); структурний, який передбачає використання власних державних організаційних засобів втілення політики в життя, тобто державних організацій, установ та підприємств [2].

Цілі держави (особливо у збереженні біорізноманіття) обумовлюють відповідні напрями ведення державної політики. Для України характерним є визначення цілей її політики з ґрунтуванням на таких базових суспільних цінностях [2]:

- державність, добробут населення та національна безпека;
- людина, її права та свободи, відповідальність перед собою, своєю сім'єю та суспільством;
- європейський вибір, відданість загальнолюдським цінностям, ідеалам свободи та гарантованої демократії;
- послідовне утвердження гуманістичних і правових засад розвитку суспільства, поваги й толерантності, професійності й авторитету, добродійності й шляхетності у відносинах між людьми, становлення громадянського суспільства.

Впровадження у життя державної політики є надзвичайно відповідальним моментом усього процесу аналізу, адже політика й управління є тісно взаємопов'язані. Державне управління є своєрідною формою і засобом практичного втілення в суспільну практику державної політики. Для дослідження сутнісно-функціональних особливостей державного управління методологічно важливим є застосування теорії ризику, мережевого планування й управління як системи органів та установ, призначених здійснювати рішення влади. У контексті європейської інтеграції України перспективним є виокремлення принципів державного управління, спільних для країн Західної Європи; надійність і можливість прогнозування (права впевненість); відкритість і прозорість; звітність; ефективність і результативність.

Загалом аналіз політики складається з трьох головних етапів: аналіз проблеми; аналіз розв'язання проблеми; обговорення аналізу (кваліфіковане пояснення суті поради замовників).

Систематизація класифікації процесу політики дає змогу виокремити такі його характерні етапи:

- усвідомлення проблеми (її формулювання);
- пошук варіантів (альтернатив) у розв'язанні проблеми;

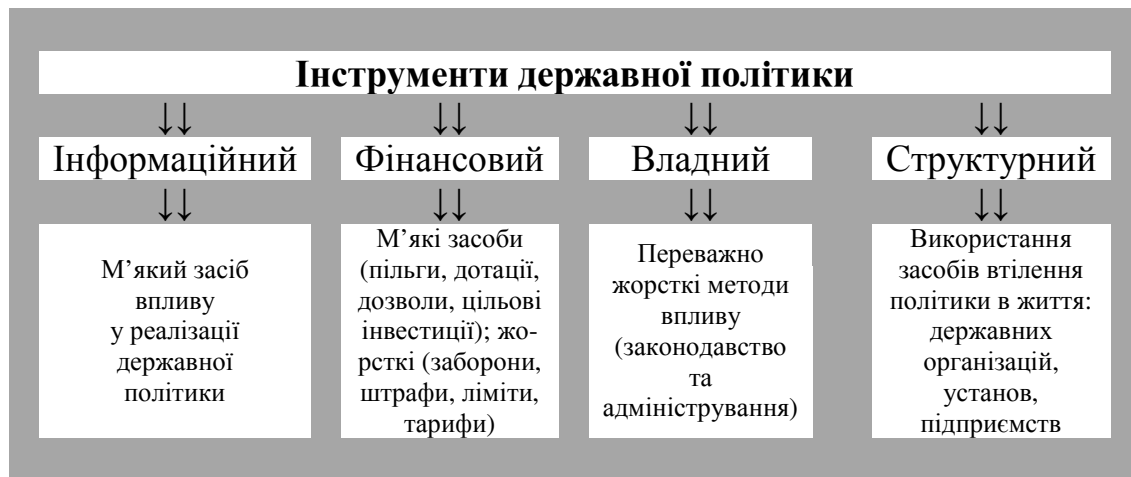

Рис. 1. Інструменти державної політики

- прийняття рішення;
- впровадження;
- результат, оцінка;
- аналіз політики як зворотній зв'язок.

Для оцінювання результатів політики застосовують різні типи критеріїв, але найвідоміші з них: ефективність, продуктивність, адекватність, справедливість, відповідність, результативність, економічність. Важливим є розмежування ефективності як співвідношення між витратами на проведення політики та досягнутими результатами і результативності як міри досягнення проголошених цілей політики, що показує, наскільки результати наблизилась до задекларованих цілей політики. В оцінюванні результативності й ефективності переважно застосовуються два методи: аналіз вигод-витрат та аналіз витрат і результативності, або аналіз ефективності [2].

Програмний аналіз, який на сьогодні розглядається як один із напрямів аналізу політики, застосовується для перевірки обґрунтованості урядових програмних рішень та відповідності їх результатів. Він здійснюється в різних формах на основі різноманітного методичного інструментарію. Такий аналіз є одним з основних елементів програмно-цільової організації поряд з побудовою програмних структур і використання програмно-цільових систем управління. Для порівняння програмних альтернатив використовують методи типу "витрати-користь", які передбачають кількісне відображення витрат та їх зіставлення з очікуваними результатами.

ВИСНОВКИ

Таким чином, державна політика збереження біорізноманіття має складний та інтегративний характер. Державна політика (як вплив на повсякденне життя суспільства) виступає підсумком великої кількості програм, законодавчих дій та організаційних взаємодій. Ефективною державна політика збереження біорізноманіття може стати лише за умови об'єднання зусиль урядів багатьох країн світу у напрямі невиснажливого використання ресурсів природи, розумного заповідання територій, залучення інноваційних інструментів та стимулювання. Важливим інструментом у руках уряду щодо збереження біорізноманіття є підписання різноманітних конвенцій про збереження природи. Проте всі ці механізми повинні діяти фактично і ґрунтуватися на розумінні того, що біорізноманіття є невід'ємною умовою існування не лише генофонду рослинного і тваринного світу, але й самої людини, усього суспільства.

Література:

1. Тертичка В.В. Державна політика: аналіз і здійснення в Україні / В. Тертичка. — К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2002. — 750 с.
2. Державне управління: курс лекцій / за заг. ред. Д.І. Дзвінчука. — 2-ге вид., переробл. і доповн. — Івано-Франківськ: місто НВ, 2012. — 616 с.
3. Пал Леслі А. Аналіз державної політики / Леслі А. Пал; пер. з англ. — К.: Основи, 1999.
4. Воронков А.А. Методы анализа и оценки государственных программ в США / А.А. Воронков. — М.: Наука, 1986. — 190 с.

5. Конвенція про біологічне різноманіття [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.biodiv.org>

6. Конвенція про водно-болотні угіддя [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ramsar.org>

7. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://whc.unesco.org/en/conventiontext>

8. Конвенція про охорону мігруючих видів диких тварин [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.cms.int>

9. Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої флори і фауни, що знаходяться під загрозою зникнення (CITES) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.cites.org>

10. Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/104.htm>

11. Пан'європейська Стратегія біологічного і ландшафтного різноманіття [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/nature/Biodiversity/Default_en.asp

References:

1. Tertychka, V.V. (2002), Derzhavna polityka: analiz I zdiicnennia v Ukraini [Public Policy: Analysis and Implementation in Ukraine], Osnovy, Kyiv, Ukraine.
2. Dzvinchuk, D.I. (2012), Derzhavne upravlinnia: Kurs lektsiy [Public Administration], 2nd ed, misto NV, Ivano-Frankivsk, Ukraine.
3. Pal, L.A. (1999), Analiz derzhavnoi polityky [Analysis of State Policy], Osnovy, Kyiv, Ukraine.
4. Voronkov, A.A. (1986), Metody analiza i otsenki gosudarstvennykh program v USA [Methods of analysis and evaluation of public programs in the USA], Nauka, Moskva, Russia.
5. Convention (1992), "On Biological Diversity", available at: <http://www.biodiv.org> (Accessed 15 February 2014).
6. Convention (1972), "On Water-Swamp Lands", available at: <http://ramsar.org> (Accessed 15 February 2014).
7. Convention (1972), "On the Protection of the World Cultural and Natural Heritage", available at: <http://whc.unesco.org/en/conventiontext> (Accessed 15 February 2014).
8. Convention (1979), "On the Conservation of Migratory Species of Wild Animals", available at: <http://www.cms.int> (Accessed 15 February 2014).
9. Convention (1973), "On International Trade in Endangered Species of wild flora and fauna endangered", available at: <http://www.cites.org> (Accessed 15 February 2014).
10. Convention (1979), "On the Conservation of Wild Flora and Fauna and Natural Habitats in Europe", available at: <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/104.htm> (Accessed 15 February 2014).
11. Convention (1995), "Strategy Pan-European Biological and Landscape Diversity", available at: http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/nature/Biodiversity/Default_en.asp (Accessed 15 February 2014).

Стаття надійшла до редакції 16.02.2014 р.

ERROR: undefined
OFFENDING COMMAND: DeleteMe

STACK: